

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

А. М. Поручник

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС УКРАЇНИ

*економічна самодостатність
у глобальному вимірі*

Монографія

УДК 339.9.012.436
ББК 65.9(4Укр)+65.54
П 60

Рецензенти

В. А. Вергун, д-р екон. наук, проф.
(Київський національний університет ім. Тараса Шевченка)

А. П. Рум'янець, д-р екон. наук, проф.
(Київський економічний інститут менеджменту)

І. М. Школа, д-р екон. наук, проф.
(Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету)

*Рекомендовано до друку Вченою радою КНЕУ
Протокол № 13 від 25.06.07*

Поручник А. М.

П 60 **Національний інтерес України: економічна самодостатність у глобальному вимірі: Монографія.** — К.: КНЕУ, 2008. — 352 с.

ISBN 978-966-483-121-2

У монографії проведено комплексний аналіз сутності категорії «національний інтерес», розкрито характер і структуру національних економічних інтересів України та визначено основні механізми їх реалізації у внутрішній і зовнішній сферах. Значну увагу приділено дослідженню проблем, що виникають у процесі трансформаційних перетворень української економіки, та обґрунтовано необхідність досягнення Україною економічної самодостатності в умовах глобальних викликів на основі національної ідеї та поетапного опанування постіндустріальної моделі розвитку. Розглядається також питання вибору Україною оптимального варіанта інтеграційної моделі в умовах полівекторності.

Монографія призначена для науковців, практиків-економістів, аспірантів, державних службовців та студентів економічних спеціальностей.

УДК 339.9.012.436
ББК 65.9(4Укр)+65.54

*Розповсюджувати та тиражувати
без офіційного дозволу КНЕУ забороняється*

ISBN 978-966-483-121-2

© А. М. Поручник, 2008
© КНЕУ, 2008

Зміст

Передмова	5
Розділ 1. Національний інтерес України: сутність, структура та принципи реалізації	9
1.1. Сучасна інтерпретація категорії «національний інтерес»	9
1.2. Національний економічний інтерес України: ендогенна та екзогенна сфери його реалізації	26
<i>Література</i>	47
Розділ 2. Формування національної моделі соціально-ринкової економіки: досягнення і прорахунки	49
2.1. Парадигмальні засади стратегії ринкових перетворень в Україні: перевірка практикою	49
2.2. Що заважає реалізації інноваційно-технологічної моделі розвитку української економіки?	69
<i>Література</i>	100
Розділ 3. Національні параметри економічної самодостатності України	102
3.1. Мобілізація національного економічного потенціалу — запорука динамічного розвитку України. . . .	102
3.2. Людський вимір економічної самодостатності країни	167

3.3. Стратегічний шлях економічного зростання України та забезпечення її високого конкурентного статусу	192
<i>Література</i>	218
Розділ 4. Регіональні та глобалізаційні детермінанти економічного розвитку України.	222
4.1. Євроінтеграційний вектор розвитку: вигоди та загрози	222
4.2. Євразійська модель інтеграції: оптимістичний та песимістичний варіанти	248
4.3. Оцінка інтеграційної готовності України	279
4.4. Відповідь України на глобальні виклики	325
<i>Література</i>	345

Передмова

Домінантними тенденціями розвитку світового господарства на початку третього тисячоліття є, з одного боку, економічна глобалізація, що втілюється у динамізації взаємопроникнення та взаємозв'язаності національних економік різних країн, а з другого — посилення регіональних та субрегіональних процесів, що виражаються у розвитку наявних та формуванні нових інтеграційних коаліцій країн, які прагнуть «замортизувати» негативні наслідки глобальних викликів через мультиплікацію спільних зусиль у технологічній, виробничій та соціальній сферах.

Глобальні трансформації детермінують нову диспозицію країн у світогосподарській структурі, вимагають від них ефективної адаптації своїх народногосподарських комплексів до критеріїв, що діють на регіональному та загальносвітовому рівнях, пошуку власних ніш на міжнародних ринках. Насамперед це стосується постсоціалістичних країн, котрі прагнуть на паритетних, недискримінаційних умовах імплантуватись у нову модель міжнародного поділу праці та посісти в ній гідне місце завдяки максимальній реалізації потенціалу своїх зовнішньоекономічних зв'язків, попередньо здійснивши комплексне реформування національних економік на ринкових засадах.

Щодо України, то аналіз її економічного розвитку протягом усього періоду незалежності, характеру і ре-

зультативності ринкових перетворень та їх соціальної ціни, а також взаємодії нашої держави із зовнішнім світом свідчить, що за відсутності науково обґрунтованої стратегії побудови соціально-ринкової економіки та внаслідок «безпечної» відкритості світу вона не тільки не змогла досягти бажаних результатів, але й була відкинута на кілька десятиліть назад з позицій у міжнародному поділі праці, які вона мала раніше, що завдало значної шкоди національним інтересам держави.

Дослідженню основних загальнотеоретичних проблем перехідної економіки, що стосуються концепцій та змісту реформ, ролі держави в трансформаційних процесах, визначенню передумов та шляхів інтеграції України в регіональні та світові економічні структури, її реакції на глобалізаційні виклики присвячені праці таких вітчизняних учених, як Л. Антонюк, Ю. Бажал, А. Гальчинський, В. Геєць, Б. Губський, Ю. Пахомов, В. Савчук, Д. Лук'яненко, В. Сіденко, А. Філіпенко, В. Будкін, С. Пирожков, М. Павловський, В. Пинзеник та ін.

Разом з тим проблема формування національного інтересу України, способи та механізми його реалізації як у національному соціально-економічному просторі, так і в міжнародній сфері залишається малодослідженою, але надзвичайно актуальною не тільки в теоретичному, але й у політико-прикладному плані.

Виходячи з актуальності теми конкретні завдання, що їх ставить перед собою автор, полягають у такому:

— розкрити сутність та еволюцію категорії «національний інтерес», визначити зміст і структуру національного інтересу сучасного українського суспільства, в основі якого, на нашу думку, лежить національна ідея;

— дослідити національний економічний інтерес як базовий елемент національного інтересу, з виокремленням сфер його реалізації — екзогенної та ендогенної;

— проаналізувати стратегії та державні програми ринкових перетворень, що реалізовувались в Україні, оцінивши її досягнення та прорахунки, а також адекватність національним економічним інтересам;

— провести порівняльний аналіз результативності трансформаційних моделей, які використовувались різними постсоціалістичними країнами;

— з'ясувати характер причин, які гальмують процес реалізації інноваційно-технологічної моделі розвитку української економіки, провести їх класифікацію та встановити об'єктивну чи суб'єктивну природу кожної з груп;

— визначити за кількісними та якісними критеріями потенціальний рівень економічної самодостатності України та сучасний її стан, сформулювати механізми досягнення нашою державою високого конкурентного статусу переважно на базі національної ресурсно-технологічної основи;

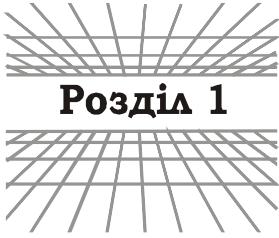
— оцінити ступінь сучасної інтеграційної готовності України на основі комплексного аналізу її співробітництва з ЄС і країнами СНД;

— визначити вплив глобалізаційних детермінант на економічний розвиток України.

Зовнішнє середовище справляє сьогодні дедалі більший вплив на внутрішні умови розвитку країн. Це виражається, зокрема, в тому, що темпи взаємозалежності національних господарств набагато випереджають внутрішньоєкономічне зростання кожної окремої країни. Регіональна інтеграція виступає на сучасному етапі посередником між так званими nation-state та глобалізованими сферами світового господарства. А більшість відомих у світі регіональних угруповань кінцевою метою своєї діяльності визначають вихід на найвищий рівень інтернаціоналізації — глобальну економічну інтеграцію. З огляду на це регіональна інтеграція є дуже важливим аспектом самоідентифікації України. Звідси випливає, що імперативом національного розвитку України має бути

такий курс радикальних і одночасно системних перетворень, який мобілізує, з одного боку, всі національні сили та ресурси, а з другого — потенціал зовнішньоекономічного середовища для реалізації національного інтересу українського суспільства як стрижневого принципу побудови її внутрішньої і зовнішньої політики.

Висловлюю щиру подяку своїм колегам і друзям, активним поборникам національних інтересів України, професорам Дмитру Лук'яненку, Ларисі Антонюк та Наталії Татаренко, у дискусіях з якими народжувалася ця книга. Вельми вдячний також своїм учням, які надали мені значну допомогу в підготовці до видання рукопису монографії.

Розділ 1

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС УКРАЇНИ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ

1.1. Сучасна інтерпретація категорії «національний інтерес»

Процеси самоідентифікації нації, її самовизначення у глобальному середовищі та формування національної держави безпосередньо пов'язані з питанням національного інтересу як ключової формули реалізації ідеї, що консолідує націю. Ним оперують, приймаючи владні рішення, політичні та державні лідери країн світу, а також провідні гравці на міжнародних ринках, кожен з яких обстоює свій національний інтерес у гострій конкурентній боротьбі. Нерідко він ставав інструментом політичних та економічних спекуляцій, оскільки під гаслом захисту національного інтересу здійснювались авантюри політико-економічні проекти і соціальні експерименти, жертвами яких ставали мільйони людей, заради яких вони начебто і провадились.

Національний інтерес визначає сутність як внутрішньої, так і зовнішньої політики будь-якої держави, оскільки в ньому фокусуються її пріоритетні цілі у системі міжнародного співіснування, які обумовлені насамперед рівнем соціально-економічного розвитку і типом політичного устрою країни, а також історичними традиціями, ментальністю, ступенем захищеності її суверенних прав через систему національної чи колективної безпеки і навіть її географічним положенням.

Базова категорія «інтерес» у найбільш узагальненому вигляді являє собою об'єктивно обумовлений мотив діяльності суб'єкта (людини, окремих груп, соціуму в цілому), спрямованої на задоволення певних потреб. Дослідження еволюції категорії «інтерес» свідчить про те, що, будучи продуктом історичного розвитку, він зазнавав певних трансформацій як за змістом, так і за формою відповідно до змін політичної та економічної систем суспільства, а отже, існували труднощі щодо його теоретичного визначення. Незважаючи на те що більшість відомих мислителів минулого, таких як Фукідід, Т. Гоббс, Е. Ваттель, Д. Юм, Б. Спіноза, Ф. Вітторія, І. Кант, Н. Маккіавелі та інші відводили інтересу визначальну роль у формуванні поведінки і дій окремих індивідуумів, соціальних груп та держави, проте вони так і не змогли дати наукове тлумачення цій категорії.

З появою в кінці XVII ст. інституту держави, формування якої в Європі пов'язують з утворенням Вестфальської державної системи 1648 р., зароджується поняття «національний інтерес», яке ототожнювалося з такими поняттями, як «національна честь», «суспільний інтерес», «загальна воля» та ін. Однозначного трактування даної категорії не існувало практично до кінця XIX ст., коли проблематика національного інтересу почала активно досліджуватися науковцями в історичному, політологічному та економічному аспектах як їхня реакція на кардинальні зміни, що відбулись у цей період на політико-економічній карті світу (перехід розвинутих країн до монополістичної стадії розвитку капіталізму, формування колоніальної системи імперіалізму, територіальний та економічний поділ світу).

Не випадково, що першою науковою теорією у трактуванні природи національного інтересу був марксизм, представники якого (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін, М. Бухарін та ін.) досліджували його переважно у соціально-економічній площині виходячи з розуміння класової боротьби як основної суперечності і головної рушійної сили розвитку суспільства. У такому розумінні національний інтерес кваліфікувався як об'єктивно обумовлений мотив діяльності панівних у суспільстві класів, спрямований на капіталістичну експлуатацію

пролетаріату. Так, на думку К. Маркса, велика промисловість, що є основою капіталістичного способу виробництва, формує єдиний світовий ринок, а буржуазія через його експлуатацію перетворює виробництво і споживання всіх країн світу в інтернаціональне явище, стаючи, таким чином, панівним класом не тільки в окремих капіталістичних країнах, але й у масштабах усього світу. Отже, національний суверенітет і національний інтерес є вторинними відносно об'єктивних законів зміни суспільно-економічних формацій (котра обумовлюється розвитком продуктивних сил у їх діалектичному зв'язку з виробничими відносинами) та становлення світового господарства (в якому панує капіталістична економіка і рушійною силою є класова боротьба і всесвітньо-історична місія пролетаріату). «Національна відособленість і протилежність народів, — писали К. Маркс і Ф. Енгельс, — все більше і більше зникають уже з розвитком буржуазії, свободою торгівлі, всесвітнім ринком, з одноманітністю промислового виробництва і відповідних йому умов життя» [10, с. 444].

У свою чергу, В. І. Ленін, не відкидаючи класового підходу, розглядає національний інтерес уже з позиції інтересів великих монополій. У своїй праці «Імперіалізм як вища стадія капіталізму» [9] він наголошував на трансформації капіталізму на монополістичній стадії свого розвитку в імперіалізм, а відтак, на його думку, — з завершенням політичного поділу світу між імперіалістичними державами на передній план виступає проблема його економічного поділу між монополіями. Останні, постійно перебуваючи у жорсткій конкурентній боротьбі одна з одною за ринки товарів та експорт капіталу в менш розвинені країни, стають, таким чином, джерелом світових політичних криз, війн та революцій.

Методологічна цінність марксистського підходу в дослідженні національного інтересу полягає передусім у його незаперечній діалектичній логічності, внутрішній цілісності та значному прогностичному потенціалі. На основі подання цивілізаційного процесу як послідовної зміни суспільно-економічних формацій марксиста досліджували і відповідні зміни, котрі відбувалися в ієрархічній системі класових інте-

ресів суспільства. Крім того, не слід скидати з рахунків і важливе значення узагальнення марксизмом історії розвитку діалектичної думки та формулювання принципів діалектичної логіки як необхідного елементу методології соціально-економічного пізнання.

Разом з тим на сьогодні марксистський підхід до трактування природи національного інтересу є застарілим, оскільки, апріорно обмежуючись суворими ідеологічними рамками, акцентуючи основну увагу на теорії суспільних формацій, що історично змінюють одна одну в результаті революції у способі виробництва матеріальних благ, абсолютизуючи ідею класової боротьби проти експлуатації, він недооцінив роль нації в історичному розвитку, а також не враховував можливість соціалізації суспільств у процесі їх еволюції та змін їх соціальної структури. Ці обставини суттєво скоригували уявлення про сучасну природу та характер національного інтересу.

У межах теоретичних підходів школи політичного реалізму (1940-ві — 1950-ті роки ХХ ст.) розкриття сутності та природи національного інтересу містять праці багатьох політологів та філософів: Г. Моргентау, Р. Арона, Р. Найбюра, Д. Кеннана, Г. Кіссінджера, К. Клаузевіца, Р. Штрауса-Хупе, А. Уолферса та інших. Теоретичну основу їхніх досліджень стисло описує теза: національний інтерес — це «інтерес, виражений у термінах влади (power)», тобто це — об'єктивно обумовлений мотив діяльності політичної влади, спрямований на задоволення корінних потреб власної держави (суспільства) через нарощення силового переважання (влади, могутності) на світовій арені. При цьому зміст поняття «інтерес, виражений у термінах влади», на думку реалістів, не є статичним, він зазнає постійних змін під впливом факторів політичного, економічного та соціально-культурного середовища формування міжнародної політики держави. Це стосується і понять «сила» та «політична рівновага», а також такого базового поняття, як «державанація», що виражає головного суб'єкта міжнародної політики.

Викликають науковий і практичний інтерес підходи політичного реалізму до співвідношення моральності та результативності будь-якої політичної дії. Так, з одного боку, реалісти

визнають необхідність «моральності» політичної діяльності держави на міжнародній арені, проте вони усвідомлюють і існування об'єктивних суперечностей між моральним імперативом і вимогами щодо досягнення успішності політичних дій країни. Виходячи з цього реалісти переконані, що головні моральні вимоги не можуть бути застосовані до діяльності держави як абстрактні й універсальні норми, а зовнішня політика держави, котра базується на національному інтересі, переважає внутрішню політику, «обтяжену» деякими моральними принципами.

Представники школи політичного реалізму закріплюють функцію визначення та формулювання національного інтересу виключно за інститутом держави як монополіста у зв'язках із зовнішнім світом. Це означає, що подібно тому, як у ринковій економіці (на мікрорівні) ступінь реалізації економічних інтересів суб'єкта господарювання визначається обсягами отриманого прибутку, так і для держави (на макрорівні) матеріальною основою реалізації її національного інтересу є нарощення влади (сили, потужності). Її зміст, на думку реалістів, не обмежується лише військовими ресурсами та такими «фізичними» складовими, як географія, природні ресурси, промисловий потенціал, чисельність населення та геостратегічні переваги, а включає ще й такі нематеріальні («людські») компоненти, як національний характер, моральний дух нації (національна мораль), а також якість дипломатії і державного керівництва. І хоч «людські» фактори, як правило, важко піддаються кількісному вимірюванню, характеризуються «невловимими» з погляду раціонального прогнозування рисами, проте, як доводить історія міжнародних відносин, їхня роль у нарощуванні влади держав є незаперечною.

З погляду об'єкта дослідження основні положення згаданих раніше вчених, що пояснюють сутність національного інтересу з позицій їх теоретичного базису та практичного застосування, можна згрупувати у такий спосіб.

По-перше, національний інтерес — це універсальна, об'єктивна категорія, під якою розуміють інтереси класів і соціальних груп, еліти і широких верств населення, що збі-

гаються в національних державах; це — довготермінові стандарти, за якими можна оцінювати ефективність політичних рішень і дій; усвідомлення і відображення в діяльності національних лідерів корінних потреб національної держави [1]. З цього приводу Д. Розенау зазначає: «Як інструмент аналізу, поняття національного інтересу використовується для опису, пояснення змісту, оцінки джерел або адекватності політики держави. Як аспект політичної дії, національний інтерес є засобом обґрунтування, критики або проголошення політичних курсів. Інакше кажучи, в тому й іншому значенні національний інтерес покликаний краще забезпечити потреби суспільства» [21, с. 183].

По-друге, національний інтерес є уособленням та вираженням незмінної природи людини, а також географічних умов, соціокультурних та історичних традицій народу. І хоч як головна рушійна сила розвитку міжнародних відносин національні інтереси пов'язані з національними державами, проте цей зв'язок, на думку реалістів, згодом може зникнути із заміною національно-державного поділу світу на блоковий або інтеграційний поділ, а значить, і трансформацією національних інтересів держав у федеративні, інтереси блоку або інтеграційного угруповання.

По-третє, найголовнішим мотивом поведінки держав у їх взаємовідносинах одна з одною є захист власних національних інтересів, що втілюється в їхній боротьбі за силове переважаювання на світовій арені. Звідси, з одного боку, єдиним критерієм визначення системи національних інтересів є принцип влади, а з другого — міжнародним відносинам завжди притаманні конфлікти національних інтересів держав-суб'єктів, а тому єдиним регулятивним механізмом міжнародної політики є сила і баланс сил¹. Виходячи з такого методологічного висновку, Г. Моргентау стверджував, що «теорія політики, внутрішньої

¹ У даному контексті варто відзначити вагомий внесок у розробку теорії національних інтересів німецького філософа Карла Клаузевіца, який, будучи фахівцем з військової проблематики, вважав, що єдиним аргументом для початку ведення військових дій держави проти інших країн може бути захист її власних національних інтересів як фактор самозбереження і процвітання країни. Водночас захист національних інтересів він не пов'язував із загарбницькими війнами, на його погляд, війна заради війни абсолютно безглузда і перешкоджає реалізації національних інтересів.

чи зовнішньої, потребує центрального поняття. У загальній теорії політики поняття інтересу є таким унаслідок того, що воно сфокусовано на вивченні влади. Теорія ж світової політики повинна будуватися навколо поняття «національний інтерес» [20, с. 37].

Разом з тим слід відзначити, що не всі представники школи політичного реалізму поділяли думку щодо принципу влади як єдиного критерію визначення системи національних інтересів держав. Так, Р. Арон піддав сумніву раціональність принципу влади як загальнонаціонального пріоритету, вважаючи, що по суті він обмежується лише принципом безпеки, тимчасом як нація потребує реалізації набагато більшого переліку своїх інтересів. Крім того, він критикував підхід Г. Моргентау за відсутність у нього чіткого розмежування принципу влади як засобу та мети зовнішньої політики країни [19]. Натомість Р. Арон пропонував використовувати як критерій кваліфікації національного інтересу поняття «слава», А. Уолферс — «безпека», Д. Кеннан і Р. Осгуд — «престиж» та «національне зростання», Д. Марч та Г. Сімон — «справедливість та добробут». Утім представникам політичного реалізму вдалося сформулювати та вибудувати ієрархічну структуру інтересів, які відповідають рівню національних, а саме: безпека, поступальний економічний розвиток та базовий нормативний порядок суспільства.

По-четверте, матеріальна основа національного інтересу держави, яка відображає природні та гуманітарні умови існування народу, є незмінною, а тому внутрішнє політичне середовище країни (політичний режим, суспільна думка та ін.), яке може зазнавати різного роду трансформацій, неспроможне впливати на природу національного інтересу. Тобто внутрішня та зовнішня політики держави є принципово різними сферами її діяльності. Такий висновок реалістів щодо діалектичної єдності внутрішньої та зовнішньої політик держави містить у собі серйозне методологічне навантаження, оскільки лише з урахуванням цієї єдності можливі розробка та реалізація політичного курсу, який сприяє розвитку суспільства і держави.

По-п'яте, визначається вирішальна роль національного інтересу в реалізації зовнішньоекономічної політики країни

та здійснюється класифікація національних інтересів з виокремленням постійних або фундаментальних інтересів (захист території, населення і державних інститутів від зовнішньої загрози; зростання експорту товарів, послуг та капіталу, захист інтересів національного капіталу за кордоном; розбудова взаємовигідних відносин із союзниками і вибір ефективного зовнішньополітичного курсу тощо) і другорядних інтересів (інтереси виживання; життєві інтереси; важливі інтереси; інтереси локального характеру) [20, с. 63] У свою чергу, конститутивними складовими постійного національного інтересу є такі елементи: природа інтересу (який необхідно захищати), політичне середовище (в якому формується інтерес) і раціональна необхідність (яка обмежує вибір цілей і засобів) [14, с. 164].

Позитивна роль політичного реалізму вбачається нами у можливості за його допомогою розкрити сутність, природу та об'єктивну обумовленість національного інтересу на основі детально розробленої теорії міжнародних відносин як самостійної галузі науки, що спирається на закони політичної поведінки. Так, саме політичний реалізм уперше довів ілюзорність спроб побудувати міжнародний порядок виходячи лише з універсальних цінностей і спільних інтересів держав, а основні положення його теорії (про міжнародну політику як боротьбу за владу, про розбіжність національних інтересів держав, конфліктність міжнародного середовища тощо) є актуальними і сьогодні.

Разом з тим абсолютизація ролі сили і недооцінка значення інших факторів (зокрема, таких як духовні цінності, соціокультурне середовище та ін.) значною мірою збіднює аналіз міжнародних відносин та знижує ступінь його достовірності. Крім того, у своєму намаганні спиратися на вічні і незмінні об'єктивні закони міжнародної взаємодії політичний реалізм став, по суті, заручником власного підходу, що виражалося, з одного боку, у його нехтуванні сучасними глобальними трансформаціями, а з другого — у неможливості пізнати гносеологію національних інтересів, ґрунтуючись лише на їх об'єктивності у поясненні поведінки людей і соціальних груп у суспільстві.

Тому не випадково, що послідовним продовжувачем школи політичного реалізму пізніше став неореалістичний напрямок у теорії міжнародних відносин (1960-ті роки), представниками якого є Р. Гілпен, Д. Гріко, Ч. Кіндлерберг, Р. Кейохан, Р. Аксельрод, Д. Най, С. Краснер, Р. Кок, К. Уолтс, З. Бжезинський та ін. Даний напрямок значною мірою збагатив попередню школу за рахунок передусім посилення науковості даних, емпіричної верифікації висновків і, що найголовніше — застосування системного підходу у дослідженні національного інтересу. Необхідність запровадження системного підходу в дослідженні характеру міжнародних відносин обумовлена, на думку К. Уолтса, властивостями структури міжнародної системи, а не характеристиками країн, що взаємодіють (географічними, економічними, демографічними, соціально-культурними та ін.). У зв'язку з цим неореалізм у науковій літературі дістав і другу назву — структурний реалізм, або просто структуралізм.

Як відомо, системний підхід являє собою напрям у методології спеціально-наукового пізнання і соціальної практики, що передбачає дослідження об'єктів як систем. Його методологічна специфіка визначається орієнтацією даного підходу на розкриття цілісності об'єкта, забезпечення її механізмів, виявлення типів взаємозв'язку складного об'єкта та зведення їх в єдину теоретичну картину; а універсальність обумовлена широтою принципів та основних понять, що дозволяє використовувати системний підхід у тісному взаємозв'язку з іншими методологічними напрямками сучасної науки. Тому не випадково, що в ХХ столітті цей підхід посів одну з провідних позицій наукового пізнання, як один з найадекватніших у дослідженні складних проблем організації та функціонування систем (не локального, а загальносвітового рівня), що мають у своєму складі цілий комплекс взаємозв'язаних груп проблем економічного, соціального, політичного характеру.

Крім того, слід відзначити, що системний підхід дозволяє структурувати дослідження, типологізувати характеристики предметів та явищ, виявити конкретні механізми цілісності об'єктів тощо. Позитивна роль системного підходу в цьому зв'язку зводиться до: по-перше, розширення панорами пізнан-

ня, нефіксованості пізнавальної функції в якомусь одному напрямку, по-друге, можливості багатогранного аналізу внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків у сукупності елементного, структурного, функціонального, інтегративного, комунікативного та історичного аспектів.

Що стосується національного інтересу, то системний підхід неореалістів у його дослідженні полягає в тому, що, з одного боку, вони обстоюють такі базові положення політичного реалізму, як національний інтерес — основний мотив поведінки держав, прагнення держав до нарощування влади, раціональність у діях учасників міжнародних відносин, конфлікт національних інтересів та ін., а з другого боку, вони виходять з того, що міжнародна економічна система включає не тільки сферу виключно міждержавної взаємодії, але й підпорядковується впливу глобальної системи, визначальними рисами якої є стрімке розширення й ускладнення взаємозв'язків і взаємозалежностей національних економік, посилення нерівномірності соціально-економічного розвитку країн, швидке нарощування доцентрових силових ліній у розвитку світового господарства, зростання відкритості національних економік, посилення впливу ТНК на світові економічні процеси, усупільнення характеру праці та виробництва у глобальному масштабі тощо. Це призводить до зміни диспозиції держав у структурі світового господарства: на одному його полюсі зосереджені, за визначенням неореалістів, «великі держави» (а за сучасною термінологією держави так званого *золотого мільярда* — глобальні гравці світового господарства, очолювані США), які завдяки потужному економічному і фінансовому потенціалу задають основні тренди розвитку світового господарства в угоду своїм національним інтересам. Другий полюс репрезентований «середніми» та «малими» країнами, тобто тими, що перебувають на індустріальній або доіндустріальній стадіях розвитку та беруть участь в інтернаціоналізації переважно в ролі постачальників сировини, трудомісткої продукції та дешевої робочої сили, опиняючись у всебічній залежності від розвинутих держав.

Представники неореалістичного напрямку піддали жорсткій критиці своїх попередників за їхні спроби розробити теорію міжнародної політики як абсолютно автономної дисциплі-

ни. Так, Г. Моргентау вони критикували за ототожнення зовнішньої політики з міжнародною політикою, а Р. Арона — за скептицизм у питанні про можливість створення самостійної теорії міжнародних відносин. Наполягаючи на тому, що будь-яка теорія міжнародних відносин повинна ґрунтуватися не на окремих речах, а на цілісності світу, неореалісти чітко визначили її об'єкт — глобальну систему, а не окремі держави як її субстанції.

Резюмуючи, слід зазначити, що неореалісти основну увагу акцентують на обмеженості можливостей держав у реалізації їхніх національних інтересів, оскільки глобальна система вже сама спроможна нав'язувати їм ті чи інші обмеження або ж, навпаки, пропонувати більш сприятливі умови для реалізації національних інтересів. Більше того, структурні властивості глобальної системи фактично не залежать від зусиль малих і середніх держав, а є результатом взаємодії великих держав. Іншими словами, лише останні мають змогу повною мірою реалізовувати власні національні інтереси, тимчасом як роль малих та середніх держав зводиться до узгодження, а інколи й підпорядкування своїх національних інтересів національним інтересам великих держав.

Один з послідовників неореалізму Б. Базан розвинув його основні положення щодо регіональних систем, які він кваліфікує як проміжні між глобальною (міжнародною) і державною системами. Відмітною особливістю регіональних систем є, на його думку, комплекс безпеки. Ідеться про те, що національні інтереси держав-сусідів найчастіше зосереджені у площині гарантування безпеки, коли національна безпека однієї з них не може розглядатись у відриві від національної безпеки інших держав регіону. Отже, основу структури будь-якої регіональної підсистеми формують два компоненти: розподіл можливостей між самими акторами та відносини дружби або ворожнечі між ними. При цьому як перший, так і другий компонент, зауважує Б. Базан, може бути об'єктом маніпуляцій з боку великих держав [15, с. 29—30].

Неореалісти, на відміну від реалістів, по-перше, наголошують на зростаючій ролі міжнародних організацій в узгодженні національних інтересів різних держав та в пом'як-

шенні суперечностей, які виникають між ними; по-друге, розглядають національний інтерес у діалектичній єдності внутрішньої і зовнішньої політик держави. Тож збалансована, а значить, ефективна зовнішня політика країни повинна враховувати не тільки її національні інтереси в економічній сфері, але й культурно-історичні традиції, моральні, національні та загальнолюдські цінності, мінімізуючи в такий спосіб вплив волюнтаристських амбіцій політичних лідерів. Отже, найбільшою мірою сприяє суспільному прогресу така політика, яка ґрунтується на узгодженні національних інтересів країн.

У післявоєнні роки виникла ще одна течія в економічному дослідженні національного інтересу — неомарксизм. Її представників: П. Барана, П. Суїзі, С. Аміна, А. Імманюеля, І. Валлерстайна та інших — об'єднала ідея про цілісність і нерівномірність розвитку країн світу. Вихідним положенням теорії неомарксизму є асиметричний розвиток країн світового господарства, а відповідно, і гіпертрофована залежність економічно відсталих країн від індустріальних держав. Базуючись на деяких тезах класичного марксизму, неомарксистичні кваліфікують сферу міжнародних відносин як глобальну імперію, периферія якої залишається у всебічній залежності від центру, потрапляючи у «пастку» нееквівалентного економічного обміну, коливань світових цін на сировину та економічної допомоги з боку розвинених держав. Подібна ситуація зберігається навіть після здобуття низкою колоніальних країн своєї політичної незалежності. Виходячи з цього ефективно реалізовувати свої національні інтереси на міжнародній арені мають змогу лише розвинуті країни світового господарства, тоді як площина реалізації національних інтересів відсталих в економічному плані країн обмежується лише національними рамками. Як бачимо, такий методологічний підхід притаманний і неореалістичному напрямку, що певною мірою робить схожими погляди неомарксистів та неореалістів на природу національного інтересу.

Слід зазначити, що в 70-ті роки минулого століття подібний підхід до розгляду міжнародних відносин навіть ліг в основу ідеї про встановлення нового економічного порядку, який намагалися нав'язати країни-власники сировинних ресурсів роз-

винутим державам світу². Під тиском цих країн, що становлять більшість держав-членів Організації Об'єднаних Націй, Генеральна Асамблея ООН у квітні 1974 р. ухвалила відповідну декларацію і програму дій, а в грудні того ж року — Хартію про економічні права і обов'язки держав.

Аналізуючи модерністську концепцію національного інтересу (1960—1980-ті роки), представниками якої є М. Аллісон, К. Райт, К. Дойч, М. Каплан, А. Рапопорт, Г. Гетцков, Д. Зінгер, Б. Рассет, Е. Хаас та ін., слід насамперед зазначити, що вона спирається в основному на постулати школи політичного реалізму та неореалізму з тією головною відмінністю, що виходячи з міждисциплінарних принципів, на основі дифузії соціальних наук і використання кількісних методів у гуманітарних дослідженнях «модерністи» намагалися застосувати математичний та кібернетичний інструментарій в аналізі функцій держави та політичних режимів, уявляючи останні як відкриті системи, що мають «вхід» і «вихід» та управляються системою зворотних зв'язків.

Зусилля «модерністів» були спрямовані на формалізацію якісних характеристик, які притаманні державам, та математичне вимірювання їх сили (влади, могутності). Звідси — підвищена увага до використання математичного інструментарію, засобів формалізації, моделювання, збирання й обробки даних, емпіричної верифікації результатів, а також низки інших дослідних методів та прийомів, які запозичені з точних дисциплін на противагу традиційним методам, заснованим на інтуїції дослідника.

Такий підхід, з'явившись у США, почав застосовуватися до досліджень не тільки міжнародних відносин, але й інших сфер соціальної дійсності, а відтак став вираженням проникнення у суспільні науки тенденції позитивізму, котрий зародився в Європі ще у XIX ст. Його представники вперше вдалися до формалізації соціальних явищ та процесів. Наявність

² Будучи монополістами на ринку сировинних товарів, країни-члени ОПЕК із середини 1960-х років почали плавно підвищувати ціни на нафту, а пізніше, діючи на основі картельних угод, збільшили їх у кілька разів. Зміни в цінах на енергетичні ресурси були настільки значними, що сумарна вартість нафти, яка надходила на американський ринок за період з 1972 р. до 1975 р. зросла майже в десять разів (з 5 млрд дол. до 48 млрд дол.).

солідної емпіричної традиції та методик, які пройшли успішну апробацію в деяких дисциплінах (в соціології, психології тощо), відповідної технічної бази спонукало американських учених починаючи з К. Райта до використання інструментарію формалізації у вивченні міжнародних відносин.

Подібне прагнення супроводжувалося нехтуванням впливу на характер міжнародних відносин низки факторів, а також висновків, які ґрунтуються на гіпотезах детерміністів. Разом з тим, як зауважує М. Мерль, такий підхід не означає, що можна обійтися без глобальної пояснювальної гіпотези. Дослідження ж природних явищ сформувало дві протилежні моделі, яких додержуються фахівці у галузі соціальних наук. З одного боку, це вчення Ч. Дарвіна про безжальну боротьбу видів і закон природного відбору і його марксистська інтерпретація. З другого — органічна філософія Р. Спенсера, в основу якої покладено концепцію постійності і стабільності біологічних і соціальних явищ.

Разом з тим слід зазначити, що, будучи реакцією на недоліки традиційних методів дослідження національного інтересу, які застосовувались у теорії політичного реалізму, модернізм не став однорідною течією ні в теоретичному, ні в методологічному плані. Загальним для нього є в основному міждисциплінарний підхід у дослідженні національних інтересів, використання логіко-математичних методів і найновішої електронно-обчислювальної техніки, формалізації і моделювання, а також збирання й обробка даних та інші дослідні процедури, запозичені з точних дисциплін. Важливо відзначити і ту обставину, що модернізм відкрив перспективу мікросоціологічної парадигми у вивченні міжнародних відносин.

І хоч модерністський підхід збагатив науку новими методиками дослідження, проте основними його недоліками є фактичне заперечення специфіки міжнародних відносин та фрагментарність конкретних дослідних об'єктів, що зумовило відсутність цілісної картини міжнародних відносин та неможливість уникнути суб'єктивізму в їхньому аналізі.

Подібна «гетерогенність» у кваліфікації категорії «національний інтерес» змусила багатьох теоретиків навіть відмо-

витися від спроб формалізувати дане поняття. Так, відомі західні політологи К. Холсті, Б. Рассел і Г. Старр заперечують концепцію національних інтересів, замінюючи її концепцією цільових настанов. Під останніми теоретики розуміють узагальнений «імідж» (образ) майбутньої системи чи стану речей, виокремлюючи, таким чином, в їхній структурі життєво важливі, проміжні та універсальні (довгострокові) цільові настанови.

Разом з тим, як зауважують українські дослідники В. Горбулін та А. Качинський, подібну спробу «обійти» проблему операціоналізації категорії «національний інтерес» слід визнати невдалою, оскільки виділені життєво важливі, проміжні й універсальні цільові настанови врешті-решт зводяться до відповідних «цінностей та інтересів», питання про визначення яких знову залишається відкритим [3].

З огляду на це український дослідник В. Кириченко так кваліфікує поняття «національний інтерес»: «це — інтегральне вираження інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему. Ці інтереси поєднують інтереси кожної людини, суспільства в цілому. При цьому маються на увазі інтереси не взагалі громадян, які належать до даного суспільства, а кожного громадянина зокрема, а також інтереси національних, соціальних, політичних груп та інтереси держави». Водночас «національні інтереси не тотожні інтересам нації, бо перші відбивають (інтегрують) інтереси всіх людей незалежно від національної належності, а другі — лише інтереси певної нації» [7, с. 4]. Отже, під національним інтересом автор розуміє реальну причину дій нації і держави, спрямованих на їхнє виживання, функціонування і розвиток, або, іншими словами, сукупність національних цілей і базових цінностей, що відіграють головну роль у розробці стратегії й тактики у сфері національної безпеки. Оскільки найвищим національним інтересом будь-якої країни є збереження суверенітету та територіальної цілісності, то, безперечно, правильне визначення національного інтересу є необхідною передумовою гарантування національної безпеки.

Не слід ігнорувати і такий чинник, що істотно звужує спектр практичного використання концепції національних ін-

тересів та певною мірою її дискредитує, як діалектика взаємодії об'єктивного та суб'єктивного компонентів національних інтересів. Так, переважна більшість представників політичної науки, не заперечуючи загалом об'єктивного характеру національного інтересу, наголошує на тому, що будь-яким його оцінкам притаманний суб'єктивний характер. Це викликає значну розбіжність підходів і думок у спробах його визначення, обумовлює волюнтаристський характер його трактування та ускладнює використання в практичній політиці. Крім того, бажання політичних лідерів і владних еліт більшості країн репрезентувати власні корпоративні інтереси як «життєво важливі інтереси» нації або навіть «усього світу» нерідко призводять до дискредитації самої концепції національних інтересів. З цього приводу Г. Броді писав, що ключова проблема для великої країни, подібної до США, полягає в тому, щоб визначити справжні межі життєво важливих інтересів з урахуванням усього комплексу наявних обставин, а також вирішити, які дії потрібні у відповідь на ті чи інші види загроз.

Відсутність інтегрованого й узагальненого визначення категорії «національний інтерес», як видно з аналізу різних концепцій, об'єктивно вмотивована, оскільки багатоаспектність і ємність цього поняття не дозволяють у лаконічній формі виразити всю повноту і складність відносин (об'єкт – суб'єкт, влада – нація, національний інтерес – національна ідея, національний інтерес – національна безпека), що включає в себе ця категорія.

Разом з тим існує потреба в концентрованому формулюванні даного поняття, яке б уособлювало базові засади всієї системи відносин, що їх охоплює ця категорія. Виходячи з цього національний інтерес, на наш погляд, можна кваліфікувати як усвідомлені певною державно оформленою нацією потреби у самозбереженні та розвитку, національній безпеці, зростанні її добробуту та багатства на основі політичного та економічного суверенітету, а також загальнолюдських цінностей (демократія, свобода, соціальна справедливість, духовність, моральність, культура тощо).

У сучасній політології й економічній теорії функції держави є похідними від інтересів і потреб людини, законів функці-

онування ринкової економіки. Але нація — це не механічна сума її індивідуальних представників, а певна спільність. Спільний інтерес нації полягає в її самозбереженні і розвитку в умовах співіснування з іншими націями. Держава — засіб забезпечення цього інтересу. Саме це дає підґрунтя для терміна «національно-державний інтерес». В умовах, коли більшість розвинутих націй має свою державу, цей термін фактично тотожний терміну «національний інтерес».

Незважаючи на те що основним засобом реалізації національного інтересу виступає держава, інтереси нації й інтереси держави не є тотожними, а нерідко вони навіть не збігаються (включаючи і сферу зовнішньої політики). Так, якщо національний інтерес — це синергія інтересів громадян, то інтерес держави може бути трансформований в інтереси окремих політичних, економічних та соціальних груп, тобто в інтерес влади і навіть окремих її носіїв. З цього приводу російський вчений А. Возженніков зауважує, що «ножиці» між національними інтересами, підґрунтя яких повинні становити життєво важливі інтереси особистості й суспільства, та державними інтересами, тобто інституціональними інтересами політичної влади суспільства, об'єктивно існують на різних етапах суспільного розвитку» [2, с. 125]. При цьому суперечності між інтересами більшості нації та інтересами владних структур, що спираються, як правило, на фінансово-олігархічні групи, набувають найбільш кристалізованих форм під час загострення суспільно-політичних та соціально-економічних конфліктів у суспільстві.

Разом з тим суспільні інтереси та національні інтереси не виключають одне одного. Це обумовлено двома обставинами: по-перше, суспільні інтереси завжди перебувають під впливом поточного міжнародного середовища, а на національні інтереси впливає низка внутрішніх факторів (ступінь соціальної стабільності, політичної єдності у країні тощо); по-друге, ототожнення суспільних і національних інтересів може призвести до нехтування специфікою зовнішньої політики, її відносною самостійністю, зведення її до внутрішньої політики держави, а протиставлення — до абсолютизації розбіжності інтересів держави і громадянського суспільства.

1.2. Національний економічний інтерес України: ендогенна та екзогенна сфери його реалізації

Усім відомий вислів англійського політика початку ХХ ст. Дізраелі: «У Британії немає вічних друзів і вічних ворогів, а є лише вічні інтереси». Ця аксіома не втратила своєї актуальності і сьогодні, у тому числі для нашої молодого держави. Останнім часом представники різних політичних кіл в Україні постійно оперують поняттям «національні інтереси». Причому експлуатують цей термін і ті, хто додержується лівої — комуністичної — ідеології і виступає проти ринкової моделі економіки, за союз України з Росією та Білоруссю, і праві — ті, хто ратує за ліберальні цінності в розвитку економічних відносин і євроінтеграційні прагнення України.

Більше того, у реальному житті сьогоднішньої України проблема національних інтересів ускладнюється традиційним поділом української нації на протилежні табори за політичними, економічними, соціальними, релігійними, етнічними і навіть географічними ознаками. При цьому не тільки окремі політичні, соціальні чи регіональні угруповання, але й окремі інституції державного апарату провадять власну політику, сповідують власні інтереси, які не збігаються між собою, а інколи суперечать один одному. У цьому сенсі негомогенність нинішньої України, яка є значно глибшою, ніж будь-якої розвиненої європейської держави, не може ігноруватися при визначенні її національного інтересу.

Національний інтерес є своєрідною «цементувальною основою» функціонування політичної, економічної та соціальної систем суспільства. Він повинен мати інтегральний, консолідаційний характер і формуватися на основі узгодження різномірних інтересів усіх членів суспільства, на основі національного компромісу і національної згоди, чіткого визначення способів реалізації інтересів окремих громадян країни та суспільства в цілому. При цьому консолідаційну роль в об'єднанні різномірних суспільних інтересів у єдиний

загальнонаціональний інтерес повинна виконувати національна ідея як усвідомлена переважною більшістю населення України мета побудови монолітної і могутньої за своїм потенціалом суверенної держави та способів досягнення цієї мети на основі обстоювання своїх національних інтересів та загальнолюдських цінностей. Найважливішими формами такого потенціалу є економічний, соціальний (уміння досягати консенсусу між населенням різних регіонів, а також між соціальними верствами і групами), політичний (здатність ефективно впливати на політику тих регіональних об'єднань країн, в які вступатиме наша держава), правовий (наявність розвинуеного національного законодавства на рівні передових країн) та культурний [5, с. 577].

З цього приводу відомий правозахисник і громадський діяч України І. Дзюба зауважує: «Колись не останній з філософів людства сказав, що ідея завжди була зганьблена, коли вона протиставляла себе інтересові. Історія підтвердила це як незаперечний свій закон — якщо йдеться про цілі суспільства. Отже, варто подбати про те, щоб для всіх громадян України — Україна стала інтересом. Але й ідеєю. Бо інтерес без ідеї нікуди не веде» [4, с. 60].

Разом з тим дотепер ще у свідомості українського народу остаточно не оформилися національні ідея та інтерес, і як наслідок — на державному рівні немає чітких визначень самої субстанції та кола національних інтересів України, не окреслено відповідних загроз їм, чітко не визначено геополітичних пріоритетів та стратегічних партнерів нашої держави. Так, незважаючи на ухвалення протягом сімнадцяти років незалежності України на парламентському та урядовому рівнях низки державних документів³, які визначають стратегію національної безпе-

³ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок передачі резидентам окремих завдань (проектів) Національної програми інформатизації у сфері національної безпеки і оборони» (від 26.07.99); Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку підприємств, які мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави» (від 21.08.97); Постанова Кабінету Міністрів України «Про вдосконалення порядку здійснення організаційно-структурних змін у сфері забезпечення інформаційної безпеки України» (від 22.07.98); Постанова Верховної Ради України «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Концепції (основ державної політики) національної безпеки» (від 20.02.03); Закон України «Про основи національної безпеки України» (від 19.06.03); Постанова Верховної Ради України «Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України»; Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України»; Указ Президента України «Про воєнну доктрину України» (від 15.06.04); Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про додаткові заходи зміцнення довіри та безпеки» (від 08.09.04) та ін.

ки України, формулюють напрямки реалізації політики захисту її національного інтересу від внутрішніх та зовнішніх загроз політичного, економічного, соціально-демографічного, екологічного, природно-технологічного, науково-технічного, інформаційного та воєнного характеру, а також обґрунтовують найважливіші принципи державної політики щодо самозбереження і прогресивного розвитку України як суверенної держави, чіткого визначення характеру та системи національних інтересів держави, а особливо засад їх формування в даних документах немає.

Проте ще 1997 року під керівництвом народного депутата О. Г. Білоруса було розроблено проект Закону України «Про засади національних інтересів України», метою якого було ліквідувати прогалини у нормативно-правовому забезпеченні системи національних інтересів нашої держави та їх урахування при розробці соціально-економічної політики.

Провідною сферою вияву національного інтересу будь-якої держави є економічна сфера, оскільки вона являє собою базис суспільства, а отже, надає йому відносно самостійного статусу — національного економічного інтересу. Його пріоритетність обумовлена такими обставинами:

по-перше, він є первинним стосовно до інших форм вияву національного інтересу (політичних, ідеологічних, культурних, морально-етичних, духовних та ін.), відповідно — підпорядковує та обумовлює зміст і характер останніх;

по-друге, національний економічний інтерес є виявом економічних відносин і водночас — суперечностей в економічній сфері. Інтереси виступають носіями суперечностей і в цьому плані вони нерозривні, оскільки інтереси, як і суперечності, одночасно є джерелами та рушійними силами розвитку економічної сфери в тій чи іншій країні;

по-третє, він виражає об'єктивно обумовлені в державі економічні (матеріальні) потреби окремих людей, соціальних груп та суспільства в цілому, а тому порівняно з іншими інтересами є більш соціально значимим, бо стосується безпосередньо кожного члена суспільства, мотивів його діяльності та задоволення різноманітних потреб;

по-четверте, виникає у сфері матеріального виробництва, визначається способом виробництва та системою економічних

відносин і законів суспільного розвитку, у ньому відбивається економічне становище різних суспільних класів;

по-п'яте, реалізується через свідому та активну діяльність людей і є спонукальним мотивом цієї діяльності та рушійною силою для досягнення певних економічних результатів. На рівні держави національний економічний інтерес являє собою інтегративну сукупність економічних інтересів кожного індивідуума.

За умов поглиблення глобалізаційних процесів, коли зростає загроза «розчинення» інституту національної держави у новій наднаціональній системі управлінських структур («глобальний уряд», «міжнародні організації глобального типу», «світова еліта», «тріада», «сітьові мережі», «віртуальний уряд» тощо), суттєвої трансформації зазнає і поняття «національний економічний інтерес». Незважаючи на непорушність таких його базових, конститутивних компонентів, як збереження, функціонування та розвиток національної економічної системи суспільства, у змістовній структурі національного економічного інтересу дедалі значнішу роль відіграють зовнішні, екзогенні, компоненти. До них належать зв'язок із зовнішніми ринками, доступ до глобальних природних, інформаційних, технологічних, інтелектуальних ресурсів, формування національної підприємницької культури під впливом загальносвітових процесів демократизації та соціалізації виробничих відносин. Це значно розширює і збагачує сутність самої категорії «національний економічний інтерес», зміст якої повинен включати, на наш погляд, як невід'ємний компонент економічну самодостатність країни. Вона трактується нами як здатність країни забезпечувати процес суспільного відтворення на базі максимальної мобілізації внутрішніх джерел та ресурсів у поєднанні з ефективним залученням та використанням потенціалу зовнішньоекономічних зв'язків.

Отже, в авторському розумінні національний економічний інтерес країни у глобальному вимірі полягає в органічному поєднанні власних конкурентних переваг з перевагами міжнародного співробітництва заради забезпечення її громадянам світових стандартів життя.

У руслі основних тенденцій розвитку світової економічної думки провадилися наукові дослідження проблематики націо-

нальних економічних інтересів і в Україні. Історія становлення та розвитку даного напрямку в українській економічній думці охоплює понад 300-літній період і характеризується різним рівнем та змістом досліджень. Це дає підстави провести етапізацію даних досліджень за такими критеріями: ступінь задоволення суспільних потреб залежно від рівня розвитку продуктивних сил; рівень економічної самодостатності та безпеки країни; ступінь економічної свободи громадян; сфери вияву національного економічного інтересу держави; масштаби, інтенсивність та рівні міжнародних економічних зв'язків; ступінь суверенності у реалізації національних економічних інтересів у міжнародній сфері. На нашу думку, можна виокремити такі етапи:

Перший етап (XVII—XVIII ст.) — період Гетьманщини — характеризується домінуванням у вітчизняній економічній думці аналізу загальноцивілізаційного процесу становлення ринкового господарства та приватного підприємництва в українських землях, який свідчить, що, не будучи обтяженою кріпосницькою ідеологією, український етнос відзначався радикалізмом, запереченням кріпосництва і нерівності, визнанням загального права вести виробничу, торговельну, військову чи службову діяльність тощо. Зокрема, соціально-економічна політика Б. Хмельницького є яскравим прикладом виразу національного економічного інтересу України. Вона мала реформаторський характер, наслідком чого було руйнування старих форм суспільного й господарського життя та народження нових, ранньокапіталістичних, відносин, а зміцнення української державності за часів його правління створило передумови залучення українських товаровиробників у міжнародну торгівлю. Так, згідно з універсалом Б. Хмельницького від 21 квітня 1654 р. в основу експортного оподаткування було покладено лише предмети розкоші, тимчасом як відповідно до чинного польського тарифу 1643 р. передбачався також податок з основних груп експортних товарів: худоби, шкіри, полотна, металевих виробів та ін. [12, с. 70]. Більше того, тариф був диференційований і у 2,5 рази нижчий порівняно з польським.

Дальша розробка проблематики національного економічного інтересу України на цьому етапі супроводжувалася відхо-

дом від егалітарних принципів і поширенням елітаризму, що було обумовлено в основному експансією Польщі на її Правобережжі і Російської імперії — на Лівобережжі. За таких умов зусилля нації були сфокусовані, як свідчать універсали І. Мазепи та Конституція П. Орлика, на збереженні і захисті незалежної та економічно сильної держави, з традиційною системою козацького устрою, інституційними засобами.

Утім протягом усього ХІХ століття, незважаючи на помітні зрушення в економічному житті України, пов'язані з утвердженням капіталістичного способу виробництва, індустріальним будівництвом, бурхливим розвитком товарних відносин та фабрично-заводської промисловості, не було будь-яких вітчизняних досліджень національного економічного інтересу. Це було обумовлено включенням українських земель до складу Російської імперії як її національної окраїни, а тому питання національного економічного інтересу українців навіть не виникало.

Другий етап (ХХ ст.) у дослідженні національного економічного інтересу України репрезентують представники зарубіжної україністики. Переважна більшість їхніх наукових праць присвячена дослідженню соціально-економічного підґрунтя української національної ідеї, оцінці вагомості ролі та місця України в єдиному народногосподарському комплексі СРСР. Так, протягом 1920—1950-х років у працях прогресивних економістів української діаспори Я. Діманштейна, Л. Яснопольського, С. Фесенка, В. Доброгаєва, І. Витановича, Н. Кононенка, С. Гловінського, М. Добриловського та інших розкрито асиметричність національних економічних інтересів республік СРСР та союзного центру. Саме в цей період в українському зарубіжжі сформувалася теорія українського відродження (розробниками якої були О. Мицюк, С. Рудницький, В. Тимошенко, І. Івасюк, М. Добриловський та ін.), спрямована на подолання наслідків імперської політики в минулому, проти радянського тоталітаризму, за розвиток України на основі економічної самодостатності.

І, нарешті, аналізуючи науковий доробок зарубіжних україністів 1960—1980-х років (В. Голубничого, І. Коропецького, З. Мельника, Б. Винара, І. Гордіва та ін.), слід відзначити той

факт, що ними було доведено на основі економетричних моделей і розрахунків реальну можливість «відособленість» України від СРСР та перспективність її самостійного економічного розвитку.

Що ж стосується українських радянських учених, то вони за умов панування центрально-командної моделі розвитку економіки СРСР та політичного тоталітаризму були позбавлені можливості досліджувати національний економічний інтерес республіки як самостійного суб'єкта у складі союзнаї держави.

Третій етап — охоплює новітній період в історії України (з 1991 р. до сьогодні), коли вона набула статусу незалежної держави з усіма атрибутами суб'єкта міжнародних відносин, такими як суверенність, територіальна цілісність, а також політична та економічна самостійність. Дослідженню процесу формування національного економічного інтересу за нових історичних умов розвитку України присвячено чимало праць цілої плеяди вітчизняних учених-економістів: О. Барановського, О. Білоруса, І. Бураковського, О. Власюка, О. Гончаренка, І. Дудка, С. Ковальчука, М. Єрмошенка, В. Горбуліна, Я. Жаліла, Д. Лук'яненко, В. Мунтіяна, П. Ситника, Г. Костенко, І. Бінько, В. Новицького, Г. Пастернака-Таранушенка, В. Сіденка, А. Сухорукова, А. Філіпенка, В. Шлемка та інших. Вагомість наукового внеску українських теоретиків у розробку даної проблематики полягає насамперед у розкритті теоретичних аспектів категорії «національні економічні інтереси», яка трактується ними як система пріоритетів у соціально-економічному розвитку держави в цілому та її регіонів; політико-правових та економічних механізмів у їх реалізації; співвідношення національних інтересів з однопорядковими поняттями «економічна безпека», «економічні потреби», «економічна незалежність» тощо.

У методологічному плані важливою є класифікація національних економічних інтересів. Серед вітчизняних економістів-теоретиків немає однастайності у класифікаційних підходах до їх структуризації. Так, В. Шлемко та І. Бінько [17] пропонують класифікувати національні економічні інтереси за такими ознаками: по-перше, за ступенем важливості (життєво

важливі, стратегічні, тактичні); по-друге, за тривалістю дії (довготермінові, середньотермінові, короткотермінові); по-третє, за характером зіткнення (паралельні, конфронтаційні, розбіжні, спільні); по-четверте, за місцем дії (внутрішні, зовнішні); по-п'яте, за ступенем реалізації (нереалізовані, частково реалізовані, реалізовані); по-шосте, за сферами реалізації (виробничі, фінансові, експортно-імпортні, технологічні, інституційні, військово-економічні, соціально-економічні, демографічно-економічні, еколого-економічні та ін.).

Г. Костенко [8] виокремлює такі критерії класифікації національних інтересів: характер (коаліційні, національні); взаємність (однобічні, взаємні); ступінь черговості (першочергові, другорядні та інші); масштаб (глобальні, регіональні, локальні); ступінь важливості для суспільства (життєво важливі, важливі, істотні); термін дії інтересів (постійні, довгострокові, середньострокові, поточні).

У класифікацію національних інтересів П. Ситника покладено ієрархічний принцип до визначення їхніх пріоритетів, який побудовано на основі ступеня важливості інтересів для забезпечення національної безпеки країни [13]. Виходячи з цього у безлічі національних інтересів виокремлюються ті, реалізація (захист та досягнення) яких має високий, середній або низький ступінь важливості для забезпечення національної безпеки держави.

М. Єрмошенко [6] класифікує інтереси за рівнями вияву, виокремлюючи національні економічні інтереси першого та другого рівнів. На його думку, інтереси першого рівня є виявом глибинних, об'єктивно наявних суперечностей в економічній сфері (наприклад, між потребами економіки в різних ресурсах, необхідних для її ефективного функціонування, і можливостями їх забезпечення). Це так звані базові інтереси, які мають стратегічний, довгостроковий характер. До них належать такі:

— задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб людей;

— оптимальне забезпечення потреб економіки в різного роду ресурсах, необхідних для її ефективного функціонування;

- задоволення потреб економіки в ефективно діючому економічному механізмі, заснованому на засадах ринкової економіки;
- забезпечення потреб економічної системи в ефективній структурі державного управління і регулювання.

Що стосується національних економічних інтересів другого рівня, то вони кваліфікуються як такі, що впливають з необхідності реформування національної економіки та створення адекватної їй інфраструктури.

Дослідники даної проблеми В. Горбулін та А. Качинський [3] виокремлюють групи інтересів за ступенем їх важливості та пріоритетності для держави, серед яких економічний характер мають такі:

- соціально-економічні реформи, забезпечення та при множення матеріальних цінностей;
- розвиток науково-технічного потенціалу держави;
- удосконалення механізмів державного управління та місцевого самоврядування;
- гарантія права приватної власності;
- інтеграція в європейський та світовий економічний простір;
- забезпечення верховенства права;
- підтримання екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності;
- система стратегічного партнерства та підтримання регіональної безпеки;
- раціональне використання природних ресурсів.

Незважаючи на «строкатість» у розумінні сутності національного економічного інтересу України як політичними гравцями, так і широкими верствами населення, і навіть науковцями, актуальною залишається проблема конкретизації, структуризації та субординації його елементів, а також визначення принципів його реалізації. Адже від того, наскільки адекватно будуть ідентифіковані та усвідомлені Україною її власні національні інтереси і відповідні інтереси її сусідів, насамперед стратегічних партнерів на Заході і Сході, залежатиме можливість збалансування міждержавних відносин, їх гармонізація, врешті-решт вибір оптимального шляху розвитку, що забезпечить нашій країні гідне місце у світовому співтоваристві у XXI столітті.

Що стосується конкретних форм вияву економічного інтересу та субординації його структурних елементів, то за умов панування центрально-керованого господарства і тоталітарної радянської держави схема субординації була чітко окреслена і мала такий вигляд: «загальнонародний інтерес» — «колективний інтерес» — «особистий інтерес». Останній завжди вважався вторинним та похідним відносно загальнонародного та колективного інтересів та повинен був «поєднуватися», узгоджуватися і навіть підкорятися їм.

Процес переходу до засад ринкової економіки і демократизації суспільства, поступовий рух до загальноцивілізаційних засад суспільного й економічного життя, формування мети побудови правової держави не тільки докорінно змінили уявлення про самостійність кожного складника цієї тріади, але й субординацію між ними. У підґрунті сучасної системи національного економічного інтересу тепер перебуває особистий (приватний) інтерес як головний чинник поведінки суб'єкта господарювання, і це чітко визначено і політично, і економічно в нашій державі. Разом з тим методологічний принцип верховенства прав людини, економічного індивідуалізму і раціональної поведінки не суперечить ідеї об'єднання приватних інтересів у колективні і формування на цій основі загальнонародного (національного) інтересу, оскільки в кінцевому підсумку він об'єднує й економічний інтерес кожного представника нації, кожної родини, і інтереси різних соціально-економічних груп населення, регіонів, держави загалом. Тож у найбільш загальному, концентрованому виразі він зводиться до намагання кожної держави забезпечити стійке економічне зростання та високий життєвий рівень нації.

Отже, поняття «національний економічний інтерес» є достатньо складним, неоднорідним і суперечливим. Його структура включає насамперед інтерес нації як громадянського суспільства, що охоплює всіх без винятку громадян країни незалежно від їхньої етнічної належності (тобто особисті інтереси). Реалізація інтересу особистості, як правило, здійснюється через механізм об'єднання громадян країни в групові та корпоративні колективи на галузевому та регіональному рівнях.

Поза таких колективів залишається лише певна категорія громадян, котрі ведуть індивідуальну трудову діяльність або перебувають на утриманні держави (інваліди, пенсіонери та ін.). Особистий економічний інтерес таких верств населення уже первинно імплантований у систему державного інтересу.

Сукупність особистого та колективного інтересів формує каркас «державного інтересу», уособленням якого є держава як суспільний інститут, який, з одного боку, через правові та економічні важелі узгоджує інтереси своїх громадян, а з другого — репрезентує ці інтереси на міжнародній арені. Держава, виступаючи в ролі суб'єкта міжнародних економічних відносин, формує договірно-правову базу дво- і багатостороннього співробітництва з іншими країнами, міжнародними організаціями та інтеграційними союзами.

З розвитком світової економіки в умовах поглиблення науково-технічного прогресу та динамізації всіх форм МЄВ зростає єдність світу, взаємозалежність континентів, регіонів та країн. Унаслідок цього дедалі більшого значення набувають загальнолюдські інтереси, які лежать у площині розв'язання насамперед глобальних проблем людства, таких як усунення загрози військової, економічної, фінансової, екологічної криз, забезпечення людства продуктами харчування, енергоресурсами тощо.

Такі інтереси становлять глобальну систему інтересів, серед яких основним елементом є інтереси економічні.

Що стосується України, то її сучасний національний економічний інтерес пов'язаний, з одного боку, із задоволенням базових соціально-економічних потреб її громадян та забезпеченням світових стандартів життя, а з другого — з економічною безпекою та розширеним відтворенням національного людського ресурсу. Умовою цього є поєднання власних природних, технологічних та інтелектуальних ресурсів і можливостей та переваг зовнішньоекономічних зв'язків.

Отже, аналіз характеру та способів реалізації національного економічного інтересу за умов поглиблення транснаціоналізації національних економік передбачає виокремлення ендогенної (внутрішньої) та екзогенної (зовнішньої) сфер його реалізації за допомогою відповідних механізмів.

Об'єктивною передумовою досягнення українською нацією високого конкурентного статусу, а значить, і запорукою ефективної реалізації нею свого економічного інтересу є формування національної моделі соціально-економічної самодостатності. Її підвалини почали закладатися тільки в останні кілька років, оскільки Україна, як і інші республіки колишнього СРСР, тривалий час уходила до єдиної союзної економічної системи. В її межах розвивався і відносно ефективно діяв спільний народногосподарський комплекс, основою якого був регіональний (міжреспубліканський) поділ праці. Саме на базі останнього республікам СРСР вдалося досягнути достатньо високого рівня спеціалізації та міжреспубліканського виробничого кооперування, оптимізувати та координувати основні пропорції їхніх господарських структур в масштабі СРСР. Особливістю економічних систем кожної республіки був високий рівень розвитку національних відтворювальних процесів, про що свідчить той факт, що частка продукції власного виробництва в ресурсах споживання у 1989 р. в Російській Федерації, Україні і Казахстані перевищувала 80 % (86,4 %, 82,4 % і 80,8 % відповідно), а в інших республіках була приблизно на рівні 70 % (у тому числі: Таджикистан — 70,5 %, Вірменія — 71,3 %, Молдавія — 72 %, Киргизія — 73,5 %, Азербайджан — 78,7 % та ін.) [18]. Проте життєвий рівень народу був відносно невисоким через переважаючу частку виробництва товарів групи «А».

Отже, можна зробити висновок про те, що хоч єдиний відтворювальний процес у господарському комплексі СРСР і являв собою цілісну високоінтегровану систему, у кожній із союзних республік здійснювався власний відтворювальний процес, що базувався на використанні наявного економічного потенціалу, який і став надалі фундаментом її суверенітету.

Крім того, у процесі тривалого спільного розвитку республік СРСР склалися чіткі напрямки їх промислової спеціалізації. Так, Україна, Росія, Білорусія й Вірменія мали найбільш розвинуте машинобудування, частка якого в їх промисловому виробництві в 1990 р. коливалася від 30,4 до 34,2 %. Порівняно з промисловим виробництвом сільське господарство колишніх республік СРСР було більшою мірою орієнтовано на

внутрішній (республіканський) ринок. Якщо у всіх республіках, за винятком Росії, частка міжреспубліканського вивозу промислової продукції в її виробництві коливалася від 15,4 % (Казахстан) до 36,1 % (Азербайджан), то відповідна частка продукції сільського і лісового господарства — від 2,6 % (Україна) до 6,8 % (Азербайджан). У Росії ці показники становили 10,6 % і 0,3 % відповідно [18].

Разом з тим єдиний народногосподарський комплекс СРСР являв собою ізольовану від світового ринку, замкнену і практично позбавлену властивостей саморегулювання систему, яка складалася в основному з великих галузевих і національно-територіальних підсистем, що економічно доповнювали одна одну завдяки структурі стабільних міжгалузевих і міжреспубліканських зв'язків. Про це свідчить, зокрема, вкрай низький рівень експортних поставок промислової та сільськогосподарської продукції союзних республік. Так, частка експорту у виробництві промислових товарів на кінець 1980-х років коливалася від мінімального показника 0,5 % у Киргизії до максимального 5,1 % у Таджикистані, а для сільськогосподарської продукції не перевищувала 0,4 %. Подібні тенденції були характерні і для імпортних поставок промислової та сільськогосподарської продукції: для всіх союзних республік частка імпорту в ресурсах споживання промислової продукції у 1989 р. варіювалася від 5,1 % у Казахстані до 9,7 % у Грузії, а у продукції сільського та лісового господарства від 1,4 % у Казахстані до 6 % у Вірменії [11, с. 53—54]. Загалом же на момент розвалу СРСР національні господарства союзних республік постачали на світовий ринок близько 3 % виготовленої продукції, а імпортували 4—7 % споживчих товарів. За оцінками Ю. В. Шишкова та В. Р. Євстігнєєва, на кінець 1980-х років економічна взаємозалежність союзних республік була істотно вищою, ніж у країн-членів ЄЕС у цей період [16, с. 17].

Ситуація докорінно змінилася після розпаду СРСР, коли колишні союзні республіки набули державного суверенітету, а отже, «виключилися» з єдиного народногосподарського комплексу даного утворення. Це обумовило значні зміни кількісного та якісного характеру у відтворювальному процесі колишнього «союзного» економічного простору: по-перше, через

скорочення обсягів ВВП; по-друге, з причини перерозподілу фондів споживання; по-третє, через коригування територіальних і галузевих пропорцій народногосподарських комплексів країн. Не слід скидати з рахунків і той факт, що промислові об'єкти, розташовані на території кожної країни, перестали бути ланками міжреспубліканського поділу праці, а трансформувалися в об'єкти міжнародних економічних зв'язків.

З цих причин держави Співдружності не змогли швидко адаптуватися до вимог світового ринку після різкого скорочення обсягів міжреспубліканського обміну. Виявилися марними і їхні надії на здійснення рекооперації на ринкових засадах в рамках інтеграційного блоку СНД, оскільки кожна держава почала формувати національний процес відтворення суспільного продукту (із закономірними тенденціями розвитку відносин виробництва, розподілу, обміну і споживання) на основі національних галузевих пропорцій та факторів виробництва, залучених до господарського обороту. У даному аспекті слід наголосити, що формування національної моделі суспільного відтворення в кожній з них супроводжувалось одночасним згортанням економічних зв'язків з колишніми союзними республіками та відкриттям їхніх економік світовому господарству, що не зміцнило їхні господарські комплекси, а навпаки, деформувало їхні структури та пропорції.

Як результат — в економічному просторі Співдружності незалежних держав поступово сформувався механізм, який почав блокувати економічну інтеграцію країн-учасниць даного об'єднання. Схематично його можна подати в такий спосіб:

По-перше, під впливом світового ринку в ході реформ відбулася суттєва переорієнтація зовнішньої торгівлі держав Співдружності з «близького» на «далеке» зарубіжжя. Так, протягом 1990—2005 рр. утричі скоротилася частка взаємного товарообігу країн СНД (з 69 % до 23 %). При цьому глибока деформація відтворювального процесу країн Співдружності з надмірним розвитком ресурсомістких галузей промисловості для задоволення потреб світового ринку закріпила стратегічно не вигідну товарну структуру їхніх експортно-імпортних операцій. На сьогодні експорт цих держав репрезентований в основному продукцією ресурсодобувних галузей (паливно-

енергетичних та мінерально-сировинних), а імпорт — продукцією ресурсообробних галузей промисловості (харчової, легкої, хімічної промисловості, машинобудування та ін.) країн «далекого» зарубіжжя.

По-друге, орієнтація на ринок «далекого» зарубіжжя зробило продукцію ресурсодобувних галузей країн СНД малодоступною для їхніх ресурсообробних галузей, оскільки останні внаслідок нижчої проти світової ефективності свого виробництва і невисокої якості продукції неспроможні закуповувати продукцію перших за світовими цінами.

По-третє, більш тісні зв'язки ресурсодобувних галузей держав Співдружності зі світовим ринком звузили їхній попит на продукцію вітчизняних ресурсообробних галузей (через її світову неконкурентоспроможність), що обумовило різноспрямованість економічного розвитку ресурсодобувних і ресурсообробних галузей. Як результат — у галузях першої групи сповільнився спад виробництва і почалося поступове зростання завдяки їх послідовній інтеграції в систему світогосподарських зв'язків; а в галузях другої групи спад виробництва й далі поглиблювався через дальше зниження його ресурсного забезпечення і різке падіння попиту на продукцію.

У результаті відбулося не тільки фактичне перетворення держав СНД у ресурсні сегменти світового ринку, що позбавило їхні національні економічні системи рис взаємозалежності і взаємодоповнюваності та стало об'єктивною перешкодою для їх економічної інтеграції, але й виразних форм набули тенденції деінвестування економіки, деіндустріалізації виробництва, натуралізації сільського господарства та ін.

Україна також не випала з загальної обійми цих процесів. Становлення національної самопідтримувальної моделі суспільного відтворення нашої держави було поставлено в жорстку залежність від зовнішніх чинників через «безпечну» відкритість зовнішньому світу, тимчасом як світовий досвід свідчить про те, що національні економічні інтереси суверенної держави можуть ефективно реалізовуватися лише за умов поступового, регульованого включення її національних суб'єктів господарювання в міжнародну співпрацю за наявності в них

конкурентних переваг, а не через «обвальну» лібералізацію зовнішньоекономічних зв'язків та необмежену відкритість внутрішнього ринку, як це було в Україні.

З погляду міжнародних відносин виживання — це збереження національної держави як носія і гаранта загальних цінностей, що характеризують спосіб життя даного народу. Однак, заважаючи на останні політичні події, можна дійти висновку, що сучасна Україна, на відміну від розвинутих країн Заходу, досі не сформувалась як повноцінна держава-нація зі своїми чітко окресленим національним інтересом, заснованим на національних цінностях, щодо яких склався б консенсус усередині і політичної еліти, і переважної частки її громадян.

Що стосується ендогенної сфери реалізації національного економічного інтересу України, то головний акцент повинен бути зроблений на впровадженні національної мобілізаційної моделі економічного розвитку з урахуванням провідних тенденцій, притаманних світовій економіці на рубежі XX—XXI століть:

- перехід розвинутих країн до постіндустріальної економіки, заснованої на знаннях та інформації;
- посилення тенденцій до відкритості суспільств;
- загострення глобальних проблем людства;
- формування нової глобальної моделі світу.

Нова економіка, для якої визначальними є виробництво, обробка та поширення інформації, висуває нові вимоги до організації підприємницької діяльності, якісних характеристик людського ресурсу та механізму регуляторної політики держав. Незважаючи на різношвидкісний характер утвердження постіндустріальної моделі в різних країнах, галузях та регіонах, вона внаслідок своєї природи в майбутньому неодмінно охопить світовий економічний простір, надасть національним економічним системам максимальної відкритості та втягне всіх суб'єктів господарювання в орбіту глобальної конкуренції.

Досвід соціально-економічних трансформацій в Україні за період її самостійного розвитку дозволяє переосмислити зміни, які відбулись у суспільстві, і виокремити пріоритетні на-

прямки розвитку вітчизняної економіки в найближче десятиріччя, які відображають сутність національного економічного інтересу держави в ендогенній сфері. До них належать:

По-перше, завершення ринкової трансформації сільського господарства через уведення права вільного продажу землі, вільного ціноутворення та розвитку інфраструктури з метою гарантування продовольчої безпеки України, забезпечення соціально-політичної стабільності у суспільстві, виживання і розвитку нації. Ефективно використовуючи основне багатство країни — землю, можна, не вкладаючи навіть державних коштів у зрошення, меліорацію, хімізацію та механізацію, значно підняти рівень виробництва сільськогосподарської товарної продукції, яка задовольнить потреби внутрішнього ринку у продовольстві та забезпечить сировиною харчову та інші галузі промисловості. Основний засіб розвитку аграрного сектору — це не іноземні інвестиції і не державні дотації, які розкрадаються, а внутрішні заощадження тих, хто веде сільськогосподарський бізнес, та потужна кредитна підтримка іпотечних банків.

По-друге, оптимізація паливно-енергетичного балансу України за рахунок радикального збільшення обсягів видобутку власних паливних ресурсів; реалізації великомасштабних проєктів з розробки альтернативних джерел енергії; диверсифікації іноземних поставок енергосировини та впровадження у виробничу та побутову сфери енергоощадних технологій.

По-третє, розвиток ринку венчурного капіталу як важливої умови опанування моделі постіндустріальної економіки, через точкове освоєння ординарних та радикальних інновацій на базі розбудови національної інноваційної системи, ефективної взаємодії державних органів управління з організаціями науково-технічної сфери, підприємництва та великого бізнесу.

По-четверте, перетворення ринку нерухомості в авангардний сегмент національного ринку через розгортання загальнонаціональної програми довгострокового і великомасштабного житлового будівництва на базі сучасної будівельної технології і за умов жорсткого державного регулювання рівня рентабельності та процесу ціноутворення. Реалізація цих стратегічних заходів сприятиме забезпеченню кожної родини індивідуальним житлом, зростанню внутрішнього сукупного попиту насе-

лення, стимулюватиме розвиток десятків галузей вітчизняної промисловості (меблевої, побутової техніки, електроніки, автомобілебудування, виробництва спорттоварів та ін.). Це — довгострокові соціальні інвестиції, які дають поштовх розвитку національної кредитної системи, підвищують зайнятість населення та його соціальний оптимізм.

По-н'яте, забезпечення стійкості національної валютної системи за рахунок установавання реального курсу гривні до провідних валют світу, подолання «доларизації» економіки; посилення контрольних функцій Національного банку за діяльністю комерційних банків та державного контролю за транскордонними потоками капіталу; стимулювання процесу інвестування внутрішніх приватних заощаджень у виробництво; прискорення грошового обігу як засобу запобігання інфляції.

По-шосте, захист головного національного ресурсу — людського — від соціальної маргіналізації, бідності, декваліфікації та руйнування традиційного стабільного способу життя; збереження для України її інтелектуального, кадрового потенціалу та економічно активного населення; досягнення державою міжнародних стандартів за показником індексу людського розвитку.

Високий ступінь реалізації національного економічного інтересу України неможливий без розгляду екзогенної сфери, специфіка якої полягає у поєднанні позитивних впливів зовнішнього середовища на країну і запобіганні можливим загрозам її безпеці з боку зовнішніх факторів. Так, з одного боку, інтеграція національної економіки у систему світового господарства розширює її можливості у використанні переваг міжнародного поділу праці, залучення в країну іноземних інвестицій, включення держави до науково-технічного співробітництва тощо. Водночас екзогенний фактор може відіграти негативну роль у тих випадках, коли зовнішні зв'язки стримують розвиток внутрішнього ринку, обмежують потенційні можливості зростання імпортозамінного виробництва, призводять до відпливу з країни національного капіталу, погіршують екологічний стан та ін. Отже, реалізація національного економічного інтересу України з погляду її економічної самодостатності повинна розглядатися у контексті того, наскільки екзогенний фактор сприяє форму-

ванню цілісного народногосподарського комплексу держави. І лише після того як установлені та набули стійкості основні макроекономічні параметри, у сферу міжнародної економічної діяльності можуть долучатися конкретні ланки національного виробництва або розширюватися зони присутності іноземного капіталу на національному терені.

І щоразу необхідно визначати, наскільки конкретний напрям зовнішньоторговельного обміну чи виробничої кооперації з іноземними партнерами не тільки сприяє реалізації особистих, колективних чи навіть національно-державних інтересів у теперішньому періоді, але й створює передумови для функціонування народногосподарського комплексу країни у системі розширених координат на інноваційній технологічній основі.

Специфіка національного економічного інтересу України в екзогенній сфері полягає в тому, що він доповнює та сприяє реалізації ендогенного інтересу. Саме з такого його розуміння і формується поняття ефективних зовнішніх економічних зв'язків, які в кінцевому рахунку покликані обслуговувати національну економіку, забезпечувати її необхідними сировинними ресурсами, сприяти взаємовигідному еквівалентному обміну держави з зовнішнім світом, залученню технічних та інноваційних новинок та ін.

Конкретними формами вияву національного економічного інтересу України в екзогенній сфері є на сьогодні такі:

По-перше, опанування державою європейськими соціально-економічними стандартами, котрі задають світові зразки і найбільшою мірою відповідають нашому національному менталітету та діловій культурі. Географічна та історична ідентичність з європейською спільнотою, поступова конвергенція національної економіки з європейським економічним простором — своєрідні імперативи євроінтеграційного процесу для України.

По-друге, підпорядкування процесу транснаціоналізації національної економіки досягненню Україною високого конкурентного статусу у світі. Причому мірилом ефективності зовнішньоекономічних відносин держави мають бути реальні критерії: структура експорту та імпорту, вплив зовнішньоекономічних зв'язків на стан економічної безпеки країни та її технологічний розвиток.

По-третє, в національних інтересах України зберегти національну ідентичність українців за кордоном, не допустити їх масової асиміляції з іншими націями, створити економічні, фінансові, правові та гуманітарні мотиваційні умови для повернення емігрантів на Батьківщину і їх повноцінну суспільну інтеграцію.

З огляду на багатоаспектність форм вияву національного економічного інтересу країни та зазвичай конфліктний характер його реалізації в національному та глобальному середовищі внаслідок незбігу потреб суб'єктів – носіїв інтересу, актуальним питанням є виявлення та систематизація загальних принципів, на базі яких можлива гармонізація інтересів різних учасників економічних відносин. До таких принципів можна віднести такі:

1. Розумну достатність у задоволенні як індивідуальних, так і групових суспільних потреб. Ідеться про те, що фізіологічні та матеріально-побутові потреби членів сучасного соціально розвинутого суспільства повинні мати науково обґрунтований характер, регулюватися державою на рівні раціонально вмотивованих норм споживання, не допускаючи споживацького фетишизму. Це є і запорукою пом'якшення соціальної поляризації, і одночасно пересторогою у формуванні утриманських настроїв у окремих членів суспільства й у їх прагненні обмежуватися досягнутим у житті мінімальним рівнем запитів.

2. Системність та субординованість у реалізації національного економічного інтересу, які передбачають урахування інтересів усіх членів суспільства, узгодження цих інтересів, недискримінацію інтересів окремих соціальних груп та меншин, розвиток усіх елементів національного економічного інтересу згідно із сучасними світовими стандартами.

Разом з тим суспільство має усвідомлювати, що в умовах обмежених ресурсів одночасне задоволення всіх потреб є нереальним. Звідси виникає об'єктивна необхідність субординувати інтереси з виокремленням пріоритетних для даного етапу розвитку суспільства цілей і завдань.

3. Всезагальність участі та одночасно персональна відповідальність кожного громадянина за реалізацію національного економічного інтересу країни. Ці принципи передбачають рів-

ні права й обов'язки всіх верств населення долучатися до суспільно-корисної діяльності незалежно від етнічного походження та соціального статусу, сімейного та майнового стану, расової та національної належності, політичних поглядів та релігійних переконань.

4. Патріотизм та лояльність. Нормою суспільної поведінки кожного громадянина держави має бути віддане служіння своїй нації та державі через добросовісне виконання своїх професійних і громадянських обов'язків, додержання кодексу цивілізованого співіснування в економічному та суспільному житті.

5. Професіоналізм, як мірило соціальної конкурентоспроможності нації, передбачає кваліфіковане та компетентне виконання всіма членами суспільства своїх виробничих функцій, що потребує систематичного навчання, вдосконалення майстерності, практичних навичок та формування поваги до праці.

6. Законність та верховенство права. Ці принципи передбачають необхідність реалізації національного економічного інтересу через додержання норм національного та міжнародного права, рівність усіх громадян перед законом, пріоритетність прав і свобод людини щодо професійної, громадської та державної діяльності.

7. Публічність і прозорість. У демократичному суспільстві політичні та державні еліти мають керуватися принципом, що вони діють виключно на благо суспільства, в інтересах держави, є вповноваженими суспільства. Щодо ролі принципу прозорості в економічному житті суспільства, то це — наріжний камінь, оскільки всі суб'єкти мають вести свою діяльність відкрито стосовно до партнерів, держави, колективу, надавати необхідну інформацію органам контролю, засобам масової інформації, громадянським інститутам.

8. Конвергентність. Вона передбачає узгодження і зближення економічних інтересів різних соціальних груп і класів на базі національної ідеї, ефективного державного механізму перерозподілу суспільного продукту, використання в інтересах усіх громадян національного багатства, недопущення глибокої соціальної асиметрії в суспільстві.

Наведені принципи мають бути покладені в основу загальнонаціональних програм соціально-економічного розвитку, ви-

значати курс внутрішньої та зовнішньої політики держави та соціальну відповідальність кожного громадянина України.

Література

1. *Антанович Н., Достанко Е.* Ганс Моргентау: реалистическая теория международной политики // Белорусский журнал. — 2000. — № 1.

2. *Возженников А. В.* Национальная безопасность: теория, практика, стратегия. — М.: НПО «Модуль», 2000.

3. *Горбулін В. П., Качинський А. Б.* Пріоритетність національних інтересів у світлі стратегії національної безпеки України // Стратегічна панорама. — 2005. — № 3 [www.niisp.gov.ua].

4. *Дзюба І.* Україна на шляхах державотворення // Віче. — 1992. — № 7.

5. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. — Т. 1 / За ред. С. В. Мочерного. — Львів: Світ, 2005.

6. *Єрмошенко М. М.* Національні економічні інтереси: реалізація і захист // Актуальні проблеми економіки. — К.: НАУ. — № 1—2, 2001.

7. *Кириченко В.* Національні інтереси: баланс компромісів, синтез доцільності // Віче. — 1992. — № 6.

8. *Костенко Г. Ф.* Теоретичні аспекти стратегії національної безпеки: Навч. посіб. — К.: Видав. дім «Демід», 2002.

9. *Ленин В. И.* Империализм как высшая стадия капитализма // Полн. собр. соч. — Т. 27.

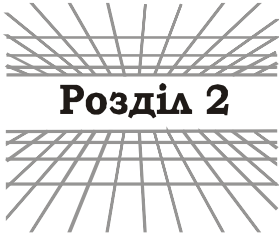
10. *Маркс К., Энгельс Ф.* Манифест коммунистической партии // К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Изд. 2-е. — Т. 4. — М., 1955.

11. *Мацнев Д. А.* СНГ: Межгосударственное регулирование экономической интеграции: Монография. — М.: Изд-во РАГС, 2003.

12. *Мельниченко В.* Зв'язки між Лівобережною і Правобережною Україною // Український історичний журнал. — 1998. — № 1. — С. 68—79.

13. *Ситник П. К.* Державне управління національною безпекою України. — К.: НАДУ, 2004.

14. *Цыганков А. П.* Ганс Моргентау: взгляд на внешнюю политику // Власть и демократия. Зарубежные ученые о политической науке. — М., 1992. — 398 с.
15. *Цыганков А. П.* Теория международных отношений. — М., 2001.
16. *Шишков Ю. В., Евстигнеев В. Р.* Реинтеграция постсоветского экономического пространства и опыт Западной Европы. — М., 1994.
17. *Шлемко В. Т., Бинько І. Ф.* Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. — К.: НІСД, 1997.
18. 13 Лет СНГ: Некоторые итоги экономической интеграции // Панорама Содружества. — 2004. — № 12.
19. *Aron R.* Peace and War: A Theory of International Relations. — New York: Doubleday, 1966.
20. *Morgenthau, Hans J.* Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace. 6-th ed. New York, 1967.
21. *Rosenau J. N.* National Interest // Encyclopedia of Social Sciences. Washington: The Macmillan Company and the Free Press, 1986. Vol. 11.

Розділ 2

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНО-РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ: ДОСЯГНЕННЯ І ПРОРАХУНКИ

2.1. Парадигмальні засади стратегії ринкових перетворень в Україні: перевірка практикою

Міжнародний економічний порядок, який формується на старті XXI століття, передбачає розподіл світової влади на основі нових критеріїв: технологічності, інформатизації, соціалізації та глобалізації господарських процесів з виділенням таких підсистем: до першої належать країни, що будують постіндустріальне суспільство, до другої — країни, де переважає індустріальний тип розвитку і які долучаються до системи нової світової моделі через мікро- та макроінтеграцію, третя підсистема об'єднує країни доіндустріального розвитку, які сьогодні залишилися поза процесами глобальної трансформації.

Що стосується України, то сьогодні вона посідає у структурі світового господарства особливе місце, оскільки не вписується цілком у жодну з названих підсистем, а фактично примикає до другої підсистеми, хоч і з орієнтацією в перспективі на постіндустріальну парадигму розвитку в руслі провідних тенденцій глобалізації. Її участь у світовому ринку технологій обмежується лише технологічним послідовництвом за наявності певних передумов для виходу в групу лідерів інноваційних процесів.

Незважаючи на те що останні 7—8 років означилися відносно динамічним зростанням ВВП в Україні (понад 6 % щороку), говорити сьогодні про вихід країни на траєкторію стабільного і стійкого соціально-економічного розвитку ще зарано. Повністю подолати наслідки три-

валої економічної стагнації не вдалося. Про значне відставання України від наших сусідів — Польщі, Росії, Чехії, Угорщини, Словаччини, країн Прибалтики, не кажучи вже про розвинуті держави світу — США, Німеччину, Японію, Великобританію, а також Китай, який стрімко нарощує свій потенціал, свідчать такі макроекономічні показники. Так, ВВП на душу населення, обчислений за паритетом купівельної спроможності, у 2005 р. у розвинутих країнах світу становив приблизно 30 тис. дол. США, а в нових країнах-членах ЄС, зокрема, Латвії — 12666 дол., Польщі — 12994, Словаччині — 16041, Угорщині — 16823, Чехії — 18341 дол., тоді як в Україні цей показник був майже вдвічі нижчий — 7213 дол.

Щодо інвестиційно-інноваційної діяльності, то проти інших країн вона також залишається недостатньою для забезпечення належного підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників через брак насамперед власних коштів у суб'єктів господарювання, недостатньої ресурсної бази комерційних банків, ще доволі низького рівня іноземного інвестування в українську економіку. Явно не оптимальною є і структура інвестицій, з яких менше ніж 20 % спрямовується в основний капітал, а серед вкладень у промисловий сектор переважають три галузі: добувна, харчова і металургійна промисловість. Іноземний капітал, як і раніше, концентрується в секторах з високим рівнем доходу на інвестиції й легкістю їх вилучення.

Україна залишається аутсайдером світових інноваційних процесів, про що свідчить її 75-те місце у міжнародному рейтингу країн за показником інноваційної спроможності, яка оцінюється за здатністю країни генерувати й використовувати новітні технології та інтелектуальні ресурси, за рівнем розвитку технологічної оснащеності, розвиненості фінансових ринків та капіталу, венчурного фінансування та кваліфікованості інвесторів.

Серед сукупності факторів, що формують сучасну конкурентоспроможність країн, за оцінкою міжнародних експертів, визначальним є людський ресурс. На жаль, Україна, котра в минулі часи володіла достатньо якісним і конкурентним людським ресурсом, не тільки не приростила його за роки незалежності, а й значно погіршила кількісні і якісні показники його

стану. Катастрофічне скорочення чисельності населення, як і середньої тривалості життя людей, їх низька соціальна захищеність, негативні демографічні тенденції, глибока соціальна поляризація в суспільстві, декваліфікація дипломованих фахівців, слабкий прошарок середнього класу — усе це прикметні ознаки українського соціуму. Це призводить до зростаючої невідповідності рівня заробітної плати стандартам життя та очікуванням, які формуються в населення України. Низький рівень заробітної плати не забезпечує відтворення повноцінної робочої сили, стримує мотивацію до праці, вибору затребуваних суспільством професій. Частка витрат на оплату праці у собівартості продукції становить 10—12 %, тоді як у розвинутих країнах — майже 40 %. Недооцінка вартості головного ресурсу постіндустріальної доби — людського, робочої сили — це не тільки антинауковий, але й антидержавний підхід до найгострішої проблеми цивілізаційного поступу.

Прагнення держави стабілізувати ситуацію на ринку праці, хоч і має певні позитивні результати, про що свідчить зниження рівня безробіття до мінімального за роки незалежності (менше ніж 7 %), масового створення робочих місць досягти не вдалося, а звідси — майже п'ятимільйонна армія української еміграції за кордоном не зменшується, а навіть і далі збільшується, у першу чергу за рахунок молоді і кваліфікованих кадрів. Нинішня еміграція українців у країни Європи і Америки, хоч і має тимчасовий характер, але характеризується не короткостроковою, а довгостроковою ротацією, що призводить до дедалі більшої втрати ними зв'язків з Батьківщиною і бажання залишитися за кордоном назавжди.

Як відомо, українська економіка протягом усіх років суверенного існування нашої держави відзначалася високою експортною орієнтацією, котра, на жаль, не матеріалізувалась у позитивних структурних змінах національного народногосподарського комплексу, оскільки головними статтями експорту залишається сировинна група продукції з низькою часткою доданої вартості: недорогоцінні метали і вироби з них (42,8 %), мінеральні продукти (10,6 %), продукція хімічної промисловості (9,0 %), продукція сільського господарства (9,0 %), а не високотехнологічні товари.

Головна причина перетворення України в аутсайдера серед постсоціалістичних країн полягає насамперед у нереалізованості сприятливих умов (високий науковий потенціал, багаті природні ресурси, суспільна стабільність тощо), які країна мала на старті реформ. Сімнадцятирічний досвід трансформаційних процесів засвідчив необґрунтованість концептуальних підходів до проведення політико-економічних перетворень у країні, за яких вона неправомірно прирівнювалась в економічному, науково-технічному та технологічному плані до нерозвинутих держав, на зразок латиноамериканських. На цьому будувалася парадигма більшості урядових програм ринкової трансформації національної економіки¹, яка виявилася в їх безсистемності та низькій результативності, а також перманентному перебуванні держави в економічній чи політичній кризах. І хоч кожний уряд визнає відсутність загальнонаціональної стратегії розвитку України, у державі й дотепер не розроблено комплексної довгострокової програми соціально-економічних реформ з чітким виокремленням етапів та визначенням інструментів та засобів їх реалізації.

Неврахування національного економічного інтересу при виборі моделі трансформаційних перетворень політичної та соціально-економічної систем суспільства багато в чому пояснюється низькою компетентністю вітчизняного державного менеджменту, неволодінням ним сучасними важелями та механізмами управління політичними, економічними, соціальними і духовними процесами, відсутністю знань про конкурентні національні моделі розвитку в умовах глобальних імперативів. Вузкий (менше ніж 200 осіб) корпус вітчизняних державотворців, що склався на початку 90-х років минулого століття, практично за півтора десятиліття не оновлювався, а оскільки він повністю монополізував політичну й економічну

¹ Основні засади і напрями становлення економіки України в кризовий період / Постанова Верховної Ради України від 15.06.94 № 61/94; *Кучма Л. Д.* Про основні засади економічної та соціальної політики / Постанова Верховної Ради України від 19.10.94 № 216/94; Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України // Відомості Верховної Ради. — 1999. — № 37; Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000—2004 рр. // Урядовий кур'єр. — 2000. — 28 січ.; Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року / Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.06 № 1001; Український прорив: для людей, а не політиків: Програма діяльності Кабінету Міністрів України / Постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.08 № 14 (14-2008-п) та ін.

владу, то став, по суті, гальмом суспільного прогресу. До того ж слід урахувати, що більшість цих фігур є представниками комсомольсько-комуністичної гвардії, котрі за визначенням не здатні змінювати свій світогляд і систему цінностей, не здатні, в кінці-кінців, опанувати інноваційне мислення. І, нарешті, переважна частина з них за переконаннями не є істинними патріотами, які вірили б у самодостатність України як великої європейської держави. Несамостійність, а скоріше, периферійність їхнього мислення виразилась у нездатності сконструювати національну державну машину управління, вони злякалися викликів суверенного самоутвердження України і кинулися шукати притулку в інтеграційних обіймах Росії чи Європи. Звідси — усі теоретичні засади інституціоналізації Української держави: Конституція, структура та принципи функціонування державних органів управління, законодавство, моделі структурного реформування економіки, механізми приватизації (тобто кардинальної зміни базису) та інші — були перенесені в Україну з іноземного досвіду без урахування національної специфіки.

Ще одним прикладом недержавницького підходу владних політичних кіл протягом цього періоду до вирішення доленосних для народу питань є здійснення ними у власних інтересах роздержавлення власності та передача приватному сектору основної частини національного багатства. Адже трансформації такого історичного масштабу повинні були відбуватися під суворим контролем держави на принципах соціальної справедливості, які в процесі приватизації були цілком проігноровані. Отже, держава, по суті, самозреклася своєї головної функції — уособлювати і захищати інтереси громадян — асоційованих співвласників цього багатства, що стало найгрубішою помилкою і не виправданою нічим позицією центрального інституту суспільства.

Непоследовний та суперечливий характер реформаційних процесів в Україні пояснюється ще однією політико-психологічною причиною: марксистсько-ленінська домінанта у свідомості значної частини українського політичного істеблішменту плекає в них надію на комуністичний реванш. Про це яскраво свідчать події квітня 2007 р., породжені неприкритим

прагненням соціал-комуністичної меншості в парламенті за підтримки кримінально-олігархічного бізнес-лобі відновити адміністративно-тоталітарний режим у державі і повернути її в імперське лоно Росії всупереч національному інтересу. Постійні атаки на українську мову, відновлення комуністичної символіки, несприйняття здорової конкуренції в суспільстві, тривала антиукраїнська істерія, вияв відкритої агресії проти відновлення історичної правди (ОУН-УПА, операція «Вісла», голодомор) свідчать про наміри зовнішніх сил, разом з антипатріотичними елементами всередині країни, розхитати нестабільну українську демократію, скориставшись недосконалістю Конституції, розгорнувши шалену демагогію законним способом утягнути Україну в псевдосоюз трьох «братських» народів. Здійснюється психологічний тиск на народні маси через залякування НАТО, розколом держави на дві частини, громадянською війною тощо.

Антиукраїнські сили в парламенті не винесли з подій «помаранчевої революції» 2004 року жодних конструктивних уроків. Вони не зрозуміли суті і природи процесів, що тоді відбулись у свідомості громадян України, тієї її частини, яка ідентифікує себе з цією державою і ніколи вже не піддається тотальному обману і не дасть себе знову закріпачити. Дух економічної, політичної, духовної та інтелектуальної свободи поступово оволодіває чимраз більшою частиною наших співгромадян.

Фінансово-олігархічна буржуазія, використовуючи старі радянські методи впливу на людей (залякування, позбавлення роботи, кримінальні переслідування), гальмує процес утвердження в суспільстві європейських цінностей через маніпулювання виборчим правом громадян. Колосальна концентрація капіталу в її руках за майже повної відсутності профспілкового захисту найманих працівників є стрижневою причиною суперечності між інтересами основної частини українського суспільства, яка прагне до створення справедливої, заможної, демократичної держави, і інтересами кланово-олігархічної буржуазії, зорієнтованими на встановлення нею тотального контролю над національними, природними, виробничими, фінансовими та земельними ресурсами.

Украї деструктивну роль у формуванні національної політико-економічної системи і її принципів відіграють нині засоби масової інформації, які не стали ідеологічними провідниками утвердження у громадян України національної свідомості, тобто не виконали своєї ідейно-об'єднувальної функції, а нерідко вносять розбрат у суспільство, підривають авторитет державних інститутів, паплюжать національні традиції і насаджують стандарти аморальної поведінки в політиці, економіці, шоу-бізнесі, мистецтві, родині. Це негативно впливає на патріотичні почуття громадян та їх згуртованість навколо курсу уряду і Президента України.

Узагальнюючи характер причин, що обумовили сучасний стан українського суспільства, можна констатувати, що глибинною першопричиною є все ж таки несформованість національного економічного інтересу, як сили, що об'єднує націю воєдино. Особисті і кланові інтереси переважають у свідомості лідерів політичних сил, партій, суспільних рухів, великого капіталу. Доступність для цих гравців основних ресурсів країни (природних, товарних, інвестиційних) дає їм достатньо засобів для власного збагачення, підвищення свого добробуту, нагромадження капіталу, контролю за суспільними процесами. Абсолютна меншість населення країни, яка входить у коло владної еліти, ігнорує національний інтерес суспільства, ніяк не дбає про формування, розвиток, захист і реалізацію цього інтересу.

Асиметрія в економічному розвитку України та європейських постсоціалістичних країн не зменшується, а посилюється, хоча стартові умови нашої держави на початку ринкової трансформації (перша половина 1990-х років) були набагато кращими. Чому Україна не скористалася цими перевагами — це питання, яке залишається відкритим і сьогодні. До нього апелюють як політики, так і науковці і навіть пересічні громадяни. Відповідь на це питання криється, на нашу думку, у виходах реформ і сценаріях їх реалізації, що були розроблені іноземними консультантами і втілювались у життя всупереч національному економічному інтересу українського народу, для якого соціальна ціна таких реформ виявилася непомірно високою.

Це потребує компаративного аналізу характеру, динаміки та результативності реформ, що здійснювались у країнах Центральної та Східної Європи. Так, серед основних внутрішніх факторів, що визначають головний тренд та економічну результативність реформ, є взаємозв'язані початкові умови та швидкість реформування. Саме ці два чинники на перших його етапах задають програму майбутніх реформ, тоді як на більш пізніх етапах реформ їх результати коригуються численними другорядними факторами. Емпіричні спостереження країн Східно- та Центральноєвропейського регіону виявили широку варіацію результатів реформування.

Підтверджується факт, що країни з кращими початковими умовами та великою швидкістю реформування більше просунулись у реформах, ніж країни з гіршими початковими умовами. Імплементация «швидких» реформ у країнах з гіршими початковими умовами призводить до негативних економічних результатів. З іншого боку, країни з кращими початковими умовами, зокрема Україна, що стримували реформи, не реалізували належним чином свій економічний потенціал. За цією логікою існує залежність між цими двома факторами, і це доводять численні економетричні дослідження. Отже, швидкість реформ є похідною функцією стартових умов трансформації.

Ефективність трансформації господарських структур постсоціалістичних суспільств значною мірою, як свідчить досвід, залежить, з одного боку, від рівня їх адаптації до постіндустріальних викликів глобального економічного розвитку, а з другого — від готовності бути включеними у регіональні інтеграційні структури. Виходячи з цього стратегічною метою трансформації країн Центрально-Східної Європи із самого початку стала орієнтація на євроінтеграцію в контексті загальносвітового процесу глобалізації. Саме тому три ключових компоненти трансформації — демократизація, перехід до ринкової економіки та поетапна регіональна інтеграція — справили синергетичний ефект і забезпечили успішність реформ у цих країнах.

Тіснота взаємозв'язку між процесами демократизації суспільства та прогресом в економічному реформуванні виявляється у характері впливу політичного середовища в країні на її національну економіку. Політичний фактор справді є вирішальним в

успішності реформ, а їх залежність від політичної орієнтації населення переконливо доводить, що реформи мають іти ізсередины і базуватися на узгодженні економічних інтересів усіх членів суспільства, тобто їх консенсусі, а не насаджуватися зверху в інтересах владної верхівки, як це відбувалося в Україні.

Разом з тим простежується зворотний вплив прогресу в економічному реформуванні на процес демократизації суспільства. Це засвідчили аналітичні дослідження Європейського фонду свободи слова, згідно з якими всі постсоціалістичні країни, котрі приєдналися до ЄС у 2004 та 2007 роках, уже на кінець 1990-х років повною мірою відповідали політичним та демократичним вимогам ЄС. Що ж стосується України, то за критеріями прогресу демократії та прогресу економічних реформ (на основі яких було виокремлено три країнових кластери) наша держава належала на той час до другого кластера разом з такими країнами, як Румунія, Словаччина та Болгарія, котрі сьогодні вже є членами ЄС.

Аналіз даних з прогресу демократичної та економічної трансформації країн регіону Центрально-Східної Європи вказує на ще одну закономірність, а саме, що результати реформ прямо кореспондуються з географічним фактором, який каталізує інтеграційні прагнення в суспільстві. Чим ближче країна до кордонів ЄС, тим кращий її результат. Це пояснюється наявністю важливої переваги доступу до високорозвиненого ринкового простору та інвестиційних потоків, географічної близькості сучасних демократій та високорозвинених ринкових суспільств.

Сучасний процес глобалізації вимагає від країн тривимірної відповідності новим умовам світового ринку:

- бути демократичною;
- бути лібералізованою;
- бути технологічно та культурно інтегрованою.

Регіональна інтеграція країн значною мірою сприяє виконанню цих умов. Вимогами для інтеграції є стабільність інституційно гарантованої демократії, наявність функціонуючої ринкової економіки (ці два процеси збігаються з основним напрямом реформування в країнах регіону), а також готовність структурної, правової та іншої адаптації до умов політичного,

економічного та валютного союзів. Тільки через такий механізм будь-яка країна може ефективно імплантуватись у глобальну економічну систему.

У даному контексті слід зазначити, що рушійною силою ринкових трансформацій постсоціалістичних країн на початковому етапі їх проведення була підтримка суспільства, і тому вони на той час не потребували зовнішніх імпульсів — глобалізації, лібералізації торгівлі й інтеграції. Останні включаються на наступному етапі, чим посилюють трансформаційні процеси. І тут вкрай важливим є вибір моменту «запуску» зовнішньоекономічного механізму трансформації та принципів його дії. Якщо це зробити передчасно і безконтрольно, як це було з «обвальною» лібералізацією зовнішньоекономічної діяльності України, то роль даного фактора буде негативною, бо за таких умов країна стає, як правило, сировинним додатком розвинутого центру світового господарства. І навпаки, зволікання з відкритістю національної економіки консервує її автаркічний стан, що не сприяє економічному прогресу держави, як у випадку з Білоруссю.

Метою системної трансформації колишніх соціалістичних країн європейського регіону, яку всі вони задекларували на початку 1990-х років, були демонтаж старого устрою та побудова соціально-ринкової економіки й упровадження плюралістичних форм політичного управління державою на демократичних засадах. Досягнення цієї стратегічної мети у різних країнах здійснювалось із використанням різних трансформаційних моделей, а звідси — і неоднакова результативність трансформаційних процесів як за їх масштабами, так і часовою тривалістю. Як свідчить досвід України та інших країн-аутсайдерів ринкових перетворень, основними недоліками та прорахунками економічної політики були такі: непослідовність та інертність проведення політики реформ, втрата часу «неординарної» політики та довіри населення до реформ; орієнтація на індустріальні, а в деяких випадках і доіндустріальні (латиноамериканські) моделі економічного розвитку, тимчасом як сучасне господарство рухається в бік постіндустріальної парадигми розвитку; методологічна непрозорість процесу реформування; ігнорування взаємозв'язку та часового співвід-

ношення між «будівельними» блоками реформ; висока «соціальна» ціна трансформації у перехідних суспільствах.

Загальна модель ринкових трансформацій у країнах Центральної та Східної Європи включала компоненти, які в найбільш успішних країнах мали таку послідовність реалізації:

1. Макроекономічна стабілізація: проведення жорсткої монетарної та кредитної політики, подолання внутрішньої та зовнішньої незбалансованості. Емпіричні спостереження цього процесу в багатьох країнах регіону довели тезу, що цей елемент реформи має передувати іншим, щоб не зашкодити впровадженню останніх. Відомо, наприклад, що «стабілізація будь-якою ціною» в Польщі значно вповільнила темпи приватизації в країні та мала негативний вплив на мотивацію підприємців.

2. Реформування цін та ринків: усунення контролю за цінами, лібералізація торгівлі та створення конкурентного ринку факторів виробництва — цей елемент є найскладнішим у процесі реформування, ураховуючи соціальний бік проблеми та його очевидність для населення.

3. Приватизація та реструктуризація підприємницького сектору: розвиток приватного сектору, правове закріплення прав власності, реструктуризація підприємств. Запровадження цього елемента реформ завжди потребує зваженого підходу, якщо брати до уваги зворотний зв'язок між елементами реформ «приватизація—стабілізація». Відповідно, розтягування процесу приватизації в часі призводить до поглиблення рецесійних процесів у країні та неефективності стабілізаційних зусиль.

4. Інституційна реформа. Її складовими є реформування функцій держави, правова реформа, створення системи соціального захисту громадян, реформування урядових інститутів (податкова реформа, посилення контролювання бюджету та його витрат). Досвід перехідного періоду продемонстрував, що без надійної інституційної та ідеологічної підтримки реформи приречені на поразку.

У процесі реалізації цієї загальної трансформаційної моделі, як відомо, більшість країн обирали для себе один з трьох її варіантів: «шокову терапію», градуалізм чи інституціоналізм, які відрізнялися за методологічною базою, характером економічного середовища, механізмами реформування та очікуваними

результатами реалізації. Під обрану модель розроблялася національна стратегія економічної трансформації з чітким визначенням термінів, механізмів та послідовності проведення реформ, які на сьогодні в країнах Центрально-Східної Європи повністю завершені, про що свідчить їх вступ до Європейського Союзу та успішна конвергенція з економіками розвинутих європейських країн.

Що стосується України, то вона, на відміну від інших країн, застосувала модель «змішаного реформування», тобто використовувала окремі елементи кожної з вказаних моделей. Так, з моделі «шокової терапії» були реалізовані лише такі механізми, як зняття державного контролю за процесом ціноутворення та обвальна приватизація стратегічних об'єктів. Водночас було проігноровано ключовий компонент даної концепції — монетарний, за допомогою якого впорядковується національна грошова система як найважливіший інструмент стабілізації внутрішнього механізму відтворення та економічної політики держави.

З градуалістської моделі, яка базується на класичній та кейнсіанській школах та надає державному регулюванню соціально-економічних процесів (насамперед сукупного попиту без шкоди для зайнятості) превалюючого значення у реалізації макроекономічної політики, в Україні було застосовано лише такі інструменти, як зовнішні запозичення держави у вигляді кредитів та субсидування підприємств державного сектору.

Інституціоналістська концепція теж була фрагментарно застосована у частині проведення швидкої приватизації державних підприємств без своєчасного створення відповідних ринкових інститутів.

Отже, тодішньою владою України всупереч національному економічному інтересу був узятий «найлегший» варіант реформування: через відсутність національної стратегії системної трансформації країна «імпортувала» концепцію Вашингтонського консенсусу. Його основні принципи зорієнтовані на контроль провідними країнами світу за цільовим використанням кредитних коштів слабозвинутими країнами-боржниками. За своїм змістом Вашингтонський консенсус аж ніяк не був спрямований на формування конкурентоспроможних націона-

льних економік відсталих країн, а скоріше, мав на меті забезпечення всебічного контролю за діями їхніх національних урядів.

Серед основних недоліків даної концепції для України можна визначити первинну орієнтацію на індустріальні та навіть доіндустріальні моделі Латинської Америки, недооцінка ролі держави в перехідний період (у тому числі не враховувались необхідність збагачення та структуризації нових функціональних зобов'язань держави в умовах формування у світі засад постіндустріального суспільства: у галузі освіти, підтримки фундаментальної науки, створення інноваційних центрів, комплексного вирішення екологічних проблем, загального посилення соціальних функцій держави), неврахування фактора глобалізації (який створює конкурентне середовище не тільки для кваліфікованої праці, технологічних досягнень людства, але й поширює принципи конкуренції на соціально-економічні моделі розвитку країн), нехтування необхідністю інституційного реформування, без якого зусилля зі стабілізації, лібералізації та приватизації є неефективними та «негарантованими».

До того ж роль Вашингтонського консенсусу ніколи не була одномоментним керівництвом до дії, оскільки мала доволі абстрактний характер. Її метою є допомога у концентрації на ключових проблемах, результати ж залежать виключно від здатності максимально враховувати особливості місця та часу її використання, тобто формування «Українського консенсусу» — консенсусу, предметом якого повинно було б стати узгодження на національній основі економічних інтересів усіх членів українського суспільства. Наслідки «чистої» імплементації подібної стратегії можна спостерігати сьогодні в Україні: значні структурні диспропорції економіки, низький рівень розвитку ринкової інфраструктури, формування негативного образу реформ, високий рівень суспільної недовіри реформам.

Дискусії, що розгорнулися на тлі концепції Вашингтонського консенсусу, призвели до появи «виправленого» його варіанта. На нашу думку, час механічного слідування новим рецептам та експериментам на власній країні вже вичерпано.

А так зване змішане (фрагментарне) реформування економіки України є нічим іншим, як неможливістю досягнення політичної згоди з вибором моделі реформ. Якщо реформатори неоднотайні щодо вибору моделі, вони навряд чи будуть однотайні в координації економічної політики.

Непослідовність та інертність проведення реформ призвели до значного викривлення в Україні їх результатів, а відсутність єдиної стратегії реформ, адаптованої до умов української економіки, затягування реформ у часі мали своїм закономірним наслідком найбільший серед інших перехідних економік рецесійний спад виробництва (як за масштабами, так і за тривалістю). Нестабільність або навіть відсутність інституціоналізованих ринкових механізмів каталізували формування тіньового сектору економіки, інтереси якого відстоювалися консолідацією груп інтересів корумпованого керівництва та майже всезагальною рентоорієнтованою поведінкою. За таких умов не можна було сподіватися на відновлення конкурентоспроможності в умовах відкритої економіки.

З метою коригування нинішнього курсу економічних реформ в Україні доцільно здійснити ретроспективний аналіз їх проведення з початку 1990-х років з точки зору їх послідовності, механізмів реалізації та результативності, через призму економічних інтересів громадян України. Так, корінним питанням ринкової трансформації української економіки була зміна форми власності на засоби виробництва. Починаючи з 1992 року і дотепер форму власності змінило майже 90 % українських підприємств, що свідчить про її кількісну великомасштабність. Приватизація охопила практично всі сфери економічної діяльності, включаючи стратегічно важливі об'єкти, такі як земля, підприємства з виробництва електроенергії та нафтопереробки, металургійні, хімічні та машинобудівні об'єкти. Результатом появи нових приватних власників та формування конкурентного середовища стало подолання глибокої системної кризи 1990-х років. Так, за 2000—2007 рр. Реальний ВВП в Україні зріс у 3,7 раза, обсяг продукції промисловості — в 1,9 раза, сільського господарства — у 2 рази, а доходи населення — у понад 7 разів. Наявність позитивних тенденцій підтверджується і поступовим підвищенням інвес-

тиційних рейтингів України, матеріальним виразом чого є зростання іноземних інвестицій в українську економіку: їх кумулятивні обсяги на початок 2008 року становили 29,5 млрд дол. США.

Разом з тим слід відзначити, що механізм ваучерно-сертифікатної приватизації на етапі первинного нагромадження капіталу обмежив доступ широких верств населення до приватизаційних процесів. За умов непрозорості інформації щодо об'єктів, їх ціни, власності, порядку приватизації не було сформовано значущого прошарку малого і середнього підприємництва, який у розвинутих країнах світу є підґрунтям великого капіталу та формування середнього класу. На жаль, в Україні цього не відбулося, а наслідком «ваучерної» приватизації, проведеної в інтересах владної верхівки, стала глибока майнова нерівність громадян, котра є, як відомо, основою всіх інших видів «людської нерівності»: нерівності доступу до влади, до систем освіти та охорони здоров'я, нерівності у стандартах життя. Вона набула різьчате контрастного характеру, що супроводжується глибокою соціальною поляризацією суспільства та маргіналізацією значної його частини.

Крім того, здійснення приватизації «тіньовими», а нерідко і кримінальними методами за відсутності суворого суспільного контролю призвело до стрімкого виникнення на тлі масового зубожіння громадян купки фінансово-олігархічної буржуазії різнонаціонального походження, тісно пов'язаної з владними структурами. Тому й досі в Україні нерозв'язаним залишається ключове питання приватизації — відокремлення великого капіталу від влади. Це загострює суперечності між економічними інтересами різних класів українського суспільства, які можна пом'якшити через виплату великим капіталом народів соціальної ренти, котру він незаконно привласнює.

Вихідним моментом трансформаційних перетворень української економіки на початку 1990-х років було поступове створення ринкового конкурентного середовища через «відпускання» цін на товари і послуги, лібералізацію торгівлі та відкритість національної економіки зовнішньому світу. Це дало різкий поштовх до поживлення обмінних операцій на

внутрішньому ринку, переміщення значної кількості робочої сили з виробничої сфери у сектор торгівлі та послуг, зародженню приватної підприємницької діяльності, ліквідації державної монополії на зовнішньоекономічну діяльність, а також надало можливість вітчизняним суб'єктам господарювання включитись у міжнародні бізнес-процеси через експортно-імпортні операції, створення спільних підприємств, залучення іноземних інвестицій та технологій. Так, за період 1995—2007 рр. вартісні обсяги зовнішньої торгівлі України зросли майже втричі, іноземних інвестицій — у 44 рази, а чисельність спільних підприємств досягла понад 12 тис. на кінець періоду.

Разом з тим обвальна лібералізація економічної діяльності та відкритість національної економіки на фоні невтручання держави у ці процеси спричинили таке вибудовування зовнішніх та внутрішніх зв'язків України, яке більшою мірою відповідало потребам глобальної економіки, а не національному економічному інтересу. Про це свідчать, зокрема, істотне погіршення протягом 1990-х років структури національної економіки та промисловості, поглиблення процесів деіндустріалізації виробництва та структурних деформацій народногосподарського комплексу. За умов некерованості державою соціально-економічними процесами суттєво скоротилася частка обробних галузей промисловості, особливо приладобудування, машинобудування (електротехнічного та електронного обладнання), відбулися перекоси у товарній та галузевій структурі зовнішньої торгівлі, накреслилася тенденція до руйнування науково-технічного потенціалу країни, різко знизився життєвий рівень більшості населення країни та погіршився соціальний клімат у суспільстві.

Орієнтація вітчизняних товаровиробників виключно на зовнішні ринки і валютні доходи мала своїм наслідком випереджальне зростання цін на сировинну групу товарів та металопродукцію порівняно з цінами на продукцію переробних галузей, що стимулювало розвиток добувних галузей і гальмувало, відповідно, розвиток переробної промисловості, позбавляючи її можливостей модернізації за рахунок як власних, так і залучених коштів. Так, за зростання загального

індексу цін в 1,52 раза у 1991—2000 рр. ціни на продукцію енергетики зросли у 5 разів, паливної промисловості — в 4,19, чорної металургії — в 3,3, а машинобудування та легкої промисловості — знизилися відповідно на 7 та 60 %, що наочно підтверджує поглиблення промислової кризи, зростання частки галузей проміжного продукту і зменшення частки галузей, що виробляють кінцевий продукт. Ціновий фактор і несприятливе кон'юнктурне середовище, що діяли в той час, спричинили подорожчання виробничих потужностей та зростання капіталомісткості виробництва і потреби у капіталовкладеннях.

Системна трансформація українського суспільства («три в одному» — перехід від тоталітаризму до демократії, від колонії до суверенної, самостійної держави і від адміністративно-командної до ринкової економіки) потребувала формування адекватної інституційної системи, яка включала б базові демократичні інститути політичної системи та державного управління, а також ринкопідтримувальні інститути. На сьогодні можна стверджувати, що в Україні в цілому завершився процес становлення основних інститутів держави і права: конституційно закріплено інститут парламентсько-президентської республіки, сформовано три гілки влади (законодавча, виконавча, судова), інститут місцевого самоврядування, публічної адміністрації; поступово утверджуються інститути свободи, захисту прав людини, демократії.

Що стосується створення ринкових інститутів (національна грошово-кредитна та валютна системи, приватна власність, банківська система, фондовий ринок, біржові структури, податкова і митна служби, антимонопольне регулювання), то цей процес дуже слабо був синхронізований з реальним процесом ринкової трансформації, що стало однією з головних причин її низької ефективності. Недосконалість наявних інститутів та низька результативність їхньої діяльності й досі не дозволяють позбутися таких негативних явищ і процесів у суспільно-економічному житті країни, як непрозора, здійснювана в інтересах окремих фінансових груп, приватизація; стійкі позиції «тіньового сектору» в економіці; відсутність державного контролю за цінами на товари і послуги;

відсутність належного митного контролю за зовнішньоекономічними операціями, низька ефективність податкового регулювання тощо.

Мабуть жодна з 28 перехідних економік не відчувала такого великого розриву між потенціалом своєї економіки та реальними показниками її розвитку, як Україна. На момент історично важливого проголошення незалежності наша держава мала майже всі передумови для того, щоб стати найуспішнішим реформатором серед країн СНД. Потенційно вона була досить цікавою та важливою країною для світової спільноти: найбільша за територією, населенням, колишня ядерна держава Україна мала одну з найчисленніших армій в Європі, залишаючись політично мирною та етнічно стабільною державою. Уже сьогодні наша держава має спільний кордон з Європейським Союзом, враховуючи її сусідство з Польщею, Угорщиною, Словаччиною та Румунією. Багата своїми людськими ресурсами, значним науковим потенціалом, розмаїттям природних ресурсів, високим рівнем розвитку високотехнологічних галузей-носіїв економічного зростання (ракетно-космічної техніки, літакобудування, суднобудування, виробництва озброєнь), значним транспортним потенціалом та потенціалом для розвитку сфери туризму.

Виходячи з незавершеності та непослідовності економічних реформ, що проводилися в Україні, та необхідності згуртування українського суспільства навколо національної ідеї, найефективнішою на сьогодні, на нашу думку, є мобілізаційна модель економічного розвитку, яка базувалася б на поєднанні національної ресурсної бази і світогосподарських рушійних сил.

Парадигмальними засадами мобілізаційної моделі повинні бути такі:

По-перше, національна ідея як цінність, що консолідує суспільство, повинна бути наріжним каменем будь-якої дії окремого громадянина, економічних суб'єктів, громадських та політичних організацій, державних інституцій, представників усіх рівнів влади, дипломатичних служб, інформаційних засобів та установ. Тільки вона може за сучасних умов виконати прогресотворчу функцію, системно забезпечити інтеграцію

трудових зусиль усіх членів українського суспільства, спрямованих передусім на побудову ефективної економічної системи заради гідного життя людей у нашій державі.

По-друге, пріоритетність національних ресурсів у формуванні системи факторів суспільно-економічного розвитку. Україна має традиційні види ресурсів (земельні, природні, водні, енергетичні, рудні, транспортні, окремі технологічні і виробничі, а найголовніше, людські) в такій кількості, які дозволяють їй успішно реалізувати концепцію економічного прориву на основі ресурсної самодостатності. Єдиним видом поки що дефіцитного ресурсу для економіки України є паливно-енергетичний. Однак не варто забувати, що йдеться про існуючий на сьогодні рівень освоєності національних ресурсів, який суттєво відстає від потенційних природних джерел палива, різного роду сировини, корисних копалин, енергії, продуктів харчування тощо. За умов ефективної і динамічної розробки цих джерел, їх включення в процес суспільного відтворення матеріальний фактор виробництва буде цілком достатній для стійкого економічного розвитку і створення умов для повних виробничих циклів.

Разом з тим системний аналіз стратегічних перспектив розвитку національної економіки і виведення її на рівень глобальної конкуренції зобов'язує нас включати як ключові фактори даної стратегії такі ресурси: інформаційний, інтелектуальний та інноваційний. Саме вони визначають пріоритети національного розвитку передових країн, є гарантією їх економічної безпеки та високої конкурентоспроможності. Оптимізація виробничої й експортної структури вимагає розробки схем раціонального використання національних ресурсів, оскільки частина з них використовується значною мірою для експортних цілей (руди, метали, електроенергія тощо), інша частина не розробляється, бо в цьому не зацікавлена певна частина української буржуазії, інтереси якої пов'язані з імпортом (нафта, газ, поліметали).

По-третє, домінантна роль держави у регулюванні та контролі за всіма суспільними процесами, що виступає однією з базових парадигмальних засад національного суверенітету, на відміну від принципу лібералізації як атрибуту сучас-

ної парадигми глобалізації. Не завершивши процесу системної й ефективної трансформації державного устрою, економічних відносин, соціальної сфери, фінансової системи та не заклавши підвалин конкурентоспроможної моделі національного розвитку, не варто надавати пріоритету глобальним імперативам. Історія свідчить, що багато успішних нині країн трансформували свої національні економіки, спираючись на мобілізаційну модель з керівною роллю держави. Саме вона забезпечує формування всіх необхідних умов для самодостатності динамічного розвитку країни у глобальному середовищі.

По-четверте, духовні та морально-правові цінності як базисні засади розвитку державного управління та саморегулювання суспільства. Головним моментом даної доктрини має стати положення про ефект недієвості системи національного законодавства в атмосфері аморальності, про наявність якої переконливо свідчать передусім факти політичної зради депутатами своїх виборців та домінування тіньової економіки. Можна стверджувати, що реалізація будь-яких урядових програм буде приречена на провал, якщо у керма державного управління будуть перебувати безпринципні політики, кримінальні авторитети, малоосвічені менеджери, діяльність яких до того ж пронизана корупцією.

По-п'яте, ефективна і поетапна транснаціоналізація національної економіки з використанням політики сильного протекціонізму, який відповідав би національним інтересам, не був нав'язаний ззовні і перекрив канали безконтрольного відпливу національних ресурсів за кордон (товарних, фінансових, сировинних, інтелектуальних, людських). Поступовий і зростаючий вихід на зовнішні ринки має здійснюватися завдяки набутим унаслідок внутрішнього розвитку конкурентним перевагам.

Отже, на порядку денному сьогодні — знову питання розробки та прийняття національної стратегії економічного розвитку, в основу якої має бути покладена мобілізаційна модель, яка базується на викладених раніше методологічних засадах. Її реалізація вимагає потужного ідеологічного забезпечення і підтримки всіма суспільними, політичними, інформаційними, науково-дослідними та гуманітарними інститутами.

2.2. Що заважає реалізації інноваційно-технологічної моделі розвитку української економіки?

Ключовою ознакою трансформаційних змін в економічному базисі світового господарства наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. є зародження шостого високотехнологічного укладу його розвитку, який свідчить про початок нової довгої циклічної хвилі як механізму періодичного оновлення ринкової системи — її технічної основи, умов виробництва й обміну, важелів та інструментарію управління. За цих умов вирішальним фактором економічного зростання виступають радикальні технологічні нововведення, оволодіти якими прагнуть ТНК, компанії, фірми, що спонукає їх не тільки до жорсткої й неослабної конкурентної боротьби, а й до кооперації. Стрімка комерціалізація інновацій та поглиблення міжнародної інтеграції в цій сфері стали для країн — ключових інноваторів основою їх глобальної конкурентоспроможності.

Технологічна асиметрія, яка існує в різних країнах світу, як відомо, є наслідком, з одного боку, нерівномірності економічного розвитку, а з другого — відсутності чи неефективності національних інноваційних систем, які повинні забезпечувати тісну взаємодію між урядом, бізнесом, освітою й наукою та оперативну комерціалізацію інновацій, і на розвиток яких суттєво впливає інтеграція країни у світову економіку та глобальне інформаційне середовище. Отже, висока міжнародна конкурентоспроможність країн залежить від складної взаємодії багатьох чинників, серед яких найвагомішими є інноваційний потенціал національної економіки, ефективність функціонування національної інноваційної системи (НІС) та ступінь інтегрованості її у глобальну інноваційну систему.

Загалом інноваційний потенціал являє собою сукупність елементів, які необхідні для нарощування конкурентних переваг суб'єктів господарювання і їх готовності до постійних змін в умовах техноглобалізму. Інакше ка-

жучи, інноваційний потенціал національної економіки, галузі чи території відображає спроможність і готовність підприємств (території) здійснювати ефективну інноваційну діяльність. Під спроможністю слід розуміти наявність і збалансованість структури потенціалу, а під готовністю — достатність рівня розвитку потенціалу і ресурсів для ефективної інноваційної діяльності. Тож інноваційний потенціал національної економіки — це сукупність наявних у країні інтелектуальних, науково-технологічних, виробничих ресурсів з відповідним інфраструктурним забезпеченням, які здатні продукувати нові знання та здійснювати їх швидку комерціалізацію.

Здебільшого під інноваційним потенціалом розуміють безліч переваг, перспектив і змін, які необхідні для підвищення конкурентоспроможності країни та суб'єктів у оптимальні терміни. Системний підхід до аналізу інноваційного потенціалу економіки включає:

- інноваційний потенціал інновацій;
- інноваційний потенціал територій;
- інноваційний потенціал галузей;
- інноваційний потенціал регіональних інтеграційних угруповань;
- інноваційний потенціал культурної сфери.

Важливим є й інноваційний потенціал соціокультурної сфери, який означає готовність кожного індивідуума впроваджувати інновації у свою діяльність. Щодо потенціалу інновацій, то він характеризує можливість комерціалізації на їх основі інших нововведень та поширення на нові сфери науково-практичної діяльності. В умовах жорсткої конкурентної боротьби саме радикальні інновації стають домінантними факторами для підвищення міжнародної конкурентоспроможності суб'єктів міжнародних економічних відносин та їх стійкого зростання. Країни, які здійснюють свою політику в напрямку постійної розбудови національної інноваційної системи, демонструють свою ефективність, технологічну міцність та стійкість.

До основних тенденцій у формуванні глобального інноваційного ландшафту належать:

- інтернаціоналізація світового ринку НДДКР;

- поглиблення кооперації між фундаментальними та прикладними дослідженнями;
- розвиток регіональних та мережних національних інноваційних систем;
- формування глобальної інноваційної системи;
- диверсифікація форм НДДКР (аутсорсинг, співлабораторії та ін.).

Досвід країн – ключових інноваторів свідчить, що складність розробки та здійснення інноваційної політики полягає в необхідності залучення великої кількості суспільних та економічних інститутів для інтеграції можливостей науки, бізнесу та освіти. Концепція національних інноваційних систем стала ідеологічною основою урядових стратегій цих країн.

Застосування широкого арсеналу інструментів у державній інноваційній політиці, зокрема, стимулювання малого та середнього наукомісткого бізнесу, особливо венчурного, розробка регіональних інноваційних програм, активна підтримка НДДКР пільговими преференціями, формування ефективних шляхів трансферу технологій та багато іншого свідчать про значну міжнародну уніфікацію інструментарію інноваційного розвитку в умовах техноглобалізму.

Термін «національний» у концепції національних інноваційних систем відображає сукупність галузевих інноваційних систем у межах країн та вказує на роль урядів як основних елементів цієї системи і разом з тим не виключає участі у функціонуванні цих систем транснаціональних структур.

Нова фаза в розвитку національних інноваційних систем високорозвинених держав характеризується значною активізацією ролі малих фірм у генеруванні нововведень у високотехнологічних і середньотехнологічних сегментах економіки та зростанням соціокультурних факторів у стимулюванні суб'єктів до постійної інноваційної активності.

Визначальною умовою успішного функціонування НІС є обсяги фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, які демонструють частку країн у світових витратах на НДДКР. Нами був здійснений на основі цих даних кластерний аналіз місця різних країн світу у проведенні загальносвітових фундаментальних і прикладних досліджень. Він дозволив

виокремити 6 кластерів, які охоплюють сукупність країн за цим критерієм. Зокрема, перший кластер включає країни – ключові інноватори, які в середньому виконують близько 10 % від світових НДДКР, зокрема, США — 36,7 % світового обсягу фінансування НДДКР, Японія — 20,4 %, Німеччина — 6,6 %, Франція — 4,2 %, Великобританія — 3,8 %, Китай — 2,1 % відповідно (табл. 2.1). Цілком закономірно, що ці країни завдяки своїм витратам наращують свій науково-технічний потенціал.

Таблиця 2.1

КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНИХ ВИТРАТ НА НАУКОВО-ДОСЛІДНІ І ДОСЛІДНО-КОНСТРУКТОРСЬКІ РОБОТИ (2006 р.)

Кластер	Країни (% від світових витрат)	Середній відсоток витрат на НДДКР від світових
1-й	США — 36,69, ЄС — 22,85, Японія — 20,41, Німеччина — 6,58, Франція — 4,21, Великобританія — 3,86, Китай — 2,12, Корейська Республіка — 1,98, Канада — 1,97, Італія — 1,68, Швеція — 1,42	9,43 %
2-й	Нідерланди — 0,97, Швейцарія — 0,87, Бразилія — 0,86, Іспанія — 0,84, Австралія — 0,83, Ізраїль — 0,80, Бельгія — 0,71, Фінляндія — 0,59, Австрія — 0,59, Данія — 0,56, Індія — 0,53, Російська Федерація — 0,49	0,72 %
3-й	Норвегія — 0,4, Мексика — 0,32, Сінгапур — 0,27, Туреччина — 0,18, Ірландія — 0,16, Гонконг — 0,14, Португалія — 0,14, Польща — 0,14, Аргентина — 0,13, Південна Африка — 0,13, Греція — 0,10, Чехія — 0,10	0,18 %
4-й	Малайзія — 0,09, Нова Зеландія — 0,09, Венесуела — 0,07, Угорщина — 0,07, Чилі — 0,06, Україна — 0,06, Люксембург — 0,05, Таїланд — 0,04, Словенія — 0,04, Ісландія — 0,04, Хорватія — 0,03, Єгипет — 0,03, Пакистан — 0,02, Румунія — 0,02, Туніс — 0,02, Словаччина — 0,02	0,05 %
5-й	Колумбія — 0,01, Литва — 0,01, Білорусь — 0,01, Кувейт — 0,01, Болгарія — 0,01, Коста-Рика — 0,01, Перу — 0,01, Уганда — 0,01, Уругвай — 0,01, Естонія — 0,01, Панама — 0,01, Непал — 0,01, Латвія — 0,01	0,01 %
6-й	Кіпр — 0,00, Болівія — 0,00, Мадагаскар — 0,00, Азербайджан — 0,00, Грузія — 0,00, Македонія — 0,00, Тринідад і Тобаго — 0,00, Парагвай — 0,00, Армения — 0,00, Гондурас — 0,00, Киргизька Республіка — 0,00, Монголія — 0,00, Сербія і Чорногорія — 0,00	0,00 %

Що стосується України, то вона належить до 4-го кластеру, що свідчить про вкрай низький рівень фінансування одного із пріоритетних напрямів її національного економічного розвитку. Не випадково, що експерти Єврокомісії й дотепер не включають нашу державу до переліку країн, які реалізують інноваційну модель розвитку.

Щодо оцінки ефективності національних інноваційних систем будь-якої країни, то найбільш поширеним є функціональний аналіз їх діяльності з виявленням сильних та слабких сторін, а узагальнюючим показником є глобальний інноваційний індекс. Так, Європейська комісія за допомогою глобального інноваційного індексу починаючи з 2006 року здійснює ранжирування країн за ефективністю функціонування НІС за такими критеріями, як інноваційні передумови, креативність, дифузія інновацій, комерціалізація та інтелектуальна власність. Згідно з цим рейтингом лідерські позиції посідають такі країни, як Фінляндія, Швеція, Швейцарія, Японія, Сінгапур, США; у структурі їх глобальних інноваційних індексів частка інтелектуальної власності найвища (рис. 2.1).

З метою поглиблення дослідження цих процесів експертами Єврокомісії був проведений також кластерний аналіз глобального інноваційного індексу, який дозволив виокремити країни-лідери за ефективністю та результативністю НІС. Серед них — Фінляндія, Швеція, Данія, Ізраїль, Австрія, Франція, Бельгія, Італія, Норвегія, Японія, Німеччина, Швейцарія, Нідерланди, Австралія, Канада, Корея — країни першого кластера із середнім інноваційним індексом 0,59 та США і Люксембург, які через специфіку методики потрапили у другий кластер із середнім індексом 0,57 (рис. 2.2).

Можна стверджувати, що потужний науково-технічний потенціал — це необхідна, але недостатня умова для лідерства в глобальній інноваційній системі. Про це, зокрема, свідчить той факт, що такі країни, як Росія, Бразилія та Індія за витратами на НДДКР належать до числа провідних держав світу, а за ефективністю НІС мають значно нижчі позиції у рейтингу країн-інноваторів.

Порівняльний аналіз (бенчмаркінг) конкурентного змагання між Євросоюзом, США та Японією в інноваційній сфері, що регу-

лярно проводиться експертами Єврокомісії, свідчить про значне відставання європейських держав від своїх основних суперників.

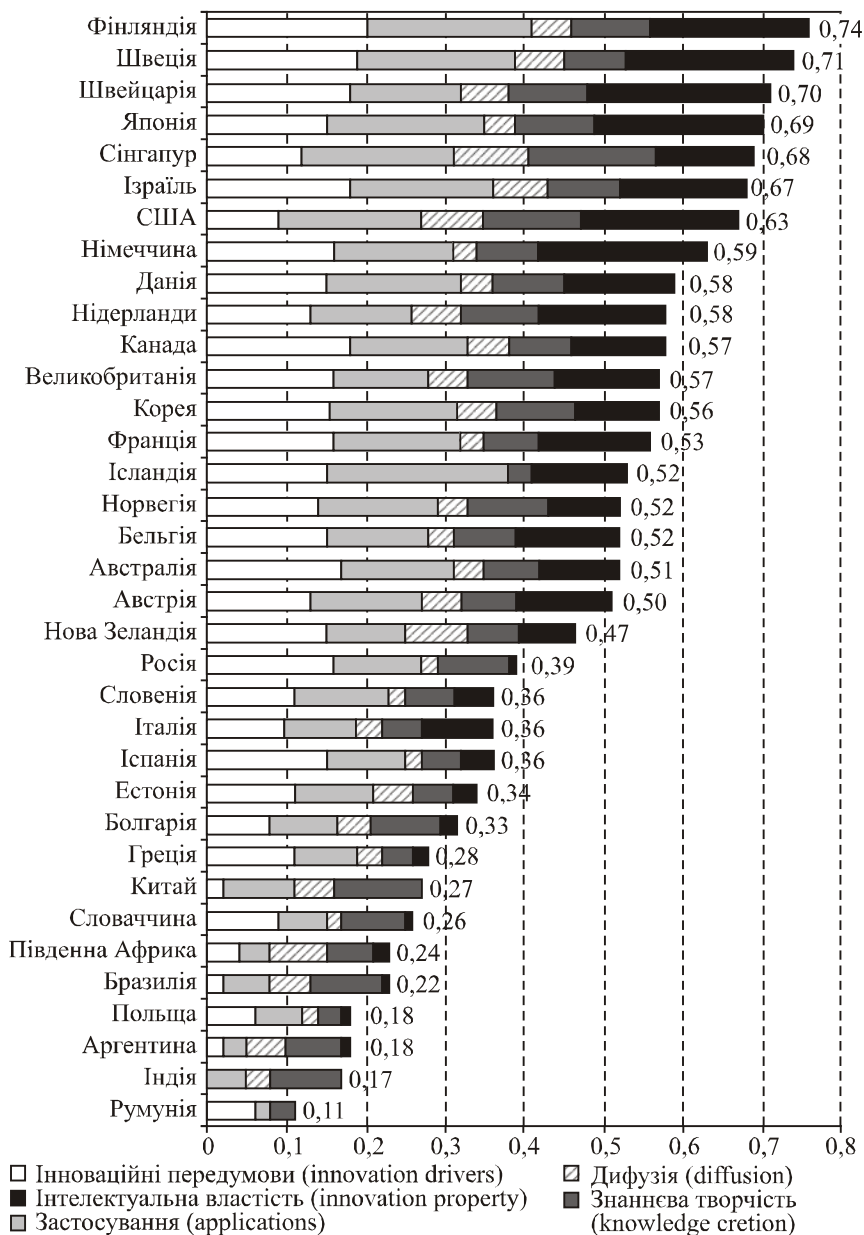

Рис. 2.1. Рейтинг країн за глобальним інноваційним індексом та його складовими [11, с. 12]

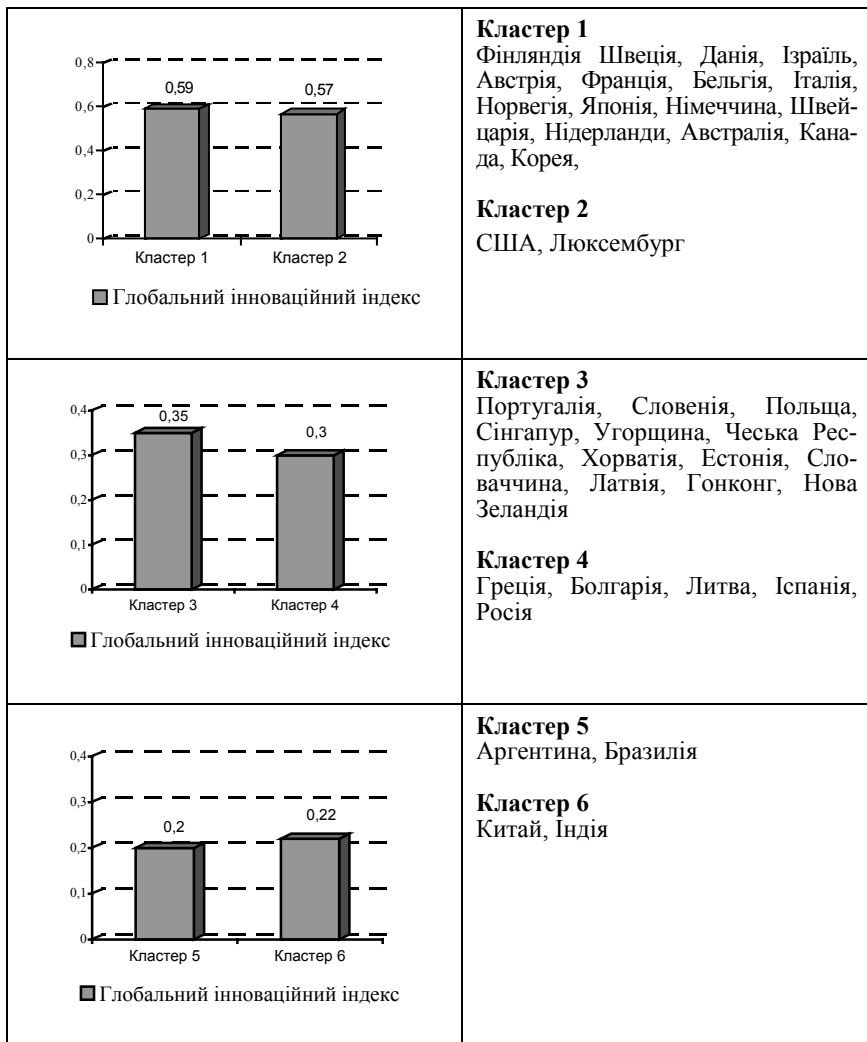

Рис. 2.2. Кластерний аналіз глобального інноваційного індексу [11, с. 20]

Як видно з рис. 2.3, найбільше відставання ЄС від США спостерігається за такими показниками: патентування в американській та європейській патентних організаціях; наявність тріадичних патентних сімей; венчурний капітал на ранніх стадіях фінансування НДДКР; приватні та державні витрати на науково-дослідні роботи; витрати на високотехнологічні розробки; високотехнологічний експорт; чисельність населення з

Єврокомісією нового Плану дій до 2040 р. і комплексу заходів щодо його практичної реалізації.

Експерти ЄС стверджують, що лише розвиток науки й досліджень зможуть перетворити економіку Європи на найдинамічнішу і найбільш конкурентоспроможну економіку світу. Протягом наступних років одним із ключових пріоритетів ЄС стане так званий *трикутник знань*, тобто створення, передавання й використання знань через дослідження, освіту, професійне навчання та інновації. Основними галузями дослідної роботи будуть: охорона здоров'я, нанотехнології, біотехнології, харчова промисловість та сільське господарство, інформаційне суспільство, матеріали та виробництво, енергетика, довкілля, транспорт, соціально-економічні дослідження, а також безпека і космос.

Крім того, Європейська комісія накреслила шляхи, завдяки яким нова наукомістка сфера нанотехнологій буде швидко розвиватись і стане пріоритетною для країн ЄС. Нанотехнології — технологічні розробки на атомному й молекулярному рівнях — забезпечать низку переваг, у тому числі виробництво більш ефективних медичних засобів та більш швидких комп'ютерних процесорів. План дій визначає заходи як на національному, так і на європейському рівні, котрі необхідні для поглиблення наукових досліджень у цій сфері та їх швидку комерціалізацію. Не випадково комісар Європейської комісії з питань науки і наукових досліджень Жан Поточник вважає, що Європі потрібно інвестувати кошти у сферу знань, щоб підтримувати конкурентну перевагу у світовій економіці. Нанотехнології — це ключова сфера, в якій Європа посідає лідерські позиції, а тому необхідно зберегти ці переваги у майбутньому. Як відомо, нанотехнології мають величезний потенціал для європейської промисловості й для суспільства загалом.

Крім того, існує ще одна відома методика оцінки ефективності національних інноваційних систем, розроблена експертами Паризької школи INSED, що теж дозволяє визначити інноваційних лідерів та аутсайдерів. Індекс оцінює організаційні та оперативні зміни національних інноваційних систем, їх здатність генерувати і використовувати новітні технології та інтелектуальні ресурси. Лідером за цим індексом є США з оцін-

кою 5,8 бала. На думку експертів, це обумовлено інноваційною проактивністю людського капіталу. Адже щороку провідні університети і науково-дослідні центри залучають і заохочують найталановитіших спеціалістів з усього світу (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**РЕЙТИНГИ КРАЇН ЗА ІННОВАЦІЙНОЮ СПРОМОЖНІСТЮ
(ЛІДЕРИ ТА АУТСАЙДЕРИ) [16]**

Місце в рейтингу	Країна	Оцінка (бали)	Місце в рейтингу	Країни	Оцінка (бали)
1	США	5,80	70	Домініканська Республіка	2,09
2	Німеччина	4,89	71	Шрі-Ланка	2,27
3	Великобританія	4,81	72	Нігерія	2,27
4	Японія	4,48	73	Пакистан	2,24
5	Франція	4,32	74	Єгипет	2,24
6	Швейцарія	4,16	75	Україна	2,24
7	Сінгапур	4,10	76	Марокко	2,23
8	Канада	4,06	77	Венесуела	2,22
9	Нідерланди	3,99	78	Кенія	2,22
10	Гонконг	3,97	79	Намібія	2,21

До інноваційних переваг фахівці віднесли також технологічну оснащеність, розвиненість фінансових ринків та капіталу, у тому числі й венчурного, та кваліфікованість інвесторів. Україна в інноваційному рейтингу посідає 75-те місце. Сусідство України за цим рейтингом з Єгиптом, Пакистаном і Марокко пов'язано передусім слабкими зв'язками між суб'єктами національної інноваційної системи, а також відсутністю попиту на вітчизняні науково-технічні розробки.

Порівнюючи розвиток вітчизняної науки та інноваційної діяльності з тенденціями, що мають місце у США, країнах ЄС, Південно-Східної Азії, слід відзначити, що Україна загрозово наближається до стану економічно відсталої, неконкурентоспроможної держави, що зафіксували дані рейтингів Всесвіт-

нього економічного форуму, згідно з якими Україна у 2006 р. посідала 78-ме місце в новітньому показнику — глобальній конкурентоспроможності країн (The Global Competitiveness Index) серед 125 країн, а в 2007 р. навіть погіршила свої позиції порівняно з попереднім періодом [13]. Так, згідно з цією методикою наша держава належить до країн, які забезпечують міжнародну конкурентоспроможність «на основі ресурсів» (resource-driven stage), а фірми конкурують між собою на рівні цін, одержуючи конкурентні переваги від дешевих факторів, тимчасом як високорозвинені держави перебувають здебільшого на стадії інновації чи на стадії ефективності.

Що стосується субіндексу «людський капітал у глобальному індексі конкурентоспроможності», то Україна посідає за ним 48-ме місце, а за субіндексом «технологічна готовність» — 90-те. За цим субіндексом Україну випередили навіть Пакистан (89-те місце), Еквадор (88-ме місце) та Нігерія (87-ме місце), а кількісна оцінка її технологічної готовності вдвічі нижча, ніж у лідера за цим показником — Швеції та в інших країн-ключових інноваторів (табл. 2.3).

Технологічна готовність відіграє дуже важливу роль для комерціалізації інновацій. Основним показником, який відбиває інноваційні конкурентні переваги національних підприємств, є питома вага високотехнологічного експорту в його загальній величині, яка характеризує передусім результативність національної інноваційної системи та рівень глобальної конкурентоспроможності країни. Хоча не існує тісного кореляційного зв'язку між цими показниками, однак взаємозв'язок є очевидним (рис. 2.4).

Статистичні дані підтверджують, що українська інноваційна система порівняно з країнами ЄС демонструє слабкі позиції як на внутрішньому, так і на міжнародних ринках. Основна частина досліджень проводиться в державному секторі, тоді як застосування здобутих знань повинно відбуватись у приватному секторі через партнерства з державою, що довели свою ефективність. Слабкими елементами української національної інноваційної системи є і відсутність гнучких механізмів стимулювання комерціалізації інновацій, потужного фінансового забезпечення, зв'язків між суб'єктами НІС та ін.

Таблиця 2.3

**ГЛОБАЛЬНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС
ТА КРАЇН-ПРЕТЕНДЕНТІВ НА ВСТУП (2006 р.) [13]**

Країна	Глобальна конкурентоспроможність		Інституції		Інфраструктура		Макроекономія		Базовий людський капітал		Розвиток людського капіталу		Ефективність ринку		Технологічна готовність		Досконалість бізнесу		Інновації	
	рейтинг	оцінка	рейтинг	оцінка	рейтинг	оцінка	рейтинг	оцінка	рейтинг	оцінка	рейтинг	оцінка	рейтинг	оцінка	рейтинг	оцінка	рейтинг	оцінка	рейтинг	оцінка
Естонія	25	5,12	30	4,7	30	4,66	16	5,31	43	6,58	23	5,26	25	4,98	16	5,29	35	4,65	30	3,83
Чехія	29	4,74	60	3,8	33	4,50	42	4,81	58	6,42	27	5,04	41	4,43	26	4,74	29	4,96	28	3,98
Словенія	33	4,64	43	4,3	32	4,51	29	5,08	19	6,83	26	5,07	63	4,17	29	4,51	36	4,64	34	3,71
Латвія	36	4,75	50	4,1	39	4,33	34	4,93	79	6,27	28	5,01	40	4,44	43	3,98	54	4,28	66	3,19
Словаччина	37	4,55	53	4,0	47	4,08	68	4,37	74	6,31	38	4,52	34	4,66	30	4,50	45	4,41	42	3,51
Литва	39	4,54	59	3,9	44	4,14	41	4,82	70	6,37	29	4,97	45	4,35	42	3,99	41	4,56	50	3,35

Мальта	39	4,54	31	4,6	37	4,37	76	4,26	32	6,69	47	4,36	46	4,35	22	5,00	51	4,32	62	3,26
Угорщина	41	4,52	46	4,2	48	4,05	98	3,94	66	6,39	30	4,93	37	4,61	35	4,17	49	4,34	31	3,82
Кіпр	46	4,36	35	4,5	34	4,47	72	4,33	22	6,79	41	4,48	55	4,22	38	4,10	50	4,32	55	3,30
Польща	48	4,30	73	3,6	57	3,64	70	4,34	26	6,76	33	4,79	64	4,16	51	3,56	63	4,13	44	3,47
Хорватія	51	4,26	66	3,7	51	3,98	73	4,30	67	6,38	44	4,43	68	4,11	47	3,68	61	4,17	45	3,45
Туреччина	59	4,14	51	4,05	63	3,46	111	3,58	78	6,28	57	4,15	47	4,35	52	3,56	39	4,58	51	3,35
Румунія	68	4,02	87	3,4	77	3,05	97	3,94	69	6,38	50	4,34	76	4,03	49	3,59	73	3,89	68	3,14
Болгарія	72	3,95	109	3,1	65	3,41	35	4,92	39	6,61	62	4,05	90	3,75	68	3,21	84	3,59	87	2,93
Україна	78	3,95	104	3,14	69	3,30	74	4,27	94	5,88	48	4,35	80	3,96	90	2,71	76	3,84	73	3,11

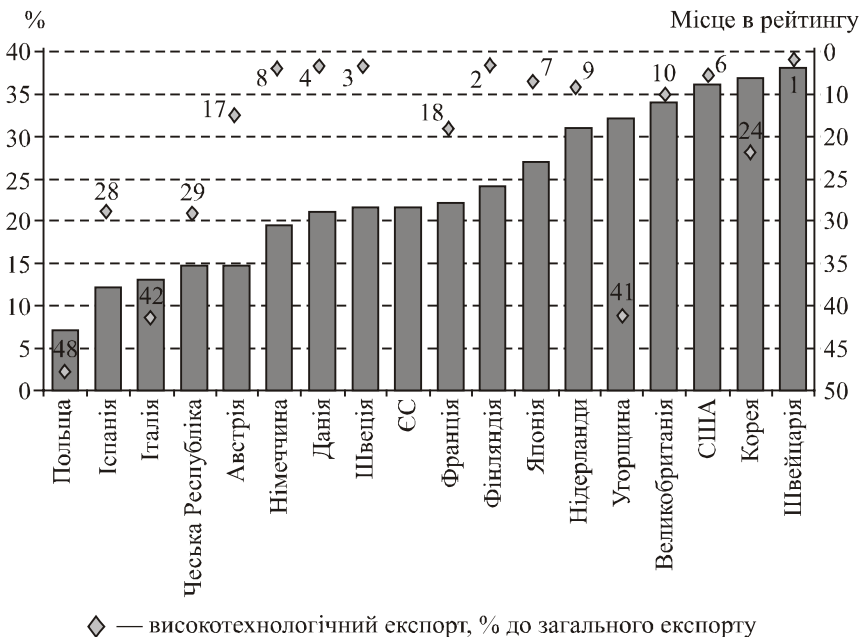

Рис. 2.4. Глобальна конкурентоспроможність країн та частка високотехнологічного експорту [12, 13, 15]

Нову методику оцінки ефективності інноваційної системи розробили відомі американські вчені М. Портер та С. Стерн. Вона включає загальну інфраструктуру створення та комерціалізації інновацій, наявність людських та фінансових ресурсів у сфері науково-технічних розробок, а також відповідну інноваційну політику. Вони визначили рейтинг країн за інноваційним потенціалом, де довжина смуг відображає величину кожного з індексів відносно середніх значень за іншими країнами. Що стосується України, то проти інших країн її рейтинг є високим у частині чисельності вчених та інженерів, інноваційної придатності та інноваційності середовища. Разом з тим слабкими є позиції нашої держави в частині політики у сфері інновацій, діяльності та впровадження стратегій, а також зв'язків у сфері інновацій (рис. 2.5).

Утім у країнах-ключових інноваторах, як відомо, існує достатньо тісний взаємозв'язок між інституціями, які здійснюють дослідження, і безпосередніми товаровиробниками, що дає змогу результати наукової діяльності оперативно втілити у

конкурентоспроможні наукомісткі продукти. Така система відносин ефективно поєднує механізми пропозиції і попиту на інноваційну продукцію.

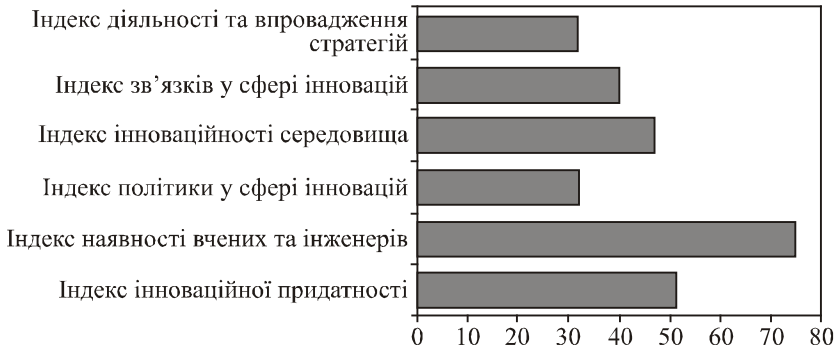

Рис. 2.5. Інноваційний потенціал України [8]

З метою оцінки інноваційних процесів у світовій практиці регулярно здійснюються моніторинги та експертні опитування. Подібна процедура була проведена і в Україні. Так, у 2006 році фахівцями Інституту економіки промисловості НАН України (м. Донецьк) спільно з науковцями Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана в рамках розробки комплексної програми «Соціально-економічні та гуманітарні чинники інноваційного розвитку України» було здійснено опитування вітчизняних фахівців із проблем інноваційного розвитку. Сфера діяльності експертів — це наука (близько — 70 %), освіта (40 %) та промислове виробництво (25 %), більшість з яких поєднують наукову, освітню та консалтингову діяльність. Результати опитування дали змогу з'ясувати причини інноваційної асиметрії між Україною та країнами-ключовими інноваторами за основними елементами їхніх національних інноваційних систем [1]. Разом з тим експерти відзначили, що на сьогодні Україна ще зберегла значний інноваційний потенціал завдяки високому рівню фундаментальних та прикладних досліджень (61 % опитаних), освіченості населення (54 %) та інноваційній активності суб'єктів господарювання (46 %), хоча відповіді респондентів характеризувалися неоднотайністю.

Незважаючи на високий рівень інноваційного потенціалу України за субіндексом «інновації» — 33 місце, розрахованого у 2005 р. експертами Всесвітнього економічного форуму, глобальна конкурентоспроможність водночас є досить низькою внаслідок неефективної промислової політики держави, високого рівня корупції та тіньового сектору економіки, тривалої політичної нестабільності в державі, а також неефективного використання інноваційного потенціалу. Не слід скидати з рахунків і недостатнє розуміння переважною більшістю керівників підприємств логіки сучасного економічного розвитку та незацікавленість вітчизняного бізнесу в інноваційному розвитку (рис. 2.6).

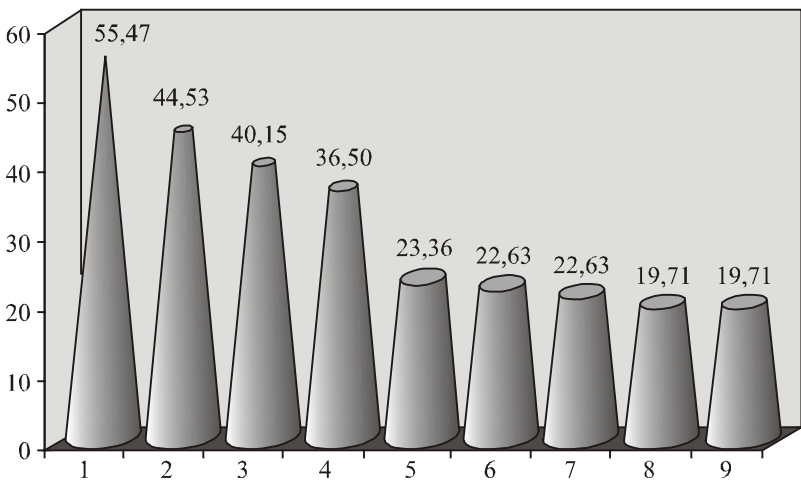

Рис. 2.6. Оцінка факторів, що обумовили низький рейтинг глобальної конкурентоспроможності України, %:

1. Неефективна промислова політика держави.
2. Відсутність ефективних важелів активізації інноваційної діяльності.
3. Високий рівень корупції у державі, тінізація економічних відносин.
4. Політична нестабільністю у державі.
5. Неефективне використання інноваційного потенціалу внаслідок неспроможності вітчизняного бізнесу до інноваційної діяльності.
6. Недостатнє розуміння переважною більшістю керівників підприємств логіки сучасного економічного розвитку та чинників конкурентоспроможності.
7. Відсутність розвиненого конкурентного середовища в Україні.
8. Наслідки глибокої економічної кризи 90-х років.
9. Незацікавленість вітчизняного бізнесу в інноваційному розвитку.

За оцінкою Всесвітнього економічного форуму технологічного індексу, який включає інноваційний субіндекс, інтенсивність трансферу технологій та поширення в країні інформаційно-комунікаційних технологій, Україна посідає 85-те місце серед 112 країн світу, що нижче від рівня її інноваційного потенціалу на 50 позицій. Серед причин, які обумовлюють таку ситуацію, експерти цієї організації відзначають застарілу матеріально-технічну базу виробництва та недостатність інвестицій в її модернізацію (88 %); відсутність ефективної національної стратегії інноваційного розвитку України та гнучких механізмів її реалізації (78 %), а також низький рівень інтегрованості національної інноваційної системи у глобальну (48 %) (рис. 2.7).

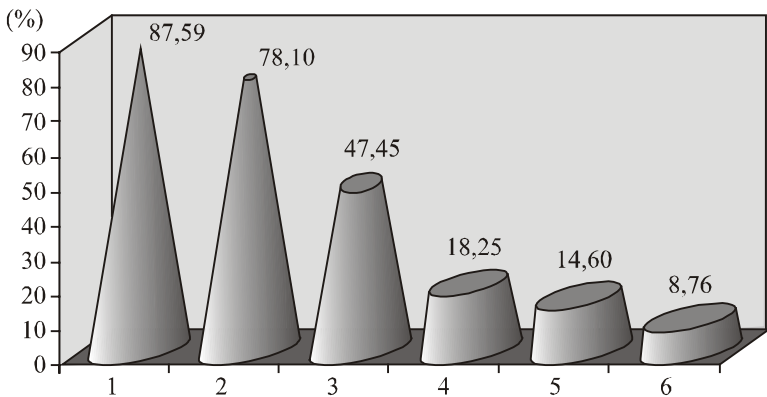

Рис. 2.7. Оцінка чинників низького технологічного розвитку національної економіки, %:

1. Застаріла матеріально-технічна база виробництва, недостатність інвестицій в її модернізацію.
2. Відсутність ефективної національної стратегії інноваційного розвитку України та механізму її впровадження.
3. Відсутність розвинутої національної інноваційної системи, інтегрованої у глобальну.
4. Недостатній рівень залучення іноземного капіталу в економіку країни.
5. Недостатній рівень освіченості населення, нагромадження людського капіталу, інтелектуального капіталу.

Отже, результати опитування вітчизняних експертів корелюють з оцінками іноземних фахівців і підтверджують думку про те, що рівень інноваційного розвитку України на сучасно-

му етапі є досить низьким через відсутність ефективної державної політики в інноваційній сфері та слабкі ринкові стимули до інноваційної діяльності.

Незважаючи на розробку в Україні численних стратегій, програм, планів щодо розвитку інноваційної діяльності, експерти вказують на вкрай несприятливі в країні умови для здійснення інноваційної діяльності. По-перше, це неадекватність в оцінці вартості висококваліфікованої робочої сили. По-друге, відсутність взаємозв'язку між вітчизняною наукою і виробництвом (44,5 %). По-третє, слабкість конкурентних стимулів у підприємств до розвитку інноваційної діяльності (34,3 %). Крім того, визначальною рисою інноваційного процесу в Україні є також його концентрація переважно на великих підприємствах, тоді як у країнах-ключових інноваторах важливим суб'єктом інноваційної сфери є малий бізнес. Виходячи з цього вітчизняні підприємці налаштовані в основному на придбання іноземної техніки, технології (28,5 %) (рис. 2.8).

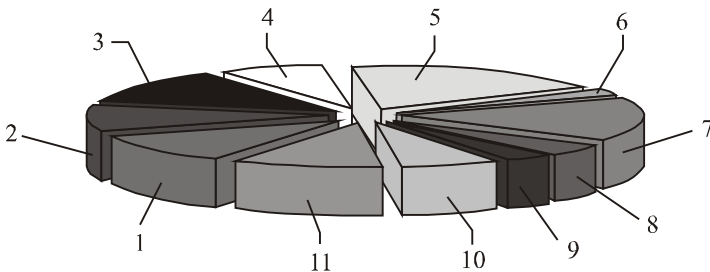

Рис. 2.8. Особливості інноваційних процесів в Україні за експертними оцінками, %:

1. Інновації здійснюються переважно на великих підприємствах у промисловості — 30,66.
2. Тінізація інновацій (частина винаходів не патентується, інновації використовуються як прикриття для одержання пільг та ін.) — 27,74.
3. Відсутність конкурентних стимулів у підприємств до розвитку інноваційної діяльності (монополізм у промисловості) — 34,31.
4. Непоприродженість ефективних стратегій інноваційного розвитку — 19,71.
5. Низька вартість висококваліфікованої праці — 50,36.
6. Переорієнтація науки на потребу іноземного замовника — 6,57.
7. Відсутність взаємозв'язку між вітчизняною наукою і виробництвом — 44,53.
8. Поширення наздоганяючих стратегій — 12,41.
9. Наявність традицій плагіату, псевдоавторства — 8,76.
10. Низький рівень правової захищеності авторів — 18,98.
11. Націленість вітчизняних підприємств на придбання іноземної техніки, технології — 28,47.

Відповіді експертів містять також пояснення причин затяжної інноваційної стагнації в Україні, яка обумовлює високий рівень тінізації інноваційного процесу в державі та значне поширення псевдоінновацій. До них віднесено незацікавленість та байдужість державних діячів до інноваційного розвитку, а також вкрай несприятливі умови для інноваційного розвитку, що несе суттєву загрозу науково-технічній та економічній безпеці України.

Проведене опитування українських експертів стосувалося не тільки оцінки макросередовища здійснення інноваційної діяльності в Україні, але і його галузевого, регіонального та мікрорізів. Було встановлено, що найнижчі показники рівня інноваційного розвитку характеризують економіку України в цілому (87 %) та її промисловий сектор (81 %) (рис. 2.9), тобто базисні основи конкурентоспроможності країни.

* Частка до тих експертів, які працювали на підприємстві або були обізнані зі станом справ підприємства.

Рис. 2.9. Оцінка експертами інноваційного розвитку на різних рівнях економічної діяльності

Відповідно до методики Європейського інноваційного таблицю експертам було запропоновано оцінити інноваційну діяльність в Україні за такими показниками: генерація нових знань; передавання, використання знань; продуктивність інновацій; кадри для інноваційної сфери, фінансування інновацій;

витрати на НДДКР; розвиток ринку інновацій; кількість патентів; обсяг високотехнологічного виробництва.

Опитування засвідчило, що середні оцінки дістали показники, які стосуються регіонального рівня генерації нових знань, ідей та кадрове забезпечення інноваційного процесу, а низькі оцінки як в економіці, так і в промисловості — показники передавання та використання знань, продуктивності та фінансування інновацій, витрати на НДДКР, розвиток ринку інновацій, а також кількість патентів та обсяг виробництва високотехнологічної продукції (рис. 2.10, 2.11).

Досвід високорозвинених країн світу, таких як США, ЄС, показує, що розбудова постіндустріального суспільства можлива лише на інноваційній основі за максимального використання інноваційного потенціалу регіонів, позиції яких у науково-технічній сфері визначаються не тільки науково-технічним потенціалом, але й ступенем оперативності комерціалізації інновацій. Виходячи з цього найважливішим етапом формування НІС є саме її первинний рівень — регіональна інноваційна складова. Регіональні інноваційні системи створюються для консолідації активів регіону й оптимального використання його потенціалу, що гарантує збільшення надходжень до місцевих бюджетів, забезпечує залучення і збереження висококваліфікованого персоналу та розширює можливості стійкого розвитку територій. Вітчизняні експерти оцінили регіональні параметри інноваційного розвитку України як досить низькі, особливо такі, як фінансування інновацій, витрати на НДДКР, розвиток ринку інновацій, обсяг високотехнологічного виробництва.

Як відомо, інноваційна діяльність тісно пов'язана з інноваційним кліматом у державі, який залежить насамперед від політичних, економічних, управлінських, соціально-ринкових, ментальних та інших чинників. Тому розробники анкети виокремили одинадцять складових інноваційного клімату, оцінка яких здійснювалася за 5-баловою шкалою. Результати опитування засвідчили, що він є несприятливим для впровадження інновацій через несформованість національної інноваційної системи, а отже, інноваційна активність окремих вітчизняних підприємств, скоріше, є результатом прогресивності їхнього менеджменту, а не загальнонаціонального інноваційного клімату.

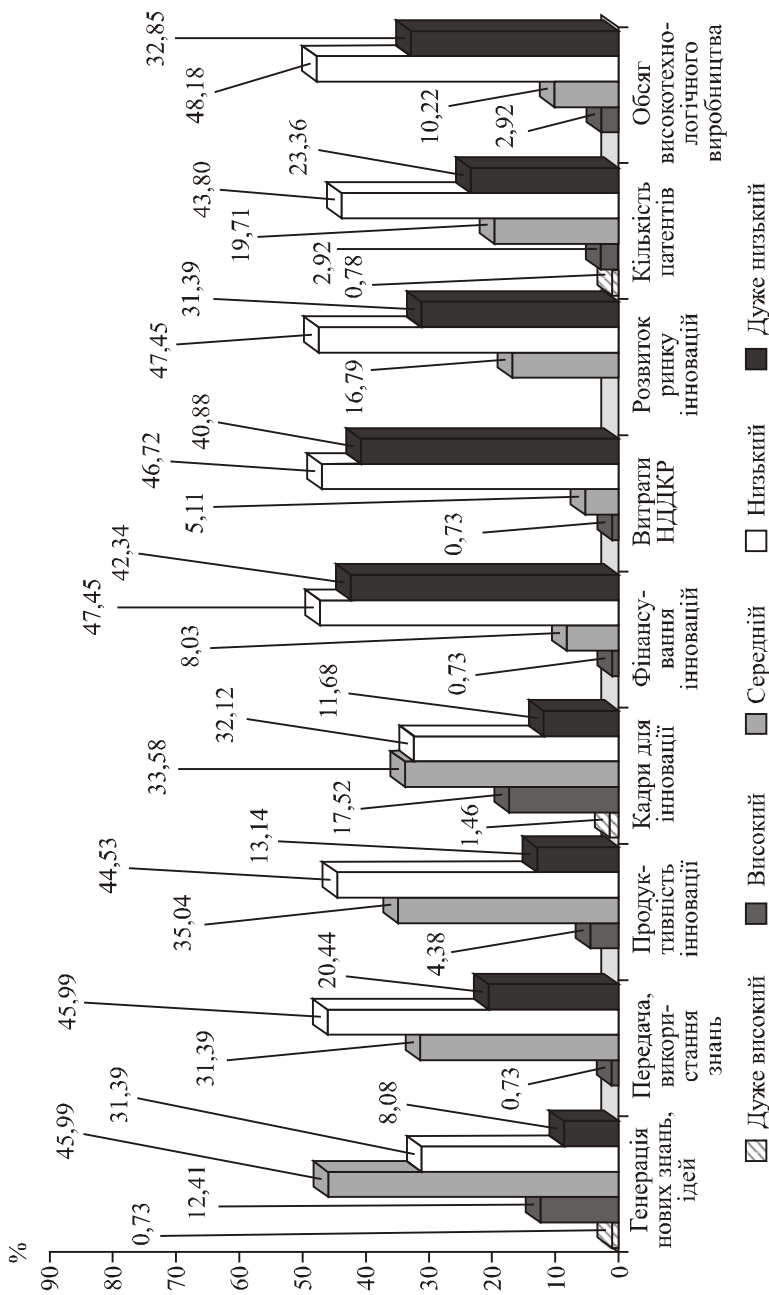

Рис. 2.10. Оцінка показників інноваційної діяльності в економіці України

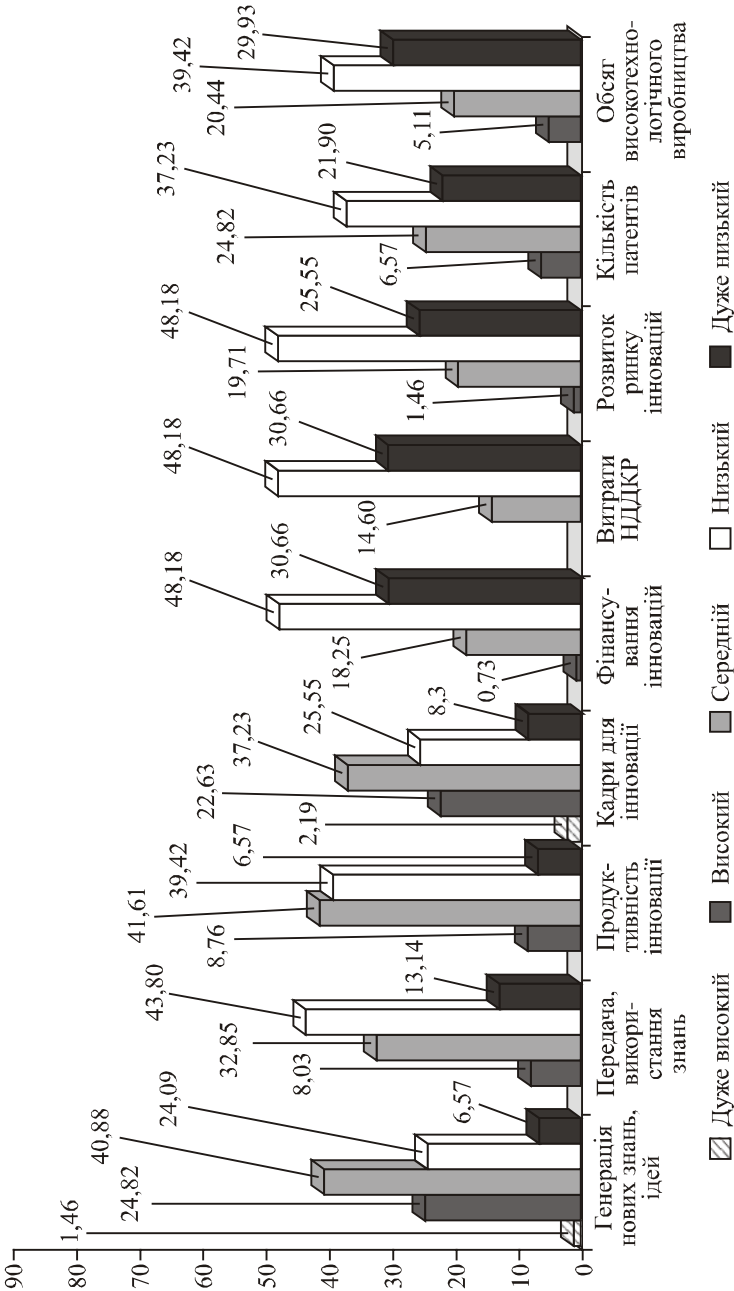

Рис. 2.11. Оцінка показників інноваційної діяльності в промисловості України

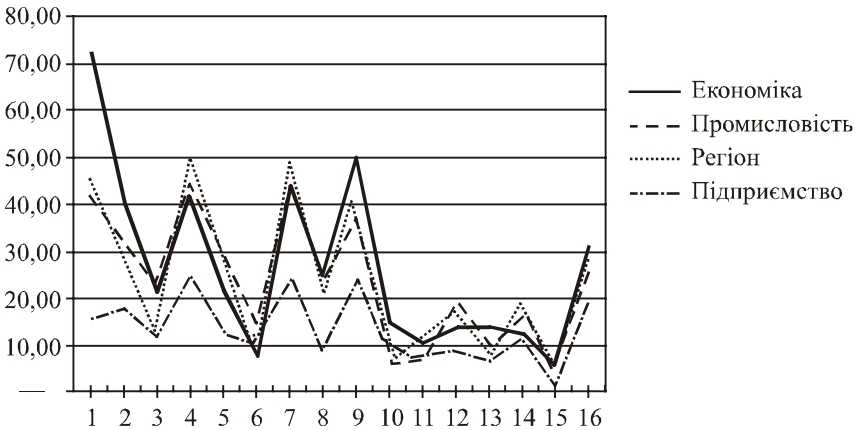

Рис. 2.12. Експертна оцінка основних факторів, які гальмують інноваційну активність, %:

1. Недосконалість державної інноваційної політики, відсутність стратегії інноваційного розвитку.
2. Недосконалість законодавства щодо підтримки та захисту інноваційної діяльності.
3. Повільне формування в Україні ринку інноваційної продукції, недостатній попит на інновації.
4. Низький технічний рівень виробництва, недостатнє матеріальне забезпечення інноваційної діяльності.
5. Високий ступінь ризику інноваційної діяльності, нерозвиненість системи її страхування.
6. Низький професійний та творчий потенціал кадрів, низька інноваційна активність.
7. Відсутність дієвої системи стимулювання інноваційної активності.
8. Недостатній розвиток інноваційної інфраструктури.
9. Недостатня державна організаційна та фінансова підтримка інноваційних процесів.
10. Недостатній розвиток вітчизняної фундаментальної та прикладної науки, занепад науково-технічного потенціалу.
11. Недостатній рівень розвитку інформаційно-комунікаційних мереж.
12. Недостатній рівень конкурентного середовища, монополізм виробників.
13. Слабкий рівень науково-технічного співробітництва з розвиненими країнами.
14. Низький рівень інноваційного менеджменту.
15. Те, що інновації руйнують існуючу систему влади та наявного капіталу.
16. Дефіцит фінансів на розвиток інноваційних видів діяльності, нерозвиненість системи банківського кредитування інновацій.

Серед основних факторів, що стримують нарощування інноваційної активності в Україні на макро-, регіональному, галузевому та мікрорівнях, експерти виокремили недосконалість державної інноваційної політики і стратегії інноваційного роз-

витку (72 %), низький рівень державної організаційної та фінансової підтримки (50 %), низький технічний рівень виробництва, недостатнє матеріальне забезпечення інноваційної діяльності (42 %) та відсутність дієвої системи стимулювання інноваційної активності (45 %) (рис. 2.12).

І, нарешті, реалізація інноваційної моделі економічного зростання неможлива без розвитку й ефективного функціонування національної інноваційної системи. Тому експертами було проаналізовано також рівень розвитку основних елементів інноваційної системи України за п'ятибальною системою, більшість з яких дістали низьку оцінку, крім наукової системи (48,2 %) та створених фірмами мереж комунікацій (43,1 %). Отже, інноваційна активність українських підприємств, незважаючи на деяке економічне зростання в країні протягом останніх семи років, має загрозливу тенденцію до спаду. Основна причина такого стану — слабкість національної інноваційної системи, яка дотепер не сформувала ефективних відтворювальних механізмів інвестування, що гальмує комерціалізацію радикальних інновацій.

Сучасний стан інноваційної системи в Україні характеризується низкою негативних рис, які заважають реалізації інноваційно-технологічної моделі розвитку української економіки. До них слід віднести такі:

1. Низький рівень фінансування інноваційної сфери. Одним з узагальнюючих кількісних критеріїв оцінки потужності інноваційного потенціалу будь-якої національної економіки є обсяги державних витрат на науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) та освіту, які в розвинутих державах становлять нині від 2,5 % до 4 % їх валового внутрішнього продукту. В Україні ця величина становить лише 1,3 % ВВП за найнижчого допустимого рівня в 2 % ВВП, що потребує докорінної зміни ситуації у цій сфері. Наприклад, у США щорічні витрати на НДДКР протягом останніх 10 років становлять у середньому 250 млрд доларів, а також існує потужна підтримка новітніх наукомістких секторів у економіці.

Що ж стосується України, то обсяги фінансування інноваційних робіт протягом усього трансформаційного періоду демонструють усталену негативну динаміку. Головним джере-

лом фінансування інноваційної діяльності залишаються власні кошти підприємств (близько 90 %). Незначна частка державних та місцевих бюджетів у фінансуванні інновацій (0,5 та 0,3 % відповідно) є симптоматичним показником пасивної участі державних інститутів у реалізації одного з фундаментальних елементів національного економічного інтересу держави — розвитку ринку венчурного капіталу як важливої умови опанування моделі постіндустріальної економіки.

Крім того, в Україні немає належних умов для використання кредитних важелів у розвитку інноваційної діяльності підприємств, частка яких не перевищує нині 7 % загального обсягу фінансування інноваційних робіт і має тенденцію до скорочення. Інноваційні проекти, як правило, є довгостроковими та вимагають значних капіталовкладень на свою реалізацію, тоді як кредитні ресурси здебільшого надаються на короткий термін та під високі відсотки.

2. Невисока інноваційна активність вітчизняних підприємств та слабкі взаємозв'язки між суб'єктами інноваційної сфери. Якщо в середині 1990-х років в Україні питома вага інноваційно активних підприємств становила 23 % їх загальної кількості, то у 2005 р. вона скоротилася до 11,9 %. А це порівняно з компаніями країн-ключових інноваторів ЄС у 5 разів нижче, де тільки стратегічні інноватори становлять 21,9 % усіх інноваційних фірм, для яких інновації є основним компонентом конкурентної стратегії. У Фінляндії — це третина інноваційних компаній, а в таких країнах, як США, Японія, Німеччина, Франція, 70—82 % промислових підприємств постійно ведуть інноваційну діяльність.

В Україні найвищі показники в галузевій динаміці інноваційної активності спостерігаються у виробництві коксу і нафтопродуктів — близько 40 %, а також у нафтохімії — близько 24 %. У машинобудівній промисловості — це, зокрема, такі підгалузі, як виробництво транспортного машинобудування (30 %) та електричне й електронне устаткування (29 %). Хоч якщо порівняти показники питомої ваги підприємств, що впроваджували інновації, з їх загальною чисельністю в галузі, то протягом останніх п'яти років спостерігалось їх зниження практично в усіх галузях, у тому числі у високотехнологічно-

му секторі економіки — виробництві електричного та електронного устаткування. Але як свідчить досвід функціонування галузевих інноваційних систем, саме високотехнологічним секторам необхідно створювати найсприятливіші умови для ефективної інноваційної діяльності. Тому й очевидною є тенденція до збільшення технологічного відставання України від цих країн-ключових інноваторів.

3. Низький рівень науково-дослідних робіт у бізнес-секторі. Домінування бізнес-сектору у фінансуванні та виконанні НДДКР (65—75 % витрат на НДДКР, при цьому на державне фінансування в цих країнах припадає лише 20—25 %) забезпечує ефективність національних інноваційних систем, що дозволяє країнам-ключовим інноваторам досягати значних інноваційних конкурентних переваг. В Україні нині провадять НДДКР всього 3 % загальної кількості інноваційних підприємств. Про результативність інноваційної діяльності підприємств свідчить і структура їхніх витрат за основними напрямками інновацій. Так, у 2005 р. найбільша питома частка в загальній сумі інноваційних витрат (близько 60 %) припадала на капітальні вкладення в технічне переоснащення виробництва (придбання машин, обладнання, устаткування тощо); технологічну підготовку виробництва (17,8 %) за незначних фінансових вкладень у такі сфери, як маркетинг і реклама (6,6 %), та придбання прав на патенти, ліцензії, використання об'єктів промислової власності та інші витрати (2,7 %). Частка ж витрат на дослідження і розробки інноваційно-активних підприємств у 2005 р. становила 10,6 %, разом з тим навіть цей незначний рівень показника скоротився на 5 % порівняно з 1999 р., що свідчить про значну втрату їх конкурентних переваг.

Позитивною тенденцією у машинобудуванні є зростання питомої ваги витрат на НДДКР підприємств електронного та електричного устаткування (33,5 %) та виробництва машин і устаткування (41,3 %). Хоч у країнах ОЕСР витрати на НДДКР становлять понад 50 % від усіх витрат на інноваційні процеси.

Зростання конкурентоспроможності національної економіки в цілому забезпечується передусім інноваційним характером розвитку її стратегічно важливих галузей. Для нашої держави такими є підгалузі машинобудівельного комплексу.

Незважаючи на те що за останні роки питома вага машинобудування в загальному обсязі промислового виробництва зменшилася з 31 % до 17 %, обнадійливою є тенденція щодо активізації інноваційної діяльності в даній сфері, результатом чого є зростання обсягів створення та освоєння нових видів техніки.

4. Низький рівень комерціалізації інновацій. Незадовільний стан науково-технологічної сфери та низька результативність інноваційної діяльності призвели до зниження частки інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції нашої держави, що на сьогодні становить лише 6,5 %. Такий низький рівень комерціалізації інновацій характеризує слабку сприйнятливість національних підприємств до нововведень. Щодо галузевого аналізу, то найвищі показники за результативністю у промисловості мали підприємства машинобудування — близько 18 %, проте продукція, яка зазнала суттєвих модифікацій, становить менше від половини інноваційної продукції (42,5 %).

Досвід країн-ключових інноваторів свідчить про те, що пріоритетні напрямки державної фінансової підтримки стосуються насамперед високотехнологічних галузей економіки і мають досить конкретний характер. Якщо екстраполювати ці програми на українські умови, то, на наш погляд, пріоритетними повинні бути галузі, що утворюють основу «економіки знань», а саме: інформаційно-комунікаційні технології (створення нових поколінь мікросхем); енергетика (розробка нових джерел енергії); нанотехнології (створення нових наноматеріалів, наномедицина, розробка нових функціональних біоматеріалів); фармацевтичні технології (нові ліки і засоби захисту рослин); авіакосмічні технології (створення літака нового покоління); розвиток природоохоронних технологій та ін. Для технологічного прориву саме за цими стратегічно важливими напрямками в нашій країні є такі передумови як матеріальні, інтелектуальні та виробничі ресурси, проте дається взнаки недостатність фінансових коштів підтримки цих проектів.

5. Зниження замовлення на інноваційні продукти з боку промислового сектору. Відбувається істотне відставання технологічного розвитку національного корпоративного сектору від розвинутих країн світу, про що свідчить домінування в

Україні виробництва продукції низьких технологічних укладів. До неї належить: металургія та обробка металу (22,1 %), харчова промисловість (18,9 %), виробництво і розподіл електроенергії (11,2 %), добувна промисловість (9 %), виробництво коксу та продуктів нафтопереробки (8,3 %). Тож ці галузі не потребують інновацій і не створюють платоспроможного попиту на їх придбання, тимчасом як світовий досвід переконливо доводить, що головним критерієм результативності інноваційної діяльності є саме зростання наукомістких галузей у структурі національного виробництва та експорту країни, які розвиваються на інноваційній основі.

На нашу думку, орієнтація інноваційної діяльності на одержання короткострокового прибутку в низькотехнологічних (за міжнародними критеріями) галузях зі швидким оборотом капіталу та низьким рівнем доданої вартості не може й надалі домінувати в інноваційній моделі розвитку. Тому для підвищення Україною свого конкурентного статусу необхідно створити сприятливий інноваційний клімат для оперативної комерціалізації інновацій у сфері шостого технологічного укладу.

6. Неінтенсивний науково-технологічний обмін. Сьогодні в Україні у науково-технологічному обміні задіяна досить обмежена кількість підприємств. Так, питома вага підприємств, що придбали вітчизняні технології, — близько 8 %, а іноземні — близько 5 %, причому за період 2000—2005 рр. придбання нових іноземних технологій скоротилося з 1465 до 146. Протягом останніх п'яти років за межі України було передано лише 1—2 технології в рік, що свідчить про відсутність на світовому ринку попиту на вітчизняні технологічні розробки. Аналіз діяльності провідних національних компаній показує: чим вищий ступінь їхнього співробітництва із зарубіжними партнерами, тим далі вони просунулися на шляху інтеграції до глобальної системи науково-технологічного обміну.

На жаль, перманентно відбувається зниження питомої ваги зразків вітчизняної продукції, технічний рівень яких відповідає кращим українським та закордонним аналогам. Це позбавляє вітчизняних товаровиробників будь-яких конкурентних переваг на міжнародних ринках та закріплює за ними статус аутсайдерів науково-технічного прогресу.

Процес адаптації України до глобальних тенденцій науково-технологічної інтеграції перебуває на початковій стадії, проте очевидно, що інтеграція у міжнародну інноваційну сферу повинна стати важливою складовою поступального руху національних високотехнологічних галузей. Міжнародне науково-технічне і технологічне співробітництво сприятиме підвищенню технологічної конкурентоспроможності вітчизняних підприємств.

7. Катастрофічне погіршення техніко-технологічного стану підприємств. Збільшилась питома вага спрацювання основних засобів підприємств (на деяких з них до 80 %). Надзвичайно низькою є і частка нематеріальних активів у їх загальній вартості (близько 1 %), що свідчить про низьку наукомісткість вітчизняних товарів. За цим показником відставання українських підприємств від компаній-світових лідерів сягає десятків разів. У 2005 р. знизилась також кількість освоєних нових видів техніки (60 % від рівня 1994 р.) та впроваджених нових технологічних процесів (50 %). Знижується рівень автоматизації та механізації виробництва, і лише 3,3 % підприємств промисловості здійснювали ці процеси, а роботизовані технологічні комплекси взагалі не впроваджувалися з 2000 р.

Галузевий аналіз технологічного стану вітчизняних підприємств свідчить про зниження кількості впроваджених технологічних процесів у більшості галузей, крім машинобудування. Проте це зростання відбулось у виробництві транспортного устаткування та машин, тоді як у високотехнологічному секторі — виробництві електричного та електронного устаткування, навпаки, спостерігається зниження цього показника на 75 % порівняно з 2001 р. Щодо результативності винахідницької діяльності у вітчизняному машинобудуванні, то вона охоплює лише окремі його підгалузі, не торкаючись проривних його підгалузей.

8. Нерозвинутість законодавчої бази, що регулює інноваційну сферу. Незважаючи на наявність значної кількості законодавчих актів, які визначають та регулюють інноваційні види діяльності (зокрема закони «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльнос-

ті» та ін.), правове забезпечення інноваційних процесів в Україні недостатнє і недосконале, а для чинних законів не розроблено механізмів їх застосування. Немає підлґ і стимулів для нарощування інноваційної активності в бізнесі. Аналіз інноваційної спроможності України свідчить про низьку ефективність механізму стимулювання національного інноваційного розвитку економіки, що обумовлює домінування методів цінової конкуренції, практики підвищення ефективності виробництва за рахунок використання переважно нетехнологічних переваг.

9. Критично низький рівень патентування вітчизняних винаходів та розробок в іноземних патентних організаціях. Як відомо, інноваційна спроможність нації вимірюється перш за все патентами на винаходи, зареєстрованими у патентних відомствах США, Європейського Союзу та Японії. Країна належить до категорії «ключових інноваторів» за методикою Всесвітнього економічного форуму, у разі якщо вони щороку реєструються у Патентному відомстві США на рівні не менше від 15 патентів на винаходи в розрахунку на 1 мільйон населення. Щодо українських патентів, то їх у 2004 р. у Європейській патентній організації було зареєстровано 19, а в 2005 р. — лише 7. В Американській патентній організації за цей період було зареєстровано в середньому по три патенти в рік, що свідчить про слабку технологічну конкурентоспроможність України. Узагальнюючим індикатором ефективності інноваційної політики країни є чисельність високотехнологічних патентів, які одночасно зареєстровані у трьох патентних організаціях (ЄС, США та Японії) у формі так званих *патентних сімей*, чим Україна на сьогодні ще похвалитися не може. І це триватиме доти, доки наукова сфера не стане в нашій державі пріоритетною у структурі бюджетного фінансування.

10. Відсутність ринку венчурного капіталу та конкуренції в інноваційному підприємстві. На сьогодні в Україні немає механізму ефективного фінансового забезпечення не тільки високотехнологічних, але й базових галузей економіки. Експертами підраховано, що обсяги венчурних інвестицій становлять нині лише близько 100 млн дол. США, тобто 2 дол. США на душу населення, що у 20—30 разів нижче порівняно з країна-

ми-членами ЄС. Більше того, венчурне фінансування здійснюється в основному в сектори зі швидким обігом капіталу, що не дозволяє створити належного конкурентного середовища в інноваційному підприємстві.

11. Низька результативність інноваційної діяльності. На сьогодні частка українського експорту в загальносвітових показниках становить менше ніж 0,1 %. При цьому відбувається суттєве зменшення в експорті частки високотехнологічних товарів, яка за проведеними розрахунками в Україні протягом останніх років постійно знижувалась і становила близько 4 %. Варто зазначити, що цей показник нижчий, ніж у високорозвинених країнах, у 6—7 разів, та нижчий, ніж у країнах із середнім доходом на душу населення, удвічі.

Аналіз структури зовнішньої торгівлі України промисловими товарами за рівнем наукомісткості на основі розрахунків за методикою ОЕСР свідчить про значну технологічну залежність національної економіки від високотехнологічного імпорту. Щодо експорту інноваційної продукції за межі України до загального обсягу відвантаженої інноваційної продукції, то спостерігається зростання цього показника до 50 % у 2005 р. проти 2001 року. Однак галузевий розподіл його показав, що у секторі виробництва електричного та електронного устаткування він знизився відповідно з 51 % до 40 %. Це означає втрату конкурентних позицій цих підприємств на міжнародних ринках. Експортують інноваційну продукцію здебільшого підприємства машинобудування, хімічної та нафтохімічної промисловості, саме на них припадає 80 % до загальної кількості у промисловості. Зазначена тенденція знижує й ефективність зовнішньоекономічної діяльності, призводить до посилення імпортозалежності нашої держави від наукомістких товарів і науково-технічних послуг, локалізації в країні трудо- та ресурсомістких, а також екологонебезпечних виробництв тощо.

12. Незабезпеченість інноваційного процесу кадровим та інтелектуальним ресурсом. Це є результатом декваліфікації та професійної переорієнтації працівників, істотного погіршення структури зайнятості та втрати кадрового потенціалу національної економіки, впливу спеціалістів з науково-технічної

сфери. Про це свідчить, зокрема, той факт, що у 2005 р. кількість спеціалістів, які виконували НДДКР, порівняно з 1991 р. скоротилася більш як на 65 %, у тому числі спеціалістів вищої кваліфікації — на 30 %, особливо це стосується кандидатів наук. Крім того, спостерігається зниження творчої активності науковців, про що свідчить, зокрема, скорочення кількості патентів на 100 виконавців з 4 у 1991 р. до близько 2 у 2005 р.

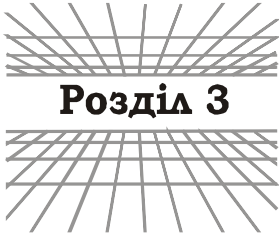
Комплексна оцінка рівня інноваційного потенціалу вітчизняної економіки та розвитку національної інноваційної системи свідчить про суттєве відставання України від розвинених країн. Недієвою є національна модель інноваційного розвитку, яка характеризується фрагментарністю інноваційного процесу, низьким рівнем інтегрованості компонентів національної інноваційної системи, відсутністю інноваційного попиту на внутрішньому ринку та пасивністю держави в регулюванні інноваційної діяльності в державі через відсутність механізмів фінансування та замовлення інноваційного продукту.

У свою чергу, інноваційна діяльність приватних підприємств фактично перебуває на самофінансуванні і майже позбавлена державної підтримки. Стратегія вітчизняних підприємств не зорієнтована на радикальні інновації, які створюються переважно в університетських лабораторіях, водночас вітчизняний науково-технічний потенціал залишається мало затребуваним. Структурні зрушення, що відбуваються протягом останніх років, характеризуються стрімкою втратою позицій галузями, які у майбутньому становитимуть основу економіки знань.

Література

1. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення: Монографія / О. І. Амоша, В. П. Антонюк, А. І. Землянкін та ін. / НАН України. Ін-т економіки промисловості. — Донецьк, 2007. — 328 с.

2. *Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С.* Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації. — К.: КНЕУ, 2003. — 394 с.
3. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Стат. зб. — К.: Держкомстат, 2006. — 625 с.
4. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Стат. зб. — К.: Держкомстат, 2005. — 340 с.
5. Спільний європейський економічний простір: гармонізація мегарегіональних суперечностей: Монографія / За заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, В. І. Чужикова. — К.: КНЕУ, 2007. — 544 с.
6. Статистичний щорічник України за 2006 рік. / Ред. О. Г. Осауленко. — К.: Держкомстат, 2007. — 631 с.
7. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: Монографія. — У 2 т. / А. М. Поручник, Л. Л. Антонюк та ін.; За заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, А. М. Поручника. — К.: КНЕУ, 2006. — 816 с.
8. Україна і конкурування в світовій економіці. Звіт БІЗПРО — Україна, Молдова, Білорусь. — С. 10—15.
9. *Татаренко Н. О.* Національна мобілізаційна модель глобального розвитку як відповідь на виклики глобалізації // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): Наук. журн. — Вип. 2—4 / Голов. ред. О. П. Степанов. — К.: НАУ, 2006. — С. 8—21.
10. European Communities (2006) European innovation Scoreboard 2006, SEC (2006) Luxemburg, 2007.
11. Global Innovation Scoreboard Report 2006. European Trend Chart on Innovation (MERIT)/ Was prepared by H. Hollanders and A. Arundel, 2007
12. Eurostat yearbook 2006. The statistical guide to Europe. Data 2004—2005. European Commission. Luxembourg, 2006.
13. The World Economic Forum Report 2006—2007. <http://www.weforum.org>.
14. European Commission SEC (2006) 1299 European competitiveness report 2005 Commission staff working document. Italy.
15. Main Science and Technology Indicators Database (MSTI database). — Paris: OECD, 2006 (May). — www.sourceoecd.org.
16. Soumitra Dutta, INSEAD, Caulkin Simon // World Business Reviewed. NO 17. 01/07 Globalization has pushed innovation to the top of the agenda, but which countries respond best to the new challenges?

Розділ 3

НАЦІОНАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ ЕКОНОМІЧНОЇ САМОДОСТАТНОСТІ УКРАЇНИ

3.1. Мобілізація національного економічного потенціалу — запорука динамічного розвитку України

Тривалий процес соціально-економічної трансформації в Україні, орієнтований на розбудову високоефективної ринкової економіки, обумовлює необхідність комплексної оцінки внутрішніх та зовнішніх ресурсів досягнення країною економічної самодостатності в контексті реалізації її національного економічного інтересу. Що стосується внутрішніх передумов, то головною з них є рівень економічного потенціалу держави, який визначає стратегічні тренди економічного розвитку країни. З огляду на це особливо актуальним на сьогодні є дослідження методологічних та емпіричних основ оцінки економічного потенціалу України з точки зору його оперативного діагностування та ефективного використання.

Так, новаторською на сьогоднішній день є методика, яка розроблена фахівцями департаменту навколишнього середовища Світового банку (Дж. Діксоном, К. Хамільтоном і М. Клеменсом) на основі побудови системи індикаторів сталого розвитку (*sustainable development*) [37, 42]. Головна ідея цієї концепції передбачає, що можливості реалізації економічних інтересів майбутніх поколінь не повинні зменшуватись у зв'язку з використанням ресурсів нинішніми поколіннями. Таким чином, концепція Світового банку орієнтується на оцінку національного багатства країни з виокремленням в його структурі таких

складових, як природний та виробничий капітал (матеріальні активи), і людський капітал та соціальний капітал (нематеріальні активи).

Серед держав, для яких спеціалістами Світового банку оцінювалися показники національного багатства, Україна та країни СНД були відсутні. Метод Світового банку не може бути прямим чином застосований для оцінювання національного багатства України, оскільки значний обсяг необхідної інформації є недоступним, спостерігається брак багатьох статистичних даних, які до того ж нерідко є недостовірними. Разом з тим слід зазначити, що ця методика була застосована російськими експертами з відповідною адаптацією для оцінки економічного потенціалу Росії у дослідженні «Скільки стоить Росія?» [31]. Згідно з цією методикою економічний потенціал Росії визначався як сума економічного потенціалу окремих галузей її національної економіки шляхом розрахунку відповідних дисконтованих показників доходів. Аналогічну методику, на нашу думку, цілком виправдано можна використати і для оцінки економічного потенціалу України, оскільки в нашій державі, як і в Росії, офіційно прийнята галузева методика оцінки національного багатства з виокремленням таких галузей економіки, як промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт і зв'язок та торгівля.

За даною методикою як інтегрований дохідний показник, що характеризує суспільний продукт країни, буде використано валову додану вартість, вироблену всіма галузями економіки. Прогноз цього показника формується виходячи з його фактичної динаміки та основних тенденцій щодо зміни у часі, впроваджуваних та запланованих до реалізації реформ, динаміки інвестицій у галузь, офіційних прогнозів тощо. Так, показник вартості галузі оцінюється як приведена до теперішнього часу сума доходів у прогнозний та післяпрогнозний періоди:

$$PV_{\text{галузі}} = \underbrace{\sum_{t=1}^T \frac{I_{t-1} \times g_t}{(1+r_t)^t}}_{\text{прогнозний період}} + \underbrace{\frac{I_T \times g}{(r-g) \times (1+r_T)^T}}_{\text{післяпрогнозний період}}, \quad (3.1)$$

де $PV_{\text{галузі}}$ — приведена (теперішня) вартість галузі;

I_{t-1} — додана вартість, вироблена у галузі у рік $(t - 1)$;
 r_t — ставка дисконтування для прогнозного періоду;
 r — ставка дисконтування для післяпрогнозного періоду;
 t — час (від 1 до нескінченності); $t = 1$ відповідає 2007 року;
 T — прогнозний період;
 g_t — темп зростання доданої вартості за рік t ;
 g — темп зростання доданої вартості для післяпрогнозного періоду.

Перший доданок формули $\sum_{t=1}^T \frac{I_{t-1} \times g_t}{(1+r_t)^t}$ відповідає доданий вартості, створеній у галузі протягом прогнозного періоду. Відповідно, прогнозний період — це період, за який можна з достатньою мірою достовірності передбачити розвиток ситуації. Так, в оцінці вартості національного багатства, розрахованій Світовим банком, як прогнозний період для сільського господарства розглядався період у 25 років, для природних ресурсів строк виснаження брався рівним 20 рокам. Разом з тим прогнози розвитку світової економіки, які складаються Світовим банком, містять оцінки на 10—15-річний період.

Другий доданок формули являє собою оцінку вартості країни у післяпрогнозний нескінчений період часу. Тому додана вартість за цей часовий інтервал дисконтується за формулою

Гордона $\left(\frac{I_t \times g}{(r-g) \times (1+r_T)^T} \right)$ з відповідним приведенням отриманої вартості до теперішнього часу. У післяпрогнозний період передбачається, що економіка України вийде на стійкі темпи економічного зростання, які відповідатимуть темпам високо-розвинених держав світу.

У даному контексті заслуговують на особливу увагу прогнозні дослідження динаміки економічного розвитку Франції, Німеччини, Італії, Японії, Великобританії, США, Бразилії, Китаю, Індії та Росії до 2050 року, проведені американською дослідною компанією Goldman Sachs. Фахівці прогнозують, що темпи зростання економіки країн-лідерів світового господарства за показниками річного приросту реального ВВП протягом наступних десятиліть будуть поступово уповільнюватись і стабілізуватись за період 2015—2050 рр. на таких рівнях: Франція — 1,7 %, Німеччина — 1,2—1,4 %, Італія — 1,5 %, Японія — 1,2—1,3 %, Великобританія — 1,5—1,6 %, США —

2,5—2,6 % [38, с. 21]. Проведені нами на основі даних прогно- зних показників перерахунки свідчать, що середньорічний темп приросту реального ВВП цих держав протягом 2015— 2050 рр. становить 2,0 %. Виходячи з цього можна при- пустити, що темп приросту економіки України у після- прогнозованому періоді становитиме 2,0 %.

Чинна процедура державного прогнозування в Україні ви- значається Законом України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (від 23 березня 2000 р. № 1602-III). Згідно з цим за- коном розробляється програма економічного і соціального розвитку України — документ, в якому визначаються цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку держави, за- соби та шляхи їхнього досягнення. Також слід зазначити, що офіційний прогноз економічного і соціального розвитку України розробляється на короткостроковий (1 рік) та серед- ньостроковий (5 років) періоди. У разі необхідності прогнозні документи економічного і соціального розвитку можуть роз- роблятись і на більш тривалий період. З урахуванням перелі- чених раніше факторів вважаємо за доцільне обрати як гори- зонт прогнозування часовий період у 10 років.

Крім питання визначення прогнозного періоду, важливе місце у процесі дисконтування потоків доданої вартості займає проблема вибору необхідної ставки дисконтування відповід- них доходів. Зазвичай на практиці економісти використовують два головних види ставок дисконтування: для оцінювання у приватному та суспільному секторах. Так, загальновідомо, що з метою розрахунку «приватної» ставки дисконтування до ува- ги беруться такі показники, як безризикова ставка фінансуван- ня (за найбільш ліквідними цінними паперами), темп інфляції та премія за ризик. Однак для цілей економічного аналізу тих процесів, які мають місце у суспільному секторі, ставка прива- тного дисконтування є надто високою, а інколи заниженою стосовно до строкової цінності, яку суспільство надає грошам. У такому випадку прийнято користуватися *суспільною став- кою дисконту* (альтернативна вартість у суспільному секторі). Зокрема, у дослідженнях Світового банку як суспільна ставка дисконтування обирається так звана соціальна ставка віддачі

інвестицій (social rate return on investment — SRRI), яка визначається за такою формулою:

$$SRRI = r + u \times c, \quad (3.2)$$

де r — істинна норма міжчасових схильностей;

u — еластичність граничної корисності доходу;

c — темп зростання споживання на душу населення.

Не випадково застосування саме соціальної ставки дисконтування дозволяє, за твердженням фахівців Світового банку, максимально враховувати інтереси всього населення та майбутніх поколінь. Показник істинної норми міжчасових схильностей є аналогом безризикової ставки фінансування і відображає очікування населення країни та його вибір між споживанням і заощадженням. Аналогом премії за ризик у цій моделі є показник темпу зростання споживання на душу населення, адже високі темпи зростання споживання свідчать про прискорений розвиток економіки, що, відповідно, означає наявність більш високих ризиків порівняно з високорозвиненими державами світу. Згідно з розрахунками Світового банку ставка SRRI для країн, що розвиваються (Аргентини, Китаю, Індії, Мексики), становить 7—9 %, тоді як для високорозвинених — 4 %. У цілях даного дослідження варто скористатися ставкою SRRI на рівні 8 % для прогнозного періоду. У післяпрогнозний період ставка дисконтування буде рівною 4 % на нескінченному проміжку часу. Темпи зростання галузей економіки у прогнозному періоді оцінюються виходячи з аналізу їхньої динаміки за періоди, які передують прогнозному, а також існуючих експертних оцінок та прогнозів, програмних документів уряду країни. У післяпрогнозний період передбачається, що економіка України набере постійних та помірних темпів зростання, які відповідатимуть темпам економічного зростання високорозвинених держав світу.

На базі наведеної методики можна оцінити потенціал кожного сектору української економіки. Що стосується промислового потенціалу, то він займає найвагомніше місце у структурі економічного потенціалу України: завдяки йому забезпечується більш як третина загального обсягу валового внутрішнього

продукту, близько 50 % товарів і послуг, а також 80 % експортної продукції. Не потребує доказу той факт, що промислові підприємства є основними системоутворюючими елементами багатьох інших життєво важливих сфер держави, зокрема таких: в економічній — базис утворення вартості; у бюджетній — джерело наповнення фінансових ресурсів; у науковій та освітній — ефективний важіль інноваційного розвитку; у соціальній — об'єкт докладання та реалізації людських можливостей. При цьому частка діючих промислових підприємств в Україні, за даними Держкомстату, є відносно невеликою — лише 10,5 % від усієї кількості суб'єктів господарювання (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**СЕКТОРАЛЬНА СТРУКТУРА ТОВАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ
ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ У 2006 Р.**

	Кількість діючих організацій (частка у загальній чисельності суб'єктів ЄДРПОУ)	Середньорічна кількість найманих працівників, тис. осіб	Обсяг реалізованої продукції, млн грн
Вся промисловість у т. ч.:	11 9181 (10,51 %) *	39 13,3	460 371,9 (100,0 %)***
— видобувна промисловість	3 323 (0,29 %)		40 310,0 (8,8 %)
— переробна промисловість	110 534 (9,75 %)		350 667,9 (76,2 %)
— виробництво та розподілення електроенергії, газу і води	5 324 (0,47 %)		69 394,0 (15,0 %)

* У відсотках до загальної кількості підприємств в економіці країни.

** Станом на 2005 р.

*** Питома вага відносно всього обсягу реалізованої продукції промисловості.

Разом з тим галузева структура промисловості України залишається обтяженою виробництвом первинних сировинних ресурсів і напівфабрикатів. Так, у структурі реалізованої продукції промисловості на видобувну припадає 8,8 %, переробну — 76,2 %, виробництво та розподілення електроенергії, газу і води — 15,0 %.

Якщо порівняти з високорозвиненими державами світу, частка паливно-енергетичного комплексу у структурі промисловості України вдвічі більша (рис. 3.1, 3.2), ніж у структурі промислового виробництва таких європейських країн, як Франція, Німеччина, Італія, а металургійного комплексу — майже втричі.

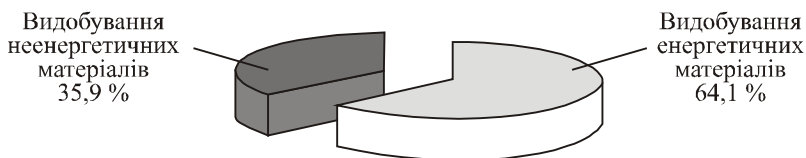

Рис. 3.1. Структура видобувної промисловості за обсягами реалізованої продукції у 2006 р.

Водночас питома вага продукції прогресивних галузей — машинобудування і металообробки, хімічної та нафтохімічної — нижча в 1,5—2 рази. Сировинна і напівфабрикатна спрямованість промислового виробництва України, окрім низької рентабельності зумовлює високу енергомісткість національного продукту і загрозову техногенну навантаженість на природне середовище.

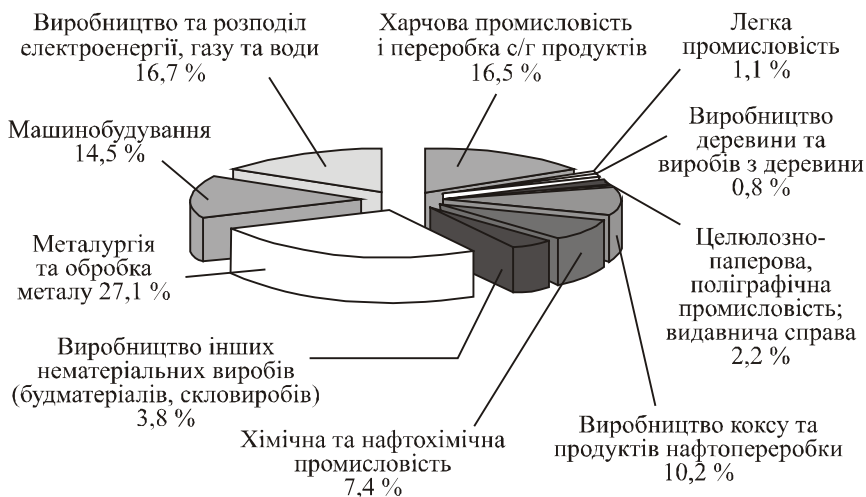

Рис. 3.2. Структура переробної промисловості за обсягами реалізованої продукції у 2006 р.

Про це також свідчать такі дані: з 1991 р. енергомісткість ВВП України зросла майже в 1,5 раза і становить 2,28 кг умовного палива на одну гривню, що у 9 разів вище, ніж у країнах-учасниках ОЕСР. Спостерігається ситуація, коли за тривалого спаду промислового виробництва зменшення навантаження на природне середовище було незначним або взагалі не мало місця.

Із середини 1999 р. намітилась позитивна динаміка промислового виробництва в Україні (табл. 3.2). За період 2000—2006 рр. обсяги виробництва у промисловості зросли на 72,1 %, продуктивність праці підвищилась орієнтовно на 60 %, тим самим значною мірою поліпшилась інвестиційна привабливість цієї сфери, особливо переробних галузей.

Таблиця 3.2

**ДИНАМІКА ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА
ПРОТЯГОМ 1991—2006 рр. (%)**

Рік	До попереднього року	До 1990 р.
1991	95,2	95,2
1992	93,6	89,1
1993	92,0	82,0
1994	72,7	59,6
1995	88,0	52,4
1996	94,9	49,7
1997	99,7	49,6
1998	99,0	49,1
1999	104,0	51,1
2000	113,2	57,8
2001	114,2	66,0
— добувна промисловість	103,3	x
— переробна промисловість	117,2	x
— ВРЕГВ	102,6	x

Рік	До попереднього року	До 1990 р.
2002	107,0	70,6
— добувна промисловість	102,3	x
— переробна промисловість	108,9	x
— ВРЕГВ	101,1	x
2003	115,8	81,8
— добувна промисловість	105,5	x
— переробна промисловість	118,2	x
— ВРЕГВ	104,7	x
2004	112,5	92,0
— добувна промисловість	104,1	x
— переробна промисловість	114,6	x
— ВРЕГВ	98,9	x
2005	103,1	94,9
— добувна промисловість	104,4	x
— переробна промисловість	103,0	x
— ВРЕГВ	102,9	x
2006	106,2	100,8
— добувна промисловість	105,8	x
— переробна промисловість	106,3	x
— ВРЕГВ	106,7	x

ВРЕГВ — виробництво та розподілення електроенергії, газу та води.

Економічні трансформації, створення ринкових засад функціонування і розвитку економіки, зміна форм власності підприємств та їх реструктуризація (майже 90 % підприємств недержавної форми власності) істотно розширили можливості розвитку промислового комплексу України, а значить, і його економічний потенціал. Крім того, науково-технічний, виробничий та ресурсний потенціал вітчизняної промисловості дає змогу реалізувати низку переваг міжнародного економічного співробітництва через участь українських підприємств у реалізації великомасштабних міжнародних проєктів, їх кооперації з транснаціональними корпораціями, розвиток трансферу високих технологій та продаж ліцензій, створення спільних підприємств з виробництва високотехнологічної продукції.

Проте проведені реформи не змінили технологічної багатокладності промисловості України, адже в ній, як і раніше, домінують третій і четвертий технологічні уклади, частка яких у промисловому виробництві становить 95 %. Основу цих укладів утворюють металургійна, хімічна, легка промисловість, паливно-енергетичний комплекс, більшість галузей машинобудування. Відповідно, частка п'ятого і шостого технологічних укладів* не перевищує нині 5 %. Як було досліджено фахівцями Інституту економіки та прогнозування НАН України, в національній економіці підприємства третього технологічного укладу виробляють 58 % загального обсягу продукції промисловості, а їх частка в інвестиціях становить 75 %. І навпаки, підприємства четвертого технологічного укладу виробляють 38 % продукції, а їхня частка в інвестиціях дорівнює 20 % [4, с. 16]. Отже, структура інвестицій в економіці України не тільки не сприяє прогресивним зрушенням, а й уповільнює їх. У праці українського економіста А. Чухна «Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі» (2004 р.) стверджується, що «оскільки третій технологічний уклад у нас є панівним, а це — виробництво будівельних матеріалів, чорна металургія, суднобудування, металообробка, легка, деревообробна, целюлозно-паперова промисловість, ...то немає ніякого сумніву, що вони мають забезпечуватися інвестиціями для свого розвитку і вдосконалення. Але водночас структура інвестицій має бути такою, щоб забезпечити швидкий розвиток підприємств і галузей вищих технологічних укладів» [36, с. 16—17]. Цьому має сприяти техніко-технологічне зростання підприємств третього технологічного укладу та підвищення їх ефективності.

Як показують звітні дані Програми розвитку ООН, питома вага високотехнологічного експорту в сукупній вартості експорту промислової продукції України у 2003 р. була рівною тільки 5 %, а у країнах-ключових інноваторах — у середньому 23 % [39, с. 263]. Таким чином, промисловому комплексу нашої держави притаманні глибокі структурні диспропорції,

* Основою V і VI технологічних укладів є електронна промисловість, обчислювальна, волоконно-оптична техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, роботобудування, інформаційні послуги, біотехнології.

низький рівень переробки продукції та висока ресурсозатратність виробництва, консервація старих технологічних укладів тощо.

Згідно з пропонованою методикою обчислення промислового потенціалу виокремлюється прогнозний (10 років — 2007—2016 рр.) і післяпрогнозний періоди (2017—2050 рр.). Прогноз будується на основі аналізу існуючих тенденцій розвитку промисловості, у тому числі показників динаміки валової доданої вартості за попередні періоди, і задекларованих з боку уряду країни напрямів державної політики у сфері промисловості. Разом з тим розвиток промисловості у прогнозному періоді варто розмежувати на два етапи: I — 2007—2011 рр.; II — 2011—2016 рр. Перший етап пов'язується з трансформаціями, які повинні забезпечити перетворення промислового комплексу у високоефективну систему на засадах самовідтворення та стабільного прискореного розвитку. Виходячи з зазначених раніше пріоритетів розвитку промисловості Міністерство промислової політики України прогнозує зростання промислового виробництва протягом 2007—2011 рр. на рівні 6,6 % щороку. За оцінками Інституту економіки та прогнозування НАН України, за період 2012—2016 рр. прогнозний показник зростання промисловості становитиме 10,5 % та обумовлюватиметься виявом ефекту реалізованих реформ і комплексним реструктуруванням галузей промисловості. У цьому контексті одним із пріоритетних напрямів діяльності держави є запровадження ефективної промислової політики, спрямованої на створення сприятливих умов для збільшення обсягів виробництва наукомісткої, високотехнологічної та конкурентоспроможної продукції, створення сучасних інтегрованих виробничо-технологічних комплексів, об'єднань, адаптованих до роботи в ринкових умовах.

Остаточні розрахунки проводяться на основі реальних показників, тому обсяг валової доданої вартості розраховується у цінах 2006 р., усі показники дисконтуються до початку 2007 р., а ставка дисконтування елімінує вплив інфляції (табл. 3.3). Таким чином, згідно з доходним методом оцінки економічного потенціалу, у прогнозному періоді 2007—2016 рр. обсяг накопиченої доданої вартості промисловості, приведеної до 2007 р. у цінах 2006 р., становитиме 1 346 578,9 млн грн, при цьому

основна її частина буде створена за останні п'ять років. У післяпрогнозний період буде створено дисконтовану валову додану вартість на суму 5 838 273,0 млн грн, яка у 4,4 раза перевищує відповідний показник у прогнозному періоді. Як результат, економічний потенціал промисловості України (промисловий потенціал) можна оцінити у 7 184 851,8 млн грн.

Таблиця 3.3

**РОЗРАХУНОК ПРИВЕДЕНОЇ ВАЛОВОЇ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ
У ПРОМИСЛОВОСТІ У ПРОГНОЗНОМУ ТА ПІСЛЯПРОГНОЗНОМУ ПЕРІОДАХ**

Рік	Валова додана вартість (ВДВ) у цінах 2006 р., млн грн	Річний темп приросту доданої вартості, %	Ставка дисконтування, %	Коефіцієнт дисконтування	Приведена до початку 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р., млн грн
ПРОГНОЗНИЙ ПЕРІОД					
2006	137 006,0	x	x	x	x
2007	146 048,4	6,6 *	8,0	0,9259	135 230,0
2008	155 687,6		8,0	0,8573	133 477,0
2009	165 963,0		8,0	0,7938	131 746,8
2010	176 916,5		8,0	0,7350	130 038,9
2011	188 593,0		8,0	0,6806	128 353,2
2012	208 395,3	10,5 **	8,0	0,6302	131 324,4
2013	230 276,8		8,0	0,5835	134 364,3
2014	254 455,9		8,0	0,5403	137 474,6
2015	281 173,7		8,0	0,5002	140 656,9
2016	310 697,0		8,0	0,4632	143 912,8
Накопичена і приведена до 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р.					1 346 578,9
ПІСЛЯПРОГНОЗНИЙ ПЕРІОД (2017—2050 рр.)					
$r = 0,04$ $g = 0,02$					
Накопичена і приведена до 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р.					5 838 273,0
Сумарний показник ВДВ у прогнозному і післяпрогнозному періодах					7 184 851,8

* Згідно із прогнозом Міністерства промислової політики України та показниками Державної Програми розвитку промисловості на 2003—2011 роки (від 28 липня 2003 р. № 1174).

** За оцінками ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (Прогноз можливих варіантів соціально-економічного розвитку України на найближчі роки та впливу на нього інноваційних факторів).

Україна, яка асоціюється у світі з аграрною спеціалізацією, має значний фізичний сільськогосподарський потенціал: велику територію (33,3 млн га та 7,5 млн га пасовищ) з родючою землею (близько 40 % запасів світового чорнозему), близькість важливих ринків експорту країн ЄС, Середнього Сходу, Північної Африки та інших частин світу. Сільськогосподарські угіддя займають приблизно 70 % всієї території України, з них рілля становить 55 % від загальної площі, пасовища — 9 %, сіножаті — 4 % та багаторічні насадження — менше 2 %. Землезабезпеченість в Україні становить 0,80 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,64 га ріллі на одну людину. Однак унаслідок різної щільності населення та міграцій існує значна варіація цих показників в різних регіонах та в різні проміжки часу. Слід зазначити, що небагато країн світу мають землю сільськогосподарського призначення такої високої якості і кількості у відносному вираженні (у розрахунку на душу населення).

На особливу увагу заслуговує техніко-технологічний потенціал сільського господарства як важлива передумова розширеного економічного відтворення аграрного виробництва. За оцінками експертів, на даний момент фізичний знос сільськогосподарської техніки та обладнання становить 70—80 % (для порівняння: у 1999 р. — 55—60 %); 40 % усього тракторного парку припадає на трактори, випущені 15—25 років тому. Саме тому щороку до України ввозиться до однієї тисячі зернозбиральних комбайнів за цінами, які коливаються в межах від 5 тис. доларів США (віком понад 15 років) до 17 тис. доларів США (9—12 років), що свідчить про критичну потребу в заміні існуючого парку сільськогосподарської техніки [16].

За оцінками спеціалістів консультативного центру «Агроконсалт України», місткість ринку сільськогосподарської техніки можна оцінити в понад 1 млрд дол. США, однак реальний попит на сільськогосподарське устаткування оцінюється лише в 500 млн дол. США. Це пояснюється невисокою платоспроможністю більшості підприємств цієї галузі, що не дозволяє їм закуповувати техніку в необхідному обсязі та потрібної якості. Одним з основних критеріїв у виборі сільськогосподарської техніки сьогодні в Україні є її ціна. Натомість фактичний рівень виробництва на більшості діючих вітчизняних заводах сільськогосподарської

техніки коливається від 15 до 30 % від загальної потужності. Разом з тим ціна на сільськогосподарську техніку вітчизняного виробництва є недешевою, що пов'язано з неефективністю та застарілістю технологій. Таким чином, нині існує значний попит на надійну сільськогосподарську техніку, який зумовлений відсутністю належного вітчизняного виробництва. У цьому контексті високоякісне іноземне обладнання може позитивно вплинути на продуктивність сільського господарства України.

Після розпаду Радянського Союзу багато експертів передбачали, що сільське господарство України, звільнившись від системи централізованого адміністративно-командного планування, швидко перетвориться в головного експортера вітчизняної продукції. Однак результати були іншими, ніж сподівання, про що свідчить той факт, що виробництво сільськогосподарської продукції в Україні зменшилось майже вдвічі, і якби не приватні фермери та передусім індивідуальні присадибні господарства, темпи скорочення були б набагато більшими (табл. 3.4).

Так, за офіційними даними, площа сільськогосподарських угідь в Україні за період 1990—2005 рр. зменшилась від 42 030,3 до 41 722,2 тис. га, що у відносному вираженні складає скорочення на 7,3 %. Особливо негативною у даному контексті є збереження тенденції щодо подальшого зменшення угідь, які перебувають у господарському обороті, що відповідним чином відобразилось на динаміці виробництва валової продукції сільського господарства, у тому числі як продукції рослинництва, так і тваринництва. З наведеної статистичної інформації слідує, що оцінений станом на 2005 р. потенціал виробництва відносно відповідного показника 1990 р. в аграрній сфері України зменшився майже на 53 % для продукції тваринництва (у тому числі втрата потенціалу сільськогосподарських підприємств склала 76 %, індивідуальних господарств — 7 %) і на 21 % — для продукції рослинництва (у тому числі втрата потенціалу сільськогосподарських підприємств — 55 %, у свою чергу індивідуальними господарськими виробництвами було забезпечено приріст майже на 104 %). При цьому слід зауважити, що частка продукції рослинництва у загальній вартості реалізованої продукції у 2006 р. склала 61 %, тваринництва — 39 % (у 2005 р. відповідно 58 % та 42 %).

Таблиця 3.4

**ДИНАМІКА ОСНОВНИХ ПОКАЗНИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ВИРІВНИЦТВА В УКРАЇНІ ПРОТЯГ ОМ 1990—2005 рр. (за даними Держкомстату)**

Рік	Площа сільсько- господарських угідь, тис. га	Індекси сільськогосподарського виробництва, % до попереднього року											
		усі категорії господарств						у тому числі:					
		з неї:			Сільськогосподарські підприємства			з неї:			Індивідуальні господарства		
		Валова продукція	Продукція рослинництва	Продукція тваринництва	Валова продукція	Продукція рослинництва	Продукція тваринництва	Валова продукція	Продукція рослинництва	Продукція тваринництва	Валова продукція	Продукція рослинництва	Продукція тваринництва
1990	42030,3	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
1991	41973,4	86,8	83,2	90,4	82,8	79,3	87,0	87,0	97,2	97,6	97,0	97,0	
1992	41929,5	91,7	100,3	83,7	83,4	88,7	77,5	77,5	110,2	135,0	94,4	94,4	
1993	41890,4	101,5	110,8	91,1	98,2	108,6	85,3	85,3	106,9	115,1	99,5	99,5	
1994	41861,6	83,5	77,2	92,0	79,5	75,2	86,4	86,4	89,6	80,8	98,9	98,9	
1995	41852,9	96,4	102,7	89,1	91,5	97,5	83,2	83,2	103,1	111,8	95,5	95,5	
1996	41839,7	90,5	91,1	89,6	79,6	80,4	78,3	78,3	103,8	107,3	100,3	100,3	
1997	41854,3	98,2	106,1	87,8	96,2	111,1	71,4	71,4	100,2	100,5	99,8	99,8	
1998	41826,5	90,4	82,8	102,5	84,2	77,5	101,6	101,6	95,9	89,4	103,0	103,0	
1999	41829,5	93,1	89,7	97,6	91,1	91,3	90,6	90,6	94,8	88,0	101,3	101,3	
2000	41827,0	109,8	121,9	95,3	96,4	105,0	79,4	79,4	119,9	141,0	102,6	102,6	
2001	41817,0	110,2	112,4	107,0	119,9	123,2	111,1	111,1	104,4	103,4	105,5	105,5	
2002	41800,4	101,2	98,4	105,6	98,4	93,7	111,9	111,9	103,1	103,0	103,2	103,2	
2003	41788,5	89,0	85,8	93,8	75,3	69,5	89,6	89,6	98,2	100,6	95,4	95,4	
2004	41763,8	119,7	133,6	100,9	140,2	157,6	107,2	107,2	109,2	118,5	98,5	98,5	
2005	41722,2	99,9	97,3	104,5	102,1	96,4	118,0	118,0	98,4	98,1	98,9	98,9	
Базисний темп зростання за період 1990—2005 рр.		63,39	79,14	47,36	35,52	45,31	23,80	23,80	136,20	204,11	93,31	93,31	

Значний внесок індивідуальних селянських господарств у загальні обсяги виробництва продукції сільського господарства зумовлений цілою низкою факторів. Першим з них є значний надлишок робочої сили у сільській місцевості, що змусило сільських мешканців заради виживання займатися натуральним виробництвом в індивідуальних господарствах. Існуючий низький рівень оплати праці призводить до того, що в індивідуальних господарствах виробляють і реалізують на ринку сільськогосподарську продукцію, таку як картопля, овочі, м'ясо та молочні продукти за цінами, нижчими, ніж колективні сільськогосподарські підприємства. Другим фактором є вища продуктивність виробництва в індивідуальних селянських господарствах порівняно з великими сільськогосподарськими підприємствами, що є наслідком повільного реформування останніх та, як правило, неефективного використання ними ресурсів, ринкових збутових мереж та кредитних ринків. Разом з тим, виробництво в індивідуальних селянських господарствах є в основному нетоварним, оскільки більша частина виробленої продукції призначена для сімейного споживання і розглядається як додаткове джерело доходів домогосподарства. Однак слід зауважити, що в деяких випадках такі господарства є товарними, орієнтованими на потреби ринку, і виробляють саме ту продукцію, на яку є попит.

За даними ООН українська земля має можливість повноцінно годувати 100 млн людей, однак досягти цього можна лише за умови ефективного господарювання. Сьогоднішній же стан сільського господарства України є критично небезпечним. За останні 30 років середній вміст гумусу знизився з 3,5 % до 3,2 %, різко зросла кислотність і засоленість ґрунтів, площа еродованих земель щороку збільшується на 80—100 тис. га, і досягла нині третини ріллі. Радіонуклідами забруднено понад 3,5 млн га сільськогосподарських угідь і майже 70 тис. га виведено з обороту. Чорноземи вкрай забруднені пестицидами і нітратами, середня концентрація яких на 1 км² у 6,4 раза більша, ніж у США і у 3,2 раза більша, ніж у країнах Європейського співтовариства. Отже, сучасне використання земельних ресурсів не відповідає вимогам раціонального природокористування. Порушено екологічно допустиме

співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових і водних територій, що негативно впливає на стійкість агроландшафту, викликає деградацію ґрунтового покриву.

За підсумками фінансово-господарської діяльності сільсько-господарських підприємств (крім малих) у 2006 р., як і в 2005 р., рентабельним було вирощування зернових культур, соняшнику, цукрових буряків, овочів відкритого ґрунту і картоплі, а також виробництво м'яса птиці. При цьому найбільший потенціал серед рослинних культур за рівнем рентабельності продукції притаманний таким культурам, як картопля (55,9 %) і насіння соняшнику (23,4 %). Виробництво решти основних видів тваринницької продукції було збитковим. У галузі тваринництва рентабельне у 2005 році виробництво молока, м'яса свиней та яєць у 2006 році стало збитковим — -4,3 %, -9,3 % і -10,8 % відповідно. Ще більш збитковим порівняно з попереднім роком стало виробництво м'яса великої рогатої худоби — -38,4 % проти -25,0 % у 2005 р., м'яса овець і кіз — -33,9 % проти -32,1 % та вовни — -79,3 %, проти -72,8 % (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

**РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ ВИРОЩУВАННЯ РОСЛИННИХ КУЛЬТУР
ТА ВИРОБНИЦТВА ОСНОВНИХ ВИДІВ ТВАРИННИЦЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ
У 2006 р. (ЗА ДАНИМИ ДЕРЖКОМСТАТУ)**

С/г культура	Собівартість виробництва 1 ц продукції, грн	Повна собівартість реалізованої продукції, млн грн	Дохід (виручка) від реалізації, млн грн	Рівень рентабельності, %
Зернові і зернобобові культури	43,09	7 601,1	8 124,1	6,9
Насіння соняшнику	69,50	2 130,3	2 628,6	23,4
Цукрові буряки (фабричні)	15,08	1 674,8	1 859,7	11,0
Картопля	55,30	72,4	112,9	55,9
Овочі відкритого ґрунту	41,13	123,3	140,7	14,1
М'ясо великої рогатої худоби	877,83	2 042,7	1 259,1	-38,4
М'ясо свиней	779,51	1 546,9	1 402,3	-9,3

С/г культура	Собівартість виробництва 1 ц продукції, грн	Повна собівартість реалізованої продукції, млн грн	Дохід (виручка) від реалізації, млн грн	Рівень рентабельності, %
М'ясо овець і кіз	1 151,04	14,9	9,9	-33,9
М'ясо птиці	391,64	1 393,9	1 523,1	9,3
Молоко	90,34	1 816,1	1 738,2	-4,3
Яйця, тис. штук	180,14	1 442,5	1 286,0	-10,8
Вовна	1 793,09	8,6	1,8	-79,3

Становлення ринкової системи руху сільськогосподарської продукції та сировини від виробника до споживача, формування цін на основі попиту та пропозиції зумовлює розвиток різноманітних ринкових структур. Держава є активним суб'єктом продовольчого ринку. Указ Президента України від 7 серпня 2001 року № 601 «Про заходи щодо розвитку продовольчого ринку та сприяння експорту сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів» передбачив розробку системи моніторингу цінової ситуації на аграрному ринку та програми із залучення інвестицій у сільське господарство, механізму просування сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів вітчизняного виробництва на світовий ринок.

Провідну роль у структурі продовольчого ринку відіграє ринок зерна. Так, у 2002 р. Україна збільшила обсяги експорту зерна майже вдвічі порівняно з 2001 р. та ввійшла до найбільших його експортерів у світі, таких як Аргентина, Австралія, Канада, США та провідні країни ЄС. Це стимулює вітчизняного виробника до збільшення обсягів його виробництва. Після здобуття незалежності виробництво зерна різко скоротилось, і середні показники зменшилися з 47,4 млн тонн (1986—1990 рр.) до 36,4 млн тонн (1991—1996 рр.). З 2001 року ситуація стабілізувалася, та на сьогодні спостерігаються позитивні тенденції.

Незадовільна практика господарювання, що впливає на зниження родючості ґрунтів та отримання врожайності, значно меншої від потенційної, а також брак обігових коштів у сільськогосподарських підприємств та відсутність сформованого

ринку землі є основними чинниками зниження конкурентоспроможності вітчизняного зерна на світовому ринку. До того ж важливим аспектом розвитку сільськогосподарського сектору є створення ефективної системи збуту зерна. Очищення, класифікація, сертифікація, належні умови зберігання та транспортування впливають на розмір трансакційних витрат. Україна досі несе великі витрати під час збирання та зберігання зерна, які становлять близько 13 % (у Німеччині — 3 %). Сумарна собівартість витрат на зберігання на елеваторах також значно вища, ніж у Німеччині, а витрати на обробку зерна в портах становлять ще 10 % вартості тонни зерна (у Німеччині — 6 %). Ураховуючи всі витрати, виробники при експорті отримують лише 40 % ціни на світовому ринку, тоді як у Німеччині цей показник — близько 70 % [2].

У структурі сільськогосподарського виробництва України постійно зростає частка такої популярної олійної культури, як соя. Основними причинами збільшення зацікавленості у вирощуванні цієї культури, обсяги виробництва якої за останні роки збільшились у декілька разів, стали більша рентабельність порівняно з соняшником та необхідність відновлення родючості земель. Крім того, для вирощування сої Україна має сприятливі агрокліматичні умови, які сприяють отриманню стабільних урожаїв. Найбільш сприятливими регіонами для її вирощування є степові та лісостепові райони України, зокрема Херсонська, Полтавська, Кіровоградська, Черкаська, Дніпропетровська та Миколаївська області.

Потенційна врожайність сої в Україні становить 25—28 ц/га для районів без зрошення та 32—35 ц/га для районів, що зрошуються. На сьогодні середня врожайність в Україні не перевищує 14,3 ц/га. Комерційна зацікавленість соєю як сировиною для виробництва високобілкового шроту в Україні досить висока як з боку переробників, так і з боку експортерів. Раніше внутрішня переробка сої домінувала, що зумовлювалось низькою внутрішньою пропозицією та стабільним внутрішнім попитом. Збільшення обсягів виробництва сої та практично незмінні обсяги споживання сприяють збільшенню експортного потенціалу. Згідно з оцінками консалтингового агентства Credit Rating очікується, що обсяги експорту сої в найближчі

роки значно перевищать обсяги внутрішньої переробки, тим більше, що в Україні ця культура не оподатковується експортним митом. Основними країнами, куди експортується соя, є Угорщина, Туреччина, Італія та Греція. Таким чином, можна стверджувати, що соя в Україні має великий потенціал, будучи привабливою як для сільгоспвиробників і внутрішніх переробників, так і для експортерів.

Досить перспективним в Україні є виробництво й іншої олійної культури — ріпаку. Слід зазначити, що в Україні ріпак як культура вирощувався ще у минулому столітті, але, незважаючи на сприятливі кліматичні умови, у великій кількості в Україні ніколи не вироблявся. Тільки 1998 року завдяки сприятливим умовам, які склалися на ринку олійних, виробництво ріпаку почало зростати. Таке зростання виробництва пов'язане насамперед зі значним збільшенням посівних площ ріпаку, особливо ярового. Ураховуючи темпи нарощування обсягів виробництва ріпаку, Україна у найближчі роки може стати одним із провідних у Європі експортерів ріпаку та продуктів його переробки. Але для того щоб вирощування ріпаку в Україні було вигідним, українським компаніям потрібно знайти надійні ринки збуту та продавати вказані товари за цінами, близькими до світових.

Згідно із запропонованою методикою оцінки економічного потенціалу розвиток сільського господарства у прогностному періоді 2007—2016 рр. розглядатимемо в неперервному інтервалі часу. Міністерство аграрної політики України прогнозує зростання сільськогосподарського виробництва протягом цього періоду на середньорічному рівні 5,4 % (табл. 3.6).

Отже, у прогностному періоді накопичена і приведена до 2007 р. сума валової доданої вартості становитиме 356 373,9 млн грн, що значно менше від очікуваних обсягів доданої вартості у післяпрогностному періоді (2 073 099,0 млн грн). Фактично це означає реалізацію сільськогосподарського потенціалу України у довгостроковому періоді. Разом з тим така прогнозна динаміка валової доданої вартості у сільському господарстві матиме місце лише за умови більш повного й ефективного використання існуючого аграрного потенціалу держави та реалізації комплексу таких заходів:

Таблиця 3.6

**РОЗРАХУНОК ПРИВЕДЕНОЇ ВАЛОВОЇ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ
У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ У ПРОГНОЗНОМУ
ТА ПІСЛЯПРОГНОЗНОМУ ПЕРІОДАХ**

Рік	Валова додана вартість (ВДВ) у цінах 2006 р., млн грн	Річний темп приросту доданої вартості, %	Ставка дисконтування, %	Коефіцієнт дисконтування	Приведена до початку 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р., млн грн
ПРОГНОЗНИЙ ПЕРІОД					
2006	40 649,0	X	x	X	x
2007	42 844,0	5,4 *	8,0	0,9259	39 670,4
2008	45 157,6		8,0	0,8573	38 715,4
2009	47 596,1		8,0	0,7938	37 783,3
2010	50 166,3		8,0	0,7350	36 873,7
2011	52 875,3		8,0	0,6806	35 986,0
2012	55 730,6		8,0	0,6302	35 119,7
2013	58 740,0		8,0	0,5835	34 274,2
2014	61 912,0		8,0	0,5403	33 449,1
2015	65 255,2		8,0	0,5002	32 643,9
2016	68 779,0		8,0	0,4632	31 858,0
Накопичена і приведена до 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р.					356 373,9
ПІСЛЯПРОГНОЗНИЙ ПЕРІОД (2017—2050 рр.)					
$r = 0,04$ $g = 0,02$					
Накопичена і приведена до 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р.					2 073 099,0
Сумарний показник ВДВ у прогностному і післяпрогностному періодах					2 429 472,9

* Показник середньорічного темпу приросту обсягів виробництва валової продукції сільського господарства згідно із прогнозами Міністерства аграрної політики України та показниками Комплексної програми підтримки розвитку українського села на період до 2015 року.

— здійснення заходів з раціонального землекористування, охорони земель у обсягах, що забезпечать розширене відтворення їх родючості. Стимулювання розвитку органічного та зрошувального землеробства, реалізація Загальнодержавної програми використання та охорони земель, забезпечення ефективного використання, охорони та відтворення лісів і водних ресурсів;

— удосконалення системи бюджетної підтримки агропромислового комплексу через: запровадження комплексної оцінки програм бюджетної підтримки; компенсацію кредитних ставок комерційних банків при кредитуванні сільськогосподарських товаровиробників усіх категорій в обсязі, що гарантуватиме їх вільний доступ до кредитних ресурсів, поступовий перехід до виплати дотацій з урахуванням товарності та якості сільськогосподарської і харчової продукції, забезпечення формування та ведення реєстру складських документів на зерно;

— удосконалення системи оподаткування в агропромисловому комплексі, зокрема шляхом запровадження оподаткування безпосередньо сільськогосподарських товаровиробників податком на додану вартість зі зміною пільг з цього податку дотаціями в рослинництві і тваринництві з дотриманням правил землекористування та гарантуванням якості продукції;

— сприяння впровадженню альтернативних видів палива та нетрадиційних джерел енергії, у тому числі біодизелю, біоетанолу, біогазу [28].

Ситуація на світових ринках продовольства свідчить про зростаючу зацікавленість споживачів у здоровому та повноцінному харчуванні. У багатьох країнах світу, передусім у США та ЄС, уже діють важливі ринки органічної сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, а також створена й успішно функціонує відповідна інфраструктура сертифікації, маркетингу й реалізації. Мотивація споживачів органічної продукції поєднує такі вимоги та очікування: здорове та екологічно безпечне харчування; вищі смакові якості; збереження природного середовища в процесі виробництва; неспоживання генетично модифікованих продуктів; безпосередній зв'язок з

виробником; висока якість продуктів та їхня свіжість. Така мотивація вже зумовлює готовність частини споживачів платити додаткову премію (10—50 % від звичайної ціни) за органічні продукти харчування, і попит на них у світі швидко зростає. Так, світовий ринок органічної продукції 2003 року оцінювався фахівцями у 23—25 млрд дол. США, зокрема у США — 11—13 млрд та Європі — 10—11 млрд дол. США, а середній темп його зростання становить близько 10—15 % [15].

У цьому контексті важливо зазначити, що Україна має великий потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції та її реалізації шляхом експорту, а також у середньостроковій перспективі для її постачання на внутрішній ринок.

Водночас органічне сільське господарство сприятиме вирішенню низки актуальних проблем, які існують в аграрному виробництві України та її сільських районах.

Активізація інвестиційних процесів у сільському господарстві України може значною мірою сприяти формуванню ключових елементів середовища, сприятливого для інновацій. Для розуміння національних можливостей у цьому секторі доцільно згадати існуючі інноваційні аграрні технології в Україні (табл. 3.7).

Ще однією з найважливіших галузей економіки України є будівельна, від якої залежить ефективність функціонування всієї системи господарювання в країні. Важливість цієї галузі для економіки держави можна пояснити таким чином: капітальне будівництво генерує велику кількість робочих місць і споживає продукцію багатьох галузей народного господарства. Економічний ефект від розвитку цієї галузі полягає у мультиплікаційному ефекті коштів, інвестованих у будівництво.

Адже з розвитком будівельної галузі будуть розвиватися: виробництво будівельних матеріалів і відповідного обладнання, машинобудівна галузь, металургія і металообробка, нафтохімія, виробництво скла, деревообробна і фарфоро-фаянсова промисловість, транспорт, енергетика, меблева промисловість та ін.

**ХАРАКТЕРИСТИКА ІННОВАЦІЙНИХ АГРАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
В УКРАЇНІ (ЗА ДАНИМИ МІНІСТЕРСТВА АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ [21])**

Назва інноваційної аграрної технології	Розробник	Коротка характеристика інноваційної технології	Можливості / переваги інноваційної технології
1	2	3	4
Система управління молочним скотарством ОРСЕК «Орсек-ПШ» (СУМС «Орсек-ПШ») (впроваджена і надійно функціонує в 62 господарствах України)	СУМС «ОРСЕК»	Пакет програм СУМС «Орсек» призначений для оперативного управління виробничим і селекційним процесами в молочному стаді корів. «Орсек» — це автоматизована (комп'ютеризована) селекція з використанням новітніх методів оцінки, відбору і підбору тварин, направлена на ефективне відтворення стада і підвищення його продуктивності	— Оригінальний, зручний і простий від даних з автоматизованим, максимально можливим контролем як в індивідуальному, так і в груповому режимах. — Автоматизований розподіл тварин за групами використання і призначення. — Автоматизоване формування родолодів для тварин з визначенням породи, породності, лінії, родичи, кровності та присвоєння кличок молодняку. — Формування звітів про продуктивність та відтворувальну здатність тварин на будь-яку дату року по доярках, фермах, господарству. — Прогноз очікуваної продуктивності корів, на доїв на фуражну корову по групах корів. Групування корів за генеалогією
Технологія та обладнання для примусової відгодівлі волоплавної птиці (технологія та обладнання пройшли виробничу перевірку і впроваджені у виробництво на держлісгоспхозаводі “Україна” — Дніпропетровська обл., Новомосковський р-н)	Інститут птахівництва УААН	Принципово нова технологія примусової відгодівлі волоплавної птиці призначена для застосування в пташниках, обладнаних клітковими батареями, її суть полягає в тому, що зерно кукурудзи піддають волого-тепловій обробці, в результаті якої його вологість підвищується до 33—50 %. На основі цього зерна готують кормову суміш, що по-дрібнюється, гомогенізується, механічно стискується і подається в стравовіддателі птиці	Підвищена в 1,5—1,8 раза щільність посадки птиці в кліткових батареях та в 1,8—2 рази вища продуктивність праці. За період відгодівлі жива маса птиці збільшується на 60—80 %, підвищується якість продукції (маса печінки досягає 350—600 г/гол., а високоякісного внутрішнього жиру — 900—1300 г/гол.)

Закінчення табл. 3.7

Назва інноваційної аграрної технології	Розробник	Коротка характеристика інноваційної технології	Можливості / переваги інноваційної технології
1 Технологія утримання бджолиних сімей в осінньо-зимовий період (технологія апробована на пасіках господарств Полтавської області)	2 Інститут бджільництва ім. П. І. Прокоповича УААН	3 Технологія призначена для використання при підготовці та утриманні бджолиних сімей в осінньо-зимовий період на пасіках лісоостепової зони країни. При її розробці використано останні досягнення науки й практичні догляди за бджолами в холодний період року. Вона включає необхідний набір прийомів догляду і гарантує повноцінну перезимівлю бджолосімей за тривалості безоблітного періоду до 170 днів	4 Витрати корму на один вулик бджіл, що перезимували, становлять 1,53 кг, відхід бджіл у зимовий період в середньому становив 0,35 вулика. Технологія гарантує збереженість бджолиних сімей в зимовий період не менш як на 98 %, забезпечує підвищення продуктивності пасіки на 10 і більше відсотків і рентабельність 30 %
Комп'ютерна система визначення племінної цінності бугаїв молочної породи (впроваджено в практику визначення племінної цінності бугаїв стад Київського об'єднання з племінної справи у тваринництві)	Інститут розведення і генетики тварин УААН	Система забезпечує визначення племінної цінності бугаїв за якісними показниками їх нащадків, обробленими на персональних комп'ютерах за спеціальною програмою	Порівняно з існуючими аналогами ця система дає можливість забезпечити високу (80—95 %) повторюваність одержаних даних та на 6 % підвищити точність визначення генотипу плідників, а також збільняє селекціонерів господарств від трудовітських породних об'єктів (племінні заводи, плефферми, краці фермерські стада), так і в товарних господарствах різних форм власності з налагодженням первинним зоотехнічним та ветеринарним облік
Вакцина проти хвороби АУЄСКИ (вакцина пройшла апробацію в різних кліматичних зонах на фермах Вінницької, Київської, Одеської та Чернігівської областей)	Інститут ветеринарної медицини УААН та НВП «Біо-тест-лабораторія»	Вперше в Україні та країнах СНД створено вакцину марковану, концентровану, емульговану проти хвороби АУЄСКИ. Вона виготовлена з культурного вірусу хвороби АУЄСКИ штаму 77/3В, вирощеного в перешеплюваній культурі клітин, інактивованого формальдегідом і змішаного з масляним адювантом	Одночасне застосування даної вакцини і супровідної дискримінувочної тест-системи дає змогу диференційовано виявляти інфікованих вірусом хвороби АУЄСКИ тварин з тим, щоб ізолювати їх від вакцинованого маркованим препаратом стада. Це відкриває можливість викорінення хвороби АУЄСКИ з ферм, господарств, регіонів і держави в цілому

І вочевидь будівництво сприяє розвитку підприємств малого бізнесу, особливо того, який спеціалізується на оздоблювальних і ремонтних роботах, на виробництві та встановленні вбудованих меблів та ін. Таким чином, розбудова будівельної галузі неминуче викликає економічне зростання у країні і виникнення необхідних умов для розв'язання багатьох соціальних проблем.

Будівництво — галузь, у якій вже здійснені ринкові перетворення, на перший погляд, має непогані результати фінансово-господарської діяльності. Так, обсяги реалізованої будівельної продукції за 2005 рік сягнули 51 млрд грн, що на 11 % більше, ніж у 2004 році. Позитивним є те, що виробнича активність зросла у 22 регіонах, причому у Чернівецькій, Волинській, Львівській, Кіровоградській областях суттєво — на 20—30 %. Позитивна динаміка характерна для зміни таких показників, як основні засоби будівництва, кількість будівельних підприємств, рентабельність операційної діяльності, середньорічна кількість найманих працівників та середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників (табл. 3.8).

Потреба в житлі є однією з найважливіших, і ступінь її задоволення чималою мірою визначає якість життя людини. Саме тому будівництву житла, його впорядкованості, відповідності санітарно-гігієнічним нормам, естетиці та архітектурі приділяється підвищена увага в усіх високорозвинених країнах світу протягом усієї історії людства. Ситуацію, що склалася на сьогодні в Україні, можна характеризувати такими обставинами:

- обсяги будівництва житла в середині 1990-х років скоротились і тільки останнім часом почали зростати;

- брак житла посилює соціальне напруження в державі, передусім у великих містах;

- ринкові відносини істотно змінили ставлення населення до проблеми якості та кількості житла на одну людину;

- з'явився і зростає прошарок населення, здатний оплачувати свій вибір житла, а отже, в якого відсутні потреби в державному (муніципальному) житлі.

Якщо оцінювати показники сучасного житлового будівництва відносно 1990 р., то можна зробити висновок про суттєве недовикористання потенціалу будівництва у цій сфері.

Таблиця 3.8

**ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ
БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 2000—2005 рр.**

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Обсяг реалізованої будівельної продукції (у фактичних цінах), млн грн	13095,8	16049,5	1953,3	29174,1	46425,7	51482,0
Основні засоби будівництва (у фактичних цінах; на кінець року), млн грн	15462	16927	17312	18256	18256	23218
Кількість будівельних підприємств	21716	23 124	24456	26856	29917	32521
Рентабельність операційної діяльності будівельних підприємств, %	1,3	3,5	1,2	2,2	2,1	2,2
Частка збиткових будівельних підприємств, %	40	37	38	36	34	34
Середньорічна кількість найманих працівників у будівництві, тис. осіб	697,0	653,0	630,5	633,6	655,7	657,9
Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у будівництві, грн	230,17	300,55	356,46	443,85	582,16	751,19

Так, у 2006 р. в Україні в експлуатацію було введено загальної площі житла обсягом 8 628 тис. м², що складає лише 50 % відповідного показника станом на 1990 р. (у тому числі у міських поселеннях — 48 %, у сільській місцевості — 56 %) (табл. 3.9). Кількість збудованих квартир у містах за період 1990—2006 рр. зменшилась на 70 %, у сільській місцевості — на 72 %.

Забезпечення житлом в Україні є далеко не адекватним сучасним потребам населення. Так, за оцінками фахівців, близько третини українців проживають у незадовільних умовах, а забезпечення житлом становить 20 м² на особу, що у 2—3 рази менше, ніж у високорозвинених державах світу. Таким чином, найважливішим напрямом відновлення будівельного потенці-

алу в Україні є розширення житлового будівництва. З цією метою Міністерством будівництва України організовано розроблення комплексних регіональних програм розвитку житлового будівництва, що спонукатиме до збільшення темпів будівництва житла не менше ніж на 30 % щороку та їхнє подвоєння до 2009 р. [22].

Таблиця 3.9

**ВВЕДЕННЯ В ЕКСПЛУАТАЦІЮ ЗАГАЛЬНОЇ ПЛОЩІ ЖИТЛА
ТА КІЛЬКІСТЬ ЗБУДОВАНИХ КВАРТИР ПРОТЯГОМ 2000—2006 рр.**

Показник	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Введення в експлуатацію загальної площі, тис. м ²	17 447	8 663	5 558	5 939	6 073	6 433	7 566	7 816	8 628
у тому числі:									
— у міських поселеннях	14024	6456	4329	4773	4858	5074	5739	6088	6709
— у сільській місцевості	3423	2207	1229	1166	1215	1359	1827	1728	1919
Кількість збудованих квартир, тис.	279	118	63	65	64	62	71	76	82
у тому числі:									
— у міських поселеннях	233	94	52	54	54	51	57	63	69
— у сільській місцевості	46	24	11	11	10	11	14	13	13

Зважаючи на існуючі тенденції, можна припустити, що середньорічний темп зростання валової доданої вартості будівництва в Україні у прогностному періоді 2007—2016 рр. складе показник, не менший за усереднений темп зростання ВДВ промисловості — 8 %. Значною мірою цьому сприятиме постійне зростання попиту на житлове будівництво. Післяпрогностний період характеризуватиметься щорічним приростом валової доданої вартості у 2 % з рівнем ризику 4 %, що відповідає рівню високорозвинених держав світу (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

**РОЗРАХУНОК ПРИВЕДЕНОЇ ВАЛОВОЇ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ
У БУДІВНИЦТВІ У ПРОГНОЗНОМУ ТА ПІСЛЯПРОГНОЗНОМУ ПЕРІОДАХ**

Рік	Валова додана вартість (ВДВ) у цінах 2006 р., млн грн	Річний темп приросту доданої вартості, %	Ставка дисконтування, %	Коефіцієнт дисконтування	Приведена до початку 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р., млн грн
ПРОГНОЗНИЙ ПЕРІОД					
2006	23 580,0	x	x	X	x
2007	25 466,4	8,0	8,0	0,9259	23 580,0
2008	27 503,7		8,0	0,8573	23 580,0
2009	29 704,0		8,0	0,7938	23 580,0
2010	32 080,3		8,0	0,7350	23 580,0
2011	34 646,8		8,0	0,6806	23 580,0
2012	37 418,5		8,0	0,6302	23 580,0
2013	40 412,0		8,0	0,5835	23 580,0
2014	43 644,9		8,0	0,5403	23 580,0
2015	47 136,5		8,0	0,5002	23 580,0
2016	50 907,5		8,0	0,4632	23 580,0
Накопичена і приведена до 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р.					235 800,0
ПІСЛЯПРОГНОЗНИЙ ПЕРІОД (2017—2050 рр.)					
$r = 0,04$ $g = 0,02$					
Накопичена і приведена до 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р.					1 202 580,0
Сумарний показник ВДВ у прогностному і післяпрогностному періодах					1 438 380,0

Таким чином, за доходним методом оцінки економічного потенціалу у прогностному періоді 2007—2016 рр. обсяг накопиченої доданої вартості у сфері будівництва складе 235 800,0 млн грн. У післяпрогностний очікується сукупна, приведена до теперішнього часу, валова додана вартість обсягом 1 202 580,0 млн грн. У результаті економічний потенціал України за видом економічної діяльності «будівництво» оцінюється у 1 438 380,0 млн грн.

В умовах сучасних соціально-економічних трансформацій істотно змінюється загальна структура народногосподарсько-

го комплексу України, постійно вдосконалюється його економічний та інноваційний потенціал. Поступово набуваючи ознак ринкового типу, національна економічна система генерує високоефективні види економічної діяльності, одним з яких є діяльність транспорту і зв'язку. Продуктивне функціонування транспортно-дорожнього комплексу, що об'єднує у собі залізничний, автомобільний, авіаційний, морський та річковий транспорт, мережу автомобільних доріг загального користування, міський електротранспорт, зокрема метрополітен, а також галузь зв'язку й інформатизації (яка складається з мереж телекомунікаційного та поштового зв'язку, Інтернет-мережі, систем інформатизації), стає необхідною умовою стабілізації і структурних перетворень економіки країни в цілому, задоволення потреб населення та суспільного виробництва та реалізації національного економічного інтересу держави.

Транспортний сектор економіки є складною і стратегічно важливою в усіх аспектах системою, основна мета функціонування якої полягає в реалізації комплексу транспортних послуг, відповідних за кількістю і якістю платоспроможному попиту споживачів. Транспорт, з одного боку, є важливою складовою інфраструктури, а з другого — він сам стає суб'єктом ринкових відносин, надаючи необхідні суспільству послуги переміщення пасажирів і доставки вантажів. У цьому контексті особливо важливого значення набуває аналіз процесів, які відбуваються у транспортному секторі України з урахуванням його поступового включення у трансконтинентальну транспортну мережу.

Так, на сьогодні в Україні розвинені всі види транспорту: об'єднана транспортними центрами і вузлами дорожня мережа разом з рухомим складом, портами, складськими та іншими господарствами утворюють транспортний комплекс держави. Провідна роль у транспортній мережі України належить залізницям, про що свідчить їх висока питома вага у загальному вантажообігу всіх видів транспорту (без урахування трубопровідного) — 88,7 % та у загальному пасажирообігу — 47,3 %. За густотою залізничних шляхів, що припадають на територію держави, Україна посідає провідне місце серед країн СНД і наближається за цим показником до європейських країн: Франції, Італії, Румунії. За існуючими оцінками, на 10 тис. км² території держави

припадає 372 км залізничних колій, з яких 78 км — внутрішньоводні і 2800 км — автомобільні шляхи з твердим покриттям.

Традиційно важливими видами транспортних послуг в Україні є морські та річкові перевезення. В останні роки спостерігається поступальний розвиток морської транспортної інфраструктури, основним елементом якої є морські торговельні порти. За останнє десятиліття авіаційний транспорт України демонструє стабільне зростання після тривалого спаду 1992—1999 рр. Поступово зростає конкурентоспроможність українських авіакомпаній і, як наслідок, збільшується їхня частка в загальних обсягах перевезень на міжнародних повітряних лініях, що з'єднують Україну зі столицями та діловими центрами світу, а також всесвітньо відомими курортами. З іншого боку, як впливає з аналізу динаміки відправлень (перевезень) пасажирів і вантажів за довгостроковий період 1985—2005 рр., в Україні має місце значне погіршення результатів діяльності транспортних підприємств за період переходу держави на ринкові засади господарювання (табл. 3.11). Так, за окремими видами транспорту, зокрема річковим, темпи зменшення пасажиропотоку за цей період часу перевищили 90 %. Відносне скорочення пасажиропотоку протягом 1985—2005 рр. на залізничному транспорті складає 31,3 %, морському — 60,2 %, автомобільному — 50,8 %, трамвайному — 37,4 %, тролейбусному — 19,7 %. Приріст пасажиропотоку спостерігався лише на метрополітенному транспорті — більше ніж удвічі. Подібна ситуація спостерігається й у динаміці відправлень (перевезень) вантажів.

Низькими конкурентними показниками в Україні характеризуються потужності і рухомий склад транспортних підприємств, зокрема таких важливих їх видів, як залізничний, повітряний і морський. Так, експлуатаційна довжина залізничних колій загального користування протягом 1980—2005 рр. Зменшилась з 22 553,0 до 21 980,4 км. З 1992 року потреби залізничного транспорту в інвестиціях задовольнялись лише на 25—30 %, унаслідок чого порушено принцип простого відтворення основних виробничих засобів, їх знос зріс з 38 до 78 % (активної частини — до 84,4 %), що створює реальну загрозу втрати технологічної стійкості галузі.

Таблиця 3.11

**ВІДПРАВЛЕННЯ (ПЕРЕВЕЗЕННЯ) ПАСАЖИРІВ / ВАНТАЖІВ
ЗА ВИДАМИ ТРАНСПОРТУ ПРОТЯГОМ 1980—2005 рр. 18]**

Показники	Роки					
	1980	1985	1990	1995	2000	2005
<i>Відправлення (перевезення) пасажирів, тис. пас.</i>						
Залізничний	648 869,0	695 129,0	668 979,0	577 431,5	498 683,0	445 553,1
Морський	28 478,4	28 660,6	26 256,7	7 817,0	3 760,5	11 341,2
Річковий	24 789,0	23 817,4	19 090,3	3 594,1	2 163,3	2 247,6
Автомобільний (автобуси)*	7 801 058,0	8 076 846,0	8 330 512,0	3 483 173,0	2 603 804,5	3 836 514,5
Авіаційний	12 492,4	12 616,0	14 833,0	1 914,9	1 164,0	3 813,1
Трамвайний	1 773 873,3	1 669 578,0	2 007 451,5	821 652,3	1 380 921,2	1 110 957,5
Тролейбусний	2 367 980,1	2 477 168,4	3 231 905,7	1 358 736,9	2 581 880,0	1 902 760,9
Метрополітенний	430 040,0	602 671,0	678 197,1	561 012,4	753 540,1	886 597,7
<i>Відправлення (перевезення) вантажів за видами транспорту, тис. тонн</i>						
Залізничний (відправлення)	981 079,0	1 023 820,0	974 253,0	360 225,3	295 921,0	378911,7
Морський	47 061,0	56 485,9	53 253,3	20 797,8	6 316,3	8 575,2
Річковий	51 340,6	56 687,9	65 728,1	12 844,6	8 349,8	12 868,6
Автомобільний**	4 391 508,0	4 727 019,0	4 896 319,1	1 816 401,0	938 916,1	1 120 715,3
Авіаційний	268,0	273,1	167,3	19,0	19,5	126,3
Трубопровідний	207 359,4	253 319,0	295 887,4	245 527,4	220 057,5	212 556,8

* З 2000 р. — з урахуванням перевезень пасажирів підприємцями малого бізнесу — юридичними і фізичними особами.

** З урахуванням обсягів перевезень вантажів для обслуговування потреб власного виробництва, з 2002р. — з урахуванням перевезень вантажів, виконаних фізичними особами-підприємцями.

Незважаючи на значне зменшення обсягів перевезень, що сталося у період 1991—1999 рр., використання виробничого потенціалу залізничного транспорту України залишається досить високим. Інтенсивність перевезень вантажів у 3—5 разів перевищує досягнуту в країнах ЄС, а перевезень пасажирів — є на рівні провідних країн Європи. Разом з тим починаючи з 2000 року залізничний транспорт нарощує обсяги перевезень, що позитивно відбивається на фінансових результатах його діяльності (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

**ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 1999—2006 рр. [27]**

Показник	Один. виміру	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Пасажиروبіг	млрд пас-км	47,6	51,8	49,7	50,5	52,6	51,7	52,7	53,2
Фінансовий результат (чистий прибуток / збиток)	млн грн	-652,0	-1 020,0	192,0	83,0	349,0	8,0	1 589,0	497,0
Рентабельність перевезень	%	11,3	2,3	9,1	9,1	12,0	8,6	19,3	6,7

На здійснення комплексу заходів щодо ринкової трансформації залізничної галузі з побудовою нової організаційно-правової та економічної системи управління у руслі загальнодержавних економічних реформ та європейської транспортної політики спрямована Державна програма реформування залізничного транспорту на 2007—2015 роки. Передбачається, що реалізація Програми створить умови для інвестиційного розвитку залізничного транспорту, перетворення його у високотехнологічну, ефективно діючу галузь єдиного транспортного комплексу держави, конкурентноспроможну на внутрішньому і міжнародному ринках транспортних послуг. Практична реалізація заходів, визначених Програмою, передбачає їх поєднання з інвестиційними проектами модернізації інфраструкту-

ри, оновлення рухомого складу, впровадження сучасних логістичних та інформаційних технологій з метою більш повної та ефективної реалізації економічного потенціалу залізничного транспорту.

Згідно з наявними порівняльними оцінками Україна посідає останнє місце серед розвинених європейських держав за кількістю автомобілів на 1000 осіб — 62 одиниці. Для прикладу, у Німеччині цей показник становить 468, в Італії — 422, Франції — 410 од. Крім того, у нашій державі машини вантажопідйомністю до 2 т становлять лише 18 % від їхньої загальної кількості, тоді як у країнах ЄС — близько 80—85 % [35]. На автомобільному транспорті одним з першочергових завдань є вдосконалення регіонального управління автомобільним транспортом на базі створення системи контролю за рухом транспортних засобів та якістю транспортних послуг, яка повинна забезпечуватись міськими, районними та регіональними центральними диспетчерськими службами.

Авіатранспорт України також переживає скрутні часи. Останніми роками його експлуатаційна діяльність була збитковою, зросла заборгованість галузі перед бюджетом, а середнє спрацювання ресурсів літаків перевищило 70 %. Наявний у державі парк літаків (на території нашої держави функціонують 36 аеропортів, у 17 з яких відкрито міжнародні пункти пропуску) застарів морально і спрацювався фізично, стан аеродромної сітки постійно погіршується. За таких умов вітчизняним авіакомпаніям важко конкурувати із зарубіжними. Через відсутність в Україні серійного виробництва сучасних літаків більшість наших авіакомпаній використовують одержані за лізингом літаки іноземного виробництва. Серед пріоритетних завдань розвитку авіаційного транспорту є пришвидшення розвитку системи ліцензування і регулювання ринку повітряних перевезень та державного нагляду за виконанням вимог з безпеки польотів і авіаційної безпеки всіма учасниками авіаційної діяльності.

Разом з тим авіатранспорт України має потужні конструкторський і виробничий комплекси, багаті авіаційні традиції, вагомі сучасні надбання щодо розробки і випуску повітряних

суден. Літак АНТК «Антонов» «Руслан» і тепер залишається вершиною, яку технічний світ, незважаючи на всі свої новітні ноу-хау, не може підкорити. У світі немає аналогів і середньому військово-транспортному літакові «АН-70». Крім того, перспективними розробками АНТК «Антонов» є «АН-140», а також «АН-38-100» і його пожежний варіант, який випускається нині у Новосибірську (Росія). Українські розробники авіаційної техніки (зокрема, АНТК «Антонов», Харківський державний авіаційний завод і ВАТ «Мотор-Січ») роблять вагомий внесок у забезпечення повітряного транспорту України потужними і багатофункціональними повітряними суднами різного призначення.

Важливого значення у справі забезпечення транзитності України відіграє водний транспорт держави. Основу водного транспортного потенціалу України становлять потужні торговий і риболовецький флоти, розгалужена і розвинена мережа берегової інфраструктури. Портове господарство водного транспорту України включає 18 морських (з 9 портопунктами) і 10 річкових портів. Крім того, вантажні операції здійснюються на причалах промислового порту «Дніпро-Бузький», чотирьох рибних портів і промислових підприємств (в основному суднобудівних і судноремонтних заводів). До причального фронту морських портів уходять 235 причалів (загальною довжиною 38 км).

Отже, стратегічно важливим завданням уряду України щодо реформування та реструктуризації транспортного комплексу держави є розробка та реалізація високоефективної науково-технічної політики у цій сфері та вихід галузі на світовий рівень за технічними параметрами та якістю послуг, що реалізуються. У цьому контексті заслуговують на увагу основні середньострокові напрями інноваційної діяльності у транспортно-дорожньому комплексі на період 2003—2008 рр., що визначені та затверджені рішеннями Міністерства транспорту і зв'язку України від 07.07.03 (наказ від 10.07.03 № 513) відповідно до вимог Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» і передбачають: оновлення рухомого складу всіх видів транспорту; розбудову визначених міжнародних транспортних кори-

дорів; впровадження нових технологій, спрямованих на забезпечення конкурентоспроможності на ринку транспортних послуг; створення та впровадження інформаційних систем нового покоління; впровадження заходів з підвищення рівня безпеки та охорони праці на транспорті, поліпшення екології; впровадження енергоощадних технологій; підвищення швидкості руху на залізничному транспорті; розбудову аеропортів та розвиток внутрішніх перевезень авіаційним транспортом; вдосконалення нормативно-правової бази транспорту у сфері інноваційної діяльності.

Для цього програмними документами Міністерства транспорту і зв'язку України передбачається, що всі доступні ресурси мають бути спрямовані на пришвидшення динаміки інноваційних зрушень і технологічних нововведень на транспорті, реалізацію першочергових за важливістю завдань розвитку окремих видів транспорту на основі конкурентної системи відбору високопродуктивних напрямів його реалізації та найбільш доцільних інвестиційних проектів (табл. 3.13).

Таким чином, інноваційний розвиток транспортної галузі країни в контексті нової моделі розвитку повинен забезпечити створення фундаментальної інноваційної бази для утвердження України як високорозвиненої транспортної і транзитної держави з конкурентоспроможними видами транспорту, здатними на рівноправну інтеграцію в європейський та світовий транспортний процес як частину науково-технологічного, економічного та соціального просторів.

Перспективи майбутнього розвитку транспортної галузі держави в цілому інтегрально відображено у Концепції розвитку транспортно-дорожнього комплексу (ТДК) України на середньостроковий період та до 2020 року.

У Концепції інтегрально визначаються шляхи розв'язання проблем подальшого розвитку транспортної галузі виходячи з нових завдань, що постали перед транспортом в умовах поживлення і відновлення реального сектору економіки, зростання попиту на транспортні послуги, активізації процесів інтеграції ТДК України до європейської та світової транспортних систем.

ПРІОРИТЕТНІ ЗАВДАННЯ РОЗВИТКУ ВИДІВ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Вид транспорту	Першочергові завдання розвитку
Залізничний	— Удосконалення структури управління шляхом переходу на дволанкову систему з відокремленням управління інфраструктурою від комерційної діяльності; — оновлення і модернізація основних фондів, насамперед рухомого складу, розвиток систем телекомунікації. Здійснення заходів з підвищення продуктивності роботи рухомого складу, подовження термінів його експлуатації, розвиток з цією метою базових підприємств по ремонту рухомого складу; — перехід на ресурсоощадні, безлюдні та малолюдні технології утримання, технічного обслуговування і ремонту інфраструктури та рухомого складу; — впровадження технологій перевізного процесу, орієнтованих на високу якість транспортних послуг і зниження ресурсомісткості перевезень, розширення комплексу сервісних послуг з урахуванням зростання вимог користувачів до їх якості, перехід на системно-гарантованого забезпечення перевезень з договорами і довгостроковими контрактами, організація системи комплексного транспортного обслуговування, що базується на широкому застосуванні сучасних засобів інформатизації, створення та розвиток з цією метою національних систем керування пасажирськими та вантажними перевезеннями. — впровадження гнучкої тарифної політики; — впровадження комбінованих перевезень, інформаційних та логістичних технологій; — створення умов для рівного доступу до інфраструктури залізничного транспорту компанії-операторів незалежно від форми власності; — приведення у відповідність до європейських стандартів та розвиток міжнародних транспортних коридорів; — організація швидкісного пасажирського руху
Автомобільний	— Підтримання в належному стані мережі автомобільних доріг загального користування з одночасним підвищенням їх технічного рівня та пропускної здатності, приведення у відповідність до нормативних вимог щодо вагових та осьових навантажень транспортних засобів на дорозі; — будівництво нових та реконструкція існуючих автодоріг, які збігаються за напрямками з міжнародними транспортними коридорами, інтеграція автомобільних доріг України в міжнародну мережу; — реалізація найбільш значимих інвестиційних проєктів, спрямованих на розбудову міжнародних транспортних коридорів, розвиток туристичних маршрутів, окремих ділянок автодоріг, які потребують підвищення безпеки руху, в тому числі на концесійних засадах; — підвищення якості будівництва, ремонту та утримання автомобільних доріг до європейського рівня, екологічної безпеки, безпеки руху; — впровадження сучасних енергоощадних технологій виконання ремонтно-будівельних робіт; — оптимізація структури пасажирського та вантажного автотранспорту за вантажністю та пасажиромісткістю; — розвиток регіональних систем планування, управління та контролю за перевезеннями пасажирів та вантажів, транспортно-експлуатаційного обслуговування; — забезпечення постійного зростання показників якості транспортного обслуговування населення та ефективності використання рухомого складу; — забезпечення зниження кількості ДТП та тяжкості їх наслідків до рівня розвинених країн Європи

Морський і річковий	— Удосконалення державного регулювання діяльності морського і річкового транспорту за допомогою розробки нових і перегляду чинних законодавчих та нормативно-правових актів, які передбачають однакові підходи до регулювання правовідносин функціонування підприємств різних форм власності, встановлюють правові, економічні та організаційні основи їх діяльності; — удосконалення управління шляхом змін форм власності та переходу на нові організаційні форми управління; — забезпечення високого рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств морського транспорту в умовах розширення конкурентного середовища та підвищення якості транспортних послуг відповідно до вимог стандартів якості ISO 9002; — державна і галузева підтримка судноплавних компаній України шляхом забезпечення у законодавчому порядку паритетної участі національного прапору в перевезеннях експортно-імпортних вантажів; — удосконалення систем управління безпекою судноплавства за стандартами Міжнародної морської організації (ІМО); — забезпечення сприятливих умов для інтеграції морського транспорту України у міжнародну транспортну систему шляхом створення національної нормативної бази галузі, адаптованої до міжнародної, зокрема ЄС; — швидке відновлення основних фондів усіх ланок морського транспорту та забезпечення відповідності їхнього технічного рівня перспективним вимогам; — забезпечення міжгалузевої і міжрегіональної координації в розвитку транспортної інфраструктури, що забезпечить створення єдиного транспортного простору, раціональне використання транспорту; — реформування і переоснащення морського портового потенціалу України, створення привабливих для Європейського співтовариства умов з залучення трансконтинентальних вантажопотоків через морські порти України; — удосконалення транспортних технологій і їхнє ув'язування з виробничими, торговими, складськими і митними технологіями; — створення механізму збалансованого розвитку потужностей портів та припортової інфраструктури суміжних видів транспорту; — підвищення рівня інформатизації транспортного процесу й інформаційної взаємодії транспорту з іншими галузями економіки; — створення ефективних фінансово-економічних механізмів, що стимулюють виділення іноземних та вітчизняних інвестицій на розвиток транспорту; — запровадження координованої тарифної політики на галузевому (між різними видами транспорту у змішаних перевезеннях) та національному (з урахуванням послуг транспортно-експедиційних, екологічних, митних та інших служб) рівнях
Авіаційний	— Оновлення парку повітряних суден на сучасні та економічні; — розширення внутрішніх повітряних ліній; — розвиток мережі вузлових аеропортів та створення національного вузлового аеропорту на базі ДМА Бориспіль; — завершення побудови системи державного регулювання та національної нормативної бази; — завершення процесів ринкових перетворень авіаційних підприємств, у першу чергу виділення аеропортів у самостійні підприємства; — створення сильного, конкурентоспроможного національного повітряного перевізника; — впровадження повітряних суден вітчизняного виробництва АН-140, АН-70, АН-74 та сучасних повітряних суден закордонної розробки; — створення ефективної системи лізингу повітряних суден; — впровадження гнучкої тарифної політики, зниження собівартості перевезень та послуг; — забезпечення ефективної діяльності об'єднаної цивільно-військової системи організації повітряного руху; — здійснення заходів із впровадження супутникової системи CNS/ATM; — поетапний перехід до використання в повітряному просторі України ешелонів ІCAO та створення єдиної мережі аеронавігаційно-то зв'язку; — гарантування безпеки польотів та авіаційної безпеки через розвиток механізмів нагляду та контролю

Відповідно до розроблених прогнозів очікується щорічне зростання попиту на транспортні послуги на 4—5 %, а у перспективі до 2020 року обсяги перевезень вантажів збільшаться у 1,5—2 рази, пасажирів — у 1,3—1,5 рази.

Таблиця 3.14

**РОЗРАХУНОК ПРИВЕДЕНОЇ ВАЛОВОЇ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ
У ТРАНСПОРТНІЙ ГАЛУЗІ У ПРОГНОЗНОМУ
ТА ПІСЛЯПРОГНОЗНОМУ ПЕРІОДАХ**

Рік	Валова додана вартість (ВДВ) у цінах 2006 р., млн грн	Річний темп приросту доданої вартості, %	Ставка дисконтування, %	Коефіцієнт дисконтування	Приведена до початку 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р., млн грн
ПРОГНОЗНИЙ ПЕРІОД					
2006	40 633,8	x	x	x	x
2007	42 462,3	4,5	8,0	0,9259	39 317,0
2008	44 373,1			0,8573	38 042,8
2009	46 369,9			0,7938	36 809,9
2010	48 456,6			0,7350	35 617,0
2011	50 637,1			0,6806	34 462,8
2012	52 915,8			0,6302	33 345,9
2013	55 297,0			0,5835	32 265,3
2014	57 785,4			0,5403	31 219,6
2015	60 385,7			0,5002	30 207,9
2016	63 103,0			0,4632	29 228,9
Накопичена і приведена до 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р.					340 517,1
ПІСЛЯПРОГНОЗНИЙ ПЕРІОД (2017—2050 рр.)					
$r = 0,04$ $g = 0,02$					
Накопичена і приведена до 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р.					2 072 323,8
Сумарний показник ВДВ у прогностному і післяпрогностному періодах					2 412 840,9

Виходячи з існуючих формальних орієнтирів розвитку транспортно-дорожнього комплексу України можна припустити, що подібної динаміки набуватиме і зміна валової доданої вартості даного комплексу у прогностному періоді 2007—

2016 рр., на основі чого і формуватиметься його економічний потенціал (табл. 3.14).

Для забезпечення прогнозної динаміки галузі організаційно-економічні заходи, здійснювані у транспортному секторі економіки, мають привести у відповідність з принципами ринку не тільки його матеріально-технічну базу, але й галузеву структуру управління, зорієнтовану на інтереси споживачів, здатну здійснювати повне і якісне задоволення потреб у всіх видах перевезень та наданні супутніх послуг.

На даний час транспортна система України не повною мірою готова до забезпечення перевезень у прогнозованих обсягах. Унаслідок недостатнього розвитку нормативно-правової бази і низького інвестиційного потенціалу транспортно-дорожнього комплексу збільшується зношення технічних засобів, погіршується їхня структура, не забезпечується належна безпека руху, зростає негативний вплив діяльності транспорту на навколишнє природне середовище та здоров'я людини. Усе це в умовах жорсткої конкуренції призводить до витіснення українських перевізників з міжнародних ринків транспортних послуг, знижує якість обслуговування вітчизняних підприємств і населення, створює реальну загрозу економічній безпеці держави.

У ХХІ ст. на змiну стихійному ринковому механiзму розвитку свiтової цивiлiзацiї приходять глобальний цифровий порядок, в якому економічний потенціал держави визначається не запасами природних ресурсів або вигідним гео економічним положенням, а здатністю продукувати нові знання, виробляти сучасні технології та швидко здійснювати обмін інформацією і на цій основі створювати умови для добробуту своїх громадян. Уже стало очевидним, що на сьогодні новітні засоби зв'язку та системи комунікацій стирають кордони між країнами і націями. Інформаційно-комунікаційні та цифрові технології принципово змінюють не тільки можливості зв'язку, а й технології обміну товарами, послугами, знаннями, управління виробничими, соціально-економічними й політичними процесами у житті колективів, регіонів та країн. Усе чіткіше вимальовуються контури цифрової економіки і глобального інформаційного суспільства, в якому нації об'єднуються та співіснують на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Галузь зв'язку та сфера інформатизації є однією зі стабільних та динамічних галузей української економіки, яка забезпечує високі темпи зростання послуг зв'язку, поліпшення їх якості та впровадження нових послуг, технологій, розбудови мереж зв'язку. На сьогодні в Україні за офіційними даними Міністерства транспорту і зв'язку налічується близько 12 млн абонентів фіксованого зв'язку, майже 19 млн користувачів мобільного зв'язку, понад 30 тисяч кілометрів волоконно-оптичних ліній зв'язку, 17 тисяч кілометрів радіорелейних ліній, 15 тисяч відділень поштового зв'язку та більше ніж 100 підприємств-виробників телекомунікаційного обладнання. Сфера інформатизації охоплює 6,5 млн користувачів Інтернету (майже 14 % населення країни) та близько 500 провайдерів, що обслуговують понад 100 тис. хостів у національному сегменті Інтернету. З іншого боку, галузь зв'язку та сфера інформатизації налічує понад тисячу операторів зв'язку; понад 250 тисяч працівників галузі; 10 профільних вищих навчальних закладів, які щороку готують близько 30 тисяч фахівців у сфері телекомунікацій; понад 10 науково-дослідних та проектних інститутів. Загальний обсяг доходів від наданих послуг зв'язку операторами всіх форм власності у 2006 році становив 33,5 млрд грн. Найвищими темпами зростали обсяги доходів від послуг рухомого (мобільного), поштового зв'язку, передавання та приймання телевізійних та радіопрограм, радіозв'язку.

Незважаючи на певні негативні тенденції, Україна поки ще має значний науково-технологічний та людський потенціал для створення на своїй території високорозвиненої інформаційно-комунікаційної інфраструктури і повноцінної інтеграції у глобальне інформаційне суспільство. Більше того, в Україні є достатні передумови для того, щоб стати одним з лідерів інтелектуальних та інформаційних послуг на світових ринках. Так, згідно з дослідженнями венчурної компанії «Авенчерс» спільно з дослідною фірмою «Маркет Візіо / Gartner Group» кількість фахівців українського ринку експорту ІТ-послуг і продуктів у 2003 р. становила 8—10 тис. осіб. У відкритих інформаційних джерелах цей показник становить набагато більшу величину — 20—25 тис. осіб. Згідно з іншими оцінками — Міжнародного агентства Brain Bench — ринок праці щоро-

ку поповнює 30 тис. українських випускників, які мають освіту у сфері ІТ. Завдяки цьому Україна посідає четверту позицію у світі після США (194 тис. осіб), Індії (145 тис. осіб) та Росії (68 тис. осіб) за кількістю сертифікованих програмістів [24]. Фундаментальні та прикладні наукові дослідження проводяться українськими фахівцями за напрямками інформатики, математичного моделювання, інтелектуальних інформаційних технологій та систем, надпотужних засобів обчислювальної техніки, елементів штучного інтелекту, систем і пристроїв передавання та збереження інформації, прогнозу розвитку перспективних інформаційних технологій і систем, орієнтованих на розв'язання пріоритетних проблем науково-технічного та суспільного розвитку.

Так, вагомим доробком у сфері інформаційно-комунікаційних технологій можна вважати останні наукові розробки українських науковців. Для прикладу, учені установ Відділення інформатики НАН України розробили теоретичні основи створення нового класу високопродуктивних ЕОМ масового застосування та їхнього математичного забезпечення, призначених ефективно розв'язувати складні завдання економіки, науки, освіти та безпеки країни. Завершено розробку 32-процесорного 16-вузлового кластера на основі мікропроцесорів Intel Xeon та 64-процесорного 32-вузлового кластера на основі мікропроцесорів Itanium 2 [13]. Також до основних розробок фахівців інститутів НАН України належать:

- цифровий конверт на основі симетричного алгоритму шифрування та схеми цифрового підпису, що визначається ДСТУ 4145-2002. Використання цього конверта дозволяє передавати повідомлення з забезпеченням його конфіденційності та автентичності;

- моделі та методи обробки рукописної інформації математичного змісту й інформаційна технологія озвучення текстової інформації на основі конкатенативного сегментного синтезу;

- теоретичні засади методології створення відмовостійких і гарантоспроможних комп'ютерних засобів на основі мережної взаємодії та функціонально-інформаційного резервування для автономних систем управління з довгостроковим ресурсом живучості у жорстких умовах функціонування;

— концептуальні засади створення безпечних технологій роботи з інформаційними ресурсами у розподілених інформаційних системах, розвинута теорія живучості складних систем в аспекті застосування методів забезпечення живучості для підвищення безпеки розподілених інформаційних систем;

— узагальнена модель суспільства в інформаційну епоху з урахуванням стану, розвитку та використання інформаційно-комунікаційних технологій у світовій і вітчизняній практиці;

— модель високоорганізованого освітнього інформаційного простору, реалізація якого передбачає розвинуту систему вертикальних і горизонтальних зв'язків, систему генерації та використання нових знань у процесах навчання, однакові суспільні умови для тих, хто навчається;

— моделі функціонування і розвитку багатомовної термінології та стандартів у галузі ІКТ для навчання. Підготовлено проекти системи перспективних стандартів;

— програмно-апаратна комп'ютерна система голосового набору математичних текстів на базі нового комплексу ефективних методів, алгоритмів і програм пофонемного розпізнавання мовних образів;

— програмно-апаратна комп'ютерна система ефективного розпізнавання обличчя людини у різних положеннях на базі нового комплексу методів, алгоритмів і програм обробки та аналізу візуальної інформації як складового елементу високоінтелектуального інтерфейсу комп'ютерів нової генерації;

— концепція дистанційного навчання з використанням електронних підручників і посібників нової генерації;

— архітектура і технологія віртуальної науково-інноваційної інформаційної системи. Запропоновано теоретичні основи створення знання-орієнтованих інформаційних технологій для систем підтримки прийняття рішень;

— модель систем забезпечення законотворчого процесу нового покоління з використанням досвіду експлуатації системи інформаційного забезпечення депутатів Верховної Ради України «Рада-3» на основі радіотехнологій та цифрових методів модуляції.

У Міжнародному науково-навчальному центрі інформаційних технологій і систем НАН України та МОН України розроб-

лено вітчизняні мобільні телефони на базі оригінальних мовних технологій. Розроблено й реалізовано комп'ютерну технологію озвучення довільних україномовних орфографічних текстів на базі оригінальної моделі комп'ютерного синтезу. У Науково-дослідному інституті телекомунікацій Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» МОН України та НАН України спільно з Інститутом кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України та іншими організаціями розроблено низку інформаційно-телекомунікаційних систем з використанням мікрохвильових технологій та спеціалізованих обчислювальних засобів. Створено концепцію побудови національної інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, загальний трафік якої охоплює супутниковий, стратосферний і наземний сегменти. На основі розроблених оригінальних мікрохвильових технологій створено вітчизняні безпроводові широкосмугові високошвидкісні системи передавання інформації різного призначення, а також навігаційно-телекомунікаційні модулі приладів глобальної навігаційної супутникової системи. Продукується більш як 30 моделей приладів глобальної навігаційної супутникової системи, що використовуються десятками підприємств України, Росії, Білорусі та інших країн у складі навігаційно-телекомунікаційних модулів обладнання рухомих об'єктів, зокрема авіаційно-навігаційного обладнання літаків і гелікоптерів, серед яких АН-140, АН-74, АН-3.

Водночас, якщо проаналізувати рівень та динаміку розвитку деяких чинників, що є ознаками цифрового суспільства, то можна зробити висновок, що позиція України у міжнародній економіці у цій сфері виглядає недостатньо оптимістичною. Так, станом на 2005 р., за офіційними даними ООН, серед кожної тисячі українців налічувалось лише 97 користувачів Інтернету [10, с. 273—274]. Для порівняння, у Лівані їхня кількість становила 196, Перу — 164, на Ямайці — 404, а у високорозвинених державах світу — від понад 400 до 869 людей (Ісландія). Серед країн СНД Україна за цим індикатором побудови інформаційного суспільства поступалась лише Росії (152 особи) та Білорусі (347 осіб). Неадекватною масштабом України є також інформаційна репрезентованість нашої дер-

жави у веб-просторі, недостатньою — присутність в Інтернеті україномовних інформаційних ресурсів.

За іншими даними — «Доповіді про інформаційну економіку», схваленої Конвенцією ООН з торгівлі та розвитку, кількість користувачів Інтернету наприкінці 2005 р. в Україні становила 4,5 млн осіб (у США — близько 200 млн, Китаї — 111 млн, Російській Федерації — 21,8 млн). З одного боку, це відносно непоганий показник, адже Україна на теренах СНД за кількістю Інтернет-користувачів поступається лише Росії, з другого — посідає 104 місце у міжнародній економіці, що прирівнює нашу державу за ступенем інтернетизації до таких країн, як Монголія, Індія, В'єтнам.

Найбільш динамічним сектором ринку комунікацій залишаються мережі мобільного зв'язку, якими нині охоплені практично всі обласні та районні центри України, причому територія покриття і кількість абонентів продовжує стрімко зростати. За даними Державного департаменту з питань зв'язку та інформатизації, на сьогодні цілком задоволено попит на послуги рухомого (мобільного) зв'язку: станом на 01.04.07 налічувалось близько 51,1 млн абонентських підключень до цих послуг, що в півтора рази більше, ніж за аналогічний період 2006 року. Водночас Україна посідає лише 55 місце зі 104 країн світу за кількістю телефонних ліній — 21,6 на 100 жителів (за останніми офіційними даними станом на 01.04.07 — 26,5 од.) [5, с. 97].

Отже, досліджена диспозиція країн за окремими показниками формування інформаційного суспільства показала значний розрив, що існує між Україною, іншими державами із трансформаційною економікою та високорозвиненими країнами світу. Україна відстає також і від своїх сусідів — нових членів ЄС — практично за всіма показниками: кількістю користувачів Інтернету, щільністю стаціонарних та стільникових телефонів, пропускнуою спроможністю в міжнародній мережі Інтернет тощо. З економічного погляду така обмеженість доступу до телекомунікаційних послуг вітчизняних суб'єктів господарювання перешкоджає конкурентоспроможності України та нарощуванню економічного потенціалу держави, обмежуючи можливості підприємств конкурувати у глобальній економіці.

Перспективи розвитку інформаційного суспільства в Україні офіційно відображені у низці документів загальнодержавного значення, серед яких особливо варто відзначити такі, як Концепція розвитку телекомунікацій в Україні до 2010 року (схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 червня 2006 р. № 316-р), Закон України «Про телекомунікації», Національна програма інформатизації тощо. Так, у схваленій Концепції розвитку телекомунікацій в Україні до 2010 року закладено стратегію розвитку телекомунікаційної сфери на середньостроковий період. Одним із пріоритетних завдань Концепції є забезпечення можливостей для надання загальнодоступних телекомунікаційних послуг всім бажаним. Зокрема, передбачається забезпечити розширення ємності телефонної мережі загального користування не менш як на 2,15 млн телефонних номерів, що сприятиме ліквідації черг на встановлення телефонів, дасть змогу забезпечити фізичних та юридичних осіб у повному обсязі засобами фіксованого (стаціонарного) телефонного зв'язку. У результаті втілення положень Концепції планується розпочати масове розгортання мереж рухомого зв'язку третього покоління, що дозволить Україні вийти на рівень розвинутих країн, скоротити кількість застарілого обладнання у фіксованих телекомунікаційних мережах приблизно до 40 %, що суттєво підвищить якість роботи мережі. Крім того, збільшення кількості мереж кабельного телебачення приблизно на 2 млн абонентських підімкнень, що передбачено Концепцією, дасть можливість довести рівень охоплення домогосподарств якісними послугами цифрового телебачення та доступу до Інтернету до 30 %. У ході реалізації Концепції також заплановано створення Національної системи супутникового зв'язку, що дозволить Україні заощадити значні кошти, які витрачаються на оренду іноземних систем супутникового зв'язку, і значно розширить застосування супутникових систем в телекомунікаційному обслуговуванні населення, державних та комерційних споживачів.

Однак, як визначають багато експертів та урядових організацій, для реалізації успішної державної політики в сучасних умовах в Україні необхідно розробити та впровадити Національну стратегію побудови інформаційного суспільства. На ос-

нові цієї Стратегії розвитку інформаційного суспільства має бути розроблений План дій розвитку інформаційного суспільства в Україні, з урахуванням пропозицій громадськості, наукових та ділових кіл України, міжнародних організацій. Важливі кроки до розробки стратегії інформаційного суспільства України вже зроблено. Так, 14 лютого 2007 року набрав чинності довгоочікуваний Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007—2015 роки» (від 09.01.07 № 537-V), зміст і філософія якого загалом відповідають потребам українського суспільства та держави [29]. Здійснюється також підготовка Плану заходів з реалізації завдань щодо розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007—2015 роки, нової редакції концепції Національної програми інформатизації та переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2007 та 2008—2010 роки. З урахуванням стратегічних планів розвитку сфери зв'язку та інформатизації можна очікувати відповідні високі темпи зростання валової доданої вартості — на рівні 15 % річних протягом першої половини прогнозного періоду із поступовим зниженням у міру насичення ринку інформаційно-комунікаційними послугами до 10 % до кінця періоду (табл. 3.15).

Така прогнозна динаміка галузі відповідає закономірностям розвитку світового ринку й основним тенденціям зміни українського сектору ІКТ. Уповільнення динаміки розвитку пов'язується не з вичерпанням потенціалу зростання економічних показників результативності галузі, а переходом від екстенсивного зростання — збільшення кількості абонентів телефонного стаціонарного чи мобільного зв'язку, Інтернет-користувачів тощо — до інтенсивного, який полягає у поліпшенні якості послуг, що надаються, впровадженні нових науково-технологічних розробок та інноваційних технологій загалом.

Сучасний етап трансформації національної економіки характеризується активним розвитком ринкової інфраструктури, важливим інститутом якої є торгівля. У нових економічних умовах істотно змінюються економічна сутність, функції та організаційна структура торгівлі, зростає її роль в організації ефективних господарських зв'язків між суб'єктами ринку, перебуванні каналів розподілу та інтенсифікації процесу руху товарів.

Таблиця 3.15

**РОЗРАХУНОК ПРИВЕДЕНОЇ ВАЛОВОЇ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ
У СФЕРІ ЗВ'ЯЗКУ У ПРОГНОЗНОМУ ТА ПІСЛЯПРОГНОЗНОМУ ПЕРІОДАХ**

Рік	Валова додана вартість (ВДВ) у цінах 2006 р., млн грн	Річний темп приросту доданої вартості, %	Ставка дисконтування, %	Коефіцієнт дисконтування	Приведена до початку 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р., млн грн
ПРОГНОЗНИЙ ПЕРІОД					
2006	17 130,9	x	x	x	x
2007	19 700,5	15,0	8,0	0,9259	18 241,2
2008	22 655,6			0,8573	19 423,5
2009	26 054,0			0,7938	20 682,5
2010	29 962,1			0,7350	22 023,0
2011	34 456,4			0,6806	23 450,4
2012	37 902,0	10,0		0,6302	23 884,7
2013	41 692,2			0,5835	24 327,0
2014	45 861,4			0,5403	24 777,5
2015	50 447,6			0,5002	25 236,3
2016	55 492,3			0,4632	25 703,7
Накопичена і приведена до 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р.					227 749,9
ПІСЛЯПРОГНОЗНИЙ ПЕРІОД (2017—2050 рр.)					
$r = 0,04$ $g = 0,02$					
Накопичена і приведена до 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р.					1 091 129,1
Сумарний показник ВДВ у прогностному і післяпрогностному періодах					1 318 878,9

Сфера торгівлі в Україні, на відміну від більшості інших галузей економіки, за останні часи зазнала радикальних змін: якщо ще 6—7 років тому майже 90 % роздрібною торгівлі припадало на універсами і гастрономи, то нині їхня частка становить тільки 40 %. Відбуваються структурні зміни в роздрібній торгівлі — з'являються нові форми торговельних підприємств (такі формати, наприклад, як гіпермаркети, су-

пермаркети тощо). До позитивних тенденцій розвитку торговельної мережі належать: використання нових стратегій роздрібної торгівлі; розвиток систем комп'ютерних розрахунків; формування нових фірмових торговельних мереж; посилення конкуренції в роздрібній торгівлі; скорочення роздрібного торгового циклу форм торгівлі; використання принципів франчайзингу тощо.

Разом з тим торгівля, як і інші галузі економіки України, починаючи з 1990 р. опинилась у затяжному кризовому становищі. Незважаючи на те що в 2000—2001 рр. накреслилася позитивна динаміка у розвитку торгівлі, ці досягнення не можна порівняти з масштабом падіння обсягу її діяльності в попередні роки. Так, показники кількості об'єктів роздрібної торгівлі у 2006 р. становлять лише 50 % від рівня 1990 р. (табл. 3.16). Тільки останніми роками стала помітною тенденція до нарощення обсягів роздрібної торгівлі, і відповідні темпи зростання становлять більше ніж 20 %. Значною мірою зростання роздрібного товарообороту стало можливим завдяки збільшенню купівельної спроможності населення внаслідок збільшення розмірів реальних доходів та виробництва споживчих товарів загалом.

Слід зазначити, що динаміка торгівлі практично збігається з динамікою зростання доходів населення. З огляду на це динаміку зростання роздрібного товарообороту можна вважати непрямым критерієм реального зростання доходів населення.

Сучасні інституційні зміни в торгівлі підтверджуються не тільки за показником роздрібного товарообороту, а й під час проведення аналізу торговельної мережі.

У сучасних умовах на споживчому ринку України, поряд з мережею роздрібної торгівлі та ресторанного господарства підприємств-юридичних осіб, успішно функціонує розгалужена мережа фізичних осіб-підприємців. З урахуванням результатів суцільного обстеження мережі фізичних осіб-підприємців за інформацією Держкомстату у 2005 р. в Україні діяло 456,6 тис. стаціонарних та напівстаціонарних об'єктів роздрібної торгівлі (187 тис. магазинів і 269,6 тис. кіосків), 417,6 тис. об'єктів нестаціонарної торгівлі поза магазинами (продаж з лотків, палаток, розкладок, орендованих секцій і з машин) та 56,6 тис. об'єктів ресторанного господарства.

Таблиця 3.16

ДИНАМІКА І СТРУКТУРА ВНУТРІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ 1990—2006 рр. [8]

Рік	Обсяг роздрітного торгівельного підприємства* (торгівельних осіб), млн грн		у тому числі: питома вага, у %		Темпи зростання обсягів роздрітного торгівельного підприємства (торгівельних осіб) до попереднього року, %	Навантаження об'єкта роздрітного торгівельного підприємства — по кількості осіб на кінець року, тис. одиниць	у тому числі		Навантаження об'єкта роздрітного торгівельного підприємства (ресторани, кафе, бари, їдальні тощо) підприємства — по кількості осіб на кінець року, тис. одиниць	Кількість ринків з продажу споживчих товарів на кінець року, одиниць
	продовольчих товарів	непродовольчих товарів	магазини	кіоски і палатки						
1990	78	44,4	55,6	111,5	145,7	120,6	25,1	62,7	1576	
1991	132	46,8	53,2	90,3	143,1	119,4	23,7	61,8	1506	
1992	1456	48,2	51,8	82,0	138,0	116,7	21,3	54,6	1482	
1993	43824	61,0	39,0	65,0	141,2	116,5	24,7	48,4	1418	
1994	336968	62,3	37,7	86,4	138,3	114,1	24,2	44,3	1377	
1995	11964	63,1	36,9	86,1	133,7	109,5	24,2	40,3	1282	
1996	17344	66,6	33,4	94,9	132,0	105,4	26,6	37,8	1231	
1997	18933	63,7	36,3	100,2	127,5	99,7	27,8	38,3	1551	
1998	19317	58,7	41,3	93,4	121,0	94,3	26,7	36,9	2120	
1999	22151	54,4	45,6	92,9	111,6	85,4	26,2	34,3	2320	
2000	28757	51,9	48,1	108,1	103,2	77,9	25,3	33,1	2514	
2001	34417	50,4	49,6	113,7	96,4	72,3	24,1	32,0	2715	
2002	39691	48,0	52,0	115,0	89,3	66,8	22,5	30,6	2863	
2003	49994	45,6	54,4	120,5	83,8	62,3	21,5	28,9	2891	
2004	67556	43,9	56,1	121,9	78,5	58,3	20,2	27,9	2869	
2005	94332	41,6	58,4	123,4	75,2	55,8	19,4	27,3	2886	
2006	129952	38,2	61,8	126,4	73,6	54,6	19,0	26,8	2890	

* Дані за 1990—1994 роки наведені у млрд крб.

Зростання торгової площі відбувається в основному за рахунок відкриття нових великих магазинів. Лідерами за показниками обсягу роздрібного товарообігу протягом 2005—2006 рр. залишаються Київ, Донеччина і Дніпропетровщина. Найменший товарообіг — у Севастополі, Чернівецькій і Кіровоградській областях. За даними рейтингу компанії RetailStudio.org, що провадить дослідження роздрібної торгівлі України, 2006 року лідером серед роздрібних торгових (переважно продуктових) мереж в Україні за оборотом і кількістю магазинів є Fozzy Group («Сільпо», «Фора»). Серед інших лідерів можна виділити «АТБ-маркет», «Фуршет», «Велику кишеню» [23]. При цьому кількість магазинів не є вирішальним чинником лідерства. У цілому слід зазначити, що сфера торгівлі протягом усіх останніх років була однією з найпривабливіших галузей економіки.

Беручи до уваги наявну динаміку обсягів торгівлі, зокрема істотні тенденції до нарощування обсягів роздрібної торгівлі, можна очікувати і відповідні високі темпи зростання валової доданої вартості за торгівлею в цілому — на рівні 20 % річних протягом прогностного періоду, що й визначає переважно її високий економічний потенціал у майбутньому (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

**РОЗРАХУНОК ПРИВЕДЕНОЇ ВАЛОВОЇ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ
У ТОРГІВЛІ У ПРОГНОЗНОМУ ТА ПІСЛЯПРОГНОЗНОМУ ПЕРІОДАХ**

Рік	Валова додана вартість (ВДВ) у цінах 2006 р., млн грн	Річний темп приросту доданої вартості, %	Ставка дисконтування, %	Коефіцієнт дисконтування	Приведена до початку 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р., млн грн
ПРОГНОЗНИЙ ПЕРІОД					
2006	68 573,0	x	x	x	x
2007	82 287,6	20,0	8,0	0,9259	76 192,2
2008	98 745,1			0,8573	84 658,0
2009	118 494,1			0,7938	94 064,5
2010	142 193,0			0,7350	104 516,1
2011	170 631,6			0,6806	116 129,0
2012	204 757,9			0,6302	129 032,2

Закінчення табл. 3.17

Рік	Валова додана вартість (ВДВ) у цінах 2006 р., млн грн	Річний темп приросту доданої вартості, %	Ставка дисконтування, %	Коефіцієнт дисконтування	Приведена до початку 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р., млн грн
2013	245 709,5	20,0	8,0	0,5835	143 369,1
2014	294 851,3			0,5403	159 299,0
2015	353 821,6			0,5002	176 998,9
2016	424 585,9			0,4632	196 665,4
Накопичена і приведена до 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р.					1 280 924,4
ПІСЛЯПРОГНОЗНИЙ ПЕРІОД (2017—2050 рр.)					
$r = 0,04$ $g = 0,02$					
Накопичена і приведена до 2007 р. ВДВ у цінах 2006 р.					3 497 223,0
Сумарний показник ВДВ у прогностному і післяпрогностному періодах					4 778 147,4

Перспективними напрямками активізації торгівлі в Україні є вдосконалення державного регулювання у сфері торгівлі, підтримка на загальнодержавному рівні процесів кооперації великих і середніх підприємств із дрібними, дальше поглиблення існуючої спеціалізації торговельних підприємств тощо. Реалізація вказаних напрямків сприятиме формуванню і розвитку вдосконаленої торговельної мережі в Україні і підвищенню якості обслуговування споживачів.

Отже, проведені розрахунки економічного потенціалу України за такими основними видами економічної діяльності, як промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт і зв'язок, торгівля, дають змогу зробити висновок, що його рівень станом на 2007 р. у цінах 2006 р. становить 19 146 983,0 млн грн, у тому числі промисловий потенціал — 6 895 058,0 млн грн, сільськогосподарський — 2 450 809,7 млн грн, потенціал будівництва — 1 291 248,0 млн грн, потенціал транспорту — 2 412 840,9 млн грн, потенціал зв'язку — 1 318 878,9 млн грн, потенціал торгівлі — 4 778 147,4 млн грн (табл. 3.18, рис. 3.3).

Таблиця 3.18

**ЗВЕДЕНІ ПОКАЗНИКИ ВАЛОВОЇ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ
ЗА ОСНОВНИМИ ВИДАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У ПРОГНОЗНОМУ ТА ПІСЛЯПРОГНОЗНОМУ ПЕРІОДАХ**

Вид економічної діяльності	Прогнозний період (2006—2016рр.)		Післяпрогнозний період (2017—2050рр.)		Усього	
	млн грн	% від економічного потенціалу в цілому	млн грн	% від економічного потенціалу в цілому	млн грн	% від економічного потенціалу в цілому
Промисловість	1 292 265,9	6,75	5 602 792,1	29,26	6 895 058,0	36,01
Сільське господарство	359 503,7	1,88	2 091 306,0	10,92	2 450 809,7	12,80
Будівництво	211 680,0	1,11	1 079 568,0	5,64	1 291 248,0	6,74
Транспорт	340 517,1	1,78	2 072 323,8	10,82	2 412 840,9	12,60
Зв'язок	227 749,9	1,19	1 091 129,1	5,70	1 318 878,9	6,89
Торгівля	1 280 924,4	6,69	3 497 223,0	18,27	4 778 147,4	24,96
Усього	3 712 641,1	19,39	15 434 341,9	80,61	19 146 983,0	100,00

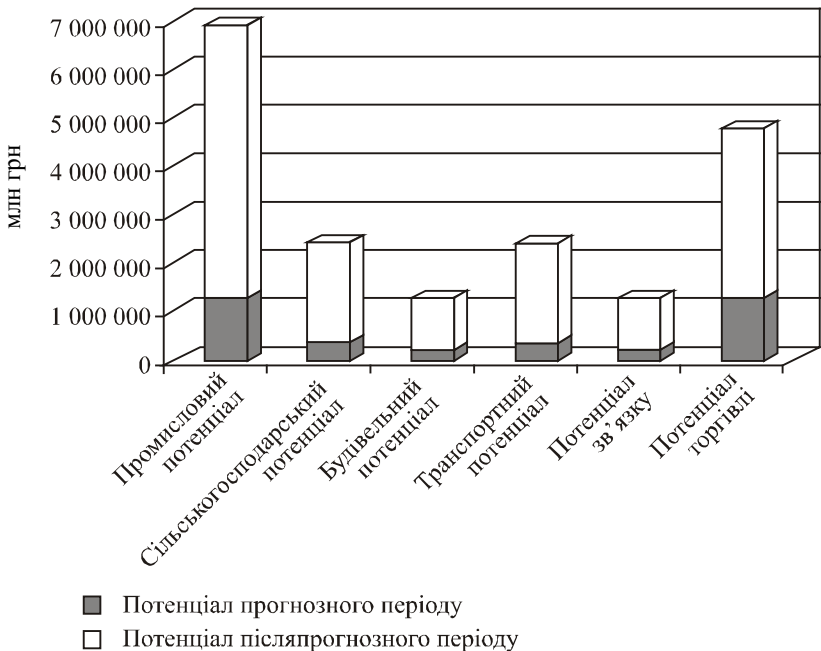

Рис. 3.3. Прогноз галузевої динаміки економічного потенціалу України протягом 2006—2050 рр.

Отже, за результатами проведеного аналітичного дослідження економічного потенціалу України за основними видами економічної діяльності можна зробити висновок, що вагома його величина — понад 36 % — формується завдяки промисловості. Значний економічний потенціал держави також припадає на такі види економічної діяльності, як торгівля (24,96 %), транспорт (12,6 %) і сільське господарство (12,8 %). Водночас найбільший приріст валової доданої вартості у часовому вимірі прогнозується у післяпрогнозному періоді — 80,61 %.

У даному контексті на особливу увагу заслуговують міжнародні зіставлення України та інших країн світу за рівнем економічного потенціалу як у абсолютному вираженні, так і в розрахунку на душу населення. З метою одержання зіставних розрахунків обчислений нами показник економічного потенціалу необхідно відкоригувати (у бік збільшення), щоб урахувати внесок тих видів економічної діяльності, які не бралися до уваги при оцінюванні потенціалу (рибальство і рибництво; виробництво та розподіл електроенергії, газу та води; діяльність готелів та ресторанів; фінансова діяльність; операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям; державне управління; освіта; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги; надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту), частка яких у валовій доданій вартості у 2006 р. становила 34,7 %. Таким чином, для дооцінки валової доданої вартості у 2006 р. необхідно сумарний її показник за оцінюваними видами економічної діяльності (319 991,7 млн грн) помножити на коригувальний коефіцієнт 1,522327 (дістанемо показник 487 132 млн грн, який відповідає сукупній валовій доданій вартості України у 2006 р.).

Ураховуючи відносно тісну кореляцію між базовими показниками валової доданої вартості за тими чи іншими видами економічної діяльності у цілях здійснення наступних міжнародних зіставлень скоригуємо на одержаний коригувальний коефіцієнт сукупний економічний потенціал України за основними видами економічної діяльності (19 146 983,0 млн грн \times \times 1,522327) і дістанемо на цій основі змодельований показник

загального економічного потенціалу України за всіма видами економічної діяльності який дорівнює 29 147 969,2 млн грн, або приблизно 5 829 593,8 млн дол. США. Якщо поділити одержаний показник на середню чисельність населення України (протягом 2006 р. — 46,7878 млн осіб), то з певним ступенем умовності дістанемо питому оцінку загального економічного потенціалу України на душу населення — 124 596,5 дол./душу населення. Порівняємо одержаний результат з відповідним показником для Росії, високорозвинених держав світу і деяких країн, що розвиваються (табл. 3.19). При цьому слід урахувати, що прямо зіставити економічний потенціал України можна лише із потенціалом Росії (у цьому разі збігаються методики розрахунку). Адже для інших країн існуючі оцінки наводяться за методикою Світового банку (здійснюється розрахунок національного багатства станом на 1998 р.).

Таблиця 3.19

**ОЦІНКА НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА
ТА ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КРАЇН НА ДУШУ НАСЕЛЕННЯ [31]**

Країна	Економічний потенціал та національне багатство, дол. США	
	У загальному обчисленні, млн дол. США	На душу населення, дол. США
Оцінка економічного потенціалу		
Україна (станом на 2006 р.)	5 829 594	124 597
Росія (станом на 2003 р.)	33 600 000	240 000
Оцінка національного багатства		
США (і надалі — станом на 1998 р.)	105 600 000	401 000
Швейцарія	2 500 000	352 000
Японія	38 100 000	304 000
Франція	17 300 000	297 000
Австралія	5 400 000	297 000
Бельгія	2 900 000	287 000
Німеччина	23 000 000	281 000
Китай	178 100 000	148 000
Мексика	10 200 000	113 000
Бразилія	14 400 000	89 000
Індія	18 600 000	20 000

Отже, як показують міжнародні зіставлення, за питомими показниками економічного потенціалу Україна майже вдвічі відстає від Росії, а відносно випередження Російської Федерації за загальним економічним потенціалом становить майже 6 разів. Порівнюючи Україну з високорозвиненими державами світу, можна констатувати значний розрив її економічного потенціалу як за абсолютними показниками, так і питомими на душу населення. У розрахунку на душу населення наша країна найбільшою мірою наближається до таких держав, як Китай, Мексика, Бразилія, хоч і значно відстає від них у абсолютному вираженні.

За сучасного формування глобальної економічної системи на постіндустріальних засадах економічне зростання окремих країн та їхня міжнародна конкурентоспроможність визначальною мірою обумовлюються інтелектуалізацією основних факторів виробництва та наявністю потужного науково-технічного потенціалу. Під таким потенціалом розуміють сукупність наявних ресурсів, якими володіє країна і які можуть слугувати базою для наукових відкриттів, винаходів і технічних нововведень, а також для вирішення національних і міжнародних проблем, що ставляться перед сучасною наукою [20]. До основних його елементів належать: людські ресурси країни, які працюють у науці і техніці; фінансові ресурси, які виділяє держава на наукові дослідження; засоби наукового виробництва; центри і служби наукової інформації; поточні і перспективні програми наукових досліджень; центри з керування науково-технічною діяльністю країни.

Що стосується України, то її стратегічним пріоритетом у контексті забезпечення національної конкурентоспроможності в постіндустріальній системі господарства є опанування інноваційно-технологічної моделі економічного розвитку. Для цього існують такі об'єктивні передумови, як наявність визначних у світі власних наукових шкіл та унікальних технологій, здатних забезпечити розвиток високотехнологічного виробництва на рівні найвищих стандартів. Крім того, в Україні існує сильна генетична основа для динамічного розвитку найсучасніших напрямів фундаментальної та прикладної науки, закладена в різні історичні часи такими всесвітньо відомими вчени-

ми, як В. Вернадський, В. Глушков, С. Корольов, Є. Патон та багато інших.

Доречно також зазначити, що в радянський період українські науково-технічні організації відігравали важливу роль у загальносоюзному поділі праці. Основні макропропорції цього комплексу значною мірою збігались із розмірами промислового потенціалу та внеском України в загальносоюзний ВВП. Водночас за деякими параметрами (наприклад, рівнем насиченості економіки фахівцями з науковими ступенями) спостерігались істотні відмінності від середніх показників по СРСР [12]. Проте, як свого часу не без підстав відзначав російський експерт у галузі досліджень науки А. Терехов, «тільки дві найбільш розвинені республіки (зі складу Радянського Союзу) — Росія та Україна — здатні вести дослідження за всім науковим фронтом і готувати фахівців у всіх наукових галузях» [32]. Більшість науково-дослідних організацій України, включаючи провідні інститути Академії наук, мала яскраво спрямовану технологічну орієнтацію. Так, якщо звернутися до даних про патенти, одержані за кордоном, як впливає з досліджень С. Радозевича та Д. Кутласа, то серед організацій колишніх соціалістичних країн, що мали найбільшу кількість патентів у США, сьоме місце посідав Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона (54 патенти протягом 1969—1994 рр.). Серед інших радянських наукових установ у цьому списку значиться лише російський Інститут гірничої справи Сибірського відділення Академії наук СРСР (17 місце, 29 патентів) [43, с. 47].

Загалом за різними оцінками на Україну припадало майже 13—15 % науково-технічного потенціалу Радянського Союзу, але науково-дослідні центри республіки мали одну важливу особливість: в Україні було близько 20 % експериментального обладнання СРСР. У деяких галузях науково-технічного розвитку українські науково-дослідні організації посідали лідерські позиції. Це стосується насамперед електрозварювання, створення нових матеріалів, транспортної авіації, розробки спеціалізованого програмного забезпечення і т. д. Не випадково Академія наук Української РСР була обрана як головна організація за напрямком «створення нових матеріалів» у рамках Комплексної програми науково-технічного розвитку країн-

членів РЕВ у 1985 р. Разом з тим участь нашої держави у науково-технічному поступі світової цивілізації визначалася не лише високодиверсифікованою галузевою структурою народногосподарського комплексу, а й наявністю передових (навіть за світовими критеріями) науки та освіти. Так, наукова діяльність у нашій країні здійснювалась у 1900 наукових установах, організаціях і підприємствах, в яких було зайнято майже 500 тис. наукових працівників, у тому числі 6,5 тис. докторів наук, 150 тис. кандидатів наук. Проте вже з кінця 1980-х років, коли радянська економіка перебувала у кризі, різко зменшилася потреба у науковій продукції: невикористаними виявились близько 108,9 тис. винаходів, більшість з яких (понад 80 %) було створено та зареєстровано протягом 1985—1990 рр.

Щодо сучасного стану науково-технічного потенціалу в Україні, то слід наголосити, що на сьогодні в державі діє розгалужена мережа наукових організацій різних типів, які у своїй сукупності покликані забезпечувати науково-технічний рівень країни. Серед основних із них можна назвати конструкторські, проектні та проектно-пошукові організації, вищі навчальні заклади, науково-дослідні та конструкторські підрозділи на промислових підприємствах.

Починаючи з 1990-х рр. в організаційній складовій наукового потенціалу України відбуваються зміни, які стали особливо помітними в останні роки. Так, загальна кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки, в Україні поступово збільшувалась до 1999 року (1506), згодом відповідні показники варіювали в часі, і станом на 2006 р. їхня кількість становила 1452 (табл. 3.20).

Усього серед зайнятих в економіці України у 2006 році докторів і кандидатів наук було 84,4 тис. осіб. У 1999 році вперше за роки незалежності кількість докторів наук, які виконували НДДКР в науково-технічних організаціях України, скоротилася майже на 8,4 % проти 1998 року. Це пов'язано насамперед з уведенням у дію нових норм пенсійного забезпечення наукових працівників, які дозволяють піти на пенсію, зберігши в середньому приблизно 80 % доходів наукового співробітника. Утім середній вік докторів наук, зайнятих у сфері НДДКР, збільшувався в 1990-ті роки в середньому на один рік кожні 2—3

року і в 2001 році досяг 60 років, тобто «пенсійної межі» [11, с. 12]. Очевидно, що даліше старіння докторів наук неминуче призведе до зниження творчого потенціалу цієї категорії вчених. Подібну тенденцію можна спостерігати й у динаміці вікових характеристик кандидатів наук.

Таблиця 3.20

**НАУКОВІ КАДРИ ТА КІЛЬКІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЙ,
ЯКІ ВИКОНУЮТЬ НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ Й РОЗРОБКИ
В УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ 1990—2006 рр. [8]**

Рік	Кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки	Чисельність науковців, осіб	Чисельність докторів наук в економіці України, осіб *	Чисельність кандидатів наук в економіці України, осіб *
1990	...	313 079	...	...
1991	1 344	295 010	8 133	...
1992	1 350	248 455	8 797	...
1993	1 406	222 127	9 224	...
1994	1 463	207 436	9 441	...
1995	1 453	179 799	9 759	57 610
1996	1 435	160 103	9 974	58 132
1997	1 450	142 532	10 322	59 332
1998	1 518	134 413	10 446	59 703
1999	1 506	126 045	10 233	59 547
2000	1 490	120 773	10 339	58 741
2001	1 479	113 341	10 603	60 647
2002	1 477	107 447	11 008	62 673
2003	1 487	104 841	11 259	64 372
2004	1 505	106 603	11 573	65 839
2005	1 510	105 512	12 014	68 291
2006**	1 452	100 245	12 488	71 893

* З 1998 р. — станом на 1 жовтня.

** Починаючи з 2006 р. не звітують організації, які виконували лише науково-технічні послуги.

Однак, незважаючи на тенденцію зростання починаючи із 1990-х р. чисельності докторів і кандидатів наук, задіяних в економіці України, кількість наукових працівників, тобто наукових та інженерно-технічних працівників, які професійно за-

ймаються науковими дослідженнями і розробками і безпосередньо беруть участь у створенні нових знань, а також спеціалістів, які виконують технічні та допоміжні функції, пов'язані з проведенням наукових досліджень і розробок (до них включаються дослідники і техніки), постійно зменшується (у відносному вираженні до кількості науковців станом на 1989 р. — 20 %).

Серед форм господарювання варто виділити відкриті, закриті акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю — їхня сукупна частка у 2006 р. становила майже 80 % від загальної кількості підприємств, що займались інноваціями. Слід також наголосити, що порівняно з 1991 р. (1344 організацій та інститутів) сформувалося 108 нових наукових інституцій. Такі тенденції щодо динаміки кількості наукових установ можна пояснити постійним відмиранням старих неефективних наукових структур і становленням нових — високоефективних, орієнтованих на перманентну розробку та комерціалізацію НДДКР світового рівня.

Таблиця 3.21

ІННОВАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ [8]

Рік	Частка інноваційно активних підприємств у загальній кількості, %		Витрати на інноваційну діяльність, млн грн					
	ті, що займаються інноваціями	ті, що виробували інновації	загальна сума	дослідження і розробки	придбання нових технологій	підготовка виробництва для вироблення інновацій	придбання машин та обладнання, пов'язані з виробленням інновацій	інші витрати
2000	18,0	14,8	1760,1	266,2	72,8	163,9	1074,5	182,7
2001	16,5	14,3	1979,4	171,4	125,0	183,8	1249,4	249,8
2002	18,0	14,6	3018,3	270,1	149,7	325,2	1865,6	407,7
2003	15,1	11,5	3059,8	312,9	95,9	527,3	1873,7	250,0
2004	13,7	10,0	4534,6	445,3	143,5	808,5	2717,5	419,8
2005	11,9	8,2	5751,6	612,3	243,4	991,7	3149,6	754,6
2006	11,2	10,0	6160,0	992,9	159,5	945,7	3489,2	563,7

Негативні тенденції у науково-технічній діяльності України обумовили зменшення інноваційної активності вітчизняних підприємств. Так, частка підприємств, які займаються та впроваджують інновації, у загальній їх кількості скоротилася за період 2000—2006 р. відповідно від 18 до 1,2 % та від 14,8 до 10 %. У структурі обсягів виконаних наукових та науково-технічних робіт переважають останнім часом науково-технічні розробки. Поступово нарощуються обсяги фундаментальних і прикладних досліджень (табл. 3.21, рис. 3.4).

Рис. 3.4. Динаміка обсягів та структура виконаних наукових та науково-технічних робіт протягом 1996—2006 рр.

У січні—червні 2007 р. інноваційною діяльністю у промисловості займалося 840 підприємств із 10 107 обстежених промислових, або 8,3 % (відповідно у січні—червні 2006 р. — 926 підприємств, або 9,4 %). У I півріччі 2007 р. 112 підприємств (або 13,3 % інноваційно-активних підприємств) упроваджували нові технологічні процеси, кількість яких становила 346, з них маловідходних і ресурсощадних — 126 процесів; 256 підприємств (30,5 %) впровадило 997 найменувань інноваційних видів продукції, з яких 413 — нові види машин, устаткування, приладів, апаратів тощо. Найбільш значна частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції — на підприємствах хімічної та нафто-

хімічної промисловості (16,2 %), машинобудування (14,7 %), з добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних (11,5 %), целюлозно-паперового виробництва, видавничої діяльності (9,4 %).

Кількісно наша країна має достатньо потужний потенціал у сфері НДДКР. Так, у першому півріччі 2007 р. науково-технічну діяльність вели 840 промислових підприємств, що становить 8,3 % в загальній їх кількості. Відповідно, обсяг реалізованої ними продукції за цей період часу — 17 126,6 млн грн (або 6,3 % від загального обсягу реалізованої промислової продукції).

Найбільш активно вели інноваційну діяльність промислові підприємства м. Києва (149 промислових підприємств, 27,3 % від кількості обстежених), Харківської (125 промислових підприємств, 16,5 % від кількості обстежених), Дніпропетровської (56 промислових підприємств, 9,1 % від кількості обстежених), Житомирської (35 промислових підприємств, 10,1 % від кількості обстежених), Івано-Франківської (29 промислових підприємств, 10 % від кількості обстежених), Херсонської (19 промислових підприємств, 9,3 % від кількості обстежених) областей. Регіони за найбільшим обсягом реалізованої інноваційної продукції розташувались таким чином: Волинська область (36,9 % обсягу реалізованої промислової продукції), Одеська (14,2 %), Луганська (10,7 %), Харківська область (10,6 %), Сумська (8,5 %), Хмельницька (7,9 %), Чернівецька (7,2 %), Кіровоградська область (7,1 %), а також м. Київ (11,6 %) (рис. 3.5, 3.6).

Незважаючи на те що в абсолютному вираженні загальна сума інноваційних витрат за останні роки дещо збільшилась, в загальному обсязі інвестицій частка витрат на інноваційну діяльність залишається незначною — близько 15—20 %. Останнім часом спостерігається вкрай негативна ситуація зменшення питомої ваги інвестицій в інновації за умов зростання загальних обсягів інвестицій у промисловості. Вважаємо, що орієнтація інноваційної діяльності на одержання короткострокового прибутку у низькотехнологічних (за міжнародними критеріями) галузях зі швидким оборотом капіталу та низьким рівнем доданої вартості не може й надалі домінувати в інноваційній моделі розвитку.

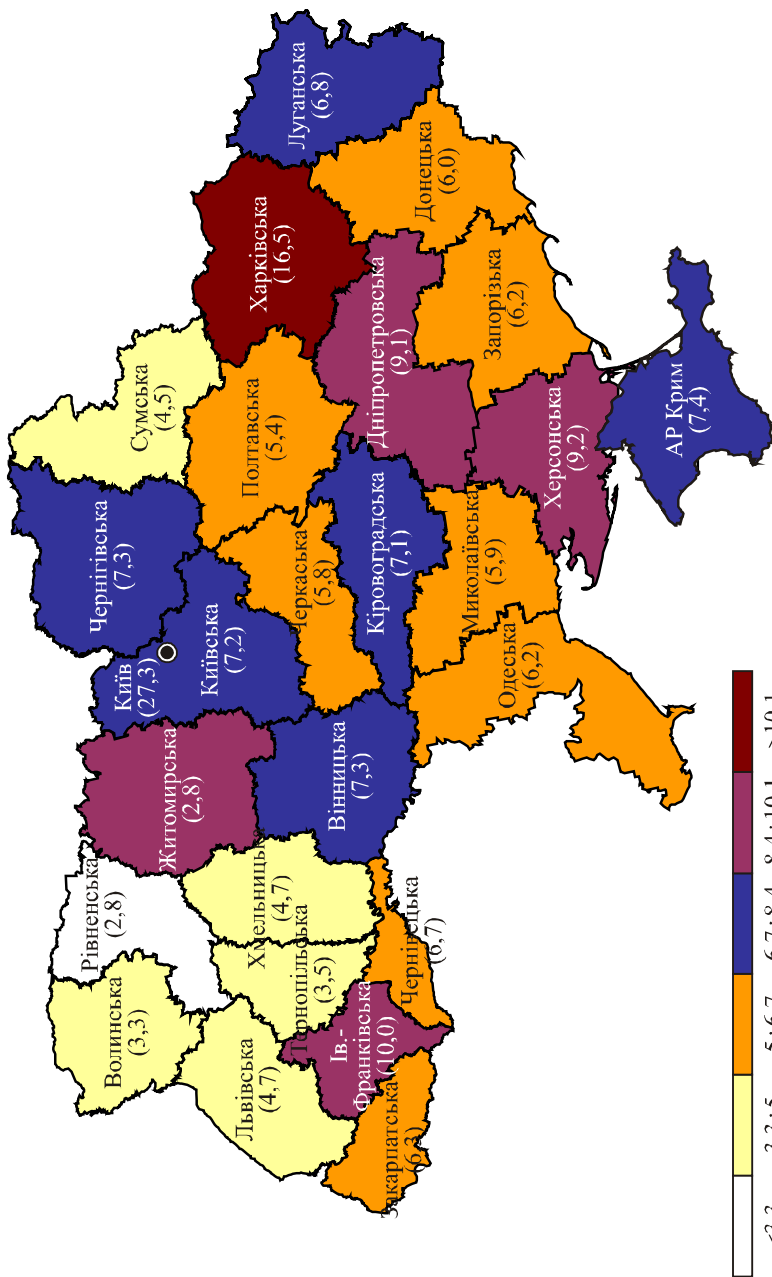

Рис. 3.5. Частка інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств України за регіонами у 2007 р., %

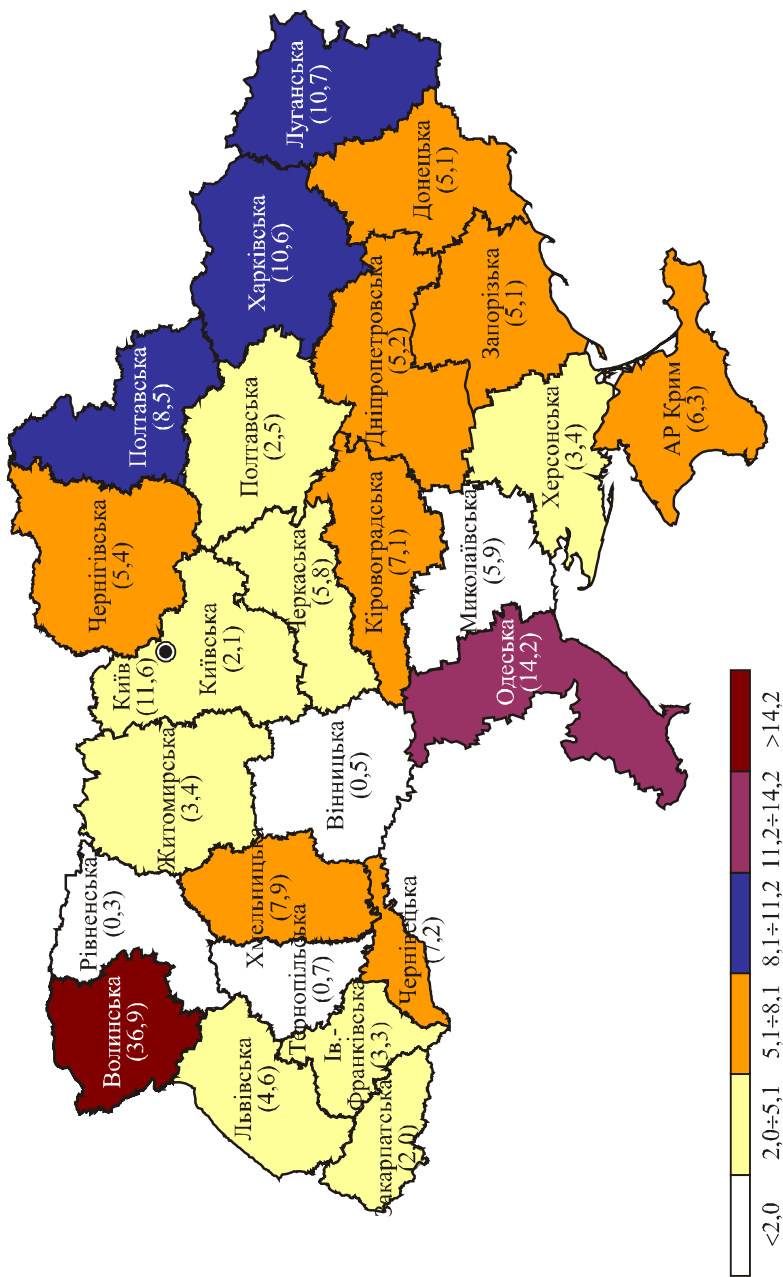

Рис. 3.6. Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції за регіонами у 2007 р., %

Уряду держави вкрай потрібно визначити найголовніші пріоритети щодо розвитку сфер інноваційної діяльності. Найбільш ефективною політикою у цьому контексті може бути така, що орієнтована на розбудову тих секторів економіки країни, завдяки яким Україна у першу чергу зможе наростити свою інноваційну конкурентоспроможність. У цьому плані, як свідчать експертні оцінки українських науковців, найбільші конкурентні переваги на світових ринках мають ракетно-космічна галузь, літакобудування, розробка нових матеріалів, біо- і нанотехнології [1, с. 39].

Таблиця 3.22

**ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ СТУПЕНЯ РОЗВИТКУ
СКЛАДОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
СУЧАСНОГО ВІТЧИЗНЯНОГО ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА, % [1, с. 165]**

Елементи інноваційного потенціалу	Дуже високий	Високий	Середній	Низький	Дуже низький	Важко відповісти	Середній бал
Наявна інтелектуальна власність (патенти, ліцензії тощо)	11	21,9	36,5	18,3	4,4	4,4	3,2
Наукові працівники, наукові школи	9,5	35,0	27,0	19,0	4,4	0,7	3,3
Висококваліфіковані кадри, їх кваліфікація	14,6	23,4	30,7	24,8	0,7	2,9	3,3
Науково-дослідні, конструкторські підрозділи	7,3	21,2	32,1	25,6	10,2	1,5	2,8
Інформаційно-комунікаційна система	8,8	17,5	35,0	28,5	4,4	2,9	3,0
Науково-дослідне обладнання, матеріально-технічне забезпечення	10,2	14,6	8,8	41,6	19,7	2,9	2,5
Рівень інноваційного менеджменту	13,8	13,9	13,1	39,4	13,8	2,2	2,73
Фінансове забезпечення інновацій	3,7	4,4	2,9	27,0	32,9	2,9	1,9

За експертними оцінками ступеня розвитку окремих складових елементів інноваційного потенціалу сучасного вітчиз-

няного промислового підприємства найбільш розвиненими є такі елементи, як наявність наукових працівників і шкіл (на їх високий та дуже високий розвиток вказало 44,5 % опитаних), висококваліфікованих кадрів (38 %) та інтелектуальної власності (32,9 %) (табл. 3. 22).

Результати опитування фахівців наочно свідчать, що розвиток потенціалу підприємств суттєво стримується відсутністю достатнього фінансового забезпечення інновацій та низьким рівнем інноваційного менеджменту: лише 10 % експертів визначили рівень фінансового забезпечення інноваційної діяльності як високий (4,4 %) та дуже високий (3,7 %). Найбільша частка респондентів (60 %) підтвердила, що фінансове забезпечення інновацій на даному етапі господарювання є вкрай недостатнім для практичного переходу до інноваційної моделі розвитку промисловості. Більше від половини фахівців, які взяли участь в опитуванні, також оцінили як низький та дуже низький рівень розвитку інноваційного менеджменту (39,4 і 13,8 % відповідно).

Отже, можна зробити висновок, що формування висококонкурентного за світовими мірками наукового потенціалу має відбуватися завдяки послідовному курсу, спрямованому на постійне створення конкурентних переваг українському товаровиробникові порівняно із зарубіжними. І саме динамічний інноваційний процес здатен сприяти одержанню конкурентних переваг вищого порядку, забезпечувати економіці стійкі позиції на міжнародних ринках протягом тривалого періоду часу. Інтегрування України у світовий економічний простір можливе лише через піонерні наукові та конструкторські здобутки. У всякому іншому випадку міжнародна інтеграція нашої держави буде забезпечувати лише її обслугове становище як країни «третього світу».

3.2. Людський вимір економічної самодостатності країни

Досягнення Україною економічної самодостатності на основі інноваційно-технологічної моделі розвитку можливе не тільки завдяки мобілізації економічного потенціалу

держави, але й за наявності розвинутого людського ресурсу. Його визначальна роль у формуванні висококонкурентної економіки країни обумовлена зростанням ролі інтелектуального капіталу та інноваційної праці у суспільному відтворенні. Це висуває підвищені вимоги не тільки до фізичного, психічного та соціального здоров'я нації, а особливо до інтелектуального та освітньо-кваліфікаційного рівня сукупного працівника.

Якщо оцінювати за загальноприйнятими у світовій практиці показниками інтелектуальний, освітній та кваліфікаційно-фаховий рівень економічно активного населення України, то він є доволі високим, у цілому відповідає стандартам розвинутих країн світу та може слугувати гарантією належності країни до групи цивілізованих держав. На сьогодні кадровий потенціал нашої країни характеризується доволі значною часткою осіб з вищою освітою у загальній чисельності населення, зокрема, за напрямком природничо-математичних наук, за якою вона належить до першої десятки розвинутих держав світу [7, с. 71]. За найважливішим стосовно ступеня розвитку інформаційного суспільства показником — чисельністю сертифікованих програмістів — Україна сьогодні входить до першої п'ятірки, а за інтелектом нації згідно з рейтингом ЮНЕСКО їй також належить достатньо високе місце — 23-тє (для порівняння — Росія посідає 27-ме місце, США — 13-тє).

Такі високі показники освітнього рівня населення України знайшли відображення й у країновому рейтингу індексу людського розвитку ПРООН, зокрема в освітньому компоненті, який формується за рахунок трьох індикаторів — рівня грамотності дорослого населення (віком від 15 років), сукупного коефіцієнта охоплення населення навчанням (сукупної частки учнів) та індексу освіченості. Що стосується рівня грамотності дорослого населення, то динаміка цього показника протягом 1992—2005 рр. (рис. 3.7) свідчить про традиційно високий його рівень: протягом 1998—2005 рр. він становив 99,6 %, що відповідає середньому значенню даного індикатора за країнами СНД та Східної Європи.

Натомість певною варіативністю характеризувався сукупний коефіцієнт охоплення населення навчанням протягом зазначеного періоду: якщо з 1992 р. по 1994 р. цей показник поступово

знижувався з 73,7 % до 72,4 % відповідно (що пояснюється глибокою економічною кризою того часу, яка істотно послабила мотивацію молодих громадян держави до підвищення освітнього та професійно-фахового рівня), то з 1995 р. він почав упевнено зростати, досягнувши у 2005 р. «рекордної» позначки у 86,5 % [41, с. 230]. Хоча таке значення відповідає середньому рівню розвинутих країн, але в таких країнах-лідерах, як Швеція, Австралія, Бельгія, Великобританія та Фінляндія, цей показник перевищує 100 %. Це свідчить про те, що в цих державах охоплені навчанням не лише молоді люди та громадяни старшого віку, але й громадяни інших держав.

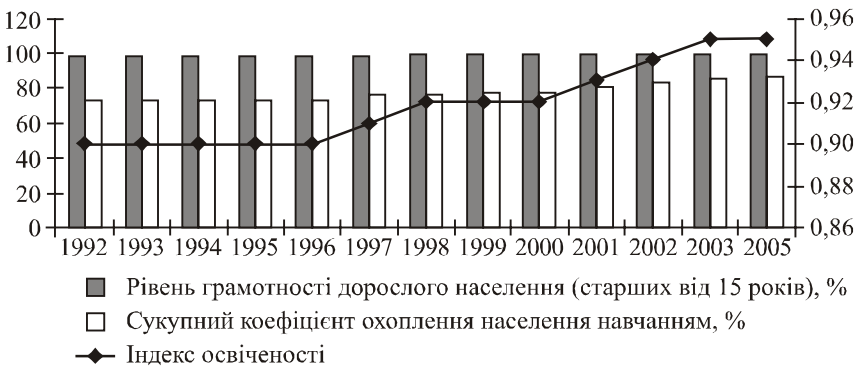

Рис. 3.7. Динаміка освітньої компоненти Індексу людського розвитку України протягом 1992—2005 рр. [6, с. 99; 9, с. 242; 41, с. 230—232]

Проте найповнішу картину про рівень освіти в Україні дає індекс освіченості населення. Цей показник протягом першої половини 1990-х років поступово знижувався: з 0,902 у 1992 р. до 0,898 у 1993 р. та 0,899 у 1994 р. Проте починаючи з 1995р. індекс освіченості починає зростати, досягнувши у 2005 р. рівня 0,95, що майже на 5 % більше, ніж у 1992 р. Для порівняння: загальносвітовий індекс рівня освіченості у 2005 р. становив 0,75, що майже на 20 % нижче, ніж в Україні [41, с. 230—232].

Таким чином, за своїми освітніми надбаннями наша держава значно випереджає країни, які близькі до неї за рівнем людського розвитку. Навіть у деяких країнах, які належать до групи держав з високим індексом людського розвитку, —

Гонконзі (21-ше місце у світовому рейтингу за ІЛР у 2005 р.), Кіпрі (38-ме місце відповідно), Брунеї (30-те місце), Чилі (40-ве місце), Бахреїні (41-ше місце) — індекс освіченості у 2005 р. був істотно нижчим, ніж в Україні (0,885, 0,904, 0,877, 0,914 та 0,864 відповідно) [41, с. 229].

Якщо оцінювати гендерні, географічні та національні параметри освіченості українського суспільства, то слід відзначити відсутність будь-якої дискримінації за цими ознаками, що свідчить про належність України до групи цивілізованих націй світу за цими ознаками. Так, наприклад, рівень освіченості жінок віком старше від 15 років практично дорівнює відповідному показнику чоловіків (відповідно 99,2 % і 99,7 % у 2006 р.), а сукупний відсоток жінок, які вступили до навчальних закладів усіх рівнів, навіть перевищує сукупний валовий коефіцієнт чоловіків (87 % проти 84 %).

На жаль, Україна поступово втрачає свої високі позиції у країновому рейтингу світової інтелектуальної еліти через незатребуваність висококваліфікованих кадрів на Батьківщині і їх масовий відплив за кордон.

Щодо фізичного та соціально-психологічного стану людського ресурсу України, то очевидне його істотне погіршення за роки незалежності, що виявляється у депопуляції та старінні населення, погіршенні його здоров'я, декваліфікації значної частини працівників, відсутності соціального оптимізму та маргіналізації окремих верств населення. Так, за період з 1991 до 2007 р. відбулося катастрофічне скорочення чисельності населення України (з 52,1 до 46,7 млн осіб), особливо репродуктивного та працездатного його контингенту (з 25,8 до 22,9 млн осіб). При цьому рівень економічної активності населення віком 15–70 років скоротився відповідно з 68,5 % до 62,3 %, а рівень зайнятості — з 61,5 % до 56,4 %.

Уже сьогодні в нашій державі близько 23 % усього населення — люди пенсійного віку (25,4 % жінок та 16,6 % чоловіків, що є одним з найвищих показників у світі), неухильно знижується і співвідношення чисельності населення працездатного віку та чисельності людей похилого віку (старших від 60 років). Процес старіння населення є результатом передусім зниження народжуваності та збереження її протягом тривалого

періоду на рівні, що не забезпечує навіть простого відтворення поколінь¹. Якщо дана тенденція і надалі збережеться, то значно зросте економічне навантаження на активне населення з непосильним «тягарем» утримання непрацюючих пенсіонерів. Постаріння нації не сприяє й формуванню інноваційних стратегій суспільного розвитку, підвищенню кваліфікації робочої сили відповідно до потреб впровадження нових технологій, робить націю менш конкурентоспроможною порівняно з молодими динамічними націями.

Очікуване скорочення трудових ресурсів настільки значне, що за прогнозами авторитетних експертів не може бути компенсоване у коротко- та середньостроковій перспективі ані за рахунок зростання продуктивності праці, ані за рахунок винесення виробництва в перенаселені країни з дешовшою робочою силою. Тому в перспективі праця стане одним із найбільш дефіцитних, якщо не найдефіцитнішим, ресурсом в Україні. Уже сьогодні дефіцит робочої сили істотно стримує розвиток економіки: протягом останніх п'яти років кількість вакансій у промисловості України зросла втричі, кадровий дефіцит спостерігається на кожному другому оборонному підприємстві, що відроджується.

«Найстарішим» (де частка осіб віком 60 років і старше в загальній кількості населення перевищує 24 %) є населення Вінницької, Полтавської, Сумської, Черкаської та Чернігівської областей. До другої групи (з часткою 22,9—24 %) належать Донецька, Житомирська, Кіровоградська, Луганська та Хмельницька області. До третьої групи (з часткою 21,7—22,9 %) входять Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Тернопільська та Харківська області. До четвертої групи слід віднести Автономну Республіку Крим, Волинську, Івано-Франківську, Одеську, Миколаївську, Херсонську, Львівську, Чернівецьку області та м. Севастополь (з рівнем старіння у 19,3—21,7 %). «Наймолодшим» (з часткою осіб літнього та похилого віку на рівні 15,5—19,3 %) є населення Закарпатської, Рівненської об-

¹ В економічно розвинутих країнах до цього додається вплив зростання середньої тривалості життя населення. Істотною протидією старінню населення цих країн є міграція, оскільки приїжджає в основному молодь. В Україні ж, як і в більшості країн з перехідною економікою, міграція тільки каталізує процес низької народжуваності на фоні помітного скорочення середньої тривалості життя населення.

ластей та м. Києва. Проте, якщо демографічна молодість західних регіонів обумовлена відносно високою народжуваністю, то в Києві основним чинником є постійний міграційний приплив молоді [19, с. 23].

Скорочення тривалості життя та погіршення стану здоров'я населення держави обумовлено причинами як економічного, екологічного і соціального, так і психологічного характеру (зростання кількості стресових ситуацій, пов'язаних з втратою роботи та засобів до існування, невпевненістю населення у майбутньому, збільшення рівня отруєння алкоголем, зловживання наркотиками, зростання кількості нещасних випадків, сплеск суїцидних настроїв серед населення тощо). Протягом 1992—2006 рр. середня тривалість життя в Україні скоротилася з 69,1 до 66,1 року, або на 4,4 %. В Україні дуже значними є відмінності в очікуваній тривалості життя при народженні, навіть порівняно з іншими країнами пострадянського простору. За даними Звіту про розвиток людини у 2005 р. ці показники становили: 72,5 року для жінок і 60,1 року для чоловіків, тобто розрив перевищував 12 років на користь жінок. Очікувана тривалість життя чоловіків в Україні є чи не найнижчою у групі країн із середнім рівнем людського розвитку [за винятком деяких пострадянських країн — Російської Федерації (59 років), Казахстану (57,8 року) та Туркменистану (58,3 року)] і до того ж і далі скорочується.

Стан суспільного здоров'я та системи його забезпечення є одним з основних показників рівня і характеру розвитку людського ресурсу, адже низька тривалість життя населення та висока захворюваність блокують формування та реалізацію можливостей людини, різко обмежують свободу життєвого вибору. А стан системи охорони здоров'я характеризує ставлення суспільства не тільки до проблеми запобігання хворобам, а й у широкому плані — до розвитку людини.

Якщо проаналізувати такий узагальнювальний показник стану здоров'я населення України, як рівень загальної захворюваності, то він свідчить про те, що протягом 1990—2006 рр. суттєво зросла кількість уперше зареєстрованих хвороб у розрахунку на 100 тис. осіб, у тому числі системи кровообігу — у 2,1 раза, новоутворень — на 30 %, органів травлення — на

26 %, органів сечостатевої системи — на 78 %, кістково-м'язової системи — на 16 %, уроджених аномалій, деформацій та хромосомних порушень — на 30 %, інфекційних і паразитарних — на 13 % (у тому числі активного туберкульозу органів дихання — вдвічі) [8]. За захворюваністю на хвороби кровообігу та цукрового діабету серед країн СНД у 2004 р. Україна посіла перше місце. Профілактика захворювань в державі перебуває на критично низькому рівні.

Надзвичайну загрозу нинішньому і прийдешньому поколінням українців несе підвищення рівня захворюваності населення соціально небезпечними хворобами, такими як туберкульоз, ВІЛ/СНІД, різні інфекції. Так, протягом 1990—2006 рр. кількість уперше встановлених діагнозів ВІЛ/СНІД у розрахунку на 100 тис. населення зросла в Україні з 0,08 до 15,4 осіб, а кількість померлих від даного діагнозу — з 0,06 до 1,2 особи відповідно. Серед ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД, які перебувають нині на обліку в медичних закладах, 66 % — це чоловіки, а 68 % — особи, інфіковані в результаті ін'єкцій наркотиків.

Регіональний розподіл хворих на ВІЛ/СНІД дозволяє виокремити найбільш «маргінальні» у цьому плані українські регіони: Одеська (357 випадків на 100 тис. населення), Донецька (272 випадки), Дніпропетровська (133 випадки) області та АР Крим (186 випадків). Найнижчий рівень захворюваності на ВІЛ/СНІД у Полтавській (жодного випадку), Рівненській (2 випадки на 100 тис. населення), Івано-Франківській (3 випадки) та Тернопільській (4 випадки) областях [30, с. 132].

Подібна динаміка характерна і для захворювання на активну форму туберкульозу: протягом 1990—2005 рр. кількість вперше встановлених діагнозів у розрахунку на 100 тис. населення зріс з 31,9 до 80 осіб, а кількість померлих — з 8 до 19 осіб відповідно [44, с. 35]. Майже троє з кожних чотирьох осіб, яким уперше в житті встановлено діагноз активного туберкульозу, — чоловіки, а 82 % — це особи працездатного віку. Щодо регіональної структури захворюваності на туберкульоз в Україні, то «лідером» на сьогодні є Херсонська область (154,6 осіб з уперше встановленим діагнозом на 100 тис. населення), далі йдуть Миколаївська (100,9) та Запорізька (96,7)

області. Найнижчі показники в Полтавській (31,6), Хмельницькій (54) та Черкаській областях. Про нижчу якість діагностування і лікування цієї небезпечної хвороби у сільській місцевості свідчить той факт, що кількість уперше зареєстрованих хворих на активний туберкульоз у 2005 р. у сільських населених пунктах була на 11,4 % нижчою від відповідного показника міських поселень, а загальна захворюваність на активний туберкульоз серед селян на 4,6 % вища, ніж серед мешканців міста [30, с. 130—131].

За офіційними статистичними даними на території України за показником рівня захворюваності населення виокремлюються чотири регіональних групи. До першої групи віднесено м. Київ, м. Севастополь, а також Вінницька, Черкаська, Волинська та Чернігівська області, для яких характерні найвищі показники захворюваності населення (із середнім рівнем в 1,9 випадків на 1 особу). До другої групи належать Дніпропетровська, Київська та Івано-Франківська області — з середніми показниками щодо загальної захворюваності населення (1,7 випадків на 1 особу). Третя група охоплює Чернівецьку, Донецьку, Одеську, Тернопільську, Закарпатську, Львівську, Полтавську, Житомирську, Сумську, Хмельницьку, Кіровоградську, Херсонську, Рівненську та Луганську області — з низькими показниками рівня захворюваності (1,5 випадків на 1 особу). І, нарешті, Запорізька, Миколаївська та Харківська області, а також АР Крим належать до групи регіонів з найнижчими показниками захворюваності населення (1,3 випадків на 1 особу).

Разом з тим, на думку експертів Державного комітету статистики, навіть ці цифри не відбивають реальної ситуації зі станом здоров'я української нації, оскільки значна частина українських громадян унаслідок низької особистої культури часто не звертається до закладів охорони здоров'я за медичною допомогою. Тому з метою підвищення об'єктивності аналізу рівня захворюваності українського населення одночасно з аналізом статистичних узагальнень доцільно додатково застосувати результати соціального дослідження «Базова захищеність населення України», котре щороку проводить Держкомстат України за технічної підтримки МОП і ПРООН.

Дана вибірка відбиває реальний рівень захворюваності українського дорослого населення за чисельністю, статтю, віком та місцем проживання. Згідно з даними останнього дослідження, проведеного у 2005 р., третина населення України має хронічні хвороби, близько 57 % українських громадян вважаються умовно здоровими (решту становлять інваліди та особи, які перебувають на диспансерному обліку), а не хворіє лише п'ята їх частина. Нерозвиненість в Україні діючої системи охорони здоров'я та низький рівень купівельної спроможності громадян обумовлюють обмежений доступ українських громадян до отримання медичної допомоги належного рівня за місцем проживання.

Специфічні особливості має й динаміка інвалідизації та виробничих травм в Україні, особливо серед населення працездатного віку. Станом на 2006 р. рівень первинної інвалідності серед дорослого населення України становив 53 нових випадки на 10 тис. осіб, а серед осіб працездатного віку — 57 на 10 тис. осіб. Головними причинами інвалідизації українського населення є хвороби системи кровообігу, онкологічні захворювання, травми, отруєння та інші зовнішні чинники. Аналіз ефективності системи охорони праці та здоров'я у регіональному розрізі дозволяє зробити висновок, що значне скорочення протягом 1990—2007 рр. практично в усіх регіонах України кількості травмованих на виробництві було обумовлено не стільки поліпшенням системи охорони здоров'я, скільки реструктуризацією підприємств та ускладненою процедурою засвідчення заподіяної травми, низьким рівнем соціальною захисту потерпілих на виробництві та їх небажанням втратити робоче місце тощо.

Резюмуючи викладене, можна констатувати, що високий рівень захворюваності та інвалідизації населення України призводить до значних втрат українським суспільством національного людського ресурсу, гальмує процеси його якісного відтворення, перешкоджає його збереженню та можливостям розвитку й ефективного використання. А взаємодія прямих демографічних втрат (смертність) з непрямими (захворюваність, інвалідність та травматизм) кількісно і якісно деформує людський ресурс нації.

Ще однією негативною тенденцією, яка відображає поглиблення деформаційного процесу на ринку праці України, є істотне погіршення структури зайнятості населення з втратою кадрового потенціалу національної економіки. Так, рівень та якість зайнятості населення традиційно розглядається міжнародними організаціями як один з основних критеріїв конкурентоспроможності країни разом з рівнем освіти, доходу, демографічними показниками тощо. Аналіз загальної структури зайнятості українського населення дозволяє зробити висновок про її невідповідність міжнародним критеріям конкурентоспроможності та інноваційним пріоритетам розвитку національної економіки. Так, протягом останнього десятиліття зросла частка економічно активного населення України, зайнятого на некваліфікованих роботах (зі збереженням пріоритету видобувних галузей, характерних для сировинних економік), а також в особистому та підсобному господарстві та самозайнятих.

Щодо галузевого розподілу населення України, то найбільша концентрація робочої сили спостерігається нині у сільському господарстві, де зайнято до 25 % економічно активного населення держави (для порівняння: частка сільськогосподарського сектору в Канаді становить близько 3 % загальної чисельності зайнятих, у Франції — 3,6, в Угорщині — 6,3, у Чехії — 4,8 %) [17, с. 22] на фоні недостатньої її концентрації у промисловості та будівництві (де частка працівників істотно нижча, ніж у більшості економічно розвинутих країн). Більше того, у країні сформувалася нова сфера зайнятості — у дрібному (переважно торговельному) бізнесі й індивідуальній діяльності, котра лише за 1995—2007 рр. зросла майже вдвічі й охопила за різними оцінками понад 20 % економічно активного населення країни.

Що стосується частки працюючих у невиробничих галузях у загальних обсягах зайнятості в Україні, то в цілому вона відповідає світовим стандартам міжнародної конкурентоспроможності країн. Проте помітно нижчою є частка зайнятих в науці, науковому обслуговуванні виробництва та фінансовій діяльності, що свідчить про неінноваційний тип розвитку економіки та недостатній розвиток ринкової інфраструктури. Так, ще в 1990 р. в нашій країні було зосереджено 6,5 % світового

науково-технічного потенціалу за чисельності населення, яка становила лише 0,1 % світової, а з кожної тисячі зайнятих 11 осіб працювали у науково-технічній сфері. Проте на сьогодні ситуація істотно змінилась: на фоні зростання кількості організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи (з 1344 у 1991 р. до 1487 у 2005 р.), чисельність кадрів скоротилася майже втричі — з 313 тис. осіб у 1990 р. до 105 тис. осіб у 2005 р. На сьогодні в українській економіці працює близько 12 тис. докторів наук та понад 68 тис. кандидатів наук [8].

Разом з тим, хоч показник чисельності працівників науково-технічної сфери на тисячу зайнятих в Україні і відповідає рівню таких країн, як Іспанія, Польща, Угорщина, Чехія, поступаючись Німеччині (з показником 17,8), Великобританії (15,2), Данії (14,2) та Австрії (10,0), частка зайнятих науковими дослідженнями та розробками в Україні становить нині лише 0,52 % від загальної кількості зайнятих в економіці за середньоєвропейського значення цього показника для країн ЄС — 1,2.

Узагальнюючи наведені факти, можна констатувати, що галузева структура зайнятості економічно активного населення України відображає «консервацію» в нашій країні адекватного потребам індустріального суспільства типу зайнятості. З урахуванням збереження загального низького рівня продуктивності праці в базових галузях народного господарства та з примітивізацією структури господарства він входить у гостру суперечність із загальним високим освітнім та професійно-кваліфікаційним рівнем українських кадрів, загрожуючи деградацією нагромадженого протягом радянського періоду індустріального та наукового потенціалу України та відпливом кваліфікованих кадрів з національних анклавів високих технологій за кордон.

Серед факторів, які негативно впливають на стан та якісне відтворення людського ресурсу в Україні, слід відзначити такі:

- зниження обсягів виробництва в країні та доходів населення;
- зростання нерівності в доходах та рівні життя населення;
- руйнування державних систем освіти й охорони здоров'я;
- скорочення обсягів інвестицій у людський ресурс нації;

- активізація процесів трудової (передусім інтелектуальної) еміграції працездатного населення країни;
- невідповідність параметрів функціонування ринку освітніх послуг потребам ринку праці та ін.

Так, якщо аналізувати такий показник, як обсяг ВВП на душу населення, котрий відбиває рівень добробуту населення держави та ефективність функціонування національної господарської системи, то протягом 1990—2005 рр. у доларовому еквіваленті він знизився на 70 %. Не випадково, що з трьох основних компонентів, за якими розраховується Індекс людського розвитку, Україна найбільше відстає саме за показником ВВП на душу населення. Душовий ВВП в нашій державі стрімко знижувався протягом 1992—1998 рр. і почав зростати лише з 1999 р. На сьогодні за показником ВВП на душу населення Україну випереджають не тільки розвинуті країни світу та Балтійські держави — нові члени Євросоюзу (котрі за рівнем доходів наближаються до розвинутих країн Європи: Латвія, Литва, Естонія), але й низка країн пострадянського простору.

Поряд з характеристикою ВВП на душу населення, рівень розвитку людського ресурсу країни та умови його якісного відтворення можна оцінити і за показником продуктивності праці. Протягом 1990—2005 рр. її падіння становило 30 %, що було обумовлено спадом обсягів промислової продукції на 42 %, продукції сільського господарства — на 45 % та виробництва товарів народного споживання — на 48 %.

Ще одним фактором, який негативно позначається на умовах відтворення людського ресурсу України та мотивації до творчої, креативної діяльності, є штучне стримування зростання доходів населення. Так, реальна заробітна плата та реальні пенсійні виплати протягом 1990—2000 рр. скоротилися майже вчетверо. Переломити цю тенденцію вдалося лише з 2001 р., коли зростання реального доходу стосовно до попереднього року становило 119,3 %. Протягом 2000—2007 рр. середньорічні темпи зростання реальних доходів населення України стабілізувалися на рівні 15—17 %, що дозволило істотно підвищити рівень матеріальної забезпеченості та витрат українських домогосподарств.

Утім вкрай низьким залишається рівень середньомісячної заробітної плати економічно активного населення України, який у 2007 р. становив 1351 грн [8] (для порівняння: в Польщі — близько 800 дол., в Чехії — 720 дол.). Водночас за даними ОЕСР питома вага оплати праці у ВВП становить, приміром, за країнами ЄС 60—65 %, у Канаді — близько 52 %, у Великобританії — 56 %, США — 58 %, а в Японії питома вага оплати праці у національному доході досягає позначки 75 %. В Україні ж за результатами 2003 р. питома вага фонду заробітної плати у структурі ВВП становила лише 44,6 %, що свідчить про значне відставання (на рівні 10—20 п. п.) нашої держави від країн-лідерів світового рейтингу конкурентоспроможності за питомою вагою доходів від найманої праці у ВВП [33, с. 43].

Негатив подібної ситуації посилюється тим, що, по-перше, заробітна плата є основним джерелом доходів більшості населення нашої країни, а отже, визначальним чином впливає на рівень добробуту населення країни загалом та формування позитивного іміджу країни в очах світової громадськості. А по-друге, як показують статистичні дані, у галузях, котрі визначають науково-технічний прогрес та наукомістке виробництво, реальна заробітна плата в Україні — найнижча. Наприклад, рівень номінальної заробітної плати протягом 2004—2007 рр. у сфері освіти становив 83,2 %, у сфері охорони здоров'я — 70,8 %, у сфері послуг — 82,8 % середнього рівня за економікою [8]. Найвищих рівнів заробітної плати, головним чином за рахунок високої питомої частки позатарифної оплати праці, досягнуто нині на підприємствах атомної, газової та нафтодобувної промисловості.

Що стосується структури фонду оплати праці українських працівників, то протягом останніх років у загальній сумі нарахувань істотно зросла частка основної заробітної плати на фоні зменшення ваги додаткової оплати та інших заохочувальних та компенсаційних виплат. Це свідчить про зменшення можливостей підприємств щодо стимулювання праці, оскільки структура фонду оплати праці тісно пов'язана з фінансовим станом підприємств та можливостями матеріального заохочення працівників до праці. Крім того, наявна нормативно-

правова база, котра регулює податковий тиск на фонд заробітної плати, не відповідає умовам розширеного відтворення соціальної сфери.

Як результат — низький життєвий рівень населення й зростання людської бідності², а також поглиблення нерівності у доходах та рівні життя українських громадян. Якщо аналізувати структуру сукупних витрат домогосподарств держави, то протягом 2000—2006 рр. в усіх регіонах України більше ніж 90 % доходів витрачалося на споживчі витрати (передусім на харчування)³, що свідчить про загалом низький рівень життя населення держави. Його підтверджують і оцінки експертів ПРООН, згідно з якими 25 % населення України перебуває нині за межею бідності, визначеною за абсолютним критерієм у 4 дол. США на день за ПКС [18, с. 14]. І хоч значення цього показника в Україні є значно нижчим порівняно з державами пострадянського простору (наприклад, у Російській Федерації він становить 53 %, в Казахстані — 62 %, в Молдові — 82 %), проте істотно перевищує показники країн Центральної та Східної Європи.

Проблемою в Україні залишається також значний розрив між доходами найбагатших і найбідніших верств населення. Варто зазначити, що критично небезпечним у плані соціальної ситуації є 7—10-кратний розрив доходів граничних децильних груп населення в Україні. За даними офіційної статистики, доходи 10 % найбагатших приблизно в 13 разів перевищують доходи 10 % найбідніших. Гранично критичне значення цього показника відповідно до світових стандартів становить 10 : 1, а

² Людська бідність, яку фахівці ПРООН кваліфікують як втрату базових людських можливостей, виявляється у недоїданні, скороченні споживання таких важливих продуктів харчування, як молоко, м'ясо, риба, овочі та фрукти за одночасного переходу значної частини населення на споживання харчів низької якості з пониженням калорійності денного раціону нижче від ustalених норм. З 1997 р. експерти ПРООН розраховують такий показник, як індекс бідності за можливостями, який відбиває позбавлення основних можливостей розвитку в усіх аспектах, що вимірює ІЛР, — тривалість життя, рівень освіти та добробут. Для оцінки бідності за можливостями використовується низка індикаторів, проте для України на сьогодні розраховуються лише ймовірність не дожити до 60 років при народженні та відсоток населення, що проживає за межею бідності. Для країн ОЕСР, Східної Європи та СНД використовується абсолютний критерій бідності — 4 дол. США на день, тоді як для інших регіонів застосовується межа бідності 1 та 2 дол. США на день [18, с. 14].

³ Найбільша частка сукупних витрат домогосподарств на придбання продовольчих товарів зафіксована у Закарпатській, Рівненській, Чернівецькій, Чернігівській, Волинській та Донецькій областях, а також в АР Крим.

за розрахунками А. Чухна, на одного офіційного українського мільйонера припадає близько 117 тис. бідних людей. Разом з тим можна припустити, що децильний коефіцієнт диференціації грошових доходів населення України є заниженим, оскільки заможні родини уникають оприлюднення власних доходів та витрат [33, с. 44].

Система навчання в Україні також потерпає від негативних впливів трансформаційних процесів, за роки яких наша держава частково втратила свої переваги в системі середньої та вищої освіти, що погіршило її позиції у світі⁴. Так, протягом 1990—2007 рр. значно зменшилась чисельність учнів загальноосвітніх навчальних закладів (з 7132 до 4857 тис. осіб) та студентів професійно-технічних закладів (з 643,4 до 473,8 тис. осіб відповідно)⁵. Крім того, істотно скоротилась і кількість закладів, котрі готують вітчизняні професійно-технічні кадри: якщо у 1990 р. їхня чисельність становила 1246, то у 2006 р. — лише 1021 (за найнижчого показника 953 у 2003 р.) [8].

Подібні тенденції були обумовлені, по-перше, ліквідацією та реорганізацією безперспективних, зі слабкою матеріально-технічною базою закладів; по-друге, скороченням потреб підприємств у новій робочій силі; по-третє, зростанням чисельності учнів старших класів, котрі виявили бажання продовжити навчання в школі з метою дальшого навчання у вищих навчальних закладах. Останній чинник є особливо вагомим, адже з розширенням приватного сектору у сфері освітніх послуг в Україні чимало учнів (навіть з низькою успішністю) здобули можливість продовжити навчання в приватних вищих навчальних закладах. Значна частина таких ВНЗ не висуває високих вимог до вступників, а з причини відсутності необхідної мате-

⁴ Соціологічні опитування свідчать про те, що значна частина громадян України (майже 60 %) відзначають погіршення якості освіти, 57 % опитаних переконані, що знижується загальний освітній рівень населення, а впевненість у тому, що українська система освіти дає сьогодні добрі знання, висловили лише 18 % громадян.

⁵ Останніми роками набір у ПТНЗ, зокрема в групи, що дають повну загальну середню освіту, стабілізувався на рівні 310—314 тис. осіб щороку, що становить у середньому 15 % від кількості учнів, котрі закінчили 9 класів. Щодо регіональної структури професійно-технічної підготовки в Україні, то вона є доволі диференційованою і відповідає головним чином рівню «інтелектуального насичення» промислово-виробничих об'єктів в державі: якщо у м. Києві частка учнів ПТНЗ не перевищує 7—8 % загального учнівського контингенту, в Одеській області — близько 10 %, то в Донецькій та Луганській областях перевищує 25—26 %. Щорічний випуск ПТНЗ протягом останніх п'яти років стабілізувався на рівні 270—285 тис. осіб.

ріально-технічної бази та авторитетного професорсько-викладацького корпусу неспроможні забезпечити освіту високої якості.

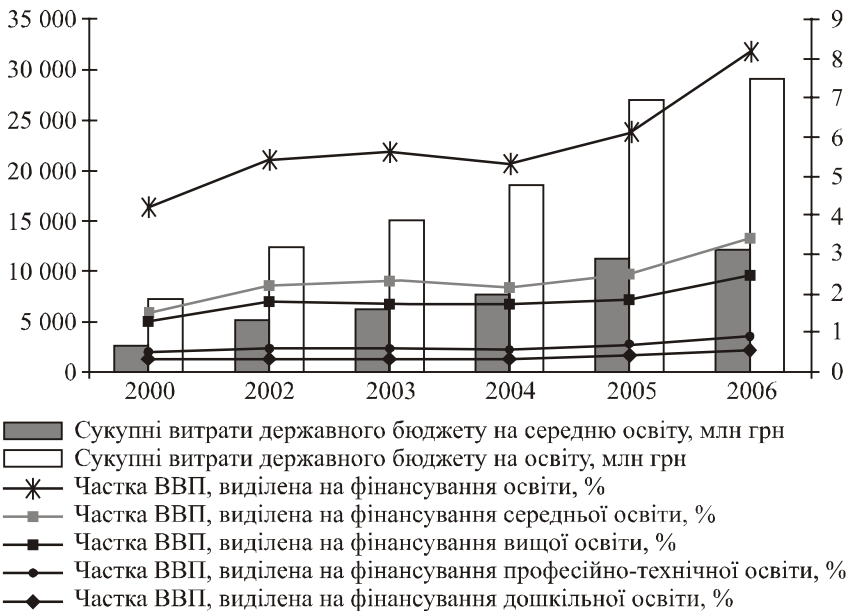

Рис. 3.8. Динаміка витрат державного бюджету на фінансування освіти в Україні протягом 2000—2006 рр. [18, с. 168], [8]

Вкрай низькими залишаються обсяги державного фінансування освітньої сфери. Незважаючи на те що протягом останніх п'яти років дещо покращується фінансове забезпечення як освіти в цілому, так і сегментів середньої та вищої школи, зокрема (рис. 3.8), виділені кошти — дуже незначні й неспроможні задовольнити потреб ні галузі, ні навчальних закладів. Це свідчить про недалекоглядну державну політику щодо розвитку національної системи освіти. Як результат — вкрай низьким залишається стан матеріально-технічної бази національної освіти, українські учні та студенти недостатньо забезпечені сучасними підручниками та наочним матеріалом, а для навчального процесу в Україні характерним є катастрофічно недостатній рівень комп'ютеризації та доступу до глобальної інформаційної мережі Інтернет. Так, у цілому по Україні один

комп'ютер припадає на 75 учнів загальноосвітніх шкіл за середньоєвропейського показника 15 учнів. Тож не дивно, що за показником використання сучасних інформаційних технологій у рейтингу з 82 країн Україна посідає нині лише 70-те місце (для порівняння — Естонія — четверте), тимчасом як за радянських часів в нашій країні було зосереджено близько 40 % кібернетичного потенціалу СРСР. Крім того, наша держава не бере участі в міжнародних порівняльних дослідженнях щодо навчальних досягнень учнів, котрі щороку проводяться за сприяння мережі міжнародних організацій — ООН, ЮНЕСКО та ОЕСР, а перемоги вихованців кількох елітних шкіл на престижних міжнародних олімпіадах суттєво не впливають на формування позитивного іміджу національної системи освіти в очах світової громадськості.

Має місце й нераціональне використання людського ресурсу в Україні. Перехідний період до ринкової економіки виявив таку проблему ринку праці, як невідповідність параметрів функціонування ринку освітніх послуг потребам ринку праці. Функціонуючи в автономному режимі, ринок освітніх послуг не готовий цілком задовольнити попит роботодавців у кадрах та гнучко реагувати на зміну в їхніх потребах. Незважаючи на те що останніми роками кристалізувалася така позитивна тенденція розвитку ринку праці, як скорочення рівня реального безробіття (яке нині є одним з найнижчих у Європі), незайнятість населення дотепер залишається гострою соціальною проблемою. Від неї потерпають переважно молоді спеціалісти, котрі не можуть працевлаштуватися за фахом після закінчення професійних та вищих навчальних закладів (у тому числі державної форми власності) з причини незатребуваності опанованої професії. Так, з 49,9 тис. випускників вищих навчальних закладів у 2005 р., які зареєструвались у службі зайнятості як безробітні, 42,5 % навчалися за напрямками «економіка», «комерція та підприємництво»; 18,3 % — за інженерними, а 12,2 % — за медичними спеціальностями.

Така сама ситуація і з випускниками професійно-технічних навчальних закладів: з загальної їх чисельності у 2006 р. — 289,3 тис. осіб [8] — 40 % становили кваліфіковані робітники з інструментом, 20 % — працівники сфери торгівлі та побуто-

вих послуг, 18 % — оператори комп'ютерного набору та складальники устаткування і машин. Загалом на початок 2008 р. у структурі потреб народного господарства близько 60 % припадає на робітничі професії.

Насправді ж чисельність молодих спеціалістів, котрі не знайшли роботу за здобутим фахом, істотно перевищує офіційні дані, особливо серед випускників вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації за спеціальностями «Облік і аудит», «Банківська справа», «Правознавство», «Економіка підприємництва» та «Педагогічна освіта», а серед випускників навчальних закладів I—II рівнів акредитації — за спеціальностями «Бухгалтерський облік», «Оператор комп'ютерного набору» та працівників сфери торгівлі та надання побутових послуг.

Тобто підготовка фахівців з вищою освітою (III—IV рівнів акредитації) не узгоджується з підготовкою кадрів у вищих навчальних закладах I—II рівнів акредитації, а також з підготовкою працівників масових професій, як це робиться в усіх країнах світу. В українських ВНЗ відбувається нині стихійний процес підготовки фахівців незатребуваних професій на фоні постійного зростання непродуктивних витрат державного і місцевих бюджетів на фінансування вищої і професійної освіти, а також особистих коштів громадян на здобуття вищої освіти. З другого боку, у країні має місце протилежне явище — попит на представників багатьох робітничих професій не задовольняється, а за певними професіями відчувається гострий дефіцит якісної робочої сили: обсяги заявленої підприємствами потреби в працівниках робітничих професій протягом 2002—2004 рр. зросли на 34 %, а за 2004—2005 рр. — ще на 12 % [26, с. 3]. Лише у 2005 р. у центрах зайнятості України роботодавці замовили майже 2 тис. фрезерувальників (за наявності зареєстрованих безробітних за цим фахом в кількості 440 осіб), значною мірою незадоволеним залишається попит на електрогазозварників, токарів, ливарників, ковалів, термістів, слюсарів-сантехніків та слюсарів-інструментальників, фрезерувальників, мулярів, швачок та ін. Отже, наявність значних за чисельністю контингентів населення, професії яких не мають попиту на ринку праці, поєднуються

з дефіцитом працівників багатьох професій та спеціальностей.

Причиною дефіциту кадрів у окремих сферах діяльності в Україні є послаблення контролю з боку держави за цільовим працевлаштуванням випускників ВНЗ та поширення практики надання фіктивних довідок про працевлаштування. Наприклад, незважаючи на значне перевищення випуску шкільних вчителів над потребою в них, у багатьох загальноосвітніх школах спостерігається нестача педагогічних кадрів. Це саме стосується випускників медичних закладів, які не працевлаштовуються за спеціальністю, а працюють у бізнесі, у фармацевтичній галузі, займаються збутом медичних препаратів іноземного виробництва.

Недостатньою мірою використовується й наявний науковий ресурс в Україні, про що свідчить, зокрема, такий узагальнювальний показник результативності наукової діяльності, як кількість публікацій українських учених. Так, у країновому рейтингу за даним показником наша держава посідає досить скромне місце: у 2003 р. було опубліковано лише 220 тис. наукових праць українських учених, з яких 6,2 % становили монографії, 58,3 % — статті у фахових наукових журналах, 35,5 % — публікації в інших виданнях. Нераціонально використовується і робочий час науковців, про що свідчить той факт, що у 2003 р. втрати робочого часу в розрахунку на 1 працюючого становили в нашій державі 374 год, або 18,8 % його річного фонду. Така загрозна ситуація вимагає суттєвого скорочення зазначених втрат з метою забезпечення економічного зростання через активне залучення наукових кадрів до виробничих процесів.

Основну частину витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт становить заробітна плата (близько 50 %), і, до речі, темпи її зростання перевищують темпи зростання інших витрат. З погляду соціальної компоненти це правильно, адже рівень оплати праці науковців залишається нині вкрай низьким. Проте не можна ігнорувати і частку витрат на устаткування, яка становить нині менше 3 % загальних витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт, та частку машин і устаткування у загальному обсязі основних засобів наукових

організацій, яка у 2003 р. становила лише 29,1 %. Водночас технічна оснащеність промислових підприємств в Україні поступово зростає: у розрахунку на 1 працівника середньооблікової чисельності українського персоналу вона становила 12,1 тис. грн у 2003 р.

Щодо регіонального розподілу даного показника, то він відображає вкрай низький рівень технічної оснащеності «інноваційномістких» промислових об'єктів: найвищі показники технічної оснащеності українських підприємств зафіксовано нині в регіонах, котрі не належать до наукових центрів, — у Кіровоградській (22,8 тис. грн на 1 працівника) та в Чернівецькій (26,7 тис. грн) областях, тоді як у регіонах, де концентрується основна частина науково-технічних працівників, даний індикатор коливається від мінімального рівня у 8,2 тис. грн у Дніпропетровській області, 11,6 тис. грн у Донецькій області до максимального 14,6 тис. грн на 1 працівника у Харківській області.

Ще не зупинено погіршення якості людського ресурсу України. Значних масштабів набуло таке явище, як вплив інтелекту — виїзд висококваліфікованих фахівців, зокрема науковців, до країн з кращими для наукової діяльності умовами. Кількісні параметри цього процесу вражають: за роки незалежності Україну залишило близько трьох тисяч докторів і кандидатів наук, багато представників творчої інтелігенції.

Головною причиною впливу інтелекту є підрив протягом 1990-х років науково-технічного потенціалу України, що призвело до нестабільності та незадовільного стану роботи наукових установ, плинності наукових кадрів з причини низького рівня оплати праці, майже двократного скорочення кількості проектних і дослідних організацій та чисельності наукових працівників, а питома вага асигнувань на розвиток НДДКР з 3 % «досягла» катастрофічної з погляду інтенсивного відтворення суспільного продукту величини 0,3 % ВВП країни (і це при тому, що фінансування науки на рівні, нижчому за 1 %, цілком позбавляє її можливості розвиватися).

Найпривабливішими для українських науковців є такі країни, як США, Німеччина, Ізраїль, Канада, Франція та Росія, на які припадає близько 85 % загальної чисельності тих,

хто виїхав за кордон. До цих країн емігрували в основному фахівці у галузях математичного аналізу, фізики твердого тіла, фізики напівпровідників, механіки твердого тіла, хірургії та інших спеціальностей, попит на які стабільно високий. Держави, до яких від'їздять українські науковці, мають від цього величезні надходження до бюджету: згідно з останнім переписом населення США 22,4 % американських громадян з ученим ступенем (16,5 % учених та інженерів зі ступенем бакалавра, 20,0 % — зі ступенем магістра, 37,6 % — зі ступенем доктора наук) мають іноземне походження [3, с. 22].

Якщо аналізувати наслідки цього процесу для вітчизняної економіки, то масова еміграція національних наукових кадрів фактично зруйнувала відомі у світі наукові школи та «знекровила» найцінніший економічний ресурс — людський. Ці наслідки можна оцінили кількісно: масштаби щорічних прямих втрат України від виїзду висококваліфікованих кадрів сягають кількох десятків мільярдів доларів; за експертними оцінками українських учених, виїзд молодого науковця за кордон на постійне місце проживання коштує державі від 250 до 300 тис. дол.

Тож не дивно, що в українських наукових установах та вищих навчальних закладах професорсько-викладацький склад — це в основній своїй масі люди пенсійного віку, тоді як у західних країнах — 40—45-річні; наукомісткість промислового виробництва України не перевищує нині 0,3 % (що в 10—20 разів нижче від світового рівня); а частка вітчизняної наукомісткої продукції на світовому ринку високотехнологічної продукції становить лише 0,05—0,1 % [25, с. 39] (проти 36 % у США, 30 % — в Японії, 17 % — в Німеччині та 6 % — у Китаї). На цьому ринку наша держава репрезентована переважно продукцією оборонно-промислового комплексу та авіаційною промисловістю.

Не відповідає параметрам постіндустріальної економіки і частка вітчизняної наукомісткої продукції в структурі ВВП: тимчасом як за цим показником держави-лідери світового господарства посідають провідні позиції у країнових рейтингах (Ізраїль — 3,5 % ВВП, Швеція — майже 2,4 %, Фінляндія та Німеччина — по 2,3 %, Великобританія — 2,2 % та ін.), забезпечуючи за рахунок інноваційної діяльності до 85—90 % при-

росту ВВП [14, с. 99], українська економіка розвивається практично без наукових розробок з відповідним показником на рівні 1,2 % ВВП. Крім того, понад 90 % продукції, що виробляється промисловістю України, не відповідає сучасному науково-технічному рівню, а сама промисловість набуває сьлюсарно-складального характеру.

Істотне погіршення за роки незалежності України кількісної та якісної структури її людського ресурсу зафіксовано й у рейтингу Індексу людського розвитку (ІЛР), що регулярно розраховується фахівцями ПРООН. Якщо аналізувати динаміку даного показника протягом 1992—2005 рр. (табл. 3.23), то слід відзначити його різке падіння починаючи з середини 1990-х років. Так, протягом 1992—1996 рр. ІЛР в Україні знизився з 0,773 до 0,731, або майже на 7 % (досягнувши найнижчого рівня на кінець періоду, коли наша країна посіла 102-ге місце у рейтингу 174 країн світу). З 1997 р. індекс людського розвитку нашої держави почав поліпшуватися: у Доповіді за 2004 р. (в якій наведено дані за 2002 р.) Україна посідала 70-те місце за значення даного показника у 0,777, проте у 2003 р. Україна перемістилась у країновому рейтингу на 78-му позицію (зі значенням даного показника 0,776).

У 2005 р. Україна дещо поліпшила свої позиції у країновому рейтингу ІЛР, посівши 76-те місце серед 177 країн світу зі значенням даного показника у 0,788, в основному за рахунок підвищення середньої очікуваної тривалості життя при народженні (до 67,7 років) та зростання ВВП на душу населення (до 6848 дол.). Для порівняння: у 2005 р. ІЛР Росії становив 0,802 (що дозволило їй посісти 67-ме місце і переміститись у групу країн з високим індексом людського розвитку), Білорусі — 0,804 (64-те місце), Румунії — 0,813 (60-те місце), Чехії — 0,891 (32-ге місце), Угорщини — 0,874 (36-те місце), Польщі — 0,870 (37-ме місце), Словаччини — 0,863 (42-ге місце), Естонії — 0,860 (44-те місце), Латвії — 0,855 (45-те місце), Болгарії — 0,824 (53-ге місце). А індекс людського розвитку Норвегії, яка протягом останніх років перебуває на першому щаблі у країновому рейтингу, становив 0,968 (що на 20 % вище, ніж в Україні) за загальносвітового рівня 0,743 (що на 4,7 % нижче від українського показника).

**ЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ІНДИКАТОРІВ РІВНЯ РОЗВИТКУ
ЛЮДСЬКОГО РЕСУРСУ В УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ 1992—2005 рр.**
[6, с. 99; 9, с. 241—249; 40, с. 283—286; 41, с. 230—232]

Показник	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Середня очікувана тривалість життя при народженні, років	69,1	68,4	67,7	66,9	67,1	68,8	69,1	68,1	68,1	69,2	69,5	66,1	66,1	67,7
Рівень грамотності дорослого населення (старших за 15 років), %	98,5	98,5	98,6	98,6	98,7	98,7	99,6	99,6	99,6	99,6	99,6	99,4	99,4	99,4
Сукупний коефіцієнт охоплення населення навчанням, %	73,7	72,5	72,4	72,7	73,4	77,1	77,9	76,9	77,3	81	84	86	85	86,5
ВВП на душу населення (за ПКС), дол. США	5921	5192	4097	3734	3406	3295	3194	3458	3816	4350	4870	5491	6394	6848
Індекс очікуваної тривалості життя	0,74	0,72	0,71	0,70	0,70	0,73	0,73	0,72	0,72	0,74	0,74	0,69	0,69	0,71
Індекс освіченості	0,90	0,90	0,90	0,90	0,90	0,91	0,92	0,92	0,92	0,93	0,94	0,95	0,94	0,948
Індекс реального ВВП	0,68	0,66	0,62	0,60	0,59	0,58	0,58	0,59	0,61	0,63	0,65	0,67	0,69	0,705
Індекс людського розвитку (ІЛР)	0,773	0,76	0,744	0,734	0,731	0,741	0,744	0,742	0,748	0,766	0,777	0,776	0,774	0,788
Рейтинг України за ІЛР / кількість країн у рейтингу	45 / 62	54 / 162	80 / 174	95 / 174	102 / 174	91 / 174	78 / 174	74 / 162	80 / 173	75 / 175	70 / 177	78 / 177	77 / 177	76 / 177

За умов формування в Україні відкритої економіки та глобальних викликів нагальною необхідністю є посилення уваги до проблеми якісного поліпшення людського ресурсу нації та нейтралізації руйнівних тенденцій в його розвитку. Це можливо за допомогою цілісної системи нормативно-правових, соціально-економічних методів, організаційних форм і заходів, які здатні формувати мотиви, стимули, ціннісні орієнтації для реалізації інтересів людини і сприяли б всебічному розвитку людського капіталу як інтелектуальної основи розвитку суспільства.

Для цього необхідно:

1. Подолати бідність та підвищити загальний добробут українського населення через жорстке державне регулювання рівнів доходів різних соціальних категорій населення з урахуванням реальної вартості робочої сили (особливо висококваліфікованого його сегмента), виведення з тіні процесу оплати праці, законодавче встановлення мінімального рівня погодинної ставки оплати праці та запровадження чіткої тарифної системи з урахуванням якісних характеристик робочої сили та ін.

2. Надати системі освіти і науки пріоритетного статусу в державі з огляду на їхню вирішальну роль у становленні постіндустріального суспільства. Це вимагає модернізації матеріально-технічної бази закладів освіти і науки, суттєвого зростання обсягів та диверсифікація джерел їх фінансування, переведення викладацького корпусу у розряд високооплачуваних категорій державних службовців, підвищення якості освіти через удосконалення її змісту та навчальних технологій тощо.

3. Створення системи безперервної професійної підготовки національних кадрів через механізми встановлення професійних кваліфікацій та стандартів та їх узгодженість із освітніми стандартами професійно-технічних та вищих навчальних закладів України; заснування в Україні професійних асоціацій на галузевому рівні; поглиблення співробітництва промисловців та роботодавців з вітчизняними закладами освіти; розвиток сучасної інфраструктури післядипломної освіти, яка б охоплювала галузеві (корпоративні) та територіальні навчальні центри, а також вищі навчальні заклади, консультаційні пункти, представницькі органи, котрі б організовували та стиму-

лювали процес професійного навчання на місцях; надання податкових пільг підприємствам залежно від проведеного навчання персоналу; відкриття індивідуальних навчальних рахунків та ін.

4. Посилення регулювання міграційних процесів в Україні через приєднання нашої держави до багатосторонніх та двосторонніх міждержавних угод у сфері трудової міграції, які б передбачали конкретні механізми захисту прав українських громадян – трудових мігрантів у частині пенсійного забезпечення, соціального та медичного страхування тощо; створення сприятливого режиму забезпечення переказів грошових коштів українських емігрантів на батьківщину та стимулювання їх ефективного залучення у вітчизняне виробництво; визнання за кордоном дипломів про освіту українських емігрантів; залучення в Україну іноземних фахівців та науковців дефіцитних спеціальностей тощо.

5. Докорінна перебудова національної системи охорони здоров'я, основними напрямками якої мають бути: розширення спектра добровільного медичного страхування; профілактична спрямованість діяльності медичної сфери з її орієнтацією на формування у населення здорового способу життя, створення здорових умов праці та побуту, активне впровадження валеологічної освіти населення; впровадження інституту сімейної медицини; гарантування державою рівня безоплатної медичної допомоги та запровадження її державного стандарту; диверсифікація джерел фінансування медичної сфери через урізноманітнення форм власності у сфері охорони здоров'я та лібералізацію умов для розвитку приватного сектору; реструктуризація спеціалізованої медичної допомоги зі скороченням обсягів стаціонарної медичної допомоги.

Отже, проведений аналіз свідчить про те, що сучасний стан людського ресурсу в Україні характеризується великою контрастністю. З одного боку, росте молоде покоління інформованих, освічених, динамічних, конкурентних, патріотично налаштованих українців, які готові до модернізації країни, а з другого — дотепер не подолані негативні тенденції у соціально-економічних умовах життєдіяльності української нації. Безперечно, виправлення цієї загрозливої ситуації є най актуа-

льнішою проблемою сьогодення для української влади і суспільства в цілому.

3.3. Стратегічний шлях економічного зростання України та забезпечення її високого конкурентного статусу

Для досягнення Україною економічної самодостатності та високого конкурентного статусу у світовій економіці безальтернативним, на наш погляд, є її розвиток на базі новітніх високих технологій та послуг у рамках шостого технологічного укладу, який визначає сьогодні стратегічні пріоритети передових країн світу. Звідси постає завдання зміни самої парадигми підприємництва, переходу його до інновативної форми як домінантного феномену поведінки компаній на основі ефективної національної інноваційної системи, інтегрованої у глобальний науково-технологічний простір. Більшість країнних моделей формування НІС характеризуються такими рисами, як перехід до нелінійної моделі інноваційних процесів, що передбачає тісний зв'язок всіх елементів і орієнтацію на інноваційний попит; зростання ролі інститутів у встановленні правил гри і в ефективній організації інноваційного процесу; диверсифікація форм та поглиблення взаємодії суб'єктів НІС.

Ефективність функціонування національних інноваційних систем залежить як від науково-технологічного потенціалу країни, так і інституційних умов, серед яких вирішальними є конкурентоспроможний підприємницький сектор, сучасна інформаційна інфраструктура та наявність інститутів міжнародного технологічного обміну.

Національна інноваційна система, як комплекс організацій та механізмів, що формують умови генерування знань, їх нагромадження, поширення та промислового використання, має три ключові елементи: науково-технічну кооперацію, ринковий механізм самоорганізації та механізм державного регулювання. Інноваційна результативність залежить передусім від характеру взаємодії

окремих суб'єктів у процесі створення і поширення нових знань та механізму управління інноваційними процесами. Вирішальне значення для інноваційного розвитку економіки має взаємодія між підприємствами при здійсненні НДДКР (науково-дослідні СП, науково-технічні альянси); між підприємствами, університетами та державними дослідними організаціями, дифузія знань та технологій у виробничу практику підприємств, мобільність персоналу між державним та приватним секторами.

Сьогодні в Україні постає невідкладне завдання — розробка та втілення інноваційної стратегії, яка передбачає створення, врешті-решт, національної інноваційної системи як механізму ефективної взаємодії державних органів управління всіх рівнів, організацій науково-технічної сфери, підприємництва та великого бізнесу з метою поєднання їх інтересів у використанні новаторських результатів та генерування її комерціалізації кластерів інтелектуальних та радикальних нововведень.

Нарощування національного економічного потенціалу має відбуватися завдяки послідовному державному курсу, спрямованому на постійне створення конкурентних переваг українському товаровиробникові проти зарубіжних конкурентів. І саме динамічний інноваційний процес гарантує йому здобуття конкурентних переваг вищого порядку, а отже, забезпечить українській економіці стійкі конкурентні позиції на міжнародних ринках в ХХІ столітті.

Спираючись на наявну в Україні економічну науково-дослідну та освітню базу, вкрай потрібно розробити й ухвалити Державну стратегію досягнення Україною економічної самодостатності і високого конкурентного статусу на період до 2016 р., в основу якої необхідно покласти інноваційну модель розвитку.

Перший етап реалізації такої стратегії (до 2009 р.) — це законодавче вирішення питання ринку землі з його основними інститутами: правом продажу землі, ринковим ціноутворенням, упровадженням системи кредитування сільгоспвиробників під заставу землі. З метою державної підтримки аграрного сектору необхідно розгорнути систему заходів зі створення європейського рівня виробничої й соціальної інфраструктури в сільській місцевості.

Крім того, необхідним є законодавче виокремлення у структурі народногосподарського комплексу високотехнологічного сектору економіки, який включає три компоненти: біотехнології та генна інженерія; нанотехнології; інформаційні технології. Саме ці технологічно авангардні напрямки можуть у першу чергу забезпечити прогрес у сільському господарстві, розв'язати низку проблем паливно-енергетичного комплексу, охорони здоров'я, охорони довкілля, модернізувати традиційні галузі промисловості, сферу послуг.

Щодо соціальних інвестицій, то вони повинні спрямовуватися переважно на виконання житлової програми, розвиток ринку нерухомості та створення нових робочих місць.

Також потрібно реструктуризувати зовнішньоекономічну сферу через підвищення частки в експорті сільськогосподарської сировини та виробів з неї, суттєво посилити наукововиробничу кооперацію з іноземними партнерами у аерокосмічній галузі, машинобудуванні, літакобудуванні, суднобудуванні, інформаційно-комунікаційній галузі, галузі будівельних матеріалів та комунального машинобудування.

Другий етап (до 2011 р.) — завершення формування інноваційної системи через створення регіональних і галузевих систем та промислових високотехнологічних кластерів у пріоритетному секторі економіки. Це — розробка великомасштабних проектів з видобутку власних паливних ресурсів та масове впровадження альтернативних джерел енергії, одночасне застосування енергоощадних технологій у виробництві, на транспорті, у побуті. Проведення активної державної політики з розвитку венчурної індустрії в Україні як засобу оперативної комерціалізації наукових розробок. Вжиття радикальних заходів проти зростаючої соціальної поляризації суспільства, запровадження механізму сплати соціальної ренти великим бізнесом, підвищення соціального статусу суспільно важливих професій. Технологічна модернізація експортоорієнтованих галузей економіки за рахунок іноземних інвестицій та прогресивних технологій. Використання переваг зон вільної торгівлі з країнами ЄС та розширення двостороннього економічного співробітництва з провідними нашими партнерами в рамках глобальної торговельної системи. Зосередження уваги державних та су-

спільних інститутів на розвитку головного національного ресурсу — людського — через систему соціального захисту, високоякісної освіти й охорони здоров'я, розв'язання житлової проблеми, гарантування гідної зарплати, що забезпечило б реалізацію особистих інтересів громадян України.

Третій етап (до 2016 р.) передбачає виведення України як рівноправного партнера на міжнародні ринки з висококонкурентною продукцією аграрного сектору (екологічно чистою і натуральною), біотехнологічної галузі, програмними продуктами, новітніми матеріалами, новими технологічними виробами, медичними засобами. Забезпечення ефективного функціонування технологічних мереж та платформ з інтеграцією у глобальну інноваційну систему. Формування цілісної загальнодержавної інфраструктури як сукупності умов і характеристик якості життя людей і ведення бізнесу, що включає матеріальну, транспортну, інформаційну, соціальну і нематеріальну (державне регулювання, загальноосвітній рівень, закони, порядок) складові. Імплементация в економічну і соціальну сферу європейських стандартів як передумови створення паритетних засад для України в її інтеграційному виборі.

Реалізація такої стратегії вимагає передусім політичного консенсусу в суспільстві, інформаційно-ідеологічної підтримки, координації і жорсткого контролю з боку держави за її виконанням і найголовніше — вона потребує національного лідера, здатного втілити її в життя.

Основними кроками держави на шляху реалізації даної стратегії є такі: формування стійкості та економічної самодостатності (високої продуктивності економіки та економічної безпеки); формування конкурентоспроможності і засад входження у світовий економічний простір на паритетних умовах. Інструментами державної політики мають бути насамперед законодавчі заходи щодо створення сприятливого бізнес-середовища для ефективної інноваційної діяльності всіх суб'єктів господарювання.

Правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності встановлені Законом України «Про інноваційну діяльність». У ньому визначені форми стимулювання та підтримки інноваційних процесів. Інновацій-

ними вважаються ті підприємства, що розробляють, виробляють і реалізують інноваційні продукти, продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70 % їхнього загального обсягу продукції. Крім того, до інноваційних підприємств належать і бізнес-інкубатори, технополіси, технопарки тощо. Разом з тим, на нашу думку, потребує уточнення поняття «інноваційна діяльність», яке охоплює тільки етапи використання та комерціалізації результатів НДДКР, не включаючи етап створення новинок, що не стимулює їх розробку. Варто було б також у законі конкретизувати види інновацій, що дало б можливість диференціювати стимули та пільги в інноваційній сфері залежно від ступеня новизни інновації, удосконалити фінансування та управління різними ланками інноваційного процесу.

Як відомо, усі інновації поділяються на ординарні (модифіковані) та радикальні, чим обумовлюється і їх суспільно-економічна ефективність. Ці особливості мають урахуватися державними органами в процесі комерціалізації інновацій з наданням пріоритетів радикальним, тобто принципово новим, інноваціям. З ухваленням Закону «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» відновлено статус класичних технопарків, що дає підстави розвивати на їх базі нові інноваційні структури (технополіси, кластер-технопарки тощо). У цьому законі, який набрав чинності з 2006 р., передбачена фінансова підтримка проектів технопарків із держбюджету, яка полягає в повному або частковому безвідсотковому кредитуванні та компенсації відсотків, які сплачують виконавці проектів фінансово-кредитним установам. Крім того, запропоновано механізм цільового субсидювання проектів технопарків у вигляді звільнення від ввізного мита при ввезенні в Україну для реалізації проектів технопарків нового устаткування тощо. На наш погляд, бюджетна підтримка у вигляді повного безвідсоткового кредитування повинна надаватися лише підприємствам високотехнологічних сфер і передусім на початкових етапах їх життєвого циклу, і не обов'язково, щоб ці підприємства працювали в межах технопарків. Це можуть бути компанії, які комерціалізують проривні метатехнології. Інакше кажучи, усі підприємства високотехнологічного комплексу повинні мати цю пільгу.

За умови виконання суб'єктами господарювання інноваційних проектів їм надається фінансова державна підтримка у вигляді безвідсоткового кредитування або часткового безвідсоткового кредитування, повної чи часткової компенсації відсотків, які сплачуються суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам, здійснюється державне страхування майна, інші гарантії. Серед джерел фінансування інноваційної діяльності, на жаль, немає венчурного капіталу, хоч за умов недостатності державних і власних коштів варто, як свідчить світовий досвід, залучати і венчурні фонди.

Згідно з Законом України «Про інноваційну діяльність» для здійснення фінансової підтримки інноваційної діяльності суб'єктів господарювання створюються спеціалізовані державні небанківські інноваційні фінансово-кредитні установи, які надають кошти на умовах кредитування під заставу та на конкурсних засадах. На рівні місцевих органів влади пропонується створювати комунальні інноваційні фінансово-кредитні установи, які фінансують на таких самих умовах. Ці умови фінансування здебільшого не задовольняють малий інноваційний бізнес.

Суб'єкти інноваційної діяльності, які одержали свідоцтво про державну реєстрацію, оподатковуються на пільгових умовах — 50 % податку на додану вартість з операцій із продажу товарів (виконання робіт, надання послуг), пов'язаних з виконанням інноваційних проектів, і 50 % податку на прибуток, одержаний від виконання цих проектів, залишаються в розпорядженні платника податку. Ці кошти зараховуються на його спеціальний рахунок і використовуються ним виключно на фінансування інноваційної, науково-технічної діяльності та розширення власних науково-технологічних і дослідно-експериментальних баз. Інноваційним підприємствам дозволяється прискорена амортизація основних фондів і встановлюється 20 %-ва норма прискореної амортизації основних фондів групи 3. Крім того, ці підприємства сплачують земельний податок за ставкою в розмірі 50 % діючої ставки оподаткування, а в разі залучення для виготовлення інновацій іноземних оборотних коштів їх звільняють від сплати ввізного мита та ПДВ.

З розвитком венчурного бізнесу створюються і нові суб'єкти підприємницької діяльності, новий вид юридичних осіб — венчурні підприємства і фонди венчурного капіталу. Проте законодавчих документів, які регулюють цю діяльність, ще недостатньо.

Щодо чинного законодавства у сфері розвитку венчурного бізнесу в Україні, то воно також має певні недоліки. В українському законодавстві поняття венчурного фонду суттєво відрізняється від загальноприйнятого: у нас це специфічний інститут спільного інвестування (ІСІ), правила формування, існування та закриття якого вмонтовані у загальні правила діяльності ІСІ та компаній з управління активами. Венчурним фондом вважається недиверсифікований ІСІ закритого типу, який здійснює виключно приватне розміщення цінних паперів власного випуску та активи якого більше ніж на 50 % складаються з корпоративних прав та цінних паперів, що не допущені до торгів на фондовій біржі або у торговельно-інформаційній системі. Учасниками венчурного фонду можуть бути виключно юридичні особи. Віднесення венчурного фонду до інститутів спільного інвестування не дозволяє врахувати низку особливостей їх діяльності та специфіку взаємозв'язків з іншими учасниками венчурної діяльності. Крім того, сама назва «венчурний» ще не гарантує, що фонд буде спрямовувати свої зусилля саме на фінансування інноваційної діяльності, вкладання коштів у високотехнологічні ризикові підприємства і проекти. Для цього у законі було б доцільно передбачити надання податкових та інших пільг для венчурних фондів, інвестиційних компаній, інших фінансових посередників, які через надання стартового капіталу або акціонування сприяють розвитку високотехнологічних підприємств, окреслити механізми венчурного фінансування малих інноваційних фірм на початкових стадіях, що створило б відповідне фіскальне і правове середовище венчурної діяльності.

З цією метою варто ухвалити закон про малі венчурні фірми та фонди венчурного капіталу, в якому визначити їхній юридичний статус, а також надати їм систему певних державних гарантій, стимулів тощо. У свою чергу, в законі про оподаткування прибутків підприємств і організацій слід було б

передбачити надання пільг щодо оподаткування венчурних фірм та фондів, а в законі про господарські товариства необхідно передбачити порядок розповсюдження акцій відкритих акціонерних товариств із правом на реєстрацію публічного випуску акцій інвесторів венчурного капіталу. Відсутність такого права робить механізм виходу з венчурного фінансування неідеальним. Доцільно було б також внести доповнення до законодавства у сфері інтелектуальної власності, яким би регулювалися взаємини між суб'єктами, що пов'язані з використанням наукового відкриття, охороною ноу-хау і передбачалась би кримінальна відповідальність за розголошення комерційних таємниць.

Існує необхідність змінити патентне законодавство. Зокрема, для розв'язання суперечностей, що виникають з розширенням виключних прав, доцільно створити спеціалізований патентний суд. Необхідно чітко зафіксувати, що патент на винахід може являти собою спільну власність кількох юридичних чи фізичних осіб — у різних комбінаціях. Не можна залишити поза увагою також і питання про власність на промислові зразки, корисні моделі, які створені на венчурних фірмах.

Основними завданнями інноваційної політики є забезпечення збалансованої взаємодії наукового, техніко-технологічного і виробничого потенціалів, розробка та впровадження механізму активізації інноваційної діяльності корпоративного сектору, створення та підтримка діючих технопарків, технологічних інкубаторів, інноваційних виробництв у пріоритетних галузях. Державна підтримка інноваційних проектів суб'єктів підприємницької діяльності має здійснюватися на селективній основі способом прямого державного фінансування та держзамовлень на інноваційну продукцію. Доцільно поширити практику створення відомчих і регіональних інноваційних фондів, ініціювати створення науково-дослідних центрів зі змішаним (державно-приватним) фінансуванням.

Роль держави залишається вирішальною у сфері освіти, саме держава за допомогою не тільки прямого контролю, а й непрямих методів економічного, правового, організаційного впливу має можливість визначати розвиток цієї галузі, тим самим забезпечувати збереження і примноження національного

інтелектуального потенціалу, здатного до інноваційного мислення. Держава не просто коригує і спрямовує розвиток освітньої сфери, а загалом формує її зміст, структуру, визначає стратегічні напрями розвитку.

Виходячи з того, що найдинамічніше сьогодні у світі розвиваються визначені нами як пріоритетні такі напрямки науки і техніки, як нанотехнології, біотехнології та інформаційні технології, вони потребують в Україні з боку держави всебічної підтримки, яка нині є явно недостатньою насамперед через значну кількість пріоритетних (більше ніж 60) науково-технічних програм, які охоплюють понад тисячу проектів. Наслідком цього за умов жорсткого обмеження бюджетних коштів стало розпорошення державних ресурсів та неповне виконання переважної частини проектів, рівень якого, на думку фахівців, останніми роками не перевищував 20 %.

З метою активізації інноваційної діяльності підприємств пропонується комплекс заходів, а саме, необхідно сформуванати галузеві НІС, ядром яких є визначені технологічні напрямки чи сегменти ринку або галузі промисловості.

Зокрема, для сектору нанотехнологій слід визнати такі пріоритети:

- стабільне асигнування програм з нанотехнологій, у тому числі спеціальну підтримку досліджень, що стосуються здоров'я людини й навколишнього середовища та формують основи технологій в певних ключових секторах, наприклад, в наномедицині, наноелектроніці, молекулярній хімії;

- розробка конкурентної дослідної інфраструктури світового рівня і визначення пріоритетних напрямків способом інвестицій, обміну передовим досвідом і доступу до існуючої інфраструктури;

- проведення семінарів щодо комерціалізації нанотехнологій, залучення промисловців і технологів, робота над виробленням спільних стандартів у цій сфері;

- розробка даних і систем моніторингу за видачею патентів.

- створення безкоштовного відкритого архіву науково-технічних публікацій;

- підвищення міждисциплінарної освіти, тренінги для науковців та інженерів;

- більш широке залучення громадян до обговорення;
- організація семінарів, розробка програм навчальних курсів;
- висвітлення в пресі новітніх досягнень;
- поглиблення міжнародної співпраці у сфері нанотехнологій.

Крім того, уже сьогодні назріла необхідність внести в антимонопольне законодавство положення, яке б лібералізувало злиття і поглинання, у разі якщо це стосується венчурних підприємств, венчурних фондів та високотехнологічних компаній, які забезпечують інноваційну активність та нарощування інноваційних переваг.

Потужним важелем державного регулювання ринкової економіки і підвищення ефективності виробництва є податкова система. Перевага податкової підтримки венчурних підприємств над прямим субсидуванням полягає в тому, що вона не вимагає виділення в державному бюджеті відповідних коштів, надається не авансом, а виходячи з досягнутих результатів інноваційної діяльності підприємств способом зменшення їх обов'язкових відрахувань. Роль податкових стимулів особливо велика в країнах з незначними обсягами бюджетного фінансування НДДКР, в Україні зокрема, оскільки вони здатні забезпечити фінансові вливання у сферу НДДКР набагато більші, ніж бюджетні асигнування.

Виходячи з важливої ролі податкової політики у розвитку інноваційно-активних фірм, пропонуємо у законодавчому порядку запровадити низку податкових стимулів для розвитку інноваційної діяльності підприємств, зокрема:

- податкові знижки пропорційно розмірам витрат підприємств недержавної форми власності на проведення НДДКР. У даному випадку компанія одержує можливість вирахувати із загальної суми оподаткованого доходу встановлений законодавством відсоток коштів, витрачених на НДДКР;

- податкові знижки на приріст витрат недержавних компаній на НДДКР порівняно з їх розміром у базовому періоді (у попередньому році, або середнє значення протягом 3—5 попередніх років). У цьому разі сума податкових платежів компанії зменшується на вставлений відсоток з кожної грошової оди-

ниці приросту витрат на НДДКР у поточному періоді. Ставка податкової знижки на приріст має бути у діапазоні 20—50 %. При цьому з метою недопущення різкого скорочення податкових надходжень до державного бюджету доцільно ввести гранично допустимий рівень податкових знижок: податковий кредит не має перевищувати 50 % суми корпоративного податку;

- дозволити інноваційно активним підприємствам прискорену амортизацію основного капіталу з метою збільшення швидкості його оборотності відповідно до вимог інноваційного відновлення. Протягом першого року експлуатації необхідно дозволити списувати устаткування в розмірі 30—50 % їх первісної вартості.

З огляду на зарубіжний досвід та вітчизняну практику пропонуємо такий орієнтовний перелік заходів, що мають бути враховані в удосконаленні державної податкової політики:

1. Для великих корпорацій, до складу яких входять венчурні фірми або підрозділи:

- звільнення від оподаткування витрат, які компанії несуть при створенні нових венчурних фірм та науково-дослідних підрозділів;

- вилучення з оподаткованого доходу компанії витрат на розробку й реалізацію фундаментальних досліджень через венчурні фірми, а також вартості апаратури й устаткування, які передаються компаніями «зовнішнім» і «внутрішнім» венчурам.

2. Для суб'єктів фінансових ринків, які сприяють розвитку венчурного бізнесу в Україні (комерційні банки, страхові компанії, пенсійні фонди, приватні інвестори, венчурні фонди):

- звільнення від податку коштів комерційних банків, страхових компаній, пенсійних фондів, інших фінансових установ, які інвестуються ними у венчурні проекти;

- пільгове оподаткування прибутків, одержаних від реалізації інвестицій у венчурний бізнес;

- пільгове оподаткування прибутків від страхування венчурних підприємств;

- забезпечення гарантій комерційним банкам при пільговому кредитуванні довгострокових інноваційних проектів.

3. Для малих венчурних фірм, що є самостійними учасниками інноваційних ринків або входять до складу великих корпорацій:

— звільнення від усіх видів оподаткування на період формування нових ідей, методологій, розробки нових інноваційних продуктів терміном від одного до трьох років залежно від характеру діяльності;

— надання субсидій на придбання необхідного обладнання НДДКР до 50 % від їх вартості;

— використання прискореної амортизації у формі дозволу на списання 20 % залишкової вартості основних фондів усіх груп щороку;

— звільнення від оподаткування коштів спрямованих на підвищення кваліфікації і перепідготовку кадрів та інформаційно-консалтингові послуги.

Необхідно зауважити, що з метою забезпечення національних інтересів країни дані заходи повинні перш за все стосуватися вітчизняних суб'єктів венчурного бізнесу, що інвестують справді у високотехнологічний сектор. Загалом податкові пільги для венчурних фірм доцільно диференціювати за видами спеціалізації наукової й виробничої продукції, термінами функціонування та метою їхньої діяльності.

Доцільно запровадити диференційовану шкалу оподаткування прибутку венчурних підприємств, одержаного від реалізації інноваційної продукції залежно від рівня її новизни та технологічної складності. Зокрема, для продукції, що належить до четвертого і нижчих технологічних рівнів, доцільно застосовувати загальний режим оподаткування. Що стосується інновацій п'ятого та шостого рівнів, то тут необхідно передбачити майже повне звільнення від оподаткування прибутку венчурних підприємств, одержаного від продажу даного інноваційного продукту. При цьому термін дії таких пільг слід ув'язувати зі строком окупності бізнес-проекту. Такий підхід дозволить зберегти на наявному рівні втрати бюджету від надання запропонованих податкових пільг за рахунок часткового покриття недонадходження коштів від підприємств, що використовують інновації вищого рівня, надходження коштів від сплати податку на прибуток підприємствами, що застосовують у виробництві інновації нижчого технічного рівня.

Крім пільг в оподаткуванні державна політика сприяння розвитку венчурного бізнесу в Україні повинна здійснюватись у різних напрямках і формах непрямого впливу, включаючи:

- скасування орендної плати венчурним підприємствам, якщо приміщення під офіси, виробничі площі надаються місцевою владою;

- уведення в практику системи державних замовлень на наукові і науково-дослідні роботи безпосередньо венчурним фірмам, що не оподатковуються;

- розробку заходів, які полегшують підприємцям вихід на міжнародні ринки нових технологій, одержання ліцензій на об'єкти інтелектуальної власності та створення захисних бар'єрів з метою забезпечення від порушення прав її власників;

- створення сприятливих умов для швидкої комерціалізації результатів наукових та науково-дослідних робіт. Останнє набуває особливої актуальності, оскільки в Україні досі інтелектуальна праця оцінюється на кілька порядків нижче, ніж в європейських державах, що стимулює виїзд талановитої молоді, висококваліфікованих фахівців на роботу в інші держави, а вітчизняна економіка втрачає можливості їх використання для розв'язання складних соціально-економічних проблем, які потребують застосування праці високоінтелектуального контингенту працівників. Тому невід'ємною складовою політики держави стосовно сприяння розвитку венчурного бізнесу повинні стати заходи, спрямовані на підвищення оцінки результатів праці фахівців наукового і науково-дослідного профілю, інженерно-технічних працівників та забезпечення престижності праці в сфері науки.

У даному контексті в Україні дуже важливим є питання формування чітких критеріїв визначення інноваційних підприємств. Це дозволило б запобігти поширенню псевдоінновацій, термін життя яких не сягає далі моменту одержання податкової пільги, та розквіту псевдовенчурних фондів, що створюються лише з метою використання податкових привілеїв.

З метою забезпечення ліквідності венчурних інвестицій та підвищення ролі фондового ринку в розвитку й акумуляції венчурного капіталу необхідно продовжити формування цілісно-

го механізму функціонування ринку цінних паперів, що забезпечував би захист прав інвесторів, сприяв вкладенню коштів у цінні папери промислових підприємств. Для цього необхідно вдосконалювати систему організації торгівлі цінними паперами, що має забезпечувати визначення справедливої ринкової вартості цінних паперів вітчизняних емітентів на основі конструктивної конкуренції між ними. При цьому доцільно було б створити організований фондовий ринок, що спеціалізується на торгівлі цінними паперами високотехнологічних вітчизняних компаній.

У сучасних умовах одним з найважливіших факторів забезпечення інноваційного розвитку країни має стати освіта. Втілення в життя державної програми розвитку освіти має бути спрямоване на перетворення цієї галузі на основний елемент національної інноваційної системи. Видатки на освіту не мають залежати від економічної ситуації в країні. Гарантування достатніх обсягів фінансування освіти має полягати не тільки у законодавчому закріпленні, а й у суворому додержанні обов'язкової норми (8 % ВВП).

Обсяги фінансування державою закладів освіти не відповідають не тільки об'єктивно необхідним потребам, а й навіть державному замовленню; фінансування вищих навчальних закладів здійснюється не відповідно до встановлених нормативів. Недостатність державного фінансування зумовлює потребу урізноманітнення джерел фінансування, пошуку гнучких механізмів залучення нових джерел фінансових ресурсів навчальними закладами з одночасними механізмами полегшення фінансового тягаря для платників, удосконалення методів фінансування освіти, які мають бути диверсифікованими та більш орієнтованими на результати освітянської та фінансово-господарської діяльності навчальних закладів.

Теоретичного та практичного опрацювання потребує також проблема появи різних форм інтернаціоналізації освітньої діяльності, ускладнення під впливом цього процесу механізму фінансування навчальних закладів. Національна система освіти повинна орієнтуватися не просто на підготовку кваліфікованих кадрів для розвитку своєї економіки, а на підготовку кадрів у сфері високих технологій, які забезпечуватимуть високий

конкурентний статус у сучасному глобальному середовищі. Саме тому реформи, які об'єктивно необхідні і сьогодні вже відбуваються в освіті, мають бути підпорядковані головній меті — підвищенню ключових компетенцій у проривних секторах економіки.

Основними умовами ефективного функціонування механізму підвищення інноваційно-технологічної складової національного корпоративного сектору мають стати:

— формування мотиваційного поля для здійснення інноваційної діяльності вітчизняними підприємствами, що передбачає як забезпечення макроекономічної та політико-правової стабільності в країні, так і активне використання пільгових умов діяльності;

— удосконалення системи фінансування інноваційних проєктів за рахунок розробки та впровадження бюджету розвитку, запровадження інструментів бюджетного контролінгу коштів та пільг, які спрямовуються на цілі інноваційного розвитку національного корпоративного сектору;

— розвиток корпоративного середовища для здійснення інноваційної діяльності національними виробниками: необхідно намагатися в розвитку національного корпоративного сектору поєднати «жорсткі» (інфраструктура, система кредитування та страхування тощо) і «м'які» (венчурне фінансування, розвиток корпоративного управління, впровадження інструментів сучасного стратегічного інноваційного менеджменту) технології для досягнення конкурентоспроможності національної економіки в постійно змінюваному глобальному середовищі;

— розробка механізмів підтримки фінансування інноваційної діяльності в рамках партнерства між державним і приватним секторами. Ці механізми дозволять використовувати знання приватного сектору у відповідних галузях і його управлінський досвід за одночасного зниження ризику для діяльності приватних операторів у результаті державної участі. Державне фінансування може бути використане для заохочення діяльності, пов'язаної з освоєнням інноваційних технологій, способом безпосереднього спільного фінансування, надання гарантій або розподілу прибутків у різних частках;

— оптимальні показники, досягнення яких має бути метою для тих українських компаній (у тому числі державних), що прагнуть вести успішний бізнес в масштабах світового господарства та в здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, а саме: питома вага нематеріальних активів у структурі майна підприємства має становити принаймні 4—5 % (у провідних ТНК світу — у середньому 14—15 %), аналогічний розмір у структурі витрат повинні мати витрати на придбання інформаційних ресурсів (для зміцнення конкурентних позицій на ринках) та розкриття інформації (для залучення інвестицій);

— спрощення механізмів реєстрації об'єктів інтелектуальної власності, а також надання фінансової підтримки для реєстрації та захисту об'єктів інтелектуальної власності за кордоном, зокрема в основних регіонах — Західній Європі, Північній Америці, Південно-Східній Азії.

Ураховуючи той факт, що використання переваг науково-технічного прогресу та міжнародного поділу праці реально доступні тільки потужним ТНК, необхідно сформувати конкурентоспроможний національний корпоративний сектор та відродити промисловий потенціал України.

Система державної підтримки малого бізнесу в Україні потребує свого дальшого вдосконалення за всіма напрямками, особливо активізації підтримки інноваційної діяльності цих суб'єктів:

— визначити в Україні стратегічну мету: досягти двократно-го збільшення питомої ваги приватного фінансування НДДКР. Стратегія забезпечення наукових досліджень переважно за рахунок бюджетних коштів, без стимулювання припливу приватних інвестицій у науку, консервуватиме становище аутсайдера та другорядну роль України у світовому інноваційному розвитку;

— необхідно збільшити питому вагу державного замовлення у сфері науки, оскільки його фактичний розмір залишається надзвичайно малим. Також окремою статтею необхідно передбачити у державному бюджеті кошти на фінансування держзамовлення НДДКР від виконавців приватної форми власності та індивідуальних винахідників. З метою підтримки розвитку інноваційного підприємництва зобов'язати міністерства та відомства сприяти представникам малого та середнього підприємниц-

тва в одержанні державних замовлень на НДДКР, отриманні доступу до фінансування наукових розробок на рівні з великими підприємствами та науково-дослідними організаціями;

— щороку виділяти кошти з державного бюджету на пайових засадах з представниками приватного бізнесу на грантове фінансування проектів з розробки та комерціалізації технологій шостого технологічного укладу. При фінансуванні приватних інноваційних проектів державна підтримка найбільш доцільна на початкових (доринкових) стадіях проекту (дослідні, конструкторські розробки, проектування моделей нових виробів), тоді як приватний капітал, як свідчить аналіз інноваційних систем розвинутих країн, більш охоче долучається на завершальних стадіях реалізації інноваційних проектів, коли їхня ринкова перспектива є чітко прогнозованою.

В умовах глобалізації лише багатовекторне співробітництво стає важливим чинником прискорення національного економічного зростання і подолання технологічної відсталості. Багатовекторне співтовариство в інноваційній сфері повинно реалізовуватися з урахуванням коротко-, середньо- і довгострокових цілей та завдань соціально-економічного і науково-технологічного розвитку. З огляду на світові процеси поглиблення глобалізації науки, а також наявний в Україні науково-технічний потенціал спільні, за участю іноземних наукових колективів, розробки та реалізація наукових проектів і програм уможливили б значні скорочення витрат української сторони на ведення інноваційних розробок. Лише правильно обрана стратегія сприяння розвитку міжнародного науково-технологічного співтовариства стане ефективним чинником формування національної інноваційної моделі, яка повною мірою відповідатиме вимогам глобалізації та сучасної науково-технологічної революції, сприятиме підвищенню міжнародної конкурентоспроможності українських компаній, залученню їх через систему трансферу технологій до глобальної системи науково-технологічного обміну.

Для підвищення міжнародної науково-технологічної конкурентоспроможності України необхідно всіляко розвивати так звану сітьову (сіткову) форму співробітництва суб'єктів підприємницької діяльності у вигляді кластерів з метою посилен-

ня взаємодії між ними та об'єднання ресурсів. Створення кластерів дозволить активізувати інноваційну діяльність, створити нові можливості для ведення бізнесу та просування на зовнішні ринки нових високотехнологічних, наукомістких продуктів. Розвиток кластерів змінить характер конкуренції, підвищить її дієвість та ефективність, посилить взаємовигідне міжнародне співробітництво у науково-технологічній сфері. Широка сегментація ринку, яка включає в себе такі напрямки, як розробка програмного забезпечення, системна інтеграція і консалтинг, виробництво і продаж комп'ютерної техніки, створюють потенційні можливості для нарощування темпів розвитку. Найважливішим пріоритетом для України, її національних компаній є співробітництво у сфері розвитку високих технологій, яке може стати вирішальним чинником у створенні і виробництві конкурентоспроможної продукції на внутрішньому і світовому ринках. Економічно вигідне виробництво нанопродукції, тобто індустріальне виробництво на атомарно-молекулярному рівні, є характерною ознакою шостого технологічного укладу, воно закладає підвалини довгострокового прогресу людства, створює безпрецедентні можливості для розуміння як суті природних і штучних продуктів, так і управління їх функціональними характеристиками. Перспективним у цьому контексті є дальше поглиблення співпраці України і Росії у галузі літакобудування, у космічній галузі, атомній енергетиці, електронній техніці, розробці базових спеціальних технологій, озброєнь і військової техніки та деяких інших.

Одним з найважливіших чинників інноваційної діяльності є швидка комерціалізація інновацій. Тому необхідно визначати ще на стадії НДДКР комерційний потенціал розробок, зосередити необхідні ресурси та ефективно управляти процесами трансферу технологій.

Трансферт технологій для забезпечення конкурентоспроможності набуває важливого значення, хоч є новим явищем для української економіки. Тому необхідно розвивати відповідні ринкові структури, які активізують цю діяльність, формувати цивілізований ринок інтелектуальної власності, провадити навчання фірм з питань трансферу технологій, створення інформаційної бази даних інновацій, яка дасть змогу

забезпечити пошук необхідних технологій та їх просування. Важливо залучати в господарський обіг усі результати інтелектуальної діяльності, а це передбачає функціонування потужного інноваційного ринку, кваліфікованих фахівців із просування нововведень на ньому, захист прав інтелектуальної власності, необхідної інноваційної інфраструктури та фінансування ОІВ за допомогою венчурного капіталу

Отже, розбудова конкурентоспроможної національної інноваційної системи України вимагає налагодження розгалуженої системи партнерських зв'язків між наукою і бізнесом, що обумовлює необхідність удосконалення наявної в Україні інноваційної інфраструктури. З цією метою необхідно:

— розширювати фінансування розвитку інфраструктури науково-технічної сфери на рівні принаймні 0,5—1 % ВВП. Неврахування проблем розвитку інфраструктури науково-технічної діяльності в Україні може призвести до зниження рівня комерціалізації вітчизняних розробок та ослаблення взаємодії між освітою, наукою та виробництвом;

— створити сприятливе законодавче середовище для розвитку технологічних посередників — організацій, які надають послуги у сфері патентування, ліцензування прав інтелектуальної власності, сприяють укладанню контрактів на науководослідні роботи, надають нефінансову підтримку малим венчурним фірмам (допомога в організації нового підприємства, консультування під час розробки бізнес-плану, надання в оренду виробничих приміщень за пільговими тарифами, підвищення кваліфікації персоналу, сприяння у пошуку фінансування);

— доцільно створювати державні центри передавання технологій (наприклад, у формі структурних підрозділів Національної академії наук України), які безпосередньо фінансуються з державного та місцевих бюджетів. Головним завданням таких посередницьких центрів є організація процесу передавання результатів НДДКР (винаходів, дослідних зразків, конструкторської і технологічної документації тощо) від науково-дослідних організацій приватним інноваційно активним фірмам;

— в Україні необхідно кардинально посилити систему державної підтримки базових інститутів технологічного транс-

феру — технопарків та бізнес-інкубаторів. Значні податкові пільги (зменшення ставки податку на прибуток, ПДВ, звільнення від сплати імпортного мита, податку на землю) та різні форми нефінансової підтримки (пільгові ставки на оренду приміщень, державні гарантії за кредитами, інформаційне сприяння, популяризація діяльності технопарків, державне замовлення вищим навчальним закладам на підготовку спеціалістів у сфері організації трансферу технологій та управління діяльністю технопарків) повинні надаватися технопаркам, які діють у високотехнологічних сферах, а також підприємствам-членам, які безпосередньо здійснюють розробку високих технологій та реалізацію пріоритетних інноваційних проектів. Важливе значення має підтримка діяльності технопарків на регіональному рівні. Перспективним напрямом розвитку цієї форми інституцій технологічного трансферу є створення «іменних» технопарків, очолюваних видатними вченими, фахівцями, які здатні генерувати радикальні інноваційні ідеї, концентрувати навколо себе інтелектуальну еліту, творчий колектив;

— основні зовнішні стосовно до підприємств недержавні фінансові кошти, що можуть бути використані для інвестицій в інноваційну діяльність, сконцентровано саме у вітчизняних комерційних банках (їх активи становлять 27 % ВВП). Проте головною проблемою діяльності українських банків з позиції інвесторів є високі кредитні ставки та неготовність банків до здійснення довгострокового кредитування [питома вага довгострокових кредитів у структурі кредитного портфеля українських банків — близько 20 %; при цьому питома вага кредитів, наданих підприємствам у галузі торгівлі (39 %) у п'ять разів перевищує частку коштів, які позичальники спрямовують на інвестування (8 %)], що обмежує можливості оновлення виробництва промислових підприємств з використанням банківського кредитування. Отже, важливим напрямком розвитку фінансової інфраструктури інноваційної діяльності є надання пільг банкам, які надають довгострокові інвестиційні кредити, вкладають кошти у ризиковані проекти, фінансують високотехнологічні розробки;

— трансферу об'єктів інтелектуальної власності (ОІВ) має сприяти комплекс податкових і кредитних механізмів, механі-

змів непрямого регулювання з метою створення сприятливих умов для діяльності структур, які беруть участь у виробництві та комерційній реалізації наукових знань. Наприклад, витрати на ОІВ слід виключити з бази оподаткування прибутку підприємства;

— доцільно створити інформаційну базу даних інновацій, яка має важливе значення для трансферту ОІВ і забезпечує оперативний пошук необхідних технологій для застосування на підприємствах;

— залучати до співпраці, фінансування комерціалізації інновацій регіональні органи влади, які на коопераційній основі з приватним сектором та державою зможуть просувати ОІВ на ринок;

— створити Український інноваційний банк з контрольним пакетом акцій, що належить державі, який би передбачав особливий механізм кредитування високотехнологічного сектору та патентування винаходів за кордоном.

Негативні тенденції, що склалися в інноваційній сфері, потребують гнучких підходів до формування інноваційної політики та забезпечення правового регулювання інновацій на всіх етапах їх життєвого циклу та всіх рівнях. Враховуючи нерівномірність науково-технічного потенціалу країни, регіональні інноваційні системи, як складові державної інноваційної системи, є надзвичайно ефективним інструментом територіального розвитку. Адже структурні зміни як у розвинутих країнах, так і в державах з перехідною економікою супроводжуються територіальною концентрацією економічної діяльності. Досвід цих країн заперечує гіпотезу про скорочення регіональних диспропорцій унаслідок економічного зростання, а особливо це стосується інноваційних процесів. Виникає регіональний «інноваційний парадокс», який полягає в необхідності збільшення витрат на інноваційну діяльність у депресивних регіонах і відносно меншій можливості залучати бюджетні та приватні джерела фінансування порівняно з економічно розвиненими регіонами. Основна причина цього парадоксу полягає не тільки в меншій доступності джерел фінансування, а й у характері національних і регіональних інноваційних систем, що зумовлюють інноваційну конкурентоспроможність країни та її регіонів.

Стратегія науково-технологічного прориву не може відбутись без розбудови державної інноваційної системи, в якій відсутність однієї підсистеми призводить до сповільнення чи зупинки діяльності цієї сфери.

- Стимулювання інноваційної активності суб'єктів господарювання має діяти на всіх рівнях — від уряду до місцевих органів влади. Державна політика сприяння розвитку інноваційної діяльності на засадах розробки довгострокових науково-технічних програм визначена Законом «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні». Окреслені цим законом пріоритетні напрями інноваційної діяльності зобов'язують органи виконавчої влади України всіх рівнів створювати режим найбільшого сприяння виконанню робіт, спрямованих на реалізацію відповідних пріоритетних напрямів, концентрації на них фінансово-економічних та інтелектуальних ресурсів.

- На рівні регіону управління інноваційною політикою необхідно здійснювати програмно-цільовими та економічними методами. Адже регіоналізація дає змогу залучати в господарський механізм додаткові фактори розвитку суб'єктів господарювання на засадах значно повнішого й ефективнішого використання всіх видів ресурсів окремих територій, що зумовлено територіальним поділом праці, нерівномірністю розвитку продуктивних сил, а також наукового потенціалу регіонів. Необхідно згідно з пріоритетами визначити довгострокову стратегію інноваційного розвитку регіонів та розробити регіональні науково-технічні програми, що мають регіональну підтримку. Економічні методи управління повинні охоплювати пряме фінансування, пільгове кредитування інноваційних проектів, фінансову підтримку інфраструктури тощо.

- Існує достатньо багатий досвід ефективної регіональної економічної підтримки інноваційних процесів, який може бути використаний і в нашій країні. Особливе значення належить регіональному податковому стимулюванню, яке має різні цілі: залучення фінансових засобів у наукомісткі виробництва; сприяння венчурному бізнесу; залучення підприємців та висококваліфікованих наукових кадрів у депресивні регіони; створення потужних високотехнологічних кластерів, технополісів, інноваційної інфраструктури та ін. Тому доцільно звільняти

малі інноваційні підприємства від сплати місцевих податків на визначений термін, а також різні позабюджетні фонди, які інвестують свої засоби в інноваційні проекти регіону.

- Створення ефективної національної системи регіональних інноваційних центрів. Зважаючи на нерівномірність розміщення науково-технологічного потенціалу держави, мережу регіональних центрів необхідно уточнити. А саме: за кожним з наявних центрів закріпити відповідну зону наукового обслуговування, яка складається з кількох областей. До Західного регіонального центру необхідно віднести Львівську, Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Тернопільську, Хмельницьку, Чернівецьку області; до Центрального — Київську, Вінницьку, Рівненську, Житомирську, Черкаську області та м. Київ; до Південного — Одеську, Миколаївську, Херсонську області, Автономну Республіку Крим та м. Севастополь; до Північно-Східного — Харківську, Полтавську, Сумську, Чернігівську області; до Придніпровського — Дніпропетровську, Запорізьку, Кіровоградську області; до Східного — Донецьку, Луганську області.

- З метою підвищення статусу регіональних наукових центрів та їх значення в реалізації державної науково-технічної політики (у тому числі венчурного бізнесу) у регіонах важливо залучати до співпраці всі організації й інститути, які ведуть інноваційну діяльність і мають вільні кошти. Регіональні наукові центри виконують функції координатора, головного експерта й організатора регіональних програм науково-технічного розвитку, складовою частиною яких повинен бути венчурний бізнес.

- Створення потужної системи фінансування інноваційної діяльності — з усіх можливих джерел. Ними можуть бути регіональні венчурні фонди, бюджети, засоби юридичних та фізичних осіб, іноземні інвестиції тощо. Управління процесами регіональної підтримки венчурного бізнесу доцільно здійснювати силами обласних держадміністрацій з допомогою науково-координаційних рад, експертних органів. Ради визначатимуть фінансування науково-технічних та інноваційних проектів регіону, а також міру допомоги венчурним структурам. Крім того, важливо створити центри розвитку венчурного бізнесу при органах виконавчої влади, при науково-координаційній раді.

- Основна увага загальнодержавної інноваційно-інвестиційної політики повинна зосереджуватись на зближенні рівнів соціально-економічного розвитку регіонів через ефективне використання місцевих умов і ресурсів та активізації стосунків із зовнішнім середовищем. Тому на депресивних територіях необхідно створювати сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій у високотехнологічні виробництва, підвищувати інвестиційну привабливість регіону через активне використання спеціальних (вільних) економічних зон. Кожний регіон повинен шукати своє індивідуальне рішення, використовуючи регіональні переваги.

- Сприяння розвитку регіональної, інноваційної, інфраструктури з інформаційних центрів, технопарків, технополісів, центрів передавання технологій, бізнес-інкубаторів.

- Необхідна всебічна підтримка розвитку міжрегіонального співробітництва у сфері науково-технічної діяльності. Адже аналіз спеціалізації регіонів на окремих етапах НДДКР показав, що для реалізації пріоритетів надзвичайно важливим є міжрегіональний обмін результатами наукової діяльності. Розширення співробітництва доцільне завдяки створенню спільних підприємств у високотехнологічних галузях промисловості та залученню коштів іноземних інвесторів.

- Створення інститутів соціального партнерства (центрів технологічного трансферу, торгово-промислових палат, агенцій регіонального розвитку тощо) з метою інтенсифікації взаємодії економічних суб'єктів у трикутнику «держава — науково-дослідні інститути — підприємства».

- Розвиток та дальша державна підтримка системи венчурного фінансування інноваційних проектів (причому особливу увагу необхідно сконцентрувати на формуванні неформального сектору ризикового інвестування, або так званих бізнес-ангелів), що дозволить забезпечити безперервність інноваційного циклу.

- Підтримка малого та середнього підприємництва як найбільш динамічних та гнучких структур РІС за рахунок таких дій: спрощення та прискорення процедури реєстрації суб'єктів підприємництва; формування мережі регіональних фондів підтримки підприємництва; створення бізнес-інкубаторів; запро-

вадження системи пільгового кредитування малого та середнього бізнесу національними банками; розширення участі українських організацій, установ, компаній у міжнародних програмах науково-технологічного співробітництва.

- Сприяння розвитку регіональних та інноваційних кластерів, які створюють необхідну платформу для формування потужних регіональних інноваційних систем.

- Збільшення обсягів фінансування інноваційних проєктів за рахунок державних та приватних джерел.

- Доцільно також запровадити механізм надання податкових пільг за регіональним принципом. Інвестиційні компанії венчурного капіталу, що фінансують економічно депресивні регіони або пріоритетні напрямки науково-технічного розвитку, повинні мати значні знижки в оподаткуванні. Але, надаючи податкові пільги, необхідно вести їх статистичний облік, постійно оцінюючи ефективність використання пільг венчурною фірмою, а в разі необхідності призупиняти їх надання.

- Використання комплексної методики оцінки функціонування регіональних інноваційних систем з метою здійснення їх бенчмаркінгу та розробки рекомендацій щодо підвищення їх ефективності; основою такої методики може виступити адаптований до стандартів української статистики варіант системи оцінки регіонального інноваційного розвитку (Regional Innovation Performances), розробленої експертами Європейської комісії.

- Сприяння розповсюдженню інформаційно-телекомунікаційних технологій за допомогою збільшення частки державного фінансування модернізації інноваційної інфраструктури, а також застосування широкого спектра інструментів міжнародної технічної допомоги.

- Прискорення процесу формування сучасної інноваційної культури суспільства за рахунок створення агенцій інноваційного розвитку, центрів технологічного трансферу, регіональних інформаційних баз підприємств, які ведуть інноваційну діяльність.

- Підтримка процесу встановлення та розширення неформальних партнерських зв'язків між суб'єктами економічної діяльності, які виникають у межах неурядових суспільних організацій, фондів, спілок та сприяють дифузії інформації в межах РІС.

- Поліпшення якості освіти та підвищення кваліфікації працівників з метою ефективної інтеграції національної освіти в європейській освітній простір.

- Розширення міжрегіональної кооперації у формі транскордонного співробітництва, зокрема створення єврорегіонів.

- Сприяння створенню нових організаційних структур, які формуватимуть генерувальне ядро регіональних інноваційних систем — технопарків, технополісів, центрів інноваційного розвитку тощо.

- Стимулювання прямого іноземного інвестування за рахунків реалізації таких заходів:

- забезпечення розвитку системи гарантій для іноземних інвесторів з метою стимулювання фінансування пріоритетних для регіону сфер розвитку;

- оптимізація фінансового та податкового законодавства для залучення додаткових інвестицій у стратегічно важливі для регіону напрямки діяльності;

- розробка комплексних регіональних програм залучення іноземного капіталу;

- створення паритетних конкурентних умов для національних та іноземних інвесторів;

- розробка та реалізація цілеспрямованої іміджевої регіональної політики, висвітлення в українських та іноземних масмедіа об'єктивної інформації щодо економічного потенціалу, конкурентних переваг, особливостей соціально-культурної сфери українських регіонів;

- створення мережі регіональних агентств сприяння іноземному інвестуванню, які б надавали комплексну інформаційно-консультативну допомогу іноземним інвесторам щодо умов ведення бізнес-діяльності в окремих регіонах.

Отже, для того щоб економіка держави функціонувала у світовому господарстві як технологічно динамічна, здатна і в майбутньому забезпечувати свою конкурентоспроможність, вона повинна побудувати інноваційну систему в такий спосіб, щоб поєднувати науково-технічний потенціал регіонів із комплексом економічних заходів, які покликані сприяти швидкій комерціалізації на внутрішніх та зовнішніх ринках.

1. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення: Монографія / О. І. Амоша, В. П. Антонюк, А. І. Землянкін та ін. / НАН України. Ін-т економіки промисловості. — Донецьк, 2007. — 328 с.
2. Аналітичне дослідження консалтингового агентства Credit rating «Стан сільського господарства в Україні».
3. *Васильев В. С.* Американская политика в области науки // США–Канада: економіка, політика, культура. — 2005. — № 6. — С. 20—28.
4. *Геєць В. М.* Інновативно-інноваційний шлях розвитку — модернізаційний проект розвитку української економіки і суспільства початку ХХІ століття // Банківська справа. — 2003. — № 4 (52). — С. 12—24.
5. *Гнатюк С., Здіорук С.* Проблеми становлення інформаційного суспільства в Україні // Стратегічні пріоритети, 2007. — № 1(2). — С. 95—101.
6. *Грішнова О. А.* Людський розвиток: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2006. — 308 с.
7. *Данилишин Б., Куценко В.* Інтелектуальні ресурси в економічному зростанні: шляхи поліпшення їх використання // Економіка України. — 2006. — №1. — С. 71—79.
8. Державний комітет статистики України. — <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Доклад о развитии человека 2005. Международное сотрудничество на перепутье: помощь, торговля и безопасность в мире неравенства / Пер. с англ. — М.: Весь мир, 2005. — 416 с.
10. Доклад о развитии человека 2007/2008. Борьба с изменениями климата: человеческая солидарность в разделенном мире / Пер. с англ. — М.: Весь мир, 2007. — 400 с.
11. *Єгоров І., Войтович А.* Науковий профіль України. — К.: Центр дослідження науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАНУ http://www.britishcouncil.org/spu_final_ukr.pdf).
12. *Єгоров ІІ.* Аналіз розвитку науково-технічного потенціала в Україні: некоторые аспекты международных сопоставлений // Прил. к журн. «Наука и науковедение». — 1993. — № 2. — С. 34—38.

13. Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні — К.: М-во транспорту та зв'язку України, 2005.

14. *Ковалевський Л. Г.* Інноваційний розвиток України в сучасних умовах // Зовнішня торгівля: право та економіка. — 2005. — № 5—6. — С. 99—104.

15. *Кобець М. І.* Органічне землеробство в контексті сталого розвитку. — http://www.undp.org.ua/agro/pub/ua/P2004_01_051_04.pdf.

16. Комерційний довідник Комерційного Відділу посольства США (FCS Commercial Guide), 2004 рік.

17. *Кочума І.* Продуктивна зайнятість у контексті забезпечення людського розвитку і економічного зростання // Україна: аспекти праці. — 2005. — № 6. — С. 19—23.

18. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій: Кол. наук.-аналіт. моногр. / За ред. Е. М. Лібанової. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України; Держкомстат України, 2006. — 355 с.

19. *Мельник С., Гаврюшенко Г., Шубенок С.* Демографічна ситуація в Україні: стан, головні проблеми та способи їх вирішення // Україна: аспекти праці. — 2006. — № 4. — С. 22—26.

20. Методологические вопросы науковедения / Под ред. В. И. Оноприенка. — К.: УкрИНТЭИ, 2001. — 330 с.

21. Міністерство аграрної політики України. — <http://minagro.gov.ua/page/?3669>.

22. Міністерство будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України. — <http://who-is-who.com.ua/bookubr/bku2006/1.html>.

23. *Мусієва С.* Українська «продажність» зростає. — <http://ua.glavred.info/print.php?article=/archive/2008/01/25/170943-0.html>.

24. Національна стратегія розвитку інформаційного суспільства України (проект, друга версія) / Створено ГРГ «Електронна Україна» та Фондом «Інформаційне Суспільство України» за підтримки та фінансової допомоги Міжнародного фонду «Відродження». — www.e-ukraine.com.ua.

25. *Петрина М.* Базові умови створення інноваційної моделі розвитку економіки України // Економіка України. — 2006. — № 8. — С. 35—40.

26. *Петрова Т.* Ринок освітніх послуг і ринок праці: проблеми взаємозв'язку та взаємодії // Україна: аспекти праці. — 2006. — № 4. — С. 3—7.

27. Проект Державної програми реформування залізничного транспорту на 2007—2015 роки. — <http://www.mintrans.gov.ua>.

28. Проект-програма діяльності Кабінету Міністрів України «Єдність, конкурентоспроможність, нова якість життя («Конкурентна Україна»)). — <http://www.minagro.kiev.ua/>.

29. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007—2015 роки: Закон України // Урядовий кур'єр. — 2007. — 14 лют. — № 28.

30. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З. С. Варналія. — К.: Знання України, 2005. — 498 с.

31. Сколько стоит Россия? Совместный проект телекомпании REN TV, аудиторско-консалтинговой компании ФБК и газеты «Ведомости» / Авт. колл. И. А. Николаев (руководитель), И. Е. Шульга, С. А. Артемьева, А. М. Калинин. — М., 2004. — <http://old.appraiser.ru/info/articles/art161.htm>.

32. Терехов А. И. Проблемы научно-технического персонала в России // Проблемы прогнозирования. — 1994. — Т. 5. — № 2. — С. 149—153.

33. Филюк Г. Рівень добробуту населення України в контексті світових стандартів // Україна: аспекти праці. — 2006. — № 7. — С. 42—45.

34. Формування конкурентоспроможної моделі відкритої економіки України: питання інституціональної теорії та регулятивної практики: Зб. наук. пр. № 4 / Голов. ред. В. Є. Новицький. — К., 2007. — С. 3—80.

35. Халлюк А. Україна — транзитна держава. — <http://www.eu2001.narod.ru/1/5.htm>.

36. Чухно А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі // Економіка України. — 2004. — № 4. — Квіт. — С. 15—23.

37. Dixon John A., Hamilton Kirk. Expanding the Measure of Wealth // Finance & Development, 1996. — December. — Pp. 15—18.

38. Dreaming With BRICs: The Path to 2050 // (Goldman Sachs) Global Paper, 2003. — No 99. — 22 p.

39. Human Development Report 2003: Millennium Development Goals: A compact among nations to end human poverty. — New York and Oxford: UNDP/Oxford University Press, 2003. — 367 p.

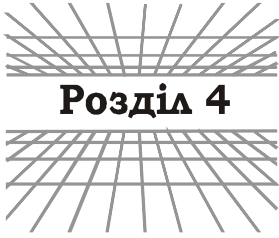
40. Human Development Report 2006: Beyond scarcity: Power, poverty and the global water crisis. — New York: UNDP, 2006. — 422 p.

41. Human Development Report 2007/2008: Fighting climate change: Human Solidarity in a Divided World. — New York: UNDP, 2007. 384 p.

42. *Kunte Arundhati, Hamilton Kirk, Dixon John, Clemens Michael*. Estimating National Wealth: Methodology and Results // Environmental Economics Series (IMF), 1998. — January. — 44 p.

43. *Radosevic S., Kutlaca D.* Assessing the Basis for ‘Catching-Up’ of Eastern Europe: an Analysis Based on US Foreign Patenting Data // STEEP Discussion Paper, 1998. — March — No 42. — 55 p.

44. Ukraine. Millennium Development Goals 2000+5 / Ministry of Economy of Ukraine. — Kyiv: Publishing House «Dija», 2005. — 52 p.

Розділ 4

РЕГІОНАЛЬНІ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

4.1. Євроінтеграційний вектор розвитку: вигоди та загрози

У багатьох документах, присвячених інтеграційним пріоритетам України, відзначається незмінність її орієнтації на європейську інтеграцію, початок якій було покладено 1994 року підписанням Угоди про партнерство і співробітництво з Європейським Союзом. У даному контексті особливої актуальності набувають питання, пов'язані з оцінкою вигід і загроз європейського вектору зовнішньоекономічної стратегії України, які тісно пов'язані з інтересами не тільки українських політичних та бізнесових кіл, але й політико-економічного лобі ЄС і навіть Російської Федерації.

Актуальність питання щодо конвергенції національної моделі економічного розвитку України з європейськими економічними структурами зросла у зв'язку з розширенням ЄС до формату 27 країн (з приєднанням з 01.01.07 Болгарії та Румунії), збільшенням членів європейської валютної системи до 13 країн (з введенням в обіг євро у Словенії з 01.01.07), реальною перспективою вступу до ЄС Туреччини та неоднозначними ефектами для економік 10 країн, які стали членами ЄС у 2004 р. Ідеться, з одного боку, про позитивні тенденції щодо структурної перебудови промисловості країн ЦСЄ, збільшення вигід від торгівлі сільськогосподарською продукцією, зростання темпів приросту їх ВВП, а з другого — про негативні наслідки зростання споживчих цін, повільних темпів нарощування обсягів виробництва у високотехнологічних секторах промисловості тощо.

2008 року закінчується термін чинності Угоди про партнерство і співробітництво України з ЄС, у рамках якої було досягнуто значного прогресу у співпраці з широкого кола політичних, торговельно-економічних, правових та гуманітарних питань. Нового імпульсу українсько-європейському співробітництву надали План дій Україна — ЄС: політика сусідства (2004 р.) та Національна стратегія європейської інтеграції України (2005 р.). Саме в цих документах було визначено формування зони вільної торгівлі як магістральний шлях досягнення нової якості відносин України з Європейським Союзом.

Що стосується політичного співробітництва України з ЄС, то воно охоплює участь нашої держави у спільній європейській політиці безпеки та оборони, у рамках якої розвиваються ініціативи з урегулювання кризових ситуацій у Боснії й Герцеговині, Придністров'ї; створення місії ЄС з допомоги на українсько-молдовському кордоні; солідаризацію України з ЄС з багатьох міжнародних та регіональних проблем, а також її військове співробітництво з даним інтеграційним угрупованням.

Таблиця 4.1

**ТЕХНІЧНА ДОПОМОГА ЄС УКРАЇНІ
ПРОТЯГОМ 1991—2005 рр. (млн євро) [16]**

Цільове призначення допомоги	1991—1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	Усього
TACIS Національна програма									
TACIS Ядерна безпека									
TACIS Міжкордонне співробітництво		5,2	1	5,5	0,5	3	3	18	36,2
TACIS Регіональна програма		3,7	6	9,1	10,5	6	6	8,7	50
Паливна програма		—	25	20	20				65
ЕЧНО (гуманітарна допомога)	12	6,3	1,3	0,9	0				20,5
Макрофінансова допомога	565		—		110				675
Вклад у STCU		3	4,5	4	4	4	4	5,5	29
Усього	1288,3	107,1	89,3	151,9	236,0	109,6	117,3	148,6	2248,1

У період з 1994 до кінця 2006 р. Європейський Союз був і одним з найбільших донорів у технічній допомозі Україні. Загалом в цей період за різними програмами до України надійшло близько 1 млрд євро, які в основному призначалися на приведення до відповідності європейським стандартам державного управління, освіти, на сприяння розвитку демократичних інститутів. Зокрема, тільки протягом 1996—1999 рр. держави-члени ЄС надали близько 157 млн євро (через програму TACIS, макрофінансову та гуманітарну допомогу), 2002 р. — 47 млн євро, а 2003 — 48 млн євро. Також Україна одержала допомогу від кількох окремих та регіональних програм TACIS, загалом близько 126 млн євро. Протягом же 2004—2006 рр. передбачалося виділення 212 млн євро на дальшу допомогу (табл. 4.1).

Долаючи різного роду об'єктивні та суб'єктивні перешкоди, дедалі більшої динаміки та масштабів набуває торговельно-економічна співпраця України з ЄС. Не виправдалися прогнози скептиків щодо можливого згортання співробітництва України з країнами ЦСЄ після їх вступу до ЄС, які виявилися значно перебільшеними (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

ПОТЕНЦІЙНІ ВТРАТИ ВІД РОЗШИРЕННЯ ЄС ПРОТЯГОМ 2004—2005 рр. [36]

Наслідки	Втрати «-» та вигоди «+», млн дол. США
Припинення умов угод про вільну торгівлю з країнами Балтії	-14,8
Втрата ринків сталеливарних виробів за збереження квоти на їх експорт	-173,3—260,0
Втрата на ринках металургійної та хімічної продукції через антидемпінгові заходи ЄС на нові країни-члени	-36,5— 50,0
Зменшення ринків збуту сільськогосподарської продукції через упровадження новими країнами-членами європейських стандартів	-60,0
Зниження податкового навантаження на український експорт через зменшення новими країнами митних тарифів відповідно до рівня ЄС	+33,4
Відкриття нових ринків через ліквідацію антидемпінгових та спеціальних заходів нових країн-членів стосовно українського імпорту	+2,2
Усього	-249,0—349,2

Переломним в економічних відносинах України з ЄС став 2004 р., коли Європейський Союз вийшов на перше місце і став найбільшим зовнішньоторговельним партнером України (31 % зовнішньоторговельного обороту), а вже у 2007 р. обсяги зовнішньоторговельного обороту України з країнами ЄС досягнули 41,7 млрд дол. США, що вп'ятеро більше, ніж у 1996 р. [11]. Експорт товарів та послуг збільшився при цьому в 4,6 раза і становив у 2007 р. 16,9 млрд дол. США, а імпорт — у 5,5 раза, досягнувши 24,8 млрд дол. Унаслідок стійкого перевищення імпорту над експортом протягом останніх років у торгівлі України з ЄС утворилося від'ємне сальдо в обсязі 7,9 млрд дол. США у 2007 р. (табл. 4.3). Частково це пояснюється невиваженою курсовою політикою НБУ та мінливістю цінової кон'юнктури на ринку чорних металів.

Таблиця 4.3

**САЛЬДО ЗОВНІШНЬТОРГОВЕЛЬНОГО БАЛАНСУ УКРАЇНИ
ПРОТЯГОМ 1996—2007 рр., млн дол. США [11]**

Рік	Усього	По ЄС-25
1996	-3202,6	-1172,6
1997	-2896,1	-1622,2
1998	-2038,2	-1051,2
1999	-264,5	-280,3
2000	616,5	-526,8
2001	489,6	-445,5
2002	980,3	3022,4
2003	46,7	-1240,9
2004	3669,3	405,7
2005	1099,8	-3662,3
2006*	-2884,5	-3629,3
2007*	-7310,9	-7926,7

* Дані по ЄС-27.

Торговельні відносини між Україною та ЄС на сьогодні характеризуються певною асиметричністю, про що свідчить той факт, що частка України у загальному імпорті ЄС становить 1,2 %, а в загальному експорті — лише 0,6 %. З цього можна

зробити висновок про більшу відкритість українського ринку для виробників з ЄС, ніж ринку ЄС для українських виробників. Така незначна частка України в загальному товарообігу є сигналом для нарощування нею своїх зусиль у напрямку створення зони вільної торгівлі через покращання умов доступу своїх товарів на ринки країн ЄС.

Наступним показником асиметричності українсько-європейського товарообігу є незбалансованість його товарної структури. Так, в експорті України до ЄС переважають метали (32 %), сировина (енергоносії) (25 %), сільськогосподарська продукція (7,9 %), хімічна продукція (7,1 %), текстильні вироби (7 %). Загалом на ці галузі первинної переробки з невисоким рівнем технологічності припадає більше ніж 70 % експорту України до ЄС. Продукція кінцевого споживання становить лише третину українського експорту в ЄС, на який орієнтовано 16,9 % експорту продукції вітчизняного машинобудування та 76,3 % продукції легкої промисловості.

Водночас європейський імпорт репрезентований продукцією складної праці: виробничим устаткуванням (31,2 %), продукцією машинобудування (11,7 %), хімічною продукцією (11,5 %) і виробами з пластмаси (7,3 %) (табл. 4.4) [11]. Саме за цими позиціями спостерігається найбільше негативне saldo у торгівлі України з Європейським Союзом (рис. 4.1).

Утім збільшення експорту металів з України справило позитивний вплив на економічне зростання в Україні протягом останніх років. З часом, коли китайські виробники вийшли на ринки чорної металургії і ціни знизилися, стала очевидною небезпека для України недиверсифікованого експорту з переважанням сировини та напівфабрикатів. Численні антидемпінгові заходи проти України, ініційовані американськими та європейськими конкурентами, також обмежили можливості українських експортерів металургійної та хімічної продукції. Крім того, слід зважати на той факт, що членами ЄС стали Румунія та Болгарія, виробники яких працюють у тому самому ціновому сегменті та асортименті металургійних виробів, що й Україна, що створює найбільшу загрозу для експорту подібних товарів з України. Ситуація може змінитися після вступу України до СОТ, коли її автономну квоту на поставку металур-

гійної продукції в ЄС (1004,5 тис. тонн щороку) скоригує участь України в глобальних квотах ЄС.

Таблиця 4.4

**ДИНАМІКА ТОРГІВЛІ ПРОДУКЦІЄЮ ДЕЯКИХ ГАЛУЗЕЙ
В ЕКСПОРТІ ДО ЄС (ІМПОРТІ З ЄС), 2001—2005 рр., млн євро [18]**

	2001		2003		2005		Частка у загальному експорті / імпорті ЄС, %
	Вартість	%	Вартість	%	Вартість	%	
Експорт з України до ЄС							
Загальний експорт до ЄС	5726	100,0	5715	100,0	7666	100,0	0,65
Машинобудування	310	5,8	628	11,0	588	7,7	0,33
Машини	181	3,4	275	4,8	400	5,2	0,14
Транспортне обладнання	129	2,4	353	6,2	188	2,5	0,19
Хімічна продукція	498	9,3	493	8,6	499	6,5	0,53
Текстиль та одяг	473	9,0	478	8,4	468	6,1	0,67
Імпорт з України до ЄС							
Загальний імпорт з ЄС	6967	100,0	8830	100,0	13033	100,0	1,23
Машинобудування	2598	37,3	3542	67,3	5754	44,1	2,25
Машини	1860	26,7	2404	27,2	4342	33,3	1,41
Транспортне обладнання	738	10,6	1138	12,9	1412	10,8	0,84
Хімічна продукція	1007	14,4	1323	15,0	1997	15,3	1,22
Текстиль та одяг	635	9,1	699	7,9	824	6,3	2,50

Присутність України на ринках ЄС регулюється як загальними для всіх країн елементами торговельного режиму, так і численними вибірковими нормативами, що застосовуються до країн з неринковою економікою і країн, що не входять до СОТ. Ринок ЄС характеризується невисоким рівнем середнього імпортного тарифу — на рівні 4,0—4,3 %, що робить його доволі перспективним для українських товарів після вступу України до СОТ. Крім того, ЄС має суттєву частку імпорту, з якого мито не стягується (близько 25 %), що посилюється дією Генеральної системи преференцій, частковим бенефіціаром якої є й Україна.

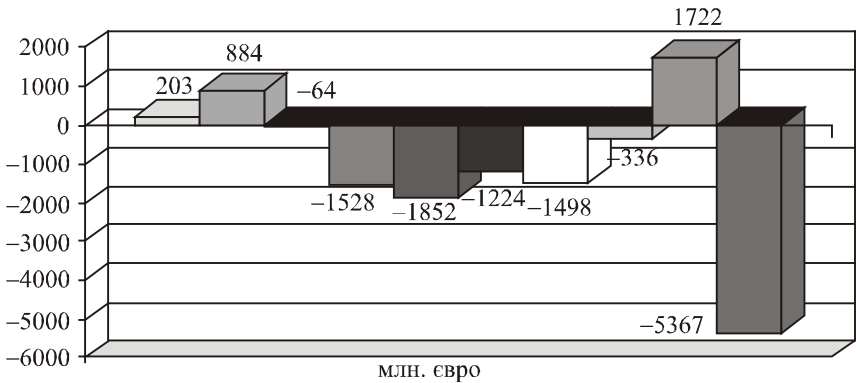

Рис. 4.1. Сальдо зовнішньої торгівлі товарами України з країнами ЄС у 2005 р. [18]

До українських експортерів у таких важливих галузях економіки, як сільське господарство, рибальство, металургія, європейці застосовували донині достатньо жорсткі протекціоністські заходи. Так, в агросекторі пікові тарифи досягали 75 % на пшеницю середньої та низької якості, 93—95 євро за 1 тону — на ячмінь. Крім того, з 1 січня 1995 р. до 30 червня 2003 р. на ЄС припадало 8 з 48 антидемпінгових розслідувань, ініційованих проти України, а також 9 із 43 ужитих проти неї антидемпінгових заходів. Ураховуючи питому вагу України у торгівлі ЄС (0,5 %), це є надзвичайно високими показниками з погляду штучних обмежень стосовно до нашої країни.

Ще одним інструментом адміністративних обмежень торгівлі ЄС з Україною є імпорتنі квоти, зокрема, на деякі види української сталевих продукції, яка постачається у десять нових країн ЄС. Вони не можуть перевищувати 180 тис. т на рік, тоді як поставки цієї продукції до країн ЦСЄ становили у 2002 р. 800 тис. т, а одна тільки Польща споживає за рік більше українського металу, ніж увесь ЄС. Про дискримінаційний характер цієї акції свідчить той факт, що серед 17 країн-сусідів ЄС це — один з найменших показників квотування.

Асиметричний характер притаманний і географічній структурі українсько-європейської торгівлі, коли 40 % взаємної торгівлі припадає на 10 країн-нових членів ЄС, хоч їхня частка у ВВП ЄС становить лише 5 %. Це обумовлено низьким рівнем української продукції, який не відповідає вимогам західно-європейських споживачів.

До розширення ЄС основними торговельними партнерами для України були Німеччина (16,1 %), Італія (8,3 %) та Великобританія (3,7 %). На них припадало 75 % торгівлі товарами з ЄС-15. При цьому експорт товарів у Великобританію поступово скорочується, а імпорт зростає, а товарний експорт у Німеччину та Італію має тенденцію до збільшення. Імпорт послуг із цих країн (15 %) удвічі перевищує експорт (7,5 %).

Певне поглиблення економічного співробітництва України з ЄС супроводжується наростанням інвестиційної взаємодії, особливо у період після 2000 р., унаслідок чого інвестиції з Євросоюзу почали відігравати більш помітну роль в економіці нашої країни (табл. 4.5). Найбільшими інвесторами з ЄС є на сьогодні Німеччина (5,9 млрд дол., або 20,1 % до загального підсумку станом на 1 січня 2008 р.), Нідерланди (2,5 млрд, або 8,5 % відповідно), Австрія (2,1 млрд, або 7,0 % відповідно), Великобританія (2,0 млрд, або 6,7 % відповідно) та Франція (1 млрд, або 3,5 % відповідно). А обсяги інвестиційних капіталовкладень з Кіпру (нової країни ЄС) на початок 2008 р. досягли 5941,8 млн дол., що вивело цю країну на перше місце у списку країн-інвесторів України.

Таблиця 4.5

**ДИНАМІКА ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНУ З КРАЇН ЄС
ПРОТЯГОМ 2004—2008 рр., млн дол. США [11]**

Країна	Обсяги прямих інвестицій					Частка в сукупних ІІІ, %
	01.01.04	01.01.05	01.01.06	01.01.07	01.01.08	01.01.08
Австрія	252,4	361,1	1423,6	1633,7	2075,2	8,5
Бельгія	27,9	42,6	45,0	36,2	39,1	0,2
Греція	14,9	16,4	19,4	72,0	151,2	0,6
Данія	73,8	106,0	130,0	142,4	181,2	0,7
Естонія	16,5	26,2	28,4	53,1	69,7	0,2

Закінчення табл. 4.5

Країна	Обсяги прямих інвестицій					Частка в сукупних ПІІ, %
	01.01.04	01.01.05	01.01.06	01.01.07	01.01.08	01.01.08
Ірландія	77,3	46,2	46,1	72,2	117,2	0,5
Іспанія	36,0	40,1	43,0	58,3	63,4	0,2
Італія	94,9	103,1	117,6	133,1	150,4	0,3
Кіпр	901,9	1101,4	1562,0	3179,9	5941,8	20,1
Латвія	71,9	36,9	37,5	68,2	74,1	0,3
Литва	32,0	28,4	39,7	62,4	73,8	0,3
Люксембург	40,9	58,1	72,4	93,4	210,7	0,7
Мальта	7,7	8,6	8,8	29,9	31,0	0,1
Нідерланди	459,9	637,2	721,8	1533,8	2511,2	8,5
Німеччина	451,6	653,7	5505,5	5578,0	5917,9	20,1
Польща	152,7	194,7	224,0	394,5	670,5	2,3
Португалія	2,1	2,3	5,0	7,8	7,9	0,02
Словаччина	46,0	93,3	94,2	98,0	102,9	0,3
Словенія	3,5	3,4	3,6	2,5	7,5	0,03
Великобританія	701,2	955,4	1155,3	1571,5	1968,8	6,7
Угорщина	128,7	177,3	191,1	370,9	400,9	1,4
Фінляндія	6,4	7,7	9,2	9,8	17,7	0,06
Франція	59,2	79,0	82,4	830,7	1046,2	3,5
Чеська Республіка	42,7	46,9	46,8	62,5	78,1	0,3
Швеція	103,1	120,3	133,9	137,3	1006,6	3,4
Усього з країн ЄС	3805,3 (56 %)	4946,3 (54,7 %)	11746,3 (71,7 %)	16258,7 (75,2 %)	22944,5	77,8
Усього в Україну	6794,4	9047,0	16375,2	21607,3	29489,4	100
Росія	377,6	457,5	799,7	980,8	1236,2	5,1
США	1074,8	1153,7	1374,1	1418,0	1380,7	5,7

Якщо розглянути галузеву структуру вкладень європейського інвестиційного капіталу в українську економіку, то основна частина ПІІ була спрямована у металургійну галузь (близько 6 млрд дол. США), оптову торгівлю (745 млн дол. США), фінансовий сектор (729 млн дол. США) і харчову промисловість (606 млн дол. США) [11; 18]. Зокрема, у 2006 р. найбільш

інвестиційно привабливими для країн ЄС були такі галузі економіки України, як оптова та роздрібна торгівля (17,9 % загального припливу за цей період), харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів (14,7 %), фінансова діяльність (8,9 %), хімічна та нафтохімічна промисловість (6,37 %), транспорт і зв'язок (6,3 %) та машинобудування (4,2 %). Незважаючи на це, збереглася інвестиційна непривабливість для ЄС сфери виробництва в Україні товарів з вищою часткою доданої вартості, інноваційних та перспективних довгострокових проектів. За даними статистики ЄС є найбільшим інвестором України, проте помітну частку прямих іноземних інвестицій з цього регіону насправді становлять раніше вивезені з України капітали (частка ПІІ з Кіпру в загальному обсязі ПІІ з ЄС-27 станом на 1 січня 2008 р. становила 20,1 %).

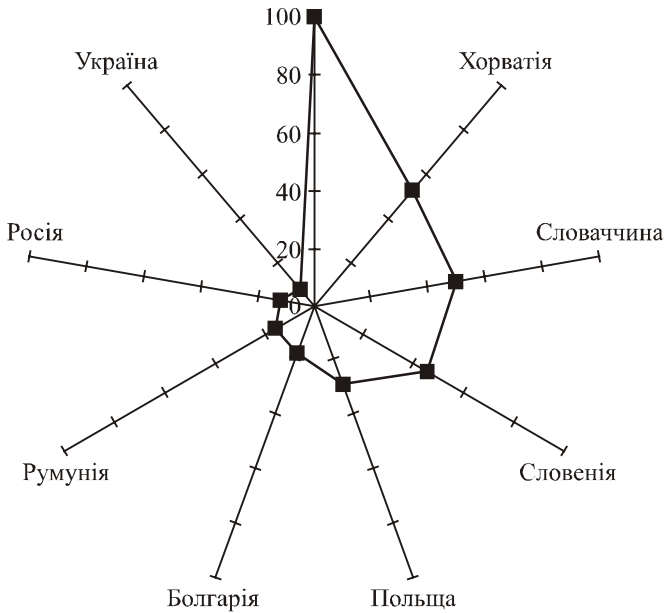

Рис. 4.2. Зіставлення рівня ПІІ на душу населення в країнах-членах ЄС з 2004 р., 2007 р., Хорватії, Російській Федерації та Україні (база — 4074 євро, Чеська Республіка) у 2005 р. [18]

Після вступу до Євросоюзу країн Центрально-Східної Європи поступово зростає їхній інвестиційний потенціал, про що свідчить зростання приросту ПІІ з цих країн за одночасного

зниження цього показника зі старих країн-членів ЄС. Так, протягом 2005—2008 рр. ПІІ з Польщі зросли з 192,3 до 670,5 млн дол. США, а Угорщини — з 179,1 до 400,9 млн відповідно [11].

Однак це не привело до хоча б часткового наближення України за обсягами ПІІ навіть до нових країн-членів ЄС, включаючи Румунію та Болгарію. Певним орієнтиром тут може слугувати або рівень ПІІ на душу населення в середньому по ЄС-25 чи ЄС-15, або рівень ПІІ на душу населення найбільших реципієнтів з числа нових країн-членів ЄС, про що свідчать дані рис. 4.2, які дають уявлення про рівень ПІІ на душу населення в країнах-членах ЄС, Російській Федерації та Україні.

Зі свого боку, Україна до 2007 р. спрямовувала близько третини своїх зарубіжних інвестицій у країни ЄС (22 % у 2004, 27 % у 2005 р. та 30,7 % на початок 2007 р.). Основні обсяги українського інвестиційного капіталу станом на 01.01.07 були розміщені у Польщі (24,2 млн дол. США, або 10 % загального обсягу українських зарубіжних інвестицій, у Великобританії (13,9 млн, або 5,3 % відповідно), Іспанії (13,8 млн, або 5,2 % відповідно), на Кіпрі (10,3 млн дол., або 4 % відповідно) та в Латвії (3,5 млн, або 1,4 % відповідно). На початок 2008 р. ситуація істотно змінилася: за 2007 р. обсяг зарубіжних інвестицій України в Кіпр зріс з 10,3 до 5825,5 млн дол. У результаті країни ЄС вийшли на перше місце серед реципієнтів українського капіталу: станом на 1 січня 2008 р. на них припадало майже 96 % зарубіжних інвестицій України, а сукупний обсяг інвестицій з України до ЄС становив понад 25 % інвестицій з ЄС до України (табл. 4.6). Слід зазначити, що в деякі країни ЄС Україна взагалі не спрямовує інвестиційних коштів, зокрема в Нідерланди, Люксембург та Чехію.

Таблиця 4.6

**ДИНАМІКА ЗАРУБІЖНИХ ІНВЕСТИЦІЙ УКРАЇНИ
ДО КРАЇН ЄС ПРОТЯГОМ 2004—2008 рр., млн дол. США [11]**

Країна	Обсяги зарубіжних інвестицій				
	01.01.04	01.01.05	01.01.06	01.01.07	01.01.08
Австрія	0,9	3,0	4,6	1,9	2,2
Бельгія	0,0	0,0	0,0	...	...
Греція	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6

Країна	Обсяги зарубіжних інвестицій				
	01.01.04	01.01.05	01.01.06	01.01.07	01.01.08
Естонія	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1
Іспанія	13,8	13,8	13,8	13,8	13,8
Італія	0,3	0,4	0,3	0,4	0,7
Кіпр	1,9	2,0	2,1	10,3	5825,5
Латвія	0,0	0,0	0,0	3,5	30,7
Литва	0,4	0,4	0,4	2,9	4,0
Люксембург	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Мальта	0,0	0,0	0,0	...	...
Нідерланди	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Німеччина	0,3	0,4	0,4	0,4	2,5
Польща	0,3	21,1	20,3	24,2	30,1
Великобританія	0,2	0,2	13,9	13,9	13,8
Угорщина	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1
Франція	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2
Чеська Республіка	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Усього в країні ЄС	21,3	44,2	58,6	74,8	5926,4
Усього з України	166,0	198,6	218,2	243,3	6196,1

Така помірна кількість інвестицій особливо впадає у вічі через необхідність забезпечення нової якості економічного зростання. За даними фахівців МВФ фінансова відкритість (вимірюється як відношення валових іноземних активів і зобов'язань резидентів даної країни до ВВП) може суттєво зменшити волатильність економічного зростання [59, с. 15—27]. Пороговим значенням при цьому є показник у 50 % — у разі його перевищення коливання показників зростання ВВП суттєво знижуються. У випадку з Україною він становив, за нашими підрахунками (16,375 млрд дол. США інвестицій в Україну і 0,219 млрд дол. США інвестицій з України на 01.01.06), майже 20 %. Очевидно, що швидке нарощування іноземних інвестицій може привести до прискорення економічного зростання і покращання його якості.

Зміни, які відбувалися зі станом української зовнішньої торгівлі та іноземними інвестиційними потоками, є, на наш по-

гляд, прямим віддзеркаленням тих не завжди позитивних зрушень, що відбувалися в українській економіці. Період розконсервації виробничих потужностей, який розпочався з 1999 р. і спричинив деяке зростання ВВП країни, можна охарактеризувати як відновлювальне зростання, ресурс якого майже вичерпано до 2005—2007 рр. Наприклад, за деякими свідченнями введення раніше законсервованих виробничих потужностей в чорній металургії сягнуло майже 96 % рівня 1991 р. [32]. Подібне відновлювальне зростання привело до консервації застарілих технологічних укладів і значно погіршило стан промислового виробництва, хоч і дало ефект швидкого нарощування обсягів третинного сектору у ВВП.

Зростання обсягів торгівлі з ЄС без удосконалення промислової структури української економіки не стало для України, на відміну від Польщі, Чеської Республіки, інших нових країн-членів ЄС, джерелом технологічного оновлення виробництва, не викликало зростання потоків іноземних інвестицій, мало позначилося на позиціях України у системі міжнародного поділу праці. Зміни, що відбувалися в українській промисловості протягом останніх 15 років, ілюструють дані табл. 4.7.

Таблиця 4.7

**ЗМІНИ В СТРУКТУРІ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ
ПРОТЯГОМ 1990—2006 рр., % [29, с. 332, 11]**

Галузь	1990	2002	2003	2004	2005	2006
Електроенергетика	3,2	14,7	12,3	16,3	15,9	18,3
Металургія	12,1	18,2	20,0	23,3	22,1	21,9
Хімічна і нафтохімічна промисловість	6,0	6,3	6,6	6,5	6,4	6,4
Машинобудування	30,7	12,5	13,6	13,4	12,7	12,5
Целюлозно-паперова промисловість	2,9	1,9	1,9	1,9	2,5	2,4
Промисловість будівельних матеріалів	3,9	3,1	3,0	2,8	...	...
Легка промисловість	10,8	1,3	1,1	1,1	1,1	1,1
Харчова промисловість	22,6	17,1	17,0	15,8	16,3	15,5

Як бачимо, у загальнопромисловому виробництві відбулося зниження частки галузі машинобудування, легкої та харчової промисловості за одночасного зростання частки галузей з ни-

зким рівнем доданої вартості — металургійної та енергетичної. Звідси випливає, що питання трансформації промислового виробництва на сьогодні є для України пріоритетним, оскільки тільки завдяки їй можливе економічне зростання та наближення вітчизняної економіки до стандартів європейських країн. Крім цього, серед галузей української промисловості не виокремилася така галузь, яка б узяла на себе роль локомотива розвитку всієї економіки.

Не відповідає стандартам європейських країн і секторальна структура економіки України, про що свідчать дисбаланси у співвідношенні часток первинного, вторинного та третинного секторів. Так, у структурі валової доданої вартості досить високою все ще залишається частка індустрії і особливо сільського господарства (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

**СТРУКТУРА ВАЛОВОЇ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ
В РОЗРІЗІ ТРЬОХ СЕКТОРІВ У 2005 р., % [65]**

Країна	Сільське, рибне та лісове господарство	Індустрія	Послуги
Австрія	1,4	27,4	71,2
Бельгія	1,1	24	74,9
Чеська Республіка	3	37,8	59,2
Кіпр	2,9	19,1	78
Данія	1,8	24,7	73,5
Естонія	3,5	25,8	70,7
Фінляндія	2,9	29,6	67,5
Франція	2,5	21,7	75,8
Німеччина	0,9	29,6	69,5
Греція	5,2	20,8	74,0
Ірландія	2,8	37,8	59,4
Італія	2,5	26,6	70,9
Латвія	4,1	22,5	73,4
Литва	5,7	33,5	60,8
Люксембург	0,4	16,3	83,3
Мальта	2,4	23,5	74,1
Нідерланди	2	24,4	73,6
Польща	3,4	32,5	64,1

Країна	Сільське, рибне та лісове господарство	Індустрія	Послуги
Португалія	2,9	24,6	72,5
Великобританія	1	26,3	72,7
Словаччина	3,6	29,7	66,7
Словенія	2,5	35,2	62,3
Іспанія	3	26,4	70,6
Швеція	1,1	28,2	70,7
Угорщина	4,2	27,8	68,0
ЄС-25	2,7	27	70,3
Болгарія	9,3	30,4	60,3
Румунія	8,9	30,9	60,2
Туреччина	10,1	24,4	65,5
Україна	10,2	32,8	57,0
Росія	4,8	32,6	62,6
Білорусь	10,8	34,1	55,1

В Україні також відбувався перерозподіл структури промислового виробництва на користь менш технологічних виробництв, в яких за методологією ОЕСР виділяють п'ять стратегічних секторів: високотехнологічні види промислової діяльності; середньо- і високотехнологічні; пошта та телекомунікаційні послуги; фінансові та страхові послуги; інші ділові послуги. У США та ЄС перші два сектори вважаються одними з головних чинників конкурентоспроможності і сягають в сукупності для США близько 50 %, у найбільш розвинених країнах ЄС — майже 47 %. На жаль, в Україні зберігається тенденція до їх скорочення (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

**СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОГО ЕКСПОРТУ ПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ
ЗА ТЕХНОЛОГІЧНИМ РІВНЕМ, % [61, с. 89]**

	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.
Високотехнологічні виробництва	3,4	4,6	4,1	2,2
Середньо- та високотехнологічні виробництва	20,9	22,0	23,9	22,5
Середньо- та низькотехнологічні виробництва	57,9	54,7	56,4	58,6
Низькотехнологічні виробництва	17,7	18,7	15,5	16,7

Отже, основний висновок, що випливає з аналізу показників зовнішньоекономічного співробітництва України з ЄС, такий: економічне середовище в Україні навіть за умов зближення з Європейським Союзом не відповідає потенціальному можливості нашої країни та її національному економічному інтересу. Це вимагає вибудовування такої зовнішньоекономічної політики, яка б урахувала всі вигоди та можливі загрози від посилення інтеграційної взаємодії і з новими, і зі старими країнами-членами. Очевидно також, що в «Європі концентричних кіл» така інтеграційна взаємодія може ґрунтуватися на посиленні перш за все торговельної взаємодії з використанням зв'язків, що лишилися ще з часів існування зон вільної торгівлі з країнами Балтії. Основна робота при цьому полягатиме в наближенні української продукції до європейських технічних стандартів як умови розширення її доступу на ринки країн ЄС через створення зони вільної торгівлі.

Оцінка вигід і загроз посилення інтеграційної взаємодії з країнами ЄС час від часу здійснювалася провідними вченими України і світу. Серед найбільш фундаментальних праць, в яких було зроблено спроби оцінити переваги та недоліки європейської інтеграції України, можна назвати, наприклад, монографію Л. Хоффманна та Ф. Мьоллерс [53]. Застосувавши секторальний підхід, вони виділили сфери, найбільш чутливі для України в процесі приєднання до ЄС. Висновки авторського колективу в основному стосувалися:

- геополітичних можливостей і обмежень;
- альтернативного європейській інтеграції євразійського напрямку інтеграції України;
- відносин з Російською Федерацією;
- перспектив розвитку торговельного співробітництва з ЄС;
- питань побудови ринкової економіки в Україні;
- регіональної економічної політики;
- питань розвитку української газотранспортної системи в контексті підписання Енергетичної хартії Європи;
- спільної аграрної політики ЄС і стратегії розвитку агропромислового комплексу в її контексті;
- реструктуризації промисловості України;
- монетарної та фіскальної політики України;

— грошово-кредитної політики та політики валютного курсу та їх впливу на торгівлю та інвестиції.

Одними з найбільш фундаментальних досліджень українських авторів з цієї проблематики є такі праці: «Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку» [12], «Європейська інтеграція та Україна» [17], «Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку» [55], «Економічна інтеграція та глобальні проблеми сучасності» [30], «Економічні проблеми XXI століття: міжнародний та український виміри» [13], «Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України» [51], в яких складні, багатовимірні аспекти інтеграційних векторів України розглядаються з позиції їх відповідності викликам глобальної економіки, проблематики підвищення конкурентоспроможності економіки України на глобальних ринках.

Найбільш чутливими секторами української економіки в процесі посилення інтеграційної взаємодії з ЄС залишаються чорна металургія, енергетика і транспорт. Важливими є також питання впровадження технічних стандартів, санітарних і фітосанітарних норм, правил походження товарів, відкриття фінансових ринків, побудови ефективної банківської системи, ринків страхових послуг, пенсійного забезпечення, що в кінцевому рахунку покращать соціальні стандарти в Україні і слугуватимуть підґрунтям її конвергенції з європейськими економічними структурами.

Важко заперечувати транзитні можливості української газотранспортної системи, проте її потенціал (за умови модернізації вітчизняних компресорних станцій потужність вітчизняної ГТС становитиме 200 млрд м³ на рік) [12, с. 781] можна використовувати за обов'язкової умови відповідності принципам Енергетичної Хартії країн Європи, яка передбачає диверсифікацію джерел енергопостачання і, зокрема, проекту НАБУККО з використанням родовищ Ірану, Азербайджану (і взагалі прикаспійського шельфу), що розширить можливості України як держави-транзитера енергетичних товарів, які на сучасному етапі розвитку світового господарства оцінюються фахівцями навіть вище, ніж можливості країн-власників покладів енергетичних ресурсів. Звичайно, необхідно буде держуватися й ін-

ших, колективних, принципів енергетичної безпеки, серед яких найважливішими є такі:

- підвищення енергетичної ефективності;
- поліпшення стану енергетичної безпеки;
- створення стратегічних запасів нафти і нафтопродуктів;
- реструктуризація вугільної промисловості і збереження доступу до вугільних ресурсів;
- розвиток атомної енергетики за умов максимальної безпеки АЕС;
- підвищення рівня використання поновлюваних джерел енергії;
- формування максимально прозорого і конкурентного енергетичного ринку та створення єдиного регулятивного органу;
- ліквідація субсидій та цінових диспропорцій в енергетичній сфері;
- створення й додержання енергетичної стратегії країни.

За показниками енергозалежності ВВП ситуація в Україні залишається однією з найгірших серед держав Європи (табл. 4.10). І, незважаючи на те що спостерігається спадна динаміка енергомісткості української економіки та зниження електроємності ВВП, вона, проте, вдвічі перевищує відповідний показник для ОЕСР, а питомі витрати енергоємності виробництва основних видів продукції в Україні у 5—8 разів вищі, ніж у країнах Європи [12, с. 775].

Таблиця 4.10

**ПОКАЗНИКИ ЕНЕРГОСПОЖИВАННЯ ТА ЕКОНОМІЧНОСТІ
В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ У 2003 р. [19, с. 1, 10]**

Країна	Обсяги споживання первинних енерго-ресурсів, млн тонн умовного палива	Енергомісткість економіки, грам умовного палива на один дол. США ВВП	Економічність виробництва, кг CO ₂ на один дол. США ВВП
Австрія	28,1	140	0,32
Бельгія	42,7	210	0,43
Великобританія	160,6	140	0,34
Данія	15,3	130	0,36
Фінляндія	26,2	270	0,52
Франція	173,1	170	0,24

Країна	Обсяги споживання первинних енерго-ресурсів, млн тонн умовного палива	Енергомiсткiсть економiки, грам умовного палива на один дол. США ВВП	Економiчнiсть виробництва, кг CO ₂ на один дол. США ВВП
Нiмеччина	245,7	170	0,41
Италiя	139,2	120	0,31
Испанiя	100,2	150	0,35
Швецiя	35,8	210	0,31
Чехiя	26,5	270	0,72
Угорщина	19,0	190	0,42
Польща	59,7	220	0,69
Україна	210,5	530	1,18
В середньому по ЄС-15	72,5	210	0,51

Тож Україна може мати вигоди від співпраці з ЄС в енергетичній сфері за умов:

- участі у тристоронньому форматі газотранспортного консорціуму Росія — Україна — Німеччина (мультилатеральність угоди обмежить можливості впливу на ціну газу на кордоні України з Росією);

- співпраці з ЄС у сфері розробки власних родовищ на шельфі Чорного і Азовського морів (у режимі мультилатеральних угод), що може дозволити розв'язати питання задоволення потреб промисловості та населення України власним газом;

- участі у проєкті НАБУККО, який вписується в європейську енергетичну політику диверсифікації джерел постачання енергетичних товарів;

- участі в європейських проєктах відновлювальної енергії (біодизельне пальне), що автоматично приведе до покращання стандартів у автомобільній промисловості і, можливо, дозволить відмовитися від преференцій окремим автомобілевиробникам, чого вимагає вступ України до СОТ.

Усвідомлюючи довгострокові вигоди, які здобуде Україна у результаті розширення співробітництва з ЄС в енергетичній сфері, у тому числі за рахунок модернізації та розширення пропускнуєї спроможності її газотранспортної системи, нафтогазові лобі Росії намагаються цьому всіляко перешкодити. Так,

зберігається можливість реалізації прямих домовленостей Російської Федерації з Німеччиною, балканськими державами про будівництво нових магістралей в обхід України та побудови власних транзитних мереж енергоносіїв на територію ЄС з фактичним виключенням України з числа активних суб'єктів європейського енергетичного ринку.

У цілому для оцінки економічних вигід європейської інтеграції України та можливих загроз її національному інтересу використовуються економіко-математичний та інституційно-еволюційний підходи. Щодо першого, то існують розрахунки Міжнародного центру перспективних досліджень [35], які стосуються короткострокових та довгострокових ефектів, котрі матимуть вплив на зовнішню торгівлю України в умовах звичайної та розширеної зон вільної торгівлі. Ці розрахунки проведені на основі моделі обчислення загальної рівноваги (CGE) та роботи експерта Центру європейських політичних досліджень М. Емерсона. Розглянуті в цих працях моделі співпраці України з ЄС включають чотири варіанти дій, а саме:

1) утворення базової зони вільної торгівлі після вступу України до СОТ, скасування імпортного мита (на коротко- чи довгострокову перспективу), лібералізація торгівлі послугами (в розширеному варіанті стосовно до тих умов, на яких Україна відкриває свої ринки послуг після входження до СОТ), лібералізація ринку капіталу і спрощення візового режиму для громадян України;

2) утворення митного союзу (дуже віддалена перспектива, навряд чи можлива через низькі кількісні та якісні показники у сфері запровадження технічних стандартів ЄС);

3) утворення розширеної зони вільної торгівлі, яка включає реформу митного контролю, гармонізацію стандартів або їх взаємне визнання, середньострокову програму відносно стандартів на товари АПК, відкритість сфери фінансових послуг і зміну регуляторної політики на ринках фінансових послуг, залучення України до спільної авіаційної зони, інвестиції в Пан'європейські транспортні коридори і відповідність законодавству ЄС у цій сфері, відкритість ринку телекомунікацій, відповідність регуляторній політиці ЄС в енергетичній сфері, приведення енергосистем України та ЄС у повну відповідність

вимогам «спільного доробку», поступове запровадження стандартів ЄС щодо конкурентної політики, заходи, спрямовані на відповідність охорони довкілля в Україні окремим положенням Кіотського протоколу;

4) повна інтеграція в європейський економічний простір, яка потребуватиме від України рівня зобов'язань на рівні Норвегії відносно «спільного доробку» в частині торгівлі товарами, послугами, руху капіталу і робочої сили і здатності автоматично пристосовуватися до змін законодавства ЄС у цих сферах.

На рівні моделі саме третій варіант може забезпечити Україні стійке економічне зростання. Економічні показники нашої держави в цьому варіанті підрахунків приблизно такі:

— приплив інвестицій переважно у вигляді прямих капіталовкладень може зменшити ціни на засоби виробництва на 3 %, послідовне зменшення ціни капіталу становитиме величину до 10 %, а загострення конкуренції на банківському ринку зменшуватиме вартість капіталу ще приблизно на 5 %;

— у свою чергу, приплив іноземних інвестицій вплине на задіяний основний капітал, збільшивши його сукупно на величину від 15 до 30 %, що залежно від терміну дії ефекту інвестицій може викликати, за оцінками експертів, збільшення ВВП від 4 до 9 % на рік і впливатиме на зростання реальної заробітної плати (до 10 %);

— внесок описаних ефектів у зростання реального добробуту населення України становитиме 4—5 %, а ефекти від збільшення торгівлі з ЄС у межах розширеної зони вільної торгівлі збільшать цю величину до 10 % [35].

У цілому варіант дій у режимі «вступ до СОТ — поглиблена зона вільної торгівлі — входження в Спільний ринок ЄС», на наш погляд, найбільш прийнятний для України, але потребує виваженого плану з чітко встановленими часовими та індикативними показниками, розгляду секторальних пріоритетів України, максимального врахування інтересів суб'єктів ринкових відносин.

Оцінки вигід і загроз від поглибленої співпраці України з ЄС у разі створення зони вільної торгівлі здійснювалися різними групами експертів і охоплювали такі сектори: торгівлю,

чорну металургію, транспорт і комунікації, машинобудування, хімічну і легку промисловість, інвестиційний клімат, режим державних закупівель, екологічну політику і зміни інвестиційного клімату.

Загалом у частині сприяння торгівлі з ЄС досягнуто вже певних успіхів. Їх можна деталізувати таким чином:

1) гармонізовано близько 35 % технічних стандартів; процес їх гармонізації відбувається паралельно з відповідними діями в рамках переговорів про приєднання України до СОТ і стосується в основному зменшення технічних бар'єрів у торгівлі (приєднання України до Угоди про технічні бар'єри в торгівлі СОТ), взаємного визнання робіт із сертифікації, прискореного впровадження технічних регламентів, ухвалених на основі європейських директив Нового підходу;

2) після вступу України до СОТ актуальним питанням для неї є приєднання до Угоди про оцінку відповідності та прийнятності промислової продукції (АСАА), що гарантуватиме обов'язковість обопільного визнання відповідності європейським стандартам; у рамках цього процесу подано план роботи на 2005—2011 рр. і виділено кошти в рамках програми ТАСІС;

3) у рамках генеральної системи преференцій Європейського Союзу розширюється перелік товарних груп, які імпортуються відповідно до неї (нині близько 50 % усіх товарів) [33];

4) стан адаптації відповідного законодавства оцінений експертами як середній (у частині, наприклад, безпеки продовольства чи визначення митної вартості) або низький (у частині митних процедур) і потребуватиме значних зусиль і витрат української сторони для полегшення доступу національних товарів на Спільний ринок країн ЄС.

Безумовними перевагами сприяння торгівлі можна визнати: проведення реформ митниці, стандартизації та оцінки відповідності з частковою компенсацією з боку ЄС і зменшення адміністративних витрат на утримання митниці й інших державних органів; можливе здешевлення імпоротної продукції та більш швидкий вихід національних товарів на європейські ринки; набуття додаткових конкурентних переваг порівняно з експортерами з інших країн; зменшення трансакційних витрат, особливо тих, що пов'язані з митним оформленням, ліцензуванням,

стандартизацією, непрямими витратами, втратами часу внаслідок бюрократичних перешкод (за оцінками експертів, саме це найбільше перешкоджає експорту України до ЄС та імпорту продукції з країн ЄС); потенційне покращання конкурентоспроможності, якості українських товарів і вихід на ринки третіх країн через дію Генеральної системи преференцій Євросоюзу; можливе здешевлення інвестиційного імпорту, що є особливо актуальним для України через старіння технологій і зношеність основних фондів; поліпшення балансів у торгівлі з найближчими сусідами — Білоруссю і Російською Федерацією — завдяки більшій відповідності стандартів українських товарів світовим; уникнення кризи надвиробництва для виробників з орієнтацією на внутрішній ринок через спрощення виходу на ринки ЄС і відповідність стандартам.

До очевидних втрат української сторони, пов'язаних з поглибленням торговельної взаємодії з ЄС, можна віднести: зменшення дохідної частини бюджету України внаслідок скорочення обсягів митних зборів; зростання витрат на технічне переобладнання лабораторій і митниць, програми перекваліфікації персоналу, гармонізацію стандартів, упровадження систем контролю якості; можливе погіршення ресурсного забезпечення економіки України внаслідок полегшеного доступу і збільшення її ціни на ринках ЄС (хоч ресурсні обмеження можуть привести й до іншого ефекту — покращання ресурсозбереження і конкурентоспроможності продукції національних товаровиробників, як це, наприклад, відбувалося в Японії); зростання конкуренції з боку української продукції на ринках Російської Федерації, збільшення різного роду обмежень на російських ринках з одночасним погіршенням умов доступу російських товарів на ринки України, що може бути критичним, наприклад, щодо продукції машинобудування; загальне загострення конкуренції на ринках окремих продуктів може мати багатобічний вплив — від зменшення цін для споживачів до виходу з галузей низки підприємств і олігополізації ринків з боку європейських виробників.

Що стосується галузевого зрізу позитивних ефектів, то для чорної металургії ними можуть бути: уникнення торговельних обмежень (квоти зростають і нині сягнули майже 1 млн т на

рік); зменшення антидемпінгових мит або взагалі припинення їх дії (сьогодні сягають від 38 % до 52 % на окремі види продукції); модернізація потужностей (в Україні майже 45 % продукції виплавляється мартенівським способом, тоді як у Росії — тільки 22 %, а майже 65 % — киснево-конвертерним) [34]; розширення присутності на ринку ЄС; зростання обсягів інвестицій у разі реалізації спільних проектів; підвищення цін на внутрішньому ринку і кращий доступ на зовнішні ринки; реструктуризація заборгованості українських підприємств; загалом поліпшення фінансового стану і здобуття додаткових переваг в одержанні позик та кредитів тощо.

При цьому зберігається й тенденція до погіршення стану виробників цієї продукції, яка локалізується в підвищеній собівартості через вимоги щодо природоохоронних заходів та зростання цін на сировину, конкурентний тиск з боку європейських виробників, втрату бюджетних надходжень від експортного мита.

Аналізуючи позитивні наслідки для галузей машинобудування, хімічної та легкої промисловості, можна прогнозувати: лібералізацію режиму доступу до ринків ЄС; можливе зменшення втрат від антидемпінгових заходів (особливо важливо для хімічної промисловості); приплив інвестицій, у тому числі і через перенесення до України частини працемістких виробництв і одержання в такий спосіб додаткових робочих місць, більшу завантаженість виробничих потужностей, проведення реструктуризації і модернізації підприємств; участь у більш конкурентоспроможних (з більшою доданою вартістю) європейських мережах з виробництва і постачання продукції; нарощування рівня конкурентоспроможності, особливо нецінової, через тиск європейських виробників; полегшення доступу до фінансових ринків, що особливо важливо для підприємств машинобудування та хімічної галузі через спрацьованість їхніх основних фондів і порівняно високу вартість виробництва; з позиції споживачів — імовірне зниження ціни на товари європейських виробників, вибудовування прямих дистриб'юторських мереж, поліпшення якості і цінових характеристик продукції вітчизняного виробника; нарешті, набагато вищі стандарти охорони довкілля. (Цей ефект не завжди спостеріга-

вся. У країни ЦСЄ та Балтії, наприклад в Естонію, було перенесено частину низькоекологічних виробництв з території Фінляндії.)

До негативних наслідків у галузях машинобудування, хімічній і легкій промисловості можна віднести ризик втрати національних ринків відповідних товарів, банкрутство частини малих і середніх підприємств у легкій промисловості (становлять, відповідно, майже 70 % усіх суб'єктів); витрати на запровадження технічних стандартів і переоснащення виробництв, заміщення виробництва товарів кінцевого споживання комплектними чи проміжними товарами для виробників з ЄС; витрати на підготовку (перепідготовку) робочої сили, що є особливо важливим для машинобудування і хімічної галузі; витрати на технічні стандарти, особливо в частині захисту прав інтелектуальної власності.

Очікувані позитиви, які стосуються євроінтеграції транспорту та комунікацій, такі: модернізація та розширення пропускної здатності аеропортів; можливе здешевлення літаків і відмова від лізингових схем для українських перевізників, унаслідок чого досить великі кошти вимиваються з галузі; можливе полегшення виходу на ринки країн-членів; упровадження європейських стандартів і зростання конкурентоспроможності національних транспортників, підвищення безпеки перевезень, розширення спектра та якості послуг; приплив іноземних інвестицій для добудови української частини транспортних коридорів.

Водночас варто вказати й загрози, які приховує ширша співпраця України з ЄС у галузі транспорту і комунікацій. Серед них: зростання конкуренції і витискання з ринку національних перевізників через нижчу якість і кількість послуг, зростання витрат на імплементацію норм і правил ЄС, зменшення відрахувань у бюджет через вихід з ринку неконкурентоспроможних суб'єктів, в яких держава має свою частку.

Широке коло питань, які стосуються різноманітних аспектів покращання інвестиційного клімату в Україні і тісно пов'язаної з цим проблеми розбудови фінансових ринків, також можна класифікувати за позитивними і негативними на-

слідками для економіки України після розширення її співпраці з ЄС.

До переваг для України можна віднести: створення нових робочих місць і підвищення якості товарів і послуг; покращання умов доступу до ринків інвестиційних ресурсів, зменшення ціни капіталу, розширення можливостей споживчого кредитування, зростання спектра та якості фінансових послуг, що особливо важливо як для українських підприємств, так і для споживачів; переорієнтація банківського сектору та ринку фінансових послуг на роботу з клієнтами-вкладниками та міноритарними акціонерами; оптимізація структури капіталу українських компаній та зменшення рівня ризиків; розбудова і розвиток ринків недержавного пенсійного забезпечення і ринків страхових послуг; підвищення рівня захисту прав інвесторів і корпоративного управління; зростання інвестиційного імпорту; зниження непрямих витрат на здійснення інвестиційної діяльності в Україні і відповідне цьому зниження ризиків операційної та інвестиційної діяльності; полегшення доступу до дешевих і потужних за обсягом кредитних та інвестиційних ресурсів; можливий розвиток венчурного інвестування; зростання обсягу інноваційних товарів у структурі промислового виробництва в Україні і загальне посилення конкурентоспроможності економіки.

Природно, що ці позитивні можливості можуть супроводжуватися певними ризиками, які пов'язані: з більш жорсткими вимогами до умов праці і підвищенням конкуренції на ринку праці; можливим витисканням з нього низькокваліфікованих працівників; перетворенням у відкриті закритих акціонерних товариств із можливим їх поглинанням і злиттям з іноземними партнерами; імовірним збільшенням кількості банкрутств і витисканням вітчизняних фірм з окремих сегментів ринку; послабленням державного контролю за діяльністю іноземних фірм через застосування ними трансфертного ціноутворення; можливим погіршенням споживчого кредитування через небажання іноземних банків, наприклад, здійснювати іпотечне кредитування (Чеська Республіка); зростанням залежності від кон'юнктури зовнішніх ринків та ін.

Ще одним системним ризиком для України є її економічна політика, якій бракує чіткості щодо принципів та орієнтирів розвитку. Безумовно, це є одним з найбільших внутрішніх викликів, оскільки ніхто не вестиме будь-яких розмов із сусідом, який сам не знає, до яких меж, на яких принципах і в якому напрямку він розвивається. На жаль, українська економічна політика й досі залишається слабкою, залежною від зовнішніх чинників і фрагментарною.

4.2. Євразійська модель інтеграції: оптимістичний та песимістичний варіанти

Незважаючи на пріоритетність європейського вектора інтеграційних прагнень України, реалізація її національного економічного інтересу не може обмежуватися лише цією площиною, оскільки значною мірою вона обумовлена й ефективністю налагодження стійких, взаємовигідних і довготривалих економічних зв'язків із країнами СНД. Не випадково євразійська модель інтеграції України, зокрема за її участі в Єдиному економічному просторі, на сьогодні викликає жваві дискусії як в українському суспільстві, так і в наукових, політичних та ділових колах держави. Особливої актуальності дана проблематика набуває з урахуванням необхідності розробки нових парадигмальних засад для розбудови євразійського співробітництва України на принципах відкритості, незалежності від політичних впливів, прозорості, взаємовигідності, еквівалентності та прагматичності, а також узгодження цього напрямку міжнародної економічної політики держави з її остаточним євроінтеграційним вибором.

Євразійський інтеграційний вектор України почав розвиватися відразу після розпаду Радянського Союзу, тобто приблизно в той самий час, що й співпраця нашої держави з ЄС. Так, дезінтеграція СРСР як одного з най-

більш потужних у свій час політико-економічних союзів республік з усіма атрибутами регіонального блоку (повноцінною зоною вільної торгівлі, митним союзом з єдиною тарифно-нетарифною політикою відносно третіх країн; єдиним економічним простором зі свободою руху товарів, послуг, капіталів і робочої сили; валютним та економічним союзом з уніфікацією макроекономічної, валютної, зовнішньоекономічної, аграрної, податкової та соціально-економічної політики і, нарешті, політичним союзом) поставила на порядок денний запровадження нового формату співробітництва колишніх союзних республік на ринкових умовах. Ще у 1992—1993 рр. між 12 країнами СНД було підписано двосторонні міждержавні угоди про створення зон вільної торгівлі, реалізація яких повинна була призвести до формування митного союзу на їхніх територіях.

Співробітництво колишніх союзних республік у рамках СНД на початковому етапі його створення базувалося на основі загальносоюзного поділу праці, проте запровадження з часом ринкових механізмів міждержавної співпраці обумовило певну асиметрію зовнішньоекономічних відносин країн-членів даного співтовариства. Вона набула свого матеріального втілення у стагнації взаємної торгівлі країн СНД, погіршенні її товарної структури, згортанні взаємного інвестиційно-технологічного співробітництва країн, переорієнтації їх зовнішньоекономічних відносин на далеке зарубіжжя.

Так, обсяги взаємної торгівлі держав СНД протягом 1993—2003 рр. скоротилися майже втричі — з 222 млрд дол. до 75 млрд дол. (для порівняння: у 1990 р. обсяг міжреспубліканської торгівлі, перерахований за світовими цінами за методикою Світового банку/ПРООН, становив близько 618 млрд дол.). При цьому найбільшу питому частку зовнішньої торгівлі з країнами СНД мали Білорусь, Україна, Киргизія і Таджикистан, найменшу — Росія, Вірменія та Азербайджан. Наприклад, товарообіг Російської Федерації з країнами СНД у 1999 р. знизився до критично низького рівня у 19 млрд дол. США, і тільки сприятлива кон'юнктура на ринку енергоносіїв врятувала його від дальшого згортання (рис. 4.3).

Млн дол США

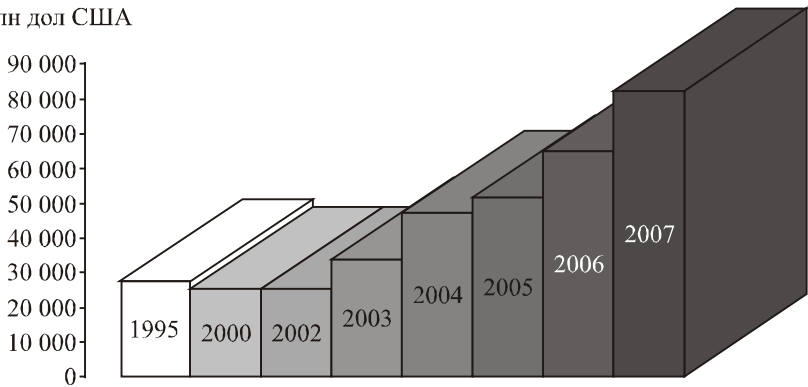

Рис. 4.3. Обсяги зовнішньоторговельного обороту Російської Федерації з країнами СНД протягом 1995—2007 рр., млн дол. США [56]

Особливе поживалення на ринку енергоносіїв відбилося на стані торгівлі всередині СНД протягом 2003—2007 рр. Завдяки монопольному становищу Росії в забезпеченні енергоресурсами (нафтою, газом, ядерним паливом) інших країн СНД їй вдалося протягом цього періоду забезпечити позитивне сальдо торгівлі з державами блоку, яке у 2004 р. становило 11,6 млрд дол. США, у 2005 р. — 11,8 млрд дол., у 2006 р. — 18,8 млрд дол., а у 2007 р. — 22,8 млрд дол.

Разом з цим слід зазначити, що Російська Федерація починаючи з 2000 р. істотно наростила обсяги зовнішньої торгівлі з країнами далекого зарубіжжя, частка яких протягом 1995—2007 рр. зросла з 75,9 до 85,1 % (табл. 4.11). Як бачимо, Росія за останнє десятиліття мала високі темпи зростання зовнішньоторговельного обороту за межами СНД, скорочуючи частку обороту всередині цього блоку, в якому так і не вдалося налагодити ефективної інтеграційної співпраці.

Товарна структура взаємної торгівлі країн СНД характеризується переважно сировинною спрямованістю з переважанням у міждержавних товаропостачаннях палива, сировини і продовольства, частка яких досягає 75 % загального товарообігу. Серед найважливіших товарів, що постачаються нині на ринки держав даного блоку, слід відзначити нафту (Росія, Казахстан), газ (Росія, Туркменія), вугілля (Казахстан), чорні метали (Україна, Росія) та зерно (Казахстан, Україна). Разом з тим питома частка взаємної торгівлі готовими товарами є на

сьогодні вищою порівняно з експортом країн Співдружності у розвинуті країни.

Таблиця 4.11

**ДИНАМІКА ОБСЯГІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТЯГОМ 1995—2007 рр., млн дол. США [56]**

Рік	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Торгівля в межах СНД									
Експорт	16973	14250	15270	16375	21357	30203	33549	43368	52600
Імпорт	18344	13428	13041	12151	15077	19891	21899	24577	29800
Сальдо	-1371	822	2229	4224	6280	10312	11650	18791	22800
Торгівля за межами СНД									
Експорт	65446	90783	86614	90926	114572	153004	210249	260558	299900
Імпорт	44259	31434	40723	48815	60993	77491	103535	140115	169900
Сальдо	21887	59349	45891	42111	53579	75513	106714	120443	130000
Торгівля РФ у цілому									
Експорт	82419	104033	101884	107301	135929	183207	243798	303926	352500
Імпорт	62603	44862	53764	60966	76070	97382	125434	164692	199700
Сальдо	20516	60171	48120	46335	59859	85825	118364	139234	152800
Відносні величини									
ЗТО в межах СНД до ЗТО РФ в цілому, %	24,1	18,8	18,1	16,9	17,1	17,8	15,0	14,5	14,9
ЗТО за межами СНД до ЗТО РФ в цілому, %	75,9	81,2	81,9	83,1	82,9	82,3	85,0	85,5	85,1

Ще одним компонентом міждержавного співробітництва пострадянських країн є процеси взаємного інвестування, які через брак у кожній державі вільних фінансових ресурсів не дістали скільки-небудь помітного розвитку. Так, за офіційними даними обсяги взаємних інвестицій країн СНД протягом останніх 15 років не перевищують 3—6 % сукупного обсягу інвестиційного капіталу, що залучають ці держави. Щоправда, з 2003 р. накреслилась тенденція до динамічного приросту абсолютних обсягів взаємних інвестицій, насамперед з причин загального піднесення економік країн СНД у рамках так званого відновлювального зростання. Того ж 2003 р. обсяги інвестицій країн СНД до Російської Федерації істотно перевищили обсяги інвестицій самої Росії на пострадянському економічному просторі.

Також варто зазначити, що офіційні дані щодо масштабів взаємного інвестування пострадянських країн не відображають

його реальних обсягів. На думку багатьох авторитетних експертів, значний обсяг інвестиційних операцій, пов'язаний з приватизацією російським капіталом промислових об'єктів на території колишніх союзних республік (особливо стратегічного значення: у сфері зв'язку, в енергетичній, нафтопереробній, нафтохімічній та інших галузях), відбувається за тіншовими схемами, переважно через посередників, а тому не відображається в національній статистиці країн СНД як надходження російського капіталу. Наочним прикладом, який свідчить про непрозорість процесу взаємного інвестування країн СНД, є, зокрема, купівля компанією «Український алюміній» (яка є партнером російської компанії «Сибірський алюміній») 35 % найбільшого в Європі Миколаївського глиноземного заводу, завдяки чому «Сибірський алюміній», який до цього вже володів 35 % акцій українського підприємства, здобув повний контроль над ним. Іншим прикладом подібних «тіншових» операцій є придбання російською компанією «Лукойл» 50 % акцій найбільшої в Україні нафтохімічної компанії «Оріана» через свого посередника «Лукойл-нафтохім». Крім того, практично неможливо оцінити обсяги «прихованих» інвестицій, які залучені в банківську сферу чи перебувають в обігу на ринку об'єктів нерухомості.

Не випадково, що на сьогодні спостерігаються значні розходження статистичних даних, котрі оцінюють вартість зарубіжних інвестицій Російської Федерації: якщо у 2004 р. Федеральна служба державної статистики Росії наводила дані щодо 4,2 млрд дол. США, а у 2007 р. — 32,1 млрд дол. експорту російського інвестиційного капіталу, то ЮНКТАД — на порядок вище. Якщо ж узяти за основу дані платіжних балансів країн-реципієнтів російського капіталу, то, за розрахунками А. Кузнецова, обсяги зарубіжних інвестицій Російської Федерації на початок 2005 р. становили близько 30 млрд дол. США [28, с. 98].

Що стосується географічної структури зарубіжного інвестування Російської Федерації, то головними реципієнтами її інвестиційного капіталу є на сьогодні європейські країни: Кіпр (майже 10 млрд дол. США, або 31,1 % загального обсягу зарубіжного інвестування на початок 2008 р.), Нідерланди (7,4 млрд, або 23,1 % відповідно), Віргінські острови (4,7 млрд дол., або 14,6 % відповідно), Австрія (1,1 млрд дол., або 3,3 % відповід-

но), Великобританія (1 млрд дол., або 3,0 % відповідно), Німеччина (0,7 млрд дол., або 2,3 % відповідно) та Швейцарія (0,5 млрд дол., або 1,4 % відповідно). Тож в європейських пріоритетах зарубіжного інвестування Росія в основному надає перевагу країнам з ліберальним інвестиційним режимом. Серед колишніх союзних республік головними реципієнтами російських інвестицій є Україна (0,8 млрд дол., або 2,5 % відповідно) та Білорусь (0,8 млрд дол., або 2,4 % відповідно).

Інвестиційні потоки в економічному просторі СНД найчастіше пов'язані з міжфірмовим переміщенням капіталів. У випадку Російської Федерації інвестування в країни Євросоюзу пов'язано з небажанням розміщати надприбутки, одержані в результаті надсприятливої кон'юнктури ринків паливно-енергетичних ресурсів, у своїй країні. За таких умов російський капітал розміщується зазвичай у розвинутих країнах ЄС через невелику кількість надпотужних російських, або так званих червоних ТНК — «Газпром», «ЛУКойл» та ін. За даними журналу Forbes «Газпром» увійшов до першої сотні світових ТНК, посівши в рейтингу 43-тє місце, за ним ідуть «ЛУКойл» — 114-тє місце, та «Роснафт» — 192-ге. Ще одним прикладом монополізації російським капіталом сировинних сегментів регіональних ринків є злиття російських компаній «Русал» та СУАЛ (Сибірсько-Уральська алюмінієва компанія) зі швейцарським трейдером Glencore International AG, завдяки чому їхня частка глиноземів на світовому ринку досягає нині 16 %, а алюмінію — 13 %. Масово скуповуються підприємства в металургійній та енергетичній галузях, а іноді подібні інвестиції мають прихований характер, здійснюючись через афілійовані структури.

Треба відзначити, що зарубіжні інвестиції Росії в ЄС та на теренах СНД мають різну спрямованість та галузеву структуру, а інколи можна стверджувати і про їхню різну мотивацію. Якщо виходити з концепції інтернаціоналізації фірми Уппсальської школи, яка базується на інформаційних та культурно-психологічних факторах мотивації іноземного інвестування, то з цієї позиції експансія російських ТНК на теренах СНД виступає як свого роду абсолютна неминучість. При цьому через інвестиції або захоплюються ринки, як це було на ринках мобільного зв'язку в Україні, Білорусі та Казахстані, або поновлюються ко-

операційні зв'язки, порушені протягом 1991—2001 рр., як це можна побачити на прикладі участі російських інвесторів у проектах з видобутку та транспортування енергоносіїв у Казахстані та Азербайджані, або на прикладах кооперації у сфері низькотехнологічного машинобудування «Агромашхолдинг» (РФ) з «Кустанайдизель» (Казахстан) — Лозовський комбайновий завод (Україна), метою якого є зниження витрат російського інвестора і підвищення конкурентоспроможності продукції. Існує й особливий вид інвестицій на пострадянському просторі, так звані захисні інвестиції, зорієнтовані на зміцнення політичного впливу Росії на пострадянському просторі. До них можна віднести інвестиції РАО ЄЕС, вкладені в енергетичні галузі Молдови, Грузії, Киргизстану, Таджикистану та Вірменії.

Серед причин, які обумовлюють низький рівень інвестиційного співробітництва країн СНД, слід виокремити насамперед несприятливість загального інвестиційного середовища цих держав. Так, країни-члени СНД, частка яких у світовому ВВП становить близько 2 %, залучають лише близько 0,5 % сукупного обсягу інвестиційного капіталу.

Крім того, не слід скидати з рахунків і той факт, що серед пострадянських держав лише Російська Федерація, Україна та Казахстан мають статус країн з ринковою економікою, який зобов'язує ці держави створювати прозорі умови для ведення міжнародного бізнесу. За деякими оцінками, щорічні обсяги недоодержаних країнами СНД іноземних інвестицій становлять на сьогодні близько 13—14 млрд дол. США.

Істотно стримують інвестиційне співробітництво країн СНД і суперечності економічних інтересів західних та російських компаній. Ідеться, зокрема, про історію продажу «Криворіжсталі» та «Київобленерго», а також нерідкі випадки переходу у власність Російської Федерації промислових об'єктів колишніх союзних республік в погашення заборгованості країн СНД перед нею. Наприклад, за угодою 2002 р. Росія одержала від Вірменії завод «Марс» (виробництво електронних комплектувальних) вартістю 56,3 млн дол. США, НДІ автоматизованих систем управління вартістю 3,4 млн дол., НДІ математичних машин вартістю 2,8 млн дол., НДІ матеріалознавства вартістю 0,8 млн дол., Разданську ТЕС вартістю 31 млн дол. та п'ять гідроелектростанцій Сєвано-

Разданського каскаду за заборгованість з поставок енергоносіїв та ядерного палива. Загалом заборгованість країн СНД перед Російською Федерацією, яка на кінець 2006 р. становила близько 2 млрд дол. США, можна вважати інвестиційним запасом РФ на пострадянському просторі. За таких умов об'єктивно виникатимуть істотні розбіжності в оцінці вартості ліквідних активів, як це було в разі з газотранспортними мережами України і Білорусі, щодо яких ВАТ «ЄС Росії» та «Газпром» так і не домовилися з національними урядами. Крім того, «Газпром» нерідко вдається до проведення конверсійних операцій як на теренах СНД, так і в ЄС, метою яких є монополізація цією компанією ключових сегментів паливно-енергетичного ринку. Наприклад, за пакет в 15 % акцій Wingas, яка володіє магістральними газопроводами в Німеччині й орендує газосховище Reden, «Газпром» передав Wintershal (100 % цієї компанії належить BASF) пакет «50 % мінус одна акція» дочірньої фірми «Севернефтегазпром» (який володіє правами на розробку Південно-Російського газового родовища), довівши свою участь у Wingas до 50 %.

Таким чином, за всіма основними показниками економічне співробітництво країн у рамках СНД істотно відстає від аналогічних показників розвитку зовнішньоекономічних відносин держав даного блоку з країнами далекого зарубіжжя. Більше того, країни Середньої Азії стали навіть ареною боротьби між США та КНР за поширення сфери свого впливу, та дедалі більше схиляються до Китаю, який заінтересований у розширенні поставок на свій ринок відносно дешевих енергоносіїв. Водночас Україна, Молдова та Грузія всіляко прагнуть закріпитися в європейському економічному просторі.

Серед причин недостатнього прогресу в економічній інтеграції країн у рамках СНД можна назвати такі. По-перше, тривалий кризовий стан економік держав-членів протягом 1990-х років. По-друге, незавершеність процесу формування в країнах СНД ринкового механізму, а також відмінності у характері системних трансформацій у державах Співдружності. По-третє, значні відмінності в рівнях економічного розвитку країн регіону, однотипність їх експорту і недостатня конкурентоспроможність обробної промисловості, що гальмує поглиблення внутрішньорегіонального поділу праці між ними. Крім того, не можна не враховувати

і брак у держав чіткої концепції інтеграції, узгодженої її мети, «розмитість» перспектив зовнішньополітичного і зовнішньоекономічного розвитку країн тощо. На фоні поглиблення інтеграційних процесів у Європі та Південно-Східній Азії в кінці 1990-х — на початку 2000-х років виявилася неспроможність регіонального угруповання СНД скласти їм достойну конкуренцію.

Єдиним, більш-менш успішним, інтеграційним угрупованням пострадянського простору можна назвати лише утворений у 1995 р. митний союз за участі Російської Федерації, Білорусі, Казахстану та Киргизстану, до якого у 1999 р. приєднався Таджикистан. У 2000 р. цей митний союз було перетворено на ЄврАзЕС — Євразійське економічне співтовариство. З 2002 р. статус спостерігачів у ньому мають Молдова та Україна, а з 2003 р. — Вірменія. Проте навіть у цьому об'єднанні не вдалася спроба створити повноцінні інституційні органи цієї організації та уніфікувати митні тарифи (якщо до 1995 р. було уніфіковано майже 100 % митних тарифів всередині ЄврАзЕС, то в останні роки їх чисельність скоротилася до 55—60 %). І хоча протягом 1995—2005 рр. вдалося створити зону вільної торгівлі, проте рівня митного союзу в ЄврАзЕС так і не було досягнуто [1, с. 63].

Очевидна нереалізованість у рамках ЄврАзЕС національних економічних інтересів країн-учасниць обумовила формування у вересні 2003 р. ще одного субрегіонального угруповання на пострадянському терені — Єдиного економічного простору у складі чотирьох країн — Росії, України, Білорусі та Казахстану, на які припадає 94 % ВВП і 88 % товарообігу всіх країн СНД. Метою даного угруповання було визначено формування «економічного простору, що об'єднує митні території країн-членів, на якому функціонують механізми регулювання економік, засновані на єдиних принципах, що забезпечують вільний рух товарів, послуг, капіталу та робочої сили; проводиться єдина зовнішньоторговельна і узгоджена ... податкова, грошово-кредитна і валютно-фінансова політика» [52].

Як впливає з місії СЕП, формування даного інтеграційного блоку відбувається без прив'язування до конкретної форми регіональної інтеграції країн (зони вільної торгівлі, митного союзу, спільного ринку, економічного чи політичного союзу). Так, сформульоване в Угоді про створення Єдиного економіч-

ного простору визначення ЄСП як «простору, що об'єднує митні території Сторін, в якому ...проводиться єдина зовнішньоторгова політика» відповідає інтеграції на рівні митного союзу, а «функціонування механізмів регулювання економік, заснованих на єдиних принципах, що забезпечують вільний рух товарів, послуг, капіталу і робочої сили» відповідає формуванню спільного ринку.

Спостерігається і суттєва відмінність у позиціях країн-членів ЄСП щодо цілей і механізмів міждержавного співробітництва в рамках даного блоку. Якщо Росія, Білорусь та Казахстан розглядають свою участь в ЄСП з позиції зміцнення становища вітчизняних товаровиробників на ринках країн-учасниць, нарощування обсягів взаємної торгівлі через уніфікацію митної політики відносно третіх країн, розвитку національних ринків капіталу і послуг, то Україна зацікавлена в міждержавному співробітництві лише на рівні зони вільної торгівлі без винятків, що узгоджується з її стратегічним курсом європейської інтеграції. Реалізації національного економічного інтересу нашої держави відповідає і наявність на території країн-учасниць ЄСП місткого ринку для збуту вітчизняної продукції, яка за своїми якісними параметрами є неконкурентоспроможною на ринках розвинутих країнах світу. Крім того, зацікавленість України в ЄСП продиктована і її прагнення одержувати енергоносії з Росії й Казахстану без митного оподаткування.

Потенціал міждержавного співробітництва в рамках ЄСП значною мірою обумовлюється особливостями цього інтеграційного об'єднання, яке формується «зверху», тобто через прийняття політичних рішень. Якщо ж розглянути економічну площину взаємодії країн-учасниць, то можна відзначити виразну асиметричність у позиціях держав на «інтеграційній карті» ЄСП. Так, Російська Федерація домінує у блоці як за сукупними обсягами ВВП (82 %), так і виробленої промислової продукції (78 %) та інвестицій в основний капітал (79 %) (табл. 4.12).

Відмінними є і структури народногосподарських комплексів країн-учасниць ЄСП. Що стосується України, то вона порівняно з іншими державами угруповання має більший потенціал у сфері базових галузей промисловості, і її національні інтереси щодо експорту продукції відрізняються від національ-

них інтересів Росії, 80 % експорту якої становить сировина. Казахстан, у свою чергу, також орієнтований в основному на експорт сировини, проте рівень розвитку його промисловості значно поступається українському.

Таблиця 4.12

ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ КРАЇН ЄС [65]

Країна	ВВП, млн дол. США		ВВП на душу населення у 2005 р., дол. США	Інфляція, %	Імпорт у 2005 р., млн дол. США.	Експорт у 2005 р., млн дол. США
	2004	2005				
Росія	568,271	766,180	5 369	12,6	125,303	243,569
Україна	64,504	81,664	1 727	13,5	36,141	34,287
Казахстан	37,965	56,088	3 717	7,6	15,819	25,197
Білорусь	22,387	27,072	2 775	12,1	16,699	15,992
Усього по ЄС	693,207	931,004	3 397	11,45	193,962	319,045
<i>Для порівняння — країни ЄС (постсоціалістичні країни)</i>						
Чехія	101,613	123,603	12 106	1,8	76,863	78,474
Естонія	10,327	13,108	9 727	4,1	10,165	7,710
Латвія	13,408	16,648	7 193	6,7	8,625	5,122
Литва	21,559	25,726	7 511	2,6	11,453	11,815
Польща	237,276	300,533	7 875	2,1	100,487	88,940
Словаччина	40,683	46,763	8 647	2,8	35,301	31,973
Словенія	32,077	34,030	17 066	2,5	20,440	18,697
Угорщина	93,603	109,483	11 217	3,5	65,711	62,184
Болгарія	23,708	25,805	3 328	4,4	18,181	11,725
Румунія	71,871	98,566	4 539	9	40,463	27,730
Усього за вибіркою	946,967	1156,726	8 291	4,3	505,041	417,645

Як свідчать дані табл. 4.12, подібна асиметрія, зокрема щодо частки у ВВП, зовнішньоторговельній квоті та показнику ВВП на душу населення, виявляється і серед країн Європейського Союзу. Так, якщо розглянути найменш розвинуті країни-члени ЄС (постсоціалістичні держави, котрі раніше належали до РЕВ), то на Польщу припадає близько 25 % сукупного ВВП даної групи країн, 20 % їх експорту та 21 % імпорту. Водночас відповідні показники для Румунії становлять 7,6, 7,9 та 6,6 % відповідно, для Болгарії — 2,5, 3,5 та 2,8 % відповідно, для Словаччини — 4,3, 6,9 та 7,6 % відповідно, а для Латвії — лише 1,3, 1,7 та 1,2 % відповідно. Виразна країнова асиметрія спостерігається й у показниках ВВП на душу населення, товарній та географічній струк-

турі зовнішньої торгівлі тощо. Що стосується подушового ВВП, то найвищі його значення мають Словенія — більше ніж 17 тис. дол. США у 2005 р., Чехія — 12,1 тис., Угорщина — 11,2 тис. та Естонія — 9,7 тис. відповідно, тоді як у Румунії цей показник був лише 4,5 тис. дол., а в Болгарії — 3,3 тис. відповідно.

Зіставлення показників макроекономічної динаміки постсоціалістичних країн — нинішніх членів ЄС та держав ЄЄП — дозволяє констатувати істотне відставання пострадянських держав (рис. 4.4).

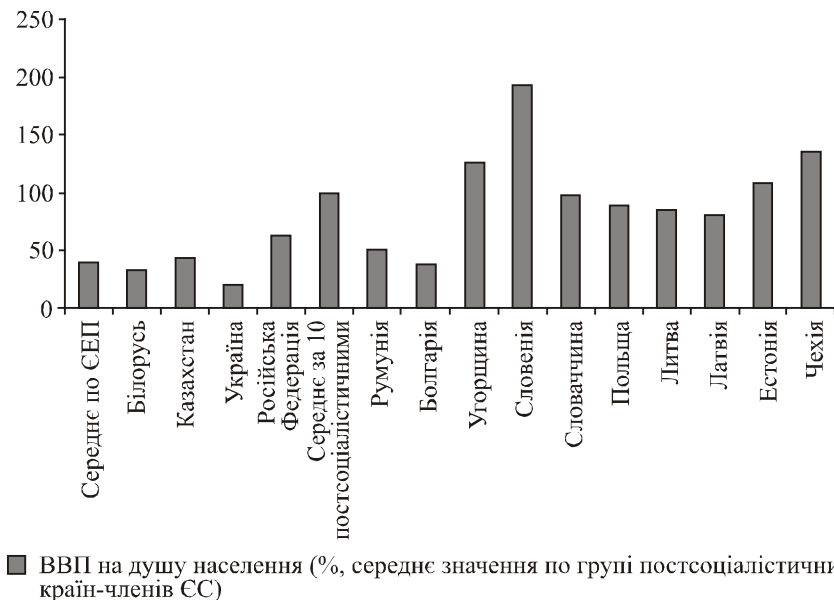

Рис. 4.4. ВВП на душу населення (% , середнє значення за групою постсоціалістичних країн-членів ЄС = 100 %) [65]

Крім цього, суттєва асиметрія спостерігається й у темпах економічного зростання, точніше, у такому з показників, як досягнення обсягів ВВП до розпаду РЕВ. Дані, подані у табл. 4.13 та 4.14, свідчать про те, що країни ЄЄП набагато пізніше вийшли із системної кризи, ніж країни Центрально-Східної Європи — нинішні члени ЄС, і послідовно зменшували свою частку у світовому ВВП. Порівняння проводилося для вказаних країн, за 100 % було взято рівень ВВП 1990 р., за винятком Польщі, Словаччини та Чехії, для яких еталонним був 1989 р.

ЧАСТКА КРАЇН У СВІТОВОМУ ВВП (1990—2005 рр.), % [66]

Країна	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Чеська Республіка	0,187	0,118	0,129	0,149	0,164	0,188	0,204	0,188	0,205	0,192	0,176	0,194	0,226	0,248	0,261	0,277
Естонія	0,026	0,024	0,018	0,016	0,015	0,015	0,015	0,016	0,019	0,018	0,017	0,019	0,022	0,025	0,027	0,029
Угорщина	0,165	0,147	0,153	0,156	0,157	0,152	0,150	0,153	0,158	0,156	0,148	0,165	0,199	0,225	0,245	0,245
Латвія	0,040	0,035	0,022	0,019	0,018	0,017	0,019	0,021	0,022	0,023	0,024	0,026	0,028	0,030	0,033	0,037
Литва	0,045	0,042	0,031	0,026	0,023	0,022	0,027	0,033	0,037	0,035	0,036	0,039	0,043	0,050	0,054	0,058
Польща	0,371	0,356	0,368	0,368	0,397	0,462	0,512	0,514	0,571	0,534	0,527	0,592	0,588	0,574	0,590	0,673
Словаччина	0,085	0,050	0,051	0,053	0,058	0,066	0,069	0,071	0,075	0,066	0,064	0,067	0,074	0,089	0,100	0,105
Словенія	0,079	0,055	0,051	0,051	0,054	0,068	0,067	0,065	0,070	0,069	0,060	0,063	0,068	0,076	0,079	0,076
Південно-Східна Європа та країни СНД	4,001	3,599	2,885	2,660	2,254	2,042	1,971	2,067	1,634	1,235	1,401	1,620	1,766	1,949	2,282	2,698
Південно-Східна Європа	0,548	0,402	0,254	0,267	0,279	0,310	0,304	0,317	0,345	0,293	0,287	0,311	0,349	0,392	0,429	0,474
Албанія	0,010	0,007	0,006	0,007	0,007	0,008	0,010	0,007	0,009	0,011	0,012	0,013	0,014	0,017	0,019	0,019
Боснія та Герцеговина	0,009	0,008	0,006	0,005	0,004	0,007	0,009	0,013	0,014	0,015	0,014	0,015	0,017	0,019	0,019	0,021
Болгарія	0,095	0,033	0,035	0,043	0,036	0,045	0,033	0,035	0,043	0,042	0,040	0,043	0,048	0,054	0,060	0,060
Хорватія	0,113	0,098	0,042	0,044	0,055	0,064	0,066	0,068	0,073	0,065	0,058	0,063	0,070	0,079	0,084	0,084

ДИНАМІКА ВВП КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС, ДЕРЖАВ СНД ТА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ
ВІДНОСНО БАЗОВОГО 1990 р. (100 %) [66]

Країна	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Чеська Республіка	100	66,48	77,74	90,99	106,84	135,29	149,78	137,87	148,84	144,57	136,37	149,03	180,57	221,38	262,00	302,61
Естонія	100	95,22	76,79	71,87	71,92	76,52	81,49	86,28	97,57	97,50	95,78	104,64	123,32	159,18	192,53	229,76
Угорщина	100	93,44	104,13	107,88	116,02	123,70	125,07	126,62	130,29	133,05	129,27	143,54	179,76	227,27	277,79	303,18
Латвія	100	92,72	61,79	53,81	55,30	55,97	63,93	70,20	75,74	82,62	88,43	94,21	105,34	126,63	155,92	190,55
Литва	100	97,62	78,64	67,39	62,09	65,44	82,65	100,79	113,59	110,98	116,53	123,83	143,80	187,92	225,31	263,40
Польща	100	100,74	111,11	113,27	130,49	167,36	189,29	189,31	208,83	202,55	205,11	228,79	235,76	258,04	297,50	370,09
Словацьчина	100	61,08	66,40	71,49	82,71	103,75	111,37	113,37	118,60	109,12	108,50	111,67	129,61	174,67	219,73	250,06
Словенія	100	72,91	72,05	72,91	82,76	115,17	115,95	112,05	119,99	122,64	109,87	112,85	127,26	159,64	185,14	195,78
Південно-Східна Європа та країни СНД	100	94,36	80,83	75,94	68,63	68,56	67,60	70,56	55,39	43,44	50,56	57,98	65,66	81,26	106,69	137,55
Південно-Східна Європа	100	76,92	51,89	55,66	62,15	76,10	76,14	79,13	85,54	75,35	75,70	81,37	94,64	119,22	146,62	176,61
Албанія	100	74,51	70,73	79,31	87,70	111,56	135,61	97,36	123,19	155,02	166,26	184,64	202,30	272,93	357,61	375,88
Боснія та Герцеговина	100	90,99	68,79	61,06	54,34	101,33	136,40	187,70	209,81	232,48	220,97	233,00	271,15	341,79	391,07	467,51
Болгарія	100	36,81	41,51	52,27	46,84	63,23	47,77	50,01	61,45	62,51	60,79	65,61	75,12	95,82	117,76	128,92
Хорватія	100	90,66	41,33	44,00	58,85	75,92	80,20	81,91	87,29	80,34	74,37	80,16	92,01	116,24	138,46	151,56
Македонія	100	104,62	51,73	56,79	75,56	99,91	98,53	83,06	79,93	82,01	80,08	76,74	84,65	104,17	117,53	112,03

Румунія	100	75,44	51,19	68,93	78,63	92,77	92,34	92,26	110,12	93,07	96,81	105,06	119,82	149,91	191,32	257,73
Сербія та Чорногорія	100	91,47	67,47	47,79	50,03	54,17	58,44	70,25	56,67	36,85	40,06	42,66	56,66	70,57	83,30	95,38
СНД	100	97,13	85,42	79,15	69,66	67,36	66,24	69,20	50,60	38,37	46,58	54,27	61,07	75,24	100,35	131,36
Вірменія	100	91,35	54,39	50,74	54,61	59,57	73,93	75,86	87,60	85,44	88,50	98,07	110,01	129,85	167,37	174,72
Азербайджан	100	102,77	81,37	64,01	52,51	47,25	48,76	60,82	68,25	70,32	80,93	87,61	95,72	109,56	127,10	192,80
Білорусь	100	102,06	94,34	89,24	80,46	73,52	77,00	74,86	80,84	64,46	55,32	65,61	77,50	94,66	121,66	157,01
Грузія	100	81,62	46,01	33,29	30,46	31,88	36,13	41,40	42,61	33,02	35,90	37,82	40,06	47,05	60,30	75,45
Казахстан	100	92,04	89,12	82,74	73,87	69,16	70,81	74,61	74,51	56,79	61,57	74,57	82,93	103,79	137,15	188,80
Киргизстан	100	95,29	84,00	72,64	59,28	57,20	70,04	67,77	62,90	47,91	52,53	58,56	61,57	73,28	82,95	93,60
Республіка Молдова	100	85,38	57,10	57,71	40,72	40,98	39,30	44,76	39,42	27,19	29,90	34,37	38,57	45,96	60,22	69,06
Російська Федерація	100	98,32	86,00	80,32	71,60	70,06	68,82	71,08	47,56	34,39	45,59	53,82	60,57	75,50	102,21	134,49
Таджикистан	100	93,60	66,77	59,76	48,64	43,47	36,90	32,59	46,66	38,41	33,39	37,68	43,04	54,94	67,56	81,69
Туркменістан	100	98,73	85,89	89,18	75,31	71,31	77,53	87,36	93,25	125,67	160,71	220,06	283,48	349,08	403,19	575,63
Україна	100	91,32	84,08	73,87	58,13	52,11	47,77	53,76	44,90	33,86	33,51	40,75	45,45	53,74	69,72	87,55
Узбекистан	100	102,99	93,74	93,69	90,69	91,71	95,05	105,75	102,09	116,34	93,72	63,68	67,45	67,95	80,30	79,59

З наведених даних можна зробити висновок про те, що вихід із системної кризи країн-членів ЄСП був у середньому вдвічі довшим (від 7 до 15 років), а в деяких країнах, наприклад в Україні, дотепер не досягнуто рівня 1990 р. Проте в групі країн, які мають віддалену перспективу долучитися до ЄС, це завдання вже виконано (за винятком Сербії, яка пережила війну і розпад з Чорногорією). Майбутні перспективи інтеграції на пострадянському просторі можуть бути пов'язані з реалізацією двох сценаріїв. Перший з них передбачає максимально можливу реалізацію в рамках ЄСП національних економічних інтересів усіх країн-учасниць на принципах паритетності та недискримінації. Другий — домінування в інтеграційному блоці Російської Федерації як регіонального лідера на зразок Франції чи Німеччини в ЄС, яка зможе запропонувати ефективні механізми коопераційного співробітництва з країнами-партнерами, попередньо врегулювавши політичні та економічні претензії до неї з їх боку та гарантуючи недопущення в майбутньому рецидиву імперської політики стосовно до них.

Повертаючись до ідеї Єдиного економічного простору, слід відзначити, що його функціонування з погляду реалізації національного економічного інтересу України супроводжується низкою переваг і ризиків (табл. 4.15).

Таблиця 4.15

**ПЕРЕВАГИ І РИЗИКИ СТВОРЕННЯ
ЄДИНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ**

	Переваги	Ризики
Повноцінна зона вільної торгівлі	Полегшення доступу на ринки, уніфікація законодавств перш за все у сфері зовнішньої торгівлі, створення повноцінної зони вільної торгівлі, вирішення суперечок на основі мультилатеральних угод згідно з принципами СОТ	Десинхронізація вступу до СОТ створить нерівноцінні умови торгівлі між країнами, оскільки Російська Федерація, Білорусь і Казахстан вимушені будуть створювати додаткові бар'єри на шляху українських товарів, захищаючи свої внутрішні ринки за деякими групами товарів, і це перешкодить створенню зони вільної торгівлі без вилучень і обмежень
Обмеження в торгівлі	Можливе припинення антидемпінгових заходів, наявності надмірних технічних, санітарних та фітосанітарних норм	Позиція Російської Федерації, на ринку якої Україна зазнала найбільших втрат через антидемпінгові заходи (до 2004 р. — 5 млрд дол. США)

	Переваги	Ризики
«Газова теорема»	Більш прозоре ціноутворення на ринках енергоносіїв, стабілізація постачань, розвиток газотранспортних систем на основі багатосторонніх угод і узгодженням їх з Енергетичною Хартією країн ЄС	Альтернативні проекти постачання газу і нафти на ринки Євросоюзу — у форматі домовленостей «Газпром» — «Рургаз», проект НАБУККО (транзит Іран — Азербайджан — Грузія — Україна), добудова «Броди — Плоцьк», можлива переорієнтація енергопотоків з Російської Федерації на КНР, можливі інвестиційні проекти з освоєння родовищ газу на шельфі Чорного та Азовського морів, що зробить залежність України від російського та туркменського газу менш критичною
Бізнес-середовище	Більша прозорість, можливість покращувати кооперацію, зниження ризиків діяльності, злиття і поглинання з утворенням структур, рівноцінних світовим аналогам ТНК	Укрупнення російських ТНК, утворення на території РФ вертикально інтегрованих фінансово-промислових груп переважно в енергетиці, металургії, жорстке зіткнення їх інтересів, існування значного впливу на сусідні країни (в Україні — переробка нафти, підприємства кольорової металургії, постачання бензину)
Прийняття рішень	На основі консенсусу	На основі принципу економічної потужності країн
Політичне співробітництво	Перетворення СНД на політичний клуб, де будуть обговорюватися проблеми боротьби зі злочинністю, тероризмом та екстремізмом, безпеки, гуманітарного та культурного співробітництва	Позиція України, яка більш активно бере участь у подібних заходах Євросоюзу, долучаючись до більше ніж 90 % політичних і безпекових ініціатив ЄС
Етно-психологічні фактори	Відсутність мовної проблеми, значна конвергенція культур, спільний філософський, історичний, культурний доробок	Загострення проблеми націоналізму, панслов'янських, подекуди навіть націонал-соціалістичних, поглядів, особливо в середовищі молоді, значна дивергенція зі вказаних проблем у різних регіонах країн (зокрема, Схід — Захід в Україні)

Однією з найбільш вразливих сфер міждержавного співробітництва в рамках євразійської моделі інтеграції залишається питання постачання енергоносіїв, зважаючи на наявність у Російській Федерації «газового важеля» реалізації свого національного економічного інтересу на пострадянському просторі. Для України це питання набуває особливо критичного значення, оскільки до 20 % її імпорту становлять поставки енергоносіїв з Росії. Крім того, наша держава заінтересована в участі у тристоронньому консорціумі (Німеччина — Російська Федерація — Україна).

Певні надії покладалися Україною на туркменський газ, адже за радянських часів Туркменистан був однією з республік-лідерів за видобуванням природного газу, а на сьогодні наявні в цій державі потужності можуть забезпечити щоденне постачання газу на рівні 220 млн м³ [23, с. 60]. Проте посилення напруженості у міждержавних відносинах Туркменистану і Росії, територією якої надходить туркменський газ в Україну, призвело до переорієнтації постачання туркменського газу в КНР. Так, згідно з укладеною у 2006 р. угодою (яка набуває чинності з 1 січня 2009 р.) Китай щороку купуватиме в Туркменистану 30 млрд м³ газу протягом 30 років. При цьому початкові плани щодо побудови газопроводу через Казахстан, Узбекистан до Китаю, Південної Кореї та Японії (проект Mitsubishi, CNPC та Exxon) було змінено на початку 2005 р. більш економним та ефективним варіантом, який став можливим завдяки введенню в дію китайського газопроводу Схід—Захід.

У свою чергу, Російська Федерація також претендує на частину туркменського газу, уклавши з цією країною у 2003 р. нову угоду на поставку газу в Європу терміном на 25 років. Згідно з нею Росія щороку одержуватиме туркменський газ в обсязі 80 млрд м³ протягом 2007—2028 рр. Такий варіант розвитку подій зміцнить монопольне становище Росії на ринку постачання газу в країні СНД, що може негативно відбитися на його ціні.

Очевидним є й бажання Росії поглиблювати енергетичне співробітництво зі східними державами за одночасного нарощування постачань енергетичних ресурсів на європейський ринок. Так, Республіка Корея, як один з найбільших у світі споживачів «блакитного палива», уже сьогодні готова інвестувати в газопровід з Сибіру через територію КНР понад 11 млрд дол. США. Індія, яка має один з наймісткіших енергетичних ринків у світі (третій після Кореї і КНР), готова вкласти в розробку російських енергоресурсів до 25 млрд дол. США, а з Китаєм вже досягнуто міждержавних домовленостей щодо побудови двох транспортних маршрутів із Західного та Східного Сибіру (проект газопроводу з умовною назвою «Алтай» пропускною здатністю 80 млрд м³ і вартістю понад 8 млрд дол. США) [42].

Разом з тим, якщо Російська Федерація виконає вимоги Євро-союзу і СОТ щодо підвищення внутрішніх цін на енергоносії до світового рівня, то незалежно від існування єдиного енергетичного простору в рамках ЄСП усі його учасники купуватимуть енергоносії в Росії за світовими цінами. Тобто в майбутньому Росія не зможе самостійно вирішувати питання постачань власних енергоносіїв у держави ЄСП, а повинна буде узгоджувати свої позиції з Європейським Союзом і Світовою організацією торгівлі. Так, з одного боку, якщо Росія вступить до СОТ і підвищить внутрішні ціни на газ і нафту (які поширюватимуться на всіх учасників ЄСП), то участь в Єдиному енергетичному просторі втрачає для України сенс; із другого боку, якщо Росія відстоїть низькі внутрішні ціни перед ЄС і СОТ, вона, найімовірніше, у межах ЄСП добиватиметься створення митного союзу.

Малоймовірною видається перспектива євразійської інтеграції навіть на думку провідних вчених Росії — апологетів її національних інтересів (О. Богомолова, Д. Мацнева, А. Бикова) [3, 4, 14, 15, 26, 31] через такі причини:

- брак системності у визначенні цілей та механізмів міждержавного співробітництва в рамках євразійської інтеграції;

- посилення інтеграційного тяжіння Росії у напрямку Китаю та країн Південно-Східної Азії загалом;

- практично незмінний склад вищого керівництва держави;

- неподолані досі імперські амбіції Росії, яка сприймає розпад СРСР як подію, що «позбавила її третини території, національного багатства, прямих виходів на світові ринки на заході і півдні».

Інституційна аморфність та невизначеність інтеграційних структур на пострадянському просторі обумовлять дрейфування кожної країни поодиноці до більших гравців євразійського континенту через реалізацію проектів, пов'язаних з Транссибом, БАМом, Північним морським шляхом, транспортними ініціативами ЄС, Транскорейською магістраллю, новими трубопроводами з країн Середньої Азії до КНР і далі до Південної Кореї і Японії, проект «Шовковий шлях» у рамках ГУАМ тощо. Ці трансконтинентальні проекти можуть стати основою залучення країн СНД у масштабні процеси кооперації, розши-

рити їх сегмент на глобальних ринках. Так, об'єднання Транскорейської магістралі з Транссибом може створити найкоротший шлях в напрямку «Азія — Євразія — Європа», а економія витрат на одному контейнері може досягти 600 дол. США.

Крім того, у перспективі пострадянські країни (зокрема Україна та Росія) можуть слугувати надійним сполученням між Європейським Союзом та перспективною зоною вільної торгівлі НАФТА/АСЕАН (1,7 млрд споживачів, сукупний ВВП майже 15 трлн дол. США, товарообіг — до 1,5 трлн дол. США на рік). Важливість поглиблення співробітництва у цій сфері обумовлено і тим фактом, що саме будівництво і розвиток транспортних магістралей може стати для пострадянських країн одним з засобів досягнення стійких, тривалих темпів нарощування ВВП, як це, наприклад, відбувалось у Німеччині, Росії, США в кінці XIX ст., у Німеччині після Великої депресії кінця 1920-х — початку 1930-х рр., у ЄС — в 1950—1960-ті роки.

Розширення кола країн-учасниць цих проектів, залучення у їх реалізацію провідних західних ТНК дозволять пострадянським країнам ефективно розподілити і знизити ризики, а для їх національних економік — стати шляхом виходу з рецесійних процесів. При цьому джерелами інвестиційних ресурсів можуть бути не тільки країни Євросоюзу, але й країни Південно-Східної Азії з їх очевидним інвестиційним потенціалом і готовністю інвестувати у відносно нові ринки. Наприклад, Китай протягом 1995—2005 рр. досягнув такої акумуляції прибутків від іноземного інвестування своєї економіки, що сам поступово перетворюється на донора інвестиційних ресурсів і посилює свою інвестиційну експансію на Захід. Ідеться, зокрема, про купівлю компанії IBM китайською Lenovo, продаж підрозділу Siemens Mobile компанії BenQ [37]. Порівняно низький технологічний рівень китайської продукції ще дає шанс пострадянським країнам реалізувати «між Сходом та Заходом» свій так і не задіяний в останні 10—15 років величезний науково-технологічний та виробничий потенціал.

У наступні десятиліття найголовнішими факторами впливу на рівень, стійкість і ефективність залучення країн пострадянського простору до міжнародної спеціалізації та кооперації

виробництва будуть демографічні, трудові ресурсні, а також міграційні процеси, тобто процеси, пов'язані з наднаціональним відтворенням, розподілом та використанням людського ресурсу. У даному контексті слід відзначити, що стан людського ресурсу в цих країнах, зокрема в Україні та Росії, увесь час погіршується. Від'ємне сальдо чисельності населення досягає в Україні до 400 тис. осіб на рік, а в Росії — до 600—850 тис. осіб на рік. Щохвилини в РФ народжується три, а помирає чотири людини, тоді як у США — вісім та чотири відповідно, у Китаї — 38 і 16, у країнах Африки — вісім і три, а в Індії — 48 і 17 [25].

При цьому прогнозоване скорочення населення в пострадянських країнах становитиме до середини ХХІ ст. близько 25—30 %, чому сприятимуть і міграції населення до країн далекого та близького зарубіжжя, і скорочення тривалості життя, і невідповідність стандартів пенсійного забезпечення тощо. Не випадково за показником індексу людського розвитку країни ЄСІП істотно поступаються розвинутих країнам світу (табл. 4.16). Як бачимо, темпи зростання індексу людського розвитку в країнах ЄСІП набагато нижчі, ніж у нових країнах-членах ЄС, і подібні до темпів зростання цього показника в «старих» країнах-членах Євросоюзу.

Таблиця 4.16

**ІНДЕКС ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В КРАЇНАХ ЄС
ТА ЄСІП (2005 р.) [63, с. 229—230]**

Країна	Середня тривалість життя, років	Індекс розвитку людського потенціалу	Місце країни у світі за ІРЛП	Зміни ІРЛП (в порівнянні з 1995 р., %)
Австрія	79,4	0,948	15	102,4
Бельгія	78,8	0,946	17	101,7
Чехія	75,9	0,891	32	103,7
Кіпр	79,0	0,903	28	103,8
Данія	77,9	0,949	14	103,1
Естонія	71,2	0,860	44	107,3
Фінляндія	78,9	0,952	11	103,0
Франція	80,2	0,952	10	101,8
Німеччина	79,1	0,935	22	101,9
Греція	78,9	0,926	24	104,1

Країна	Середня тривалість життя, років	Індекс розвитку людського потенціалу	Місце країни у світі за ІРЛП	Зміни ІРЛП (в порівняно з 1995 р., %)
Ірландія	78,4	0,959	5	105,8
Італія	80,3	0,941	20	103,0
Латвія	72,0	0,855	45	109,3
Литва	72,5	0,862	43	108,3
Люксембург	78,4	0,944	18	104,2
Мальта	79,1	0,878	34	101,8
Нідерланди	79,2	0,953	9	101,6
Польща	75,2	0,870	37	105,1
Португалія	77,7	0,897	29	103,0
Великобританія	79,0	0,946	16	102,0
Словаччина	74,2	0,863	42	...
Словенія	77,4	0,917	27	106,0
Іспанія	80,5	0,949	13	102,7
Швеція	80,5	0,956	6	102,2
Угорщина	72,9	0,874	36	106,2
Болгарія	72,7	0,824	53	103,1
Румунія	71,9	0,813	60	103,1
Туреччина	71,4	0,775	84	105,8
Російська Федерація	65,0	0,802	67	103,2
Україна	67,7	0,788	76	102,5
Казахстан	65,9	0,794	73	105,5
Білорусь	68,7	0,804	64	104,7

Незважаючи на суттєві відмінності у національних моделях трансформаційних перетворень економік пострадянських країн, усі вони не змогли запобігти суттєвому погіршенню показника індексу людського розвитку. При цьому спостерігається доволі парадоксальна динаміка даного показника: Україна, яка відразу задекларувала своє дистанціювання від пострадянського простору (якщо не брати до уваги країн Балтії), має найгірші серед країн ЄСІ показники народжуваності / смертності, доходів і витрат населення, один з найгірших коефіцієнтів Джині. Розукрупнення підприємств, яке найбільше спостерігалось в Україні, або їх укрупнення, що відбувалося

в Росії, відхід від державної форми власності на засоби виробництва можна було б вважати позитивними тенденціями у контексті реалізації ліберальної моделі розвитку лише в разі кореляції цих процесів зі зростанням рівня доходів населення. Цього, на жаль, не відбулося. Більше того, державні підприємства, розукрупнені або передані у користування великим компаніям, мали б розв'язувати й інші, відмінні від отримання комерційного прибутку, завдання: забезпечувати прийнятні темпи економічного зростання, згладжувати піки циклічних коливань, підтримувати зайнятість, пом'якшувати галузеві та територіальні диспропорції народногосподарського комплексу, вирішувати екологічні проблеми тощо [47].

З огляду на незадовільний стан людського ресурсу України та Російської Федерації їм необхідно вжити рішучих заходів щодо покращання фізичних, освітніх та професійно-фахових кондицій своїх громадян. При цьому слід ураховувати, що людський капітал у сьогоdnішньому світі є одним з компонентів динамічних конкурентних переваг країн, який, за визначенням М. Портера, має тенденцію до вичерпання.

В оцінці перспектив реалізації на пострадянському просторі моделі євразійської інтеграції, важливим є питання досягнення балансу національних інтересів Росії та України в євразійському інтеграційному процесі. А чи готова сама Росія до структурних реформ в економіці, які б зміцнили її позиції на світовому ринку високотехнологічної продукції і позитивно вплинули на розвиток української економіки? Поки що важко відповісти на це питання, адже спадна динаміка обсягів промислового виробництва в Росії протягом 1990-х років супроводжувалась як старінням основних фондів, так і стрімким скороченням інвестицій в основний капітал. Наприклад, за вказаний період у Росії обсяги промислового виробництва скоротилися до 56,9 % рівня 1990 р., а фізичний обсяг інвестицій в основний капітал промисловості не зростає в останнє десятиліття вище за 25 % рівня 1990 р.

Дезорганізованість системи відтворення посилюється і галузевими диспропорціями завантаження виробничих потужностей. Як свідчать дані, подані на рис. 4.5, ті галузі національної економіки Росії, які орієнтовані на внутрішнє

споживання, протягом 2001—2004 рр. вводили потужності значно нижчими темпами порівняно з експортоорієнтованими галузями.

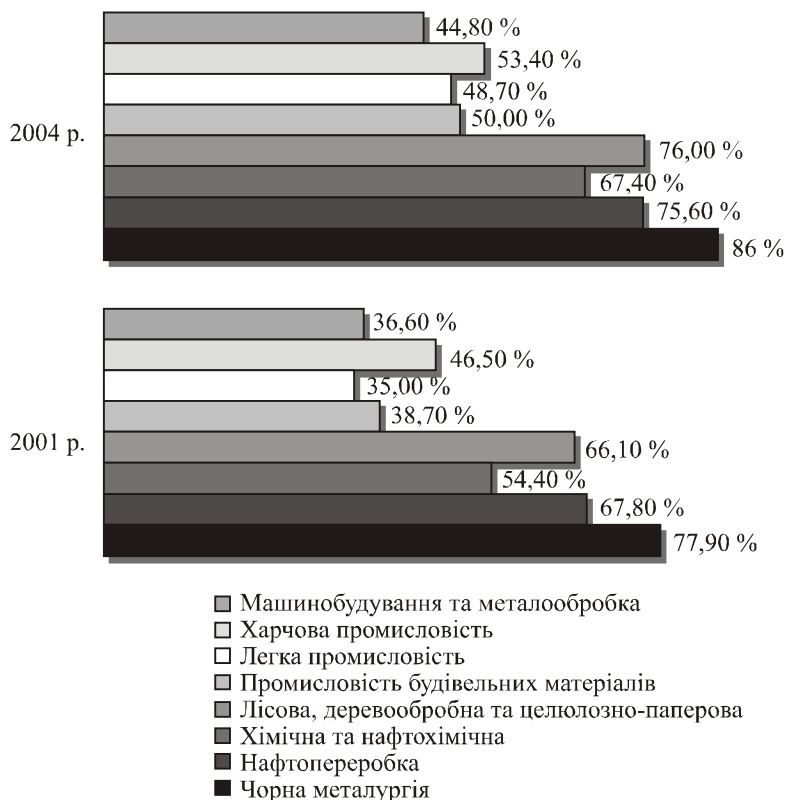

Рис. 4.5. Динаміка завантаженості виробничих потужностей Російської Федерації, 2001—2004 рр., % (1990 р. =100 %) [45, с. 21]

При цьому висхідна динаміка завантаженості виробничих потужностей за низького рівня їх оновлення супроводжувалася прискоренням зношення основних фондів російських підприємств, яке протягом 2001—2005 рр. за російською промисловістю зросло з 49,9 % до 52 %. Наприклад, у газовій промисловості на кінець 2005 р. рівень зношення основних фондів становив 30,4 %, у харчовій — 35,6 %, а в машинобудуванні та металообробці — 50,9 %. Середній вік обладнання у промисловості Російської Федерації в цей період становив 21,2 року, тоді як частка обладнання віком до 5 років — лише

8,6 %, а віком від 6 до 10 років — 5,1 %, тобто сукупна частка обладнання, яке за нормами розвинених країн світу підлягає заміні, дорівнювала у 2005 р. 86,3 %.

Спостерігається і чітко виражене структурне відставання Росії і України від промислово розвинених країн за показниками частки машинобудування та металообробки у загальному обсязі промислової продукції. Якщо у Великобританії у 2004—2005 рр. цей показник (без урахування паливної та енергетичної промисловості) був 39,9 %, у Німеччині — 53,6 %, в Італії — 37,7 %, у Канаді — 40,3 %, у США — 46,7 %, у Франції — 42 %, в Японії — 51,7 %, у Китаї — 38,3 %, то у Російській Федерації — лише 22,3 %, а Україні — 12,7 % (показник для машинобудування; окремим рядком Держкомстат наводить показник у 22,1 % для металургії та металообробки в цілому) [11].

Ще одним показником, який характеризує кризовий стан у машинобудуванні Росії та України, є рентабельність виробництва даної галузі. Так, за 2000—2006 рр. у Російській Федерації рентабельність машинобудування зменшилась з 14,1 до 7 % (за середнього рівня рентабельності у промисловості 17,9 %). Що ж стосується української промисловості, то основні показники її розвитку протягом 2000—2006 рр., наведені у табл. 4.17, демонструють доволі суперечливі тенденції. З одного боку, трикратне зростання обсягу реалізованої продукції (з 182,7 до 551,7 млрд грн), майже двократне зростання вартості основних засобів промисловості (з 285,3 до 501,9 млрд грн) та зменшення частки збиткових підприємств (з 42 до 35 %), а з другого — вкрай низькі показники рентабельності операційної діяльності промислових підприємств (2,6 % у 2002 р., 4,7 % — у 2004 р., 5,5 % — у 2005 р., 5,8 % — у 2006 р.) та скорочення чисельності найманих працівників у промисловості за вказаний період (з 4461,8 до 3851,8 тис. осіб). Зменшення частки збиткових підприємств в українській промисловості приховує таке явище, як вихід їх частини з ринку, перепрофілювання і закриття; наприклад, приміщення заводу «Більшовик» чи «Укркабель» нині являють собою одні з найбільших у Києві оптових супермаркетів — мережі «МегаМаркет» та «Фуршет» відповідно.

Таблиця 4.17

**ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ
ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В 2000—2006 рр. [11]**

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Обсяг реалізованої продукції промисловості (у фактичних цінах), млн грн	182718,3	210842,7	229634,4	289117,3	400757,1	468562,6	551729,0
Основні засоби промисловості (у фактичних цінах, на кінець року), млн грн	285328	311089	339259	362598	420080	463001	501977
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, %	4,8	3,7	2,6	3,3	4,7	5,5	5,8
Частка збиткових підприємств, %	42	41	42	40	38	37	35
Середньорічна кількість найманих працівників у промисловості, тис. осіб	4461,8	4267,2	4063,5	3943,6	3941,2	3913,3	3851,8
Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у промисловості, грн	291,16	375,16	455,85	553,59	697,42	912,83	1144,59

Як відомо, основою металообробки та машинобудування є металорізальне обладнання, обсяги виробництва якого в Російській Федерації становили 8900 од. у 2001 р., 8300 од. — у 2002 р., 6500 од. — у 2003 р., 5700 од. — у 2004 р. та 5400 од. — у 2005 р. [45, с. 24]. Така сама картина — в українській промисловості (табл. 4.18). Хоча доступні дані стосуються лише фізичних обсягів торгівлі, проте легко побачити, що за показником виробництва низки обробних галузей української промисловості і дотепер не досягнуто рівня 1990 р.

Таблиця 4.18

**ВИРОБНИЦТВО ОСНОВНИХ ВИДІВ
ПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ 2003—2007 рр. [11]**

Види промислової продукції	2003	2004	2005	2006	2007
Добувна промисловість					
Вугілля готове, млн т	59,8	59,4	60,4	61,7	58,8
Нафта сира, млн т	2,8	3,0	3,1	3,3	3,6
Газовий конденсат, млн т	1,2	1,3	1,3	1,2	1,2

Закінчення табл. 4.18

Види промислової продукції	2003	2004	2005	2006	2007
Газ нафтовий попутний, млн м ³	745	832	880	938	945,8
Газ природний, млрд м ³	18,6	19,6	19,9	20,1	19,5
Руди і концентрати залізни неагломеровані, млн т	63,0	66,0	69,5	74,0	78,0
Руди і концентрати залізни агломеровані, млн т	58,9	63,1	65,0	68,3	...
Обробна промисловість					
Чавун, млн т	29,5	31,0	30,7	32,9	36,2
Сталь без напівфабрикатів, одержаних безперервним литтям, млн т	28,9	28,9	27,9	27,9	29,0
Напівфабрикати, одержані безперервним литтям, млн т	8,7	10,5	11,4	13,7	14,7
Прокат готовий чорних металів, млн т*	22,5	23,2	22,7	22,4	24,5
Труби великого і малого діаметрів, профілі пустотілі з металів чорних, тис. т**	2136	2127	2398	2761	2787
Трактори для сільського та лісового господарства, шт.	4556	5806	5543	3703	5228
Сівалки, тис. шт.	8,0	9,9	11,3	8,9	...
Борони дискові, шт.	2090	4101	4520	4564	...
Розпушувачі та культиватори, тис. шт.	7,7	8,9	7,9	11,2	...
Косарки, тис. шт.	1,5	3,1	3,8	3,2	...
Комбайни зернозбиральні, шт.	101	305	308	...	...
Верстати токарні, розточувальні, свердлувальні, фрезерувальні, шт.	378	496	409	277	247
Преси та машини кувальні, шт.	298	165	99	152	...
Верстати для обробки дерева, шт.	3743	4165	3482	...	...
Екскаватори, шт.	378	599	584	...	...
Холодильники-морозильники побутові комбіновані з окремими зовнішніми дверцями, тис. шт. ****	504	581	711	731	829
Машини пральні, тис. шт.	251	345	322	208	173
Пилососи побутові, тис. шт.	66,4	53,3	37,5	9,2	...
Електродвигуни та генератори постійного струму, тис. шт.	140	119	148	290	...
Електродвигуни та генератори змінного струму, електродвигуни універсальні, тис. шт.	873	1155	913	706	...
Трансформатори електричні, тис. шт.	8426	7991	7890	13125	...
Радіоприймачі переносні та стаціонарні, тис. шт.	20,6	106	17,6	1,6	...
Телевізори, тис. шт.	415	443	651	431	507
Автомобілі легкові, тис. шт. ***	98,3	174	192	267	380
Автобуси, шт.	2558	2598	4655	7660	9083

* 1990 р. — 38,6 млн т.

** 1990 р. — 6494 тис. т.

*** 1990 р. — 196 тис. шт.

**** 1990 р. — 903 тис. шт.

Проте покраїнові вартісні показники виробництва металорізного обладнання у 2006 р. розподілялися так: 6,7 млрд дол. США — у Німеччині, 6,4 млрд — в Японії, 3,8 млрд — в Італії, 3 млрд — у Китаї, 1,9 млрд — у США (перші 5 місць), а Російська Федерація у рейтингу 28 країн-виробників такого обладнання посіла у вказаному році лише 21-ше місце. Україна ж у 2006 р. експортувала машин і обладнання на суму 3,3 млрд дол. США (8,7 % сукупного обсягу експорту), а імпортувала — на 7,9 млрд дол. (17,5 % сукупного обсягу імпорту), тоді як у 2002 р. відповідні показники становили 1,75 млрд дол. США (9,79 % експорту) та 2,5 млрд дол. (14,7 % імпорту), що свідчить про поглиблення диспропорцій у торгівлі України машинами та обладнанням, посилення її залежності від імпорту даного виду продукції та витискання національних виробників з даного сегмента ринку.

Вкрай низьким залишається рівень фінансування НДДКР, в які в Росії спрямовується лише 10 % сукупного обсягу інвестицій (для порівняння: у Німеччині — понад 50 %, у Фінляндії — понад 70 %, у Франції — понад 90 %. При цьому до 50 % таких інвестицій ідуть в Росії на маркетингові дослідження, майже 35 % — на придбання машин і обладнання, решта — на придбання нових технологій [21, с. 16]. Обсяг державних інвестицій у наукомістке виробництво становить нині лише 0,14 % профіциту консолідованого бюджету РФ і 0,19 % обсягу Стабілізаційного фонду РФ (за електронним машинобудуванням — 0,04 % і 0,05 % відповідно) [21, с. 17]. Якщо співвідносити ці вкладення з прибутками великих російських ТНК, то тут ситуація не набагато краща — приватні інвестиції в машинобудування становитимуть близько 7 % прибутків «Газпрому», 13 % прибутків «Сургутнефтегазу», 23 % прибутків «ЛУКойлу» (в електронне машинобудування — відповідно 2 %, 3,5 %, 6 %). Вказані відсотки треба ще скоригувати на коефіцієнт 0,3 (70 % інвестицій, заявлених як інвестиції в машинобудування, ідуть на будівельно-монтажні роботи, придбання житлових та нежитлових приміщень та споруд).

Не ліпша ситуація і з фундаментальними дослідженнями, на фінансування яких у бюджеті РФ передбачено лише

4,97 % обсягу профіциту федерального бюджету, тоді як на прикладні дослідження в оборонній сфері — 11,9 %. Крім того, на реалізацію федеральної космічної програми передбачено 2,96 % профіциту федерального бюджету, на розвиток малих підприємств у інноваційній сфері — лише 0,14 % [21, с. 19].

Отже, як свідчать ці показники, Росія на сьогодні не готова до ролі регіонального лідера, а країни ЄСП легко стають об'єктом товарної експансії саме на ринках високотехнологічної продукції і через розширення її імпорту без перебудови національної технологічної бази поглиблюють своє технологічне відставання від провідних країн світу. З огляду на технологічну відсталість, розбалансованість та глибокі структурні диспропорції економік як України, так і Росії ці держави, об'єднавшись сьогодні в інтеграційний союз, мало що зможуть виграти, оскільки синергійний ефект від інтеграції досягається або в разі об'єднання сильних в економічному плані країн, або якщо до блоку розвинених країн примикають потенційно динамічні економіки.

Тому на нинішньому етапі найдоцільнішим є створення зони вільної торгівлі країн ЄСП, у рамках якої можна створити передумови для наступних, більш глибоких, інтеграційних форм співробітництва. До цих передумов належить передусім подолання технологічної відсталості країн блоку через реалізацію політики випереджального розвитку з розвитком потенційно конкурентоспроможних на світових ринках видів продукції, перш за все авіаційної, ракетно-космічної та озброєнь або політики наздоганяльного розвитку з випуском продукції, що має високий платоспроможний попит на внутрішньому ринку (електронне та енергетичне устаткування, сільськогосподарські машини та техніка, нафтове та нафтохімічне обладнання, суднобудування та судноремонт).

Підтвердженням цього є й той факт, що зона вільної торгівлі як найпростіша форма економічної інтеграції є майже виключно позитивним чинником впливу на українську економіку, тимчасом як більш глибокі рівні інтеграції містять у собі низку важливих потенційних загроз економічній безпеці України. По-перше, митний союз може сприяти посиленню

конкурентного тиску на українського виробника з боку партнерів по союзу, які приділяють більшу увагу захисту власного виробництва (насамперед РФ, де, як відомо, відбувається активне реформування податкової системи). По-друге, не виключається можливість підпорядкування зовнішньоекономічної політики інтеграційного об'єднання досягненню суто політичних цілей. По-третє, функціонування монетарних систем країн-членів СЕП передбачає проведення кожною з них незалежної монетарної політики, що не дає об'єктивних підстав навіть обговорювати перспективи впровадження єдиної грошової одиниці.

Одночасна взаємодія з обома інтеграційними об'єднаннями — ЄС та СЕП — має передбачити, безсумнівно, як стратегічну перспективу всебічну інтеграцію України в європейський економічний простір. Досвід такої співпраці переконливо довела Великобританія, взаємодіючи у 1960—1970-ті роки з Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄАВТ) та Європейським співтовариством. Нині багато учасників міжнародних економічних угруповань, таких як АТЕС, НАФТА, ОЧЕС, СНД тощо, є також членами інших регіональних об'єднань. Деякі країни мають угоди про створення зон вільної торгівлі не з однією, а з кількома державами. Такий статус не суперечить нормам і правилам ГАТТ-СОТ, іншим міжнародним нормативно-правовим документам [58, с. 6—7].

Узагальнюючи викладене, слід відзначити, що співробітництво України повинно мати такий вигляд: у регіональному угрупованні СЕП — зона вільної торгівлі, що передбачає ліквідацію торговельних бар'єрів між учасниками угоди і збереження власного торговельного режиму у відносинах з третіми країнами; у регіональному об'єднанні ЄС — зона преференційної торгівлі, режим якої становить найнижчу, практично передінтеграційну, фазу і передбачає надання партнерам певних пільг, таких як квоти на експорт визначеної продукції (текстиль, вироби металургійної промисловості), секторальне і транскордонне співробітництво (євро регіони, європейські транспортні коридори тощо), надання технічної допомоги тощо.

4.3. Оцінка інтеграційної готовності України

Комплексний аналіз ступеня транснаціоналізації української економіки в контексті як європейських, так і євразійських інтеграційних процесів потребує оцінки інтеграційної готовності країни з позиції загальноприйнятих у світовій практиці критеріїв. Коли йдеться про формування спільного європейського ринку, традиційно посиляються на так звані Копенгагенські критерії, згідно з якими приєднання країни до даного інтеграційного угруповання може відбутися лише в разі виконання нею економічних та політичних зобов'язань, котрі впливають з членства у блоці. Якщо раніше на «політику» розширення ЄС визначальний вплив справляли особливості глобальної геополітичної кон'юнктури, то сучасна практика передбачає «євроінтеграцію за рівнем готовності країн-кандидатів, що характеризує певний прогрес у сприйнятті ідеологеми “геополітичного плюралізму”, а методологічно — диференційований і більш конструктивний підхід у справі формування об'єднаної Європи» [50, с. 290]. Членство вимагає від держави-кандидата виконання трьох основних умов:

1) формування інститутів демократії, верховенства права, додержання прав людини та захисту інтересів меншин;

2) функціонування механізмів ринкової економіки та здатність конкурувати на внутрішньому ринку ЄС;

3) додержання зобов'язань, які впливають з членства у політичному, економічному та валютному союзі країн ЄС.

Тобто фактично це — умови вступу до ЄС, а критерії інтеграційної готовності кваліфікуються як показники, які лежать в основі оцінки ступеня, ефективності та оптимальності інтеграційних процесів. Необхідність дослідження критеріїв інтеграційної готовності підтверджують і наслідки вступу до Європейського Союзу постсоціалістичних країн, частина з яких не відповідала повною мірою критеріям членства у даному блоці. Результатом

цього стало погіршення показників макроекономічної динаміки Співтовариства в цілому (ЄС-27 порівняно з ЄС-15) та поглиблення регіональної асиметрії в ньому, підтвердженням чого є падіння середньоєвропейського показника ВВП на душу населення на 16 % та зменшення темпів приросту ВВП з 29 % до 14,5 % (табл. 4.19). Це не відповідає національним економічним інтересам країн-новачків, котрим апріорі уготована участь тривалий час залишатися на периферії європейського інтеграційного простору.

Таблиця 4.19

**РЕЗУЛЬТАТИ ПОСТУПОВОГО РОЗШИРЕННЯ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ [9, с. 302]**

Етапи розширення	Збільшення території, %	Збільшення чисельності населення, %	Зростання ВВП, %	Зміни ВВП на душу населення, %	Середній обсяг ВВП на душу населення (ЄС-6=100 %)
ЄС-9 / ЄС-6	31	32	29	-3	97
ЄС-12 / ЄС-9	48	22	15	-6	91
ЄС-15 / ЄС-12	43	11	8	-3	89
ЄС-27 / ЄС-15	34	29	9	-16	75

Форсоване залучення цих країн у європейські структури автоматично не ввело ці держави в коло економічно та соціально розвинутих країн, тому що, як відомо, «...історія завжди та всім дає шанс, але використати його можуть лише ті, хто готовий до цього» [44, с. 120]. Світова практика доводить наявність тісного зв'язку між рівнем інтеграційної готовності країни та ступенем реалізації її національного економічного інтересу в рамках інтеграційного угруповання.

Серед основних критеріїв інтеграційної готовності країни-апліканта можна виокремити політичні, правові, економічні, соціальні та соціокультурні. Що стосується політичних критеріїв, то вони відображають механізми державного управління, характер внутрішньої політики та зовнішньополітичного курсу держави, які в сукупності визначають політичну ситуацію в країні. Саме вона, як доводять результати соціологічних досліджень, формує загальне ставлення суспільства до інтеграційних процесів.

Таблиця 4.20

**ЯК БИ ВИ ОЦІНИЛИ ПОЛІТИЧНУ СИТУАЦІЮ
В УКРАЇНІ? (%) [40, с. 20]**

Критерій оцінки	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Благополучна	0,9	1,2	3,2	0,9	2,7	1,7	3,3	4,2	2,1
Спокійна	8,2	11,7	25,7	10,1	16,0	17,1	17,9	21,3	12,2
Напружена	50,3	54,4	45,9	57,9	55,3	53,1	55,3	57,5	64,0
Критична, ви- бухонебезпечна	33,9	21,9	13,6	22,4	14,8	11,3	11,1	8,3	13,3
Важко сказати	6,6	10,7	11,5	8,5	11,1	16,7	12,1	8,4	8,3

Якщо спроеціювати дану систему оцінки на Україну, то згідно із соціологічним моніторингом, проведеним науковцями Інституту соціології НАН України, більшість населення нашої держави (64 %) оцінюють політичну ситуацію як напружену (табл. 4.20) і пов'язують свої сподівання на політичну стабілізацію в країні та економічний розвиток зі зміцненням східнослов'янського блоку (Україна, Росія, Білорусь) (31,7 %) та мобілізацією національних ресурсів (20,3 %) (табл. 4.21).

Таблиця 4.21

**ЯКИЙ ШЛЯХ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
ВИ ВВАЖАЄТЕ НАЙКРАЩИМ? (%) [40, с. 20]**

Вектори розвитку	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
У першу чергу розширити зв'язки в рамках СНД	40,5	38,8	31,8	23,7	23,8	18,5	15,4	16,3	13,4	13,2	13,1	10,9	13,7
Розвивати відносини переважно з Росією	16,6	14,8	14,4	4,5	5,0	4,8	4,1	6,6	8,6	9,8	11,4	8,3	9,9
Зміцнювати в першу чергу східнослов'янський блок (Україна, Росія, Білорусь)	0,0	0,0	0,0	24,3	23,7	24,0	22,8	29,2	34,0	34,4	34,3	29,3	31,7
Установлювати зв'язки в першу чергу з розвинутими країнами Заходу	12,6	13,9	15,9	13,8	12,8	16,4	16,5	13,2	12,7	10,7	14,4	17,9	15,2

Вектори розвитку	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Спиратися в першу чергу на власні ресурси, закріплюючи незалежність	12,9	14,4	18,5	16,1	17,1	19,7	26,1	20,8	22,2	21,2	17,1	20,2	20,3
Різні регіони України мають обирати свій шлях	4,1	4,4	4,5	4,1	5,0	4,1	3,5	3,4	0,0	0,0	0,0	2,9	2,3

Щодо інтеграційного вектора України, то 54,4 % українського населення надає переваги вступу України до ЄПІ, тоді як за інтеграцію в ЄС висловилися лише 33,6 % (табл. 4. 22). Про що це свідчить? Насамперед про те, що тривала політична нестабільність в державі та полярність політичних структур у виборі інтеграційних пріоритетів викликають у суспільстві настороженість до маловідомих європейських партнерів та бажання уникнути глобальних викликів через повернення в ілюзорно стабільне минуле.

Таблиця 4.22

**СТАВЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ДО ВХОДЖЕННЯ УКРАЇНИ
В ПЕВНИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР, % [54, с. 152]**

Соціально-економічний простір	Ставлення до входження у простір		
	Так, доцільно	Ні, не доцільно	Важко сказати
Чи доцільно Україні ввійти до ЄС?	33,6	35,1	31,3
Чи доцільно Україні ввійти до ЄПІ?	54,4	21,0	24,6
Чи доцільно Україні ввійти до міжнародного співробітництва на чолі з США?	12,9	57,6	29,5

У структурі політичних критеріїв інтеграційної готовності можна виокремити показники забезпечення демократії, свобод людини, гарантованості бізнесу та розвитку політичної культури. Перша група політичних критеріїв охоплює такі елементи:

- забезпечення свободи парламентських та президентських виборів і виборів до місцевих органів самоврядування;
- створення та розширення діяльності демократичних інституцій, неурядових організацій, незалежних засобів масової

інформації, забезпечення права на свободу об'єднання в громадські організації та політичні партії. Самі українці поки що незадоволені рівнем демократії в країні, оцінюючи його у 4,3 бала за 10-бальною шкалою. Разом з тим лише 36 % українців погоджуються з тим, що партії, які виступають проти демократії, треба заборонити;

— ефективне місцеве самоврядування та зміцнення адміністративної спроможності;

— ухвалення законодавства щодо інституційного захисту прав меншин;

— активна боротьба з корупцією та організованою злочинністю, вирішення питань правового забезпечення та посилення боротьби з відмиванням грошей. Так, згідно з індексом корумпованості, який за 10-бальною шкалою (від 0 — небезпечний для суспільства рівень корупції до 10 — практична відсутність корупції) оцінює ефективність антикорупційної політики в державі, рейтинг України у 2006 р. (2,8 бала) відповідав рівню найкорумпованіших країн ЄС (Румунії — 3 бала та Польщі — 3,4 бала) і істотно поступався відповідним показникам розвинутих європейських країн (Фінляндії — 9,6 бала, Данії — 9,5 бала, Швеції — 9,2 бала). За цим показником наша країна серед 163 держав світу посідала 99-те місце (для порівняння: індекс корумпованості Росії — 2,5 бала, за яким ця держава у 2006 р. посідала 127-ме місце);

— запровадження громадського контролю за функціонуванням збройних сил, створення ефективно діючих інститутів у сфері юстиції та внутрішніх справ, гарантії незалежності судової влади, оптимізації діяльності судів;

— захист особистих прав і свобод людини.

Критерії щодо стабільності та гарантованості бізнес-середовища в нашій країні відіграють особливу роль, оскільки непередбачуваність та мінливість політичної ситуації сприяють посиленню взаємозв'язку «бізнес—влада» (за результатами соціологічних опитувань у 2005 та 2006 рр., відповідно 31,8 % та 33,4 % населення вважали, що найбільш значимі ролі у житті українського суспільства відіграють бізнесмени; злочинний світ — відповідно 30,7 % та 35,8 % та керівники політичних партій — 28,3 % та 35,8 % відповідно [54, с. 437].

Тому, оцінюючи готовність вітчизняного бізнес-середовища до функціонування в умовах спільного ринку, необхідно враховувати:

- Ступінь взаємозв'язку бізнесу і влади, який в Україні досяг загрозливого для національних інтересів рівня. Про це свідчить наявність у складі українського парламенту 2/3 (понад 300 осіб) представників великого капіталу, які через найвищий законодавчий орган у країні неприховано лобюють свої економічні інтереси. Це вкрай негативно відбивається на законотворчому процесі в Україні та спричиняє дедалі більшу відірваність політики від насущних проблем її громадян.

- Відкритість функціонування великого капіталу. В Україні фінансово-олігархічні клани мають переважно закритий характер, їхній бізнес неперсоніфікований, а часто зареєстрований на підставних осіб, у тому числі в офшорних зонах. Це суперечить міжнародним нормам і не дає можливості знизити рівень тінізації української економіки, сприяє безконтрольному вивезенню значної маси національного капіталу за кордон.

- Рівень економічної свободи та суспільний контроль над фінансовими потоками. Так, згідно з індексом економічної свободи, який регулярно розраховується експертами «The Heritage Foundation» на основі оцінки ступеня невтручання держави у виробництво, розподіл і споживання товарів та послуг, Україна демонструє істотне погіршення ситуації у цій сфері. Якщо у 2004 р. у рейтингу 161 країн світу вона посідала 88-ме місце, то у 2005 р. — 99-те, у 2006 р. — 102-ге, а у 2007 р. — 125-те, що пояснюється високим рівнем корумпованості в країні, низьким рівнем надходжень до державного бюджету, незахищеними правами власності, слабкою інвестиційною діяльністю та низьким рівнем заробітної плати населення (табл. 4.23).

Гірша ситуація серед країн колишнього СРСР лише в Білорусі, Туркменистані та Узбекистані. Варто уваги, що серед головних компонентів, за якими розраховується індекс економічної свободи, найгірші показники в Україні за індикаторами рівня свободи інвестицій (30 %) та свободи від корупції (24 %). Натомість кращі показники наша країна демонструє за індикаторами прогресу в галузі фіскальних і податкових свобод (89,1 %), свободи грошових відносин (78 % відповідно),

свободи від втручання влади (61,9 % відповідно), свободи підприємництва (54 %), свободи трудових відносин (51,8 %), а також фінансових свобод (50 %).

Таблиця 4.23

ІНДЕКС ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ КРАЇН-СУСІДІВ ЄС [62]

Показник	Країни Сх. Європи				Країни Закавказзя			Країни Південно-Середземноморського регіону				
	Україна	Білорусь	РФ	Молдова	Грузія	Вірменія	Азербайджан	Алжир	Марокко	Туніс	Лівія	Єгипет
Індекс економічної свободи за 2006 р.	3,24	4,11	3,50	3,10	298	2,26	3,51	3,46	3,21	3,24	4,16	3,5
Місце в рейтингу зі 161 країни	99	151	122	83	68	27	123	119	97	99	152	128
Місце в рейтингу на початку 2007 р.	125	—	120	81	35	32	—	—	—	—	—	—

• Рівень сформованості в державі цивілізованої моделі ділової поведінки. В Україні ця модель ще далека від досконалості через незаконне в багатьох випадках походження нагромадженого власниками капіталу, приховування своїх доходів, відсутність соціальної відповідальності великого капіталу. Особливо ганебним є поширення в нашій державі протягом останніх років практики рейдерства, орієнтованої на незаконний перерозподіл власності. Так, за оцінками авторитетних експертів інвестиційних компаній, зі щорічного обсягу операцій злиттів і поглинань в Україні, який оцінюється у понад 3 млрд дол. США, близько двох третин мають недружній характер рейдерських захоплень. На сьогодні в Україні діє щонайменше 35—50 спеціалізованих рейдерських груп за участі досвідчених юристів та економістів [5, с. 129]. Особливо небезпечним з погляду формування в державі цивілізованої моделі ділової поведінки є системний характер рейдерства, коли до протиправних схем привласнення підприємств вдаються потужні промислово-фінансові групи України під патронатом державних та правоохоронних органів, судів, державної виконавчої служби тощо.

Критерії розвитку політичної культури доцільно розглядати, на наш погляд, з позиції авторської концепції Є. Головахи, в основу якої покладено критерій активності участі громадян країни у політичному житті суспільства. До них слід віднести такі [8, с. 95—96]:

— інтерес громадян до політики. В Україні він вищий, ніж у європейських державах: близько 20 % українського населення дуже цікавляться політикою, тоді як у Чехії цей показник — лише 3,1 %, у Словенії — 5,5 %, в Португалії — 5,7 %, у Словаччині — 6,3 %, а у Фінляндії — 6,7 % (рис. 4.6);

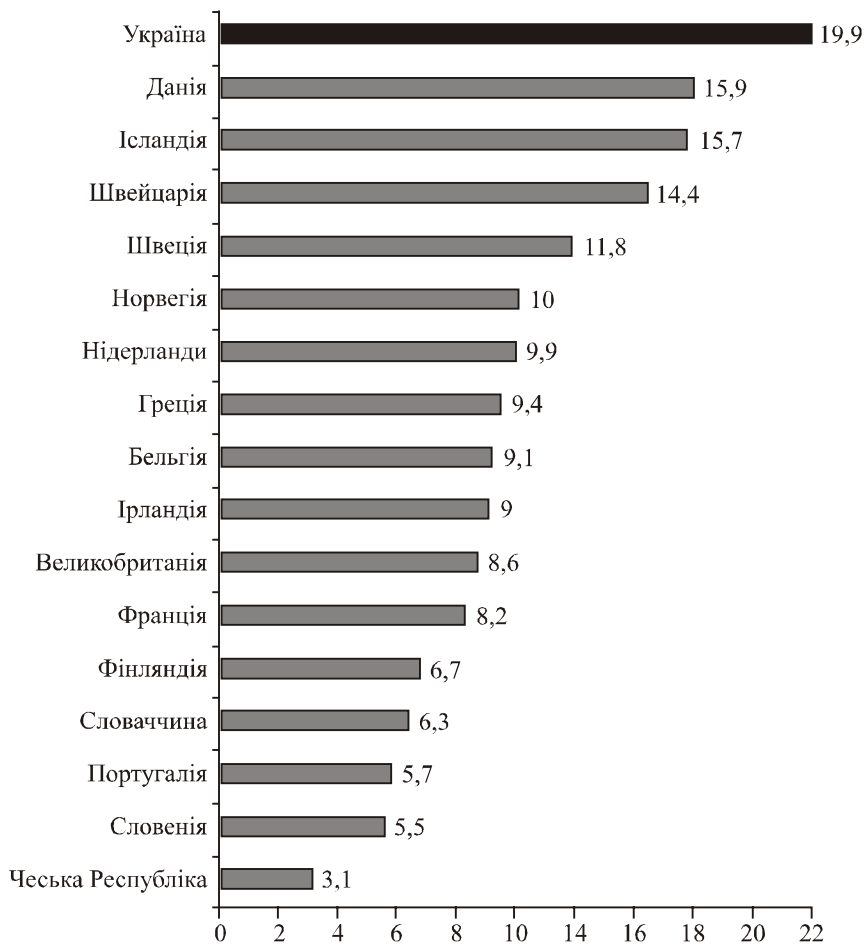

Рис. 4.6. Рівень інтересу громадян країн до політики (частка осіб, котрі на питання «наскільки Ви цікавитесь політикою?» дали відповідь «дуже цікавлюсь») [7, с. 11]

— участь у різноманітних формах суспільно-економічної діяльності. Якщо за участю в мітингах і демонстраціях українці посідають одне з перших місць в Європі — 22 % (у Польщі, Словенії, Естонії — по 2 %, у Чехії, Португалії та Великобританії — по 4 %, у Франції — 13 % і тільки в Іспанії — 34 %), то за їх участю в політичних партіях та громадських організаціях і об'єднаннях показники активності в Україні (2 %) можна зіставити лише зі Словенією, Естонією та Португалією, де вони є значно нижчими, ніж у більшості країн ЄС [7, с. 138]. Саме участь у різного роду громадських організаціях, що утворюються в результаті соціальної самоорганізації, визначає реальну перспективу демократичної зміни політичної системи країни, а також її економіки й духовного життя суспільства в цілому. Проте, на жаль, за останні 15 років зростання участі українських громадян у діяльності таких організацій не спостерігається.

Не слід скидати з рахунків і політичну ефективність суспільства (як спроможність окремого суб'єкта впливати на політичні події та рішення), його політичні орієнтації (підтримка певного політичного напрямку і відповідних політичних організацій), а також ставлення громадян до держави та перспектив її розвитку у внутрішньополітичному та міжнародному аспектах. Такий підхід дозволяє проаналізувати ступінь сформованості в країні політичної культури через призму соціальної активності, соціальної інтеграції та самореалізації громадян, а також дієвість соціальних інститутів. На основі оцінки цих критеріїв можна констатувати фактичну відсутність у сучасному українському суспільстві «консенсусної політичної культури» [49, с. 97]. Це пояснюється, на думку вітчизняних політологів, одночасною дією на життя країни трьох векторів впливу: південно-західного — вектор впливу на культурні та релігійні процеси; південно-східного — вектор впливу на економічні рішення та південного (включаючи АР Крим) — вектор впливу на сепаратистські та автономістські тенденції в українській політиці [10]. Це є виявом переплетіння трьох політичних субкультур — російської, української та західної, відмінності між якими пояснюються насамперед різним рівнем соціально-економічної активності населення та усвідомленням національного інтересу держави [46, с. 142—143].

Розв'язання цих суперечностей лежить у площині формування в країні адекватного правового забезпечення, тому правові критерії інтеграційної готовності країни доцільно розглядати через призму ефективності регулювання існуючими законодавчими та підзаконними актами відносин у різних сферах соціально-економічного життя суспільства та їх впливу на формування у громадян правової свідомості. У даному контексті адаптація чинного й розробка майбутнього законодавства країни-новачка відповідно до законодавства спільного ринку включає реформування судової системи, адміністративну реформу, сприяння розвитку громадянського суспільства тощо.

Крім того, метою гармонізації законодавства держави-кандидата з правовою системою спільного ринку є вдосконалення економічного законодавства в частині регулювання правового статусу і функціонування суб'єктів господарської діяльності (принципи економічної діяльності вітчизняних та іноземних фізичних та юридичних осіб; створення і функціонування суб'єктів господарської діяльності; заснування та функціонування банків і страхових компаній; охорона об'єктів інтелектуальної власності; охорона конкуренції; банкрутство; принципи самоврядування), норми регулювання принципів товарно-грошового обігу (мита та квоти на імпорт; непряме оподаткування; технічний нагляд; фінансові потоки), а також регулювання інфраструктури (транспорту, телекомунікацій, зв'язку, житлово-комунального господарства тощо).

У цілому правові критерії інтеграційної готовності включають:

— сформованість міждержавного співробітництва в системі правосуддя (адаптація системи судочинства, можливість та перспектива охорони зовнішніх кордонів майбутнього спільного ринку, розвиток візової політики), що дасть цілковиту свободу перетину кордонів громадянами всіх країн-учасниць спільного ринку;

— відповідність адміністративної реформи вимогам спільного ринку, зокрема додержання принципів належного управління, прийнятих у країнах-членах.

Реформування публічної адміністрації за європейськими стандартами передбачає: по-перше, забезпечення прав громадян у стосунках із публічною адміністрацією. По-друге, фор-

мування ефективної виконавчої влади на центральному та місцевому рівні, яка б не тільки володіла належними управлінськими навичками та методами, але й відповідала основній вимозі, що висувається до демократичної влади, — перехід від управління суспільством до служіння йому. По-третє, реалізація принципів політичної нейтральності, професійності та набору на конкурсній основі в організації публічної служби на рівні центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. По-четверте, запровадження системи державного контролю за діяльністю органів виконавчої влади. По-п'яте, створення системи адміністративних судів як інструменту формування поваги до закону у сфері державного управління та захисту прав і свобод громадян, порушених у процесі адміністративної діяльності органами виконавчої влади та їхніми посадовими особами.

Досвід розвинутих країн світу свідчить про можливість реалізації таких реформ лише за умов додержання демократичної легітимності діяльності органів виконавчої влади; субсидіарності (делегування повноважень, функцій і ресурсів якомога ближче до споживача державних послуг) та децентралізації владних повноважень з центрального рівня на регіональний та місцевий.

Другий важливий блок критеріїв інтеграційної готовності країни — це економічні критерії, які можна кваліфікувати як відповідність діючого механізму функціонування національної економіки змінам наявного господарського укладу в контексті забезпечення високої динаміки розвитку економіки держави на всіх рівнях — від суспільства до окремого підприємства. Характеризуючи в цілому економічні критерії готовності країни долучитися до інтеграційних процесів, слід насамперед відзначити їхню складну структуру, в якій можна виокремити три основні складові.

По-перше, це рівень сформованості ринкової економіки в частині лібералізації цін та торгівлі, досягнення макроекономічної стабільності та рівноваги між попитом і пропозицією, формування конкурентного середовища, розвиненості фінансової системи, ефективного правового забезпечення діяльності суб'єктів господарювання тощо.

По-друге, рівень конкурентоспроможності національної економіки, яка оцінюється на основі показників щодо ефективності діяльності суб'єктів господарювання за умов непередбачуваності бізнес-середовища; кількості і вартості людських і матеріальних ресурсів (включаючи інфраструктуру, освіту і НДДКР та перспективи діяльності у цій сфері); ступеня впливу інституційної системи (торговельної політики, політики конкуренції, державної допомоги, підтримки малого і середнього бізнесу тощо) на конкурентоспроможність суб'єктів господарювання; а також обсягу та структури торгівлі з країнами-членами спільного ринку. Щодо цих показників, то, як уже зазначалося, Україна далеко не «дотягує» до критеріїв європейського ринку, а більшою мірою відповідає ринкам країн СНД.

По-третє, це ступінь галузевої готовності національної економіки функціонувати в умовах спільного ринку. Цей критерій оцінює ефективність економічної політики держави в окремих галузях її народного господарства, зокрема промисловості, у сільському господарстві, торгівлі, транспорті, у сфері конкурентної політики, податкової системи, науково-дослідної діяльності та ін.

Одним з ключових критеріїв, за яким можна оцінити рівень готовності країни долучитися до інтеграційних процесів, є свобода руху товарів, послуг та факторів виробництва — тих базових економічних передумов, які лежать в основі ефективного співробітництва країн у межах спільного ринку. Це досягається перш за все через гармонізацію правових положень у сфері уніфікації технічних норм та стандартів, митного оподаткування імпорту з третіх країн, принципів субсидування та правил конкуренції тощо. Це, як правило, висуває до вітчизняних компаній підвищені вимоги щодо їх конкурентоспроможності.

При цьому найбільші складнощі для України виникають у сфері послуг, що пов'язано з необхідністю суттєвої зміни співвідношення матеріальної та нематеріальної сфер народного господарства країни. Саме сфера послуг протягом останніх десятиліть перетворилася на провідну в структурі виробництва валового внутрішнього продукту (75 %) та зайнятості робочої сили (70 %) у країнах ЄС. З одного боку, це змінює становище людини у суспільстві, оскільки освіта, наука та культура, як

фактори всебічного розвитку людини, сприяють задоволенню її соціокультурних та духовних потреб та зміцнюють конкурентоспроможність національного людського ресурсу країн. А з другого — ступінь сформованості сфери послуг є важливим індикатором рівня розвитку продуктивних сил та соціально-економічних відносин у суспільстві в діалектичному поєднанні економічних інтересів окремого індивідуума та суспільства в цілому.

В Україні ж сфера послуг виробляє лише 57 % ВВП, а частка зайнятих у цій сфері майже вдвічі нижча, ніж у провідних постіндустріальних країнах. Тож передчасне залучення України в процес європейської інтеграції автоматично не привело б до розширення сегмента українських послуг на спільному ринку країн ЄС, оскільки саме ринок послуг у цьому інтеграційному угрупованні є найбільш закритим, про що свідчить той факт, що навіть 15 старих країн-учасниць ЄС дотепер не змогли повністю лібералізувати свої відносини у сфері торгівлі послугами.

Не менш важливу роль у процесах регіональної інтеграції відіграє і рух капіталу, з яким пов'язано активне руйнування національно відокремлених відтворювальних процесів країн-учасниць зі створенням єдиного народногосподарського комплексу, інтернаціоналізацією суспільного відтворення в рамках блоку та формуванням регіональної моделі поділу праці. Якщо оцінювати масштаби та структуру руху прямих і портфельних інвестицій у рамках ЄС, то слід відзначити їх чітко виражений асиметричний характер, коли найрозвинутіші країни угруповання є основними донорами й одночасно реципієнтами інвестиційного капіталу. І це не випадково, адже глибокі структурні зрушення у світовій економіці під впливом науково-технічного прогресу, впровадження у суспільне виробництво науко- та капіталомістких технологій обумовлюють «замикання» глобальних інвестиційних потоків у рамках розвинутих країн світу. Більше того, останнім десятиліттям чітко окреслилась тенденція зростання масштабів вивезення капіталу з країн, що розвиваються. Фінансово знекровлену своїми національними нуворишами Україну в разі її тісного «зімкнення» з європейськими структурами чекає така сама доля.

Вільний рух капіталу означає право підприємців і приватних осіб із країн спільного ринку необмежено інвестувати в країну-новачка; право вільного трансферу прибутків і капіталу; право суб'єктів господарювання із країни-новачка інвестувати за кордоном, а також право необмеженої купівлі суб'єктами спільного ринку фінансових та матеріальних активів на території будь-якої країни угруповання.

Низька вартість факторів виробництва в Україні, насамперед робочої сили, свідчить про її привабливість для іноземного капіталу і можливі перспективи перенесення на її територію низки виробництв із розвинутих країн. Проте в сучасній економіці України має місце своєрідне замкнене коло — брак фінансових ресурсів у народному господарстві посилює спад виробництва, а він автоматично призводить до зниження інвестиційної привабливості країни. Так, за рейтингом країн щодо якості бізнес-середовища, складеним Economist Intelligence Unit (EIU), Україна посідає лише 75-те місце серед 82 держав світу. Незважаючи на прогнози цієї організації щодо певного зростання рейтингу нашої країни протягом 2007—2011 рр. (на 5 позицій), Україна й надалі суттєво відставатиме від європейських конкурентів у залученні іноземних інвестицій у національну економіку (табл. 4.24).

З погляду привабливості економіки для приватного іноземного інвестування Україна за п'ятибальною шкалою довіри фінансовим компаніям (банкам та страховим компаніям) на порядок відстає від країн Європи. В Україні цей показник становить 2,56 бала, тоді як в Ісландії — 3,41, у Норвегії — 3,43, а у Фінляндії — 3,49 [7, с. 33].

Таблиця 4.24

**ОЦІНКА БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ
ЗА КРИТЕРІЄМ ЗАХИСТУ ІНВЕСТИТОРІВ У 2006 р.**

Показник	Україна	ЦСЄ та СНД	ОЕСР
Індекс розкриття інформації	1	4,7	6,3
Індекс відповідальності директора	3	3,8	5,0
Індекс судових позовів акціонерів	7	6,0	6,6
Індекс захисту інвесторів	3,7	4,8	6,0

До цього слід додати наявний сьогодні негативний міжнародний інвестиційний імідж України, який склався внаслідок: відсутності масових «успішних» інвестиційних проектів, які б могли слугувати засобом реклами національного інвестиційного клімату; низького рівня підготовки суб'єктів національної економіки до формування інвестиційних пропозицій; значних диспропорцій регіонального та галузевого розвитку, що обумовлюють концентрацію інвестицій у вузьких сегментах ринків та територій; нерозвиненості інфраструктури, а також високого рівня тінізації економіки.

Суттєвий негативний вплив на інвестиційний клімат в Україні та її міжнародну інвестиційну привабливість справляють і такі фактори, як нестабільність політичної ситуації в країні та непередбачуваність її зовнішньоекономічного курсу. Цілком закономірно, що протягом останніх років Україна залучила прямих іноземних інвестицій в кілька разів менше порівняно з країнами Центральної та Східної Європи, а її частка у світових потоках ПІІ залишається надзвичайно низькою: 0,8 % у 2005 р. і близько 0,4 % у 2006 р. Водночас країни Центральної та Східної Європи та СНД залучили у 2005 р. 74,3 млрд дол. ПІІ, у 2006 р. — 77,6 млрд дол., що становить близько 7—8 % загальносвітового рівня ПІІ, причому 60 % з цієї суми припадає на п'ять країн (Чехія, Угорщина, Польща, Румунія та Росія).

Разом з тим інтеграцію України в регіональні інвестиційні процеси слід розглядати не тільки з позиції залучення інвестиційних ресурсів у національну економіку, але й з урахуванням тіньового впливу національного інвестиційного капіталу за кордон. За різними експертними оцінками масштаби нелегального вивезення українського капіталу на порядок перевищують обсяги залученого капіталу. Більше того, ПІІ в Україну з багатьох країн світу, особливо з офшорних зон, являють собою раніше вивезений за тіньовими схемами український капітал. Тому в контексті реалізації національного економічного інтересу України на принципах самодостатності збереження та недопущення вивезення українського капіталу є важливішим, ніж будь-які іноземні капіталовкладення, що вимагає ефективної системи мотивації для українських власників капіталу

вкладати його в національну економіку через адекватну монетарну політику, політику обмінного курсу та валютних резервів. Тільки за умов прозорості та врегульованості міжнародної інвестиційної діяльності України вона зможе перетворитися на повноправного учасника процесів глобального руху капіталу.

Мета реалізації вільного руху робочої сили як передумови вступу до спільного ринку полягає в раціональному використанні трудових ресурсів та всебічному розвитку національного людського ресурсу. З одного боку, це дає змогу набуття за кордоном потрібного досвіду роботи, підвищення професійних навичок тощо. А з другого — уже сьогодні проблемою для національної економіки є вплив висококваліфікованих кадрів, а також тиск на зростання заробітної плати, неадекватне зростання продуктивності праці. За умов інформаційної економіки вилучення інтелектуального ресурсу з певного регіону не обмежується лише фізичним переміщення робочої сили за кордон через міграції населення та переселення спеціалістів, але й включає «віртуальне» переміщення через систему офстафінгу, коли фахівець або організація може залучатися до виробничих процесів на території іноземних країн без зміни фізичного місця перебування.

Важливе місце в системі економічних критеріїв інтеграційної готовності України посідають регуляторні критерії, котрі відображають ступінь адаптованості регуляторної політики держави до чинних в інтеграційному угрупованні норм і правил. У даному контексті на особливу увагу заслуговує конкурентна політика держави як сукупність економічних, законодавчих та організаційних інструментів забезпечення чесної конкуренції з додержанням усіма державами—членами спільного ринку уніфікованих правил щодо конкурентної боротьби їхніх суб'єктів господарювання та невикористанням жодних законодавчих норм щодо дискримінації іноземних суб'єктів господарювання.

Так, конкурентна політика, що діє на сьогодні в країнах ЄС, покликана насамперед сприяти формуванню високих стандартів національного бізнес-середовища держав-членів та забезпечувати баланс їхніх національних економічних інтересів у процесі лібералізації внутрішніх ринків та відкрит-

тя певних секторів економіки для зовнішньої конкуренції. При цьому основними інструментами реалізації конкурентної політики європейських країн у межах спільного ринку є такі:

1. Обмежувальні угоди та узгоджені дії з заборонаю будь-якої картельної практики торговельних відносин країн та недопущенням недобросовісної конкуренції в межах спільного ринку. До них належать як пряме чи опосередковане фіксування ціни купівлі або продажу або будь-яких умов торгівлі, так і обмеження чи контроль виробництва, ринків збуту та інвестиційних потоків; поділ ринків та джерел постачання; недопущення застосування неоднакових умов до рівноцінних угод з іншими торговельними партнерами; укладання угод щодо взяття партнерами додаткових зобов'язань, не пов'язаних з предметом укладених раніше угод, тощо.

2. Заборона зловживання монопольним становищем компанії на європейському ринку. Ідеться про недопущення прямого чи непрямого нав'язування несправедливих цін купівлі-продажу або встановлення будь-яких інших несправедливих умов торгівлі; обмеження виробництва, звуження ринкового сегмента чи стримування технічного розвитку, яке може зашкодити споживачеві, тощо.

3. Контроль за концентрацією виробництва і капіталу із заборонаю недобросовісного злиття компаній (злиття незалежних підприємств або придбання прямого чи опосередкованого контролю над підприємством через придбання акцій або активів), яке заважає ефективній конкуренції. Так, регламент Ради ЄС № 4064/89 чітко встановлює три порогові показники концентрації виробництва, перевищення яких вимагає інформування Єврокомісії: якщо загальні обсяги річного продажу компаній, що зливаються, перевищують 5 млрд євро і при цьому річний оборот щонайменше двох з фірм-учасників на ринках ЄС становить не менше ніж 250 млн євро. Крім того, оборот кожного з підприємств у тій самій державі-члені не повинен перевищувати 2/3 їх сумарного обороту в масштабі Співтовариства.

4. Лібералізація ринку за мінімального державного регулювання економічних процесів. Так, держава не має права вжива-

ти заходів, котрі негативно впливають на конкурентне середовище, за винятком випадків, коли конкуренція загрожує підприємством економічної безпеки або унеможливорює виконання державними інститутами функцій загальноекономічного значення, зокрема, повноважень у сфері митного оподаткування товарів, реалізації фіскальної чи монетарної політики тощо. При цьому на державні підприємства правила конкуренції поширюються лише тією мірою, яка дозволяє їм виконувати покладені на них спеціальні завдання.

5. Контроль за наданням державної допомоги. Так, ст. 87 Угоди про заснування ЄС (Амстердамський договір від 2 жовтня 1997 р.) встановлює, що «будь-яка форма допомоги, надана державою-членом у формі дотацій або за рахунок державних ресурсів, яка порушує чи загрожує порушити конкуренцію через створення більш сприятливих умов окремим підприємствам або виробництву окремих видів товарів, розглядається як несумісна зі спільним ринком тією мірою, якою вона впливає на торгівлю між державами членами».

Аналіз конкурентної політики, що діє в ЄС, дає підстави стверджувати, що Україна не відповідає повною мірою вимогам, які висуваються в цій сфері. Отже, прискорене залучення нашої держави в європейські економічні структури з «миттєвою» лібералізацією внутрішнього ринку загрожує знищенням значної частки конкурентів з наданням шансів вижити виключно великим «гравцям».

Ще одним вузьким місцем національної економічної системи України з погляду регуляторних критеріїв ступеня її інтеграційної готовності є податкова система. Так, на сьогодні переважна більшість вітчизняних підприємств потерпає від недосконалості національної податкової системи країни, оскільки виконання ними всіх податкових зобов'язань вимагає великих витрат — як фінансових, так і часових (табл. 4.25).

Не відповідає стандартам європейських країн і структура податків України. Так, незважаючи на наближення показника частки податкових надходжень у ВВП України (32,3 %) до рівня високорозвинутих країн (США — 27,9 %, Німеччини — 39,2 %, Великобританії — 35,3 %, Швеції — 49,7 %), є значні відхилення у співвідношенні основних видів податків.

Таблиця 4.25

**КІЛЬКІСТЬ ПОДАТКОВИХ ПЛАТЕЖІВ ТА ЧАС, ЯКИЙ ВИТРАЧАЄТЬСЯ
НА ЇХ СПЛАТУ, У КРАЇНАХ ЄС, ЦСЄ ТА СНД У 2005 р. [64]**

Країна	Загалом		Податки на прибуток корпорацій		Податки на робочу силу		Інші податкові платежі	
	кількість податкових платежів	час, год	кількість податкових платежів	час, год	кількість податкових платежів	час, год	кількість податкових платежів	час, год
Албанія	42	240	13	120	12	96	17	24
Вірменія	50	1120	13	160	12	480	25	480
Австрія	20	272	1	80	4	96	15	96
Азербайджан	36	1000	4	250	12	150	20	600
Білорусь	125	1188	24	960	36	180	65	48
Бельгія	10	160	1	24	2	40	7	96
Боснія і Герцеговина	73	100	12	25	36	40	25	35
Болгарія	27	616	4	40	12	288	11	288
Китай	44	872	5	200	12	288	30	384
Хорватія	39	196	1	60	24	96	14	40
Чехія	14	930	1	150	4	420	9	360
Данія	18	135	1	25	2	70	15	40
Естонія	11	104	1	20	1	36	9	48
Фінляндія	19	264	13	16	2	200	4	48
Франція	33	128	1	24	24	80	8	24
Грузія	35	423	4	144	12	67	19	212
Німеччина	32	105	15	30	3	35	14	40
Греція	33	204	1	12	12	48	20	144
Угорщина	24	304	1	16	8	192	15	96
Ірландія	8	76	1	10	1	36	6	30
Італія	15	360	2	24	1	320	12	16
Казахстан	34	156	12	60	4	64	18	32
Киргизія	89	204	12	60	30	72	47	72
Латвія	8	320	1	32	2	192	5	96
Литва	13	162	1	28	2	76	10	58
Македонія	54	96	12	30	24	36	18	30
Молдова	44	250	4	100	28	100	12	50

Закінчення табл. 4.25

Країна	Загалом		Податки на прибуток корпорацій		Податки на робочу силу		Інші податкові платежі	
	кількість податкових платежів	час, год	кількість податкових платежів	час, год	кількість податкових платежів	час, год	кількість податкових платежів	час, год
Чорногорія	75	208	12	16	48	96	15	96
Нідерланди	22	250	1	40	12	150	9	60
Норвегія	3	87	1	24	1	15	1	48
Польща	43	175	12	50	3	100	28	25
Португалія	7	328	2	40	1	192	4	96
Румунія	89	198	4	42	60	96	25	60
Росія	70	256	12	64	36	96	22	96
Сербія	41	168	12	48	12	60	17	60
Словаччина	30	344	1	80	12	120	17	144
Словенія	34	272	1	80	24	96	9	96
Іспанія	7	602	1	26	1	288	5	288
Швеція	5	122	1	50	2	36	2	36
Таджикистан	55	224	12	80	12	48	31	96
Туреччина	18	254	2	50	2	84	14	120
Україна	98	2185	5	425	60	800	33	960
Великобританія	7	105	1	35	1	45	5	25
Узбекистан	130	152	24	32	12	48	94	72

Як свідчать дані табл. 4.26, у розвинутих країнах світу переважає оподаткування індивідуальних доходів громадян та майна, тоді як в Україні — податки на прибуток підприємств і додану вартість. Розмір податків на прибуток українських підприємств утричі перевищує відповідний показник для Швеції та майже вдесятеро — для Німеччини, а питома вага ПДВ у податковій структурі України перевищує частку таких надходжень у 3,3 раза порівняно зі США, у 1,5 раза — з Німеччиною, в 1,4 раза — з Великобританією та в 1,7 раза — зі Швецією.

Таблиця 4.26

СТРУКТУРА СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ РІЗНИХ КРАЇН У 2005, %

Вид податків	Країна				
	США	Німеччина	Англія	Швеція	Україна
Прямі податки, у т. ч.	57,0	32,8	47,4	44,3	40,7
на прибуток підприємств	8,1	2,8	9,3	6,3	27,7
на індивідуальний прибуток	36,3	27,3	27,4	35,2	9,1
податок на майно	11,1	2,7	10,5	2,8	0,3
інші прямі податки	0,8	-	0,2	-	3,6
Непрямі податки, у т. ч.	17,9	27,8	34,7	24,3	30,5
податок на додану вартість	7,9	17,3	19,0	15,1	25,8
специфічні акцизи	7,7	9,4	14,1	8,6	2,3
інші непрямі податки	2,3	1,1	1,6	0,6	2,4
Відрахування на соціальне страхування	25,1	39,3	17,7	29,1	26,7
Інші податкові надходження	...	0,1	0,2	2,3	2,1

Світова практика свідчить про наявність тісного взаємозв'язку між структурою податків у країні та життєвим рівнем її населення, а також про відмінності в національних традиціях щодо оподаткування. Так, прямі податки (які відіграють провідну роль у США, Великобританії та Швеції) ставлять рівень оподаткування у пряму залежність від рівня доходів платника та дозволяють перекласти основний податковий тягар на багаті верстви населення, сприяючи тим самим зниженню рівня соціальної асиметрії в суспільстві. Водночас непрямі оподаткування, яке широко застосовується в більшості провідних країн світу, забезпечує високу фіскальну ефективність та рівномірність надходження податкових платежів до бюджету. Превалювання саме непрямого оподаткування в країнах—членах Європейського Союзу, поряд з історичними традиціями в оподаткуванні, обумовлено політикою уніфікації національних податкових систем держав ЄС. Результатом такої політики в країнах ЄС стало наближення методів стягнення непрямих податків. Проте в галузі прямого оподаткування цим країнам надається більша самостійність.

Якщо розглянути структуру прямих податків у розвинутих країнах світу, яка відбиває співвідношення податку на доходи корпорацій та податку на доходи фізичних осіб у формуванні національного доходу країн, то в США, Великобританії, Франції, Італії, Канаді та Японії частка оподаткування доходів фізичних осіб у податкових надходженнях перевищує частку податку на доходи корпорацій.

Що стосується країн Центральної та Східної Європи, які нещодавно стали членами ЄС, то вони демонструють на сьогодні високий рівень адаптованості національних податкових систем з податковими системами інших держав-членів даного інтеграційного блоку. Найвищий рівень оподаткування існує в найрозвиненіших постсоціалістичних країнах із високим рівнем ВВП на душу населення та помірними темпами його зростання. При цьому державні видатки на розвиток людського капіталу як частка від ВВП у країнах, що розглядаються, перевищують середній рівень у нових країнах—членах ЄС (ЄС-10).

У Польщі, Чехії, Словенії, Естонії, з доволі високим і помірним рівнем оподаткування, темпи приросту ВВП коливаються від 2,6 до 6,6 %. При цьому найнижчий темп приросту ВВП спостерігається в Чехії — країни з найвищим серед постсоціалістичних країн ЄС рівнем оподаткування і найбільшим державним втручанням у розвиток економіки.

Такий порівняльний аналіз податкових систем світу доводить, що будь-яка інтеграція передбачає уніфікацію національної моделі оподаткування країн-членів спільного ринку. При цьому формування в Україні цивілізованої моделі податкової системи як інструменту конкурентної політики повинно відбуватися на двох рівнях: по-перше, податкова політика окремих підприємств має враховувати як їхній фінансовий стан, так і вимоги спільного ринку. По-друге, податкова політика має реалізовуватись у тому самому напрямку, що й державна інтеграційна політика.

Важливе місце в системі економічних критеріїв інтеграційної готовності України посідають галузеві критерії, котрі відбивають здатність окремих галузей її національної економіки ефективно функціонувати в умовах спільного ринку. Аналізуючи галузеву готовність української економіки інтегруватися в

європейський економічний простір, доцільно зосередитись на найбільш представницьких у національному народногосподарському комплексі країни та «чутливих» щодо регіональної інтеграції галузях її економіки. До них належать: сільське господарство як традиційна для України галузь економіки, котра є найбільш невідповідною ефективно функціонувати в межах спільного ринку; транспортна система з погляду перспектив розширення українського сегмента на європейському ринку послуг; наука й освіта як підвалини формування «економіки знань».

Що стосується сільського господарства та пов'язаної з ним харчової промисловості, то ступінь їх готовності ефективно функціонувати в рамках спільного ринку викликає на сьогодні найгостріші дискусії не тільки серед економістів та політиків, але й з-поміж пересічних громадян. Особливої гостроти даній проблемі додає той факт, що в сільськогосподарському секторі України зайнято нині майже чверть економічно активного населення держави, створюється близько 60 % загальнодержавного фонду споживання та забезпечується понад 40 % додатного сальдо зовнішньоторговельного балансу.

Разом з тим даний сектор національної економіки характеризується вкрай низькою конкурентоспроможністю на європейському ринку, свідченням чого є низька продуктивність праці, нездатність сільськогосподарських підприємств ефективно використовувати переваги ринкової економіки, незначна чисельність ринково орієнтованих аграрних підприємств, нерозвиненість інфраструктури (страхування, іпотеки, товарних бірж тощо), а також застарілі технології виробництва та високий рівень безробіття в сільській місцевості. Усе це дає підстави багатьом політикам та економістам стверджувати про недоцільність інтеграції України в європейський економічний простір. Проте, зважаючи на стратегічно важливе значення цієї сфери в забезпеченні продовольчої безпеки держави, з одного боку, та соціально-економічний прогрес — з другого, інтеграція національного сільського господарства у спільний європейський ринок не тільки зменшить постійні та змінні витрати за рахунок раціоналізації виробничих процесів, спільного володіння та використання технологічних інновацій в аграрному

секторі, але й розширить ринки збуту української продукції та поглибить спеціалізацію окремих сільськогосподарських районів України.

Досягнення цієї стратегічної мети лежить у площині структурної перебудови національного сільськогосподарського сектору (навіть без прив'язування до інтеграційних об'єднань) через: модернізацію сільськогосподарської та харчової галузей економіки; розвиток та стимулювання підприємницької діяльності на селі; диверсифікацію альтернативних форм діяльності; консалтингову та освітню підтримку розвитку села; удосконалення функціонування урядових та неурядових інституцій, а також місцевих органів виконавчої влади та органів самоврядування.

Важливим компонентом структурної перебудови сільського господарства України є й ефективна економічна політика держави, спрямована на підвищення продуктивності праці у даному секторі, переміщення робочої сили із сільськогосподарського виробництва до суміжних галузей та неаграрної сфери в сільській місцевості.

Крім того, ефективна інтеграція вітчизняного села до європейського спільного ринку як обов'язкового компоненту повинна передбачати активізацію всіх рівнів співробітництва [48, с. 224—225]. На мікрорівні — це спільне виробництво, переробка та просування сільськогосподарської продукції на європейський ринок, партнерство у використанні природних ресурсів, сільський туризм та надання громадських послуг. На інституційному рівні (закони, звичаї, правила) — це запровадження в українську практику європейських моделей трудового співробітництва, маркетингові стратегії, тренінгові програми для співробітництва тощо. З позиції регіонального рівня пріоритетного значення набуває одержання так званих просторових ефектів від сільського господарства, зокрема через поліпшення туристичної інфраструктури в рекреаційних зонах України; забезпечення «багатофункціональності» сільського господарства та одержання ним фінансових ресурсів на розбудову сільської інфраструктури. А на макрорівні ключову роль повинна відіграти політика окремих держав та спільного ринку в цілому щодо розробки та збереження культурних ланд-

шафтів, захисту навколишнього середовища та історичної спадщини, збереження інфраструктури тощо.

Ще одним вузлом нерозв'язаних проблем у сільському господарстві України залишається інфраструктурне забезпечення сільськогосподарського ринку (бірж, оптових ринків, систем ринкової інформації, структурних фондів тощо), яке за своїми параметрами істотно відстає від європейських зразків. Тому процес поглиблення торговельного співробітництва України з європейськими державами передбачає вдосконалення сільськогосподарської інфраструктури через доступ нашої країни до структурних фондів ЄС, зокрема в частині одержання коштів на розвиток сільського господарства та харчової промисловості, а також реалізацію програм охорони навколишнього середовища. Більше того, має бути розвинута здатність до освоєння та ефективного використання коштів структурних фондів, для чого необхідно розробити програми регіонального розвитку з визначенням регіонів пріоритетного значення, підготовкою загальних і детальних інтегрованих програм, аналізом ситуації в сільському господарстві, зайнятості, регіональній активності, а також співпраці урядової та місцевої адміністрацій.

Разом з тим необхідно враховувати, що оплата внеску держави у структурні програми на умовах співфінансування може обмежити розмір наявних ресурсів, а тому особливо важливого значення набуває запровадження системи співфінансування з залученням ресурсів державного та місцевих бюджетів, а також приватних коштів.

Крім того, участь у Єдиній сільськогосподарській політиці зумовлює потребу розробки комплексних адміністративних процедур і систем, які повинні бути відображені у структурних програмах для села. До того ж зобов'язання, що випливають із членства України в СОТ, обумовлюють потребу детального моніторингу торгівлі сільськогосподарськими та харчовими товарами, а також підтримки сільського господарства й експорту, що відповідає принципам реалізації сільськогосподарської політики ЄС. Адже остання вимагає точного обліку й моніторингу з боку центральних та місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування як виробничих проце-

сів у сільському господарстві, так і використання коштів з бюджету спільного ринку ЄС, в якому близько 45 % спрямовується нині в аграрний сектор. А система квот на виробництво сільськогосподарської продукції та програми прямої підтримки аграрного сектору потребують створення інтегрованої системи управління і контролю, а також детального обліку господарств та орних земель.

Як відомо, у країнах ЄС реалізація спільної аграрної політики включає в основному заходи, спрямовані на [48, с. 240]:

— захист виробників країн-учасниць від негативного впливу світового ринку через дотації та субсидії сільськогосподарським виробникам для підтримки цін на продукцію на внутрішньому ринку вище від світових, з одного боку, та обмеження імпорту продукції даної сфери за допомогою компенсаційних зборів, акцизів, квот, податків та адміністративного регулювання — з другого;

— інтервенцію сільськогосподарської продукції на світові ринки за допомогою експортних субсидій, які відшкодовують експортерам частину втрат у результаті встановлення знижених експортних цін. Однак у даному контексті субсидіювання Україною національних продуцентів сьогодні наближається до нульової позначки, чого не може собі дозволити жодна країна світу.

Усе це потребує розвитку в Україні нових інститутів і докорінної реорганізації установ, що існують. Це стосується як Міністерства агропромислової політики, так і інших центральних органів виконавчої влади, регіональних і місцевих установ, інститутів інтервенційного характеру, митних служб та ветеринарного контролю, груп виробників і представників переробної промисловості.

Долучення України до Єдиної сільськогосподарської політики означатиме фундаментальні зміни для українських аграріїв в управлінні господарствами. Тому необхідним є проведення інформаційної кампанії, адресованої сільському населенню, що має сприяти якнайшвидшій адаптації на місцевому рівні до вимог спільного ринку та підготовки його до розв'язання проблем, пов'язаних з інтеграційними процесами.

Аналіз галузевої готовності української економіки інтегруватися в європейський економічний простір передбачає оцінку

готовності національної транспортної системи до ефективної роботи в рамках спільного ринку. Особлива важливість транспортної системи у процесі інтеграції України в європейський економічний простір обумовлена насамперед геополітичним та геоекономічним положенням нашої держави, проходженням через її територію важливих транспортних комунікацій та транспортних коридорів. Таким чином, оптимізація національної транспортної політики України (як комплексної системи заходів щодо техніко-технологічної модернізації, інституціональних перетворень, системи управління та інтеграції до європейської транспортної системи всіх елементів транспортно-дорожнього комплексу) сприятиме більшій концентрації на території України вантажо- та пасажиропотоків, поглибленню її зовнішньоекономічних зв'язків, розширенню експорту транспортних послуг та створенню додаткових робочих місць. Крім того, це створить ефективні стимули техніко-технологічної модернізації транспортно-дорожнього комплексу України як необхідної передумови її інтеграції з європейськими країнами.

Серед принципів формування спільного транспортного простору країн-учасниць інтеграційного угруповання слід виокремити такі: економічна вигода держав від інтеграції їх національних транспортних систем; високий рівень міждержавної виробничої кооперації та спільність економічних інтересів щодо розвитку в межах цих держав ринків збуту товарів; несуперечливість процесів створення транспортного коридору в межах спільного ринку процесам інтеграції з іншими міжнародними транспортними системами; поетапність реалізації інтеграційних зв'язків у міру визрівання відповідних політичних та економічних умов.

Отже, ступінь готовності національної транспортної системи будь-якої країни до ефективного функціонування в умовах спільного ринку можна оцінити за такими критеріями:

➤ по-перше, за рівнем сформованості спільного інформаційного простору взаємодіючих між собою національних транспортних систем як одного з важливих чинників прискорення їх інтеграції, забезпечення ефективної діяльності та безпеки руху;

➤ по-друге, за ступенем уніфікації національної законодавчої бази, яка регулює міжнародні перевезення, до чинних у

межах спільного ринку норм та правил, а також до світової практики;

➤ по-третє, за рівнем відпрацювання та погодження нормативних документів, які регулюють транспортну систему на галузевому рівні, а саме: правил, інструкцій та стандартів з питань експлуатації, безпеки руху, охорони праці, екологічних вимог до рухомого складу, транспортної мережі та інших об'єктів інфраструктури, що використовуються при міжнародних перевезеннях;

➤ по-четверте, за рівнем відповідності національної транспортної тарифної політики, орієнтованої на формування та розвиток конкурентоспроможного ринку транспортних послуг, з законодавством країн-учасниць спільного ринку;

➤ по-п'яте, за рівнем узгодження науково-технічної політики країн у транспортній сфері та глибиною міждержавного співробітництва у сфері навчання та перепідготовки кадрів на основі єдиних вимог до рівня їх підготовки.

Якщо оцінювати за цими критеріями ступінь готовності національної транспортної системи України інтегруватися в європейський економічний простір, то слід відзначити, що на сьогодні для транспортного сектору нашої країни притаманна низка проблем, які справляють суттєвий негативний вплив на його інтеграційну готовність. Серед них можна виокремити такі:

— відсутність законодавчої та нормативно-правової бази розбудови транспортних коридорів на основі уніфікації (гармонізації) з міжнародними, передусім європейськими, транспортними конвенціями та угодами, несумісність стандартів, технічних умов та статистичної звітності у цій сфері;

— брак спільних (погоджених) науково-технічних програм щодо розвитку і техніко-технологічної модернізації національної транспортної системи України, виробництва нової транспортної техніки, що не дозволяє нашій державі вийти на рівень світових стандартів;

— низька якість транспортної інфраструктури;

— низька щільність та якість українських транспортних шляхів;

— структурні диспропорції транспортного ринку України порівняно з ЄС з надзвичайно високою часткою залізничного

(49 % в Україні, тоді як в ЄС 10 %) та трубопровідного (42 та 3 % відповідно) транспорту. Разом з тим частка автомобільного транспорту становить у нашій державі лише 6 % (в ЄС — 45 %), річкового — 1 % (3 % відповідно), а морського — 2 % (39 % відповідно);

— суттєві асиметрії у структурі пасажирообороту: якщо в Україні частка автотранспорту в пасажирообороті становить 37 %, залізничного транспорту — 40 %, авіаційного — 4 %, а громадського (трамваї, автобуси, тролейбуси та метро) — 19 %, то для ЄС ці показники дорівнюють 85, 6, 8, та 1 % відповідно.

Разом з тим необхідність докорінної модернізації національної транспортної системи України, забезпечення зростання рівня її прибутковості настійно потребує іноземних інвестицій та зарубіжних технологій, які б дозволили підвищити якість транспортних послуг та ефективність національної транспортної системи в цілому, розширити можливості вітчизняних суб'єктів господарської діяльності щодо виходу на європейський транспортний ринок з мінімальними трансакційними витратами.

І, нарешті, ще одним галузевим пріоритетом інтеграційної готовності нашої держави є сфера науки, інновацій та освіти. Характер і роль науки постійно змінювалися, аж поки вона не стала визнаною як «всезагальне знання», як основна продуктивна сила. Зasadничим принципом сучасного високорозвинутого суспільства є величезне соціальне значення теоретичного знання та його нова роль як напрямної сили соціальних змін. У міру наростання цих явищ і процесів вони дедалі більше виявляють вплив на забезпечення випереджального розвитку людини, нарощування інтелектуального потенціалу. Ступінь освіченості людей, створення людиною інтелектуальних цінностей визначає рівень життя всього населення, процвітання держави загалом, соціально-економічну ситуацію у країні.

Інтелектуальний потенціал суспільства — це головний фактор розвитку економіки і суспільства в цілому. У двадцяти розвинутих країнах, в яких працює 95 % учених світу, прибуток на душу населення зростає щороку на 200 дол. США, у країнах з низьким науковим потенціалом — всього на \$ 10.

Людський капітал стає безпосередньою і головною продуктивною силою. Компанії, де працюють учені, котрі роблять відкриття, миттєво підіймаються на вищий рівень у світових рейтингах. У розвинутих країнах починають концентруватися найсучасніші високорентабельні інформаційні та інтелектуальні технології. Одночасно у слаборозвинуті країни переносяться низькоінтелектуальні, ресурсо- та енергозатратні, а також екологічно небезпечні підприємства. Ці виробництва є економічно найбільш нерентабельними.

Виникнувши в рамках економічної інтеграції, на сучасному етапі науково-технічна інтеграція вийшла за її межі, що обумовило її власні особливості, характеристику та рівні розвитку:

- ступінь взаємопроникнення й переплетіння національних науково-технічних потенціалів і державних систем управління їхнім розвитком;

- рівень міжнародної спеціалізації та кооперації на всіх стадіях НДДКР, інноваційного й виробничого процесів на основі тісних міждержавних взаємозв'язків науково-технічного й економічного характеру;

- рівень розвитку організаційно-правової системи міждержавного й наддержавного регулювання взаємних науково-технічних зв'язків;

- ступінь здійснення координації науково-технічної стратегії й політики країн-учасниць;

- рівень розвитку спільних структур, що забезпечують інтеграцію сфери НДДКР із реальним виробництвом;

- рівень та якість прямих науково-технічних та інноваційно-виробничих зв'язків між суб'єктами держав, що інтегруються.

Світовий досвід переконливо доводить, що обсяги, масштаби та частка високотехнологічної продукції в загальному експорті прямо залежать від чисельності в тій чи іншій країні висококваліфікованих спеціалістів, які стали найголовнішим фактором конкурентоспроможності та ключовим джерелом економічного зростання і, що важливіше, економічного розвитку. Тому проблема інвестицій в людський капітал, тобто витрат на якісне вдосконалення людського потенціалу країни, а також аналіз ринкової поведінки робочої сили, її адаптація до різних обставин та всі традиційні різновиди її структури, без-

робіття, продуктивності, оплати, видів праці тощо, також є критерієм інтеграційної зрілості. У цілому людський капітал, як критерій інтеграційної готовності, охоплює кілька компонент: індекс людського розвитку країни, інвестиції в розвиток людського капіталу, вкладення у фундаментальні наукові розробки, інвестування в систему охорони здоров'я, а також інтернаціоналізацію науково-технологічної та інноваційної діяльності, ступінь інтеграційних процесів у гуманітарній сфері та рівень диверсифікації механізмів залучення людського ресурсу в країни-учасниці спільного ринку.

Усвідомлення розвинутими країнами вирішальної ролі людського ресурсу в економічній системі суспільства та міжнародній конкурентоспроможності національних економік (хоч сам глобальний ринок освітніх послуг на теперішній час становить понад 2,5 трлн дол. США і має стійку тенденцію до розширення) значною мірою актуалізувало питання капіталовкладень у розвиток людини. Так, економічна політика США орієнтується на загальновідомий американський практицизм: у країні, де кожен рік освіти дає середньостатистичній людині точно вимірний вигреш у доходах, грошові потоки справно надходять в освітню систему. Нещодавній приклад цього — федеральний бюджет США на 2006 р., де зростання фінансування нефіксованих статей заблоковано на рівні 0,5 %. Виняток, крім витрат на забезпечення внутрішньої безпеки та воєнної сфери, зроблено лише для дошкільної та шкільної освіти, а також для національної програми підтримки дітей з бідних сімей; витрати за цією статтею збільшені на 8 %.

Ідея безперервності набуття освіти виникла ще в 70—80-ті рр. минулого століття та побудована на трьох принципах: навчання не повинно обмежуватись у часі; засобом передавання знань може бути не тільки формальна система освіти; необхідно створювати умови для поширення знань та освітніх цінностей, у тому числі за допомогою засобів масової інформації. Нинішній стан системи освіти у своїй країні громадяни України оцінюють нижче, ніж у країнах, наприклад ЄС (середня оцінка за шкалою від 0 до 10 — 4,1 бала), тоді як у найближчих сусідів — поляків, чехів і словаків — домінують оцінки понад 5 балів, а в Данії та Фінляндії — понад 7 балів. Гіршим

для України є інше — за останні 12 місяців удосконалювали свої знання та навички, необхідні для роботи, на курсах, лекціях і тренінгах 51,8 % ісландців, 47,8 % датчан і норвежців, 45,8 % шведів, 39 % словенів, 22,4 % поляків і лише 14,6 % наших співгромадян (тільки громадяни Греції — усього 9,4 % — ще менше схильні чогось навчатись у зрілому віці, ніж українці). Особливо помітним є відставання України від більшості країн ЄС у використанні Інтернету: 75 % громадян України не мають доступу до Інтернету ані на роботі, ані вдома. Найближче до українців — громадяни Росії (70 %), ті самі греки (66 %) і поляки (53 %), тоді як в інших нових державах ЄС — Чехії, Угорщині, Словаччині та Словенії — Інтернет тією чи іншою мірою доступний більшості населення. Щодня користується Інтернетом в Україні лише 1 % громадян, тоді як у Норвегії — 37 %, у Данії — 43 %, а в Ісландії — 55 %.

На сьогодні існує узагальнена методологія оцінювання знань (Knowledge Assessment Methodology) Світового Банку, що дозволяє здійснювати міжнародні порівняння розвитку країн безпосередньо за критеріями суспільства знань (Індекс знань = Інноваційна система + Освіта і людські ресурси + Інформаційно-комунікативні технології), а також економіки знань (Індекс знань + Індекс «економічний режим і державне управління»). Зокрема, в 2006 р. (обстежено 132 країни) Україна за індексом людського розвитку мала 0,77 бала, за індексом розвитку економіки знань — 5,55 (максимальна оцінка — 10 балів), а, наприклад, Ірландія відповідно 0,96 і 8,27 (табл. 4.27).

Отже, до економічних передумов для вступу до будь-якого спільного ринку належать такі компоненти:

1. Уніфікація митних тарифів відповідно до тарифів спільного ринку.

2. Взаємне визнання технічних сертифікатів і сертифікатів якості продукції (розвиток стандартизації та приведення технічних норм у відповідність до тих, що діють на спільному ринку).

3. Приведення вітчизняного законодавства й організаційно-технічної бази щодо ПДВ та акцизного збору у відповідність до чинного законодавства спільного ринку.

**ОКРЕМІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ
У ДЕЯКИХ КРАЇНАХ СВИТУ (СЕРЕДНЬОЗВАЖЕНІ ЗА НАСЕЛЕННЯМ) у 2006 р. [68]**

Показник	Греція	Ірландія	Пакистан	Україна	Світ
Населення, млн осіб (2005)	11,0	4,0	156,0	47,1	6438,0
Середньорічний приріст ВВП, % (2001-2005)	4,14	5,08	4,86	7,70	4,37
Індекс людського розвитку (2006)	0,92	0,96	0,54	0,77	0,74
Індекс розвитку економіки знань (2006), max = 10,0	7,11	8,27	1,51	5,55	5,59
Індекс «Економічний режим і державне управління»	7,15	8,36	1,60	4,33	4,73
Індекс «Інноваційна система»	6,95	8,10	2,10	5,86	7,18
Середньорічні обсяги прямих іноземних інвестицій (ПІІ) протягом 2000—2004 рр., % ВВП	0,68	16,59	0,84	2,26	6,55
Дослідники на 1 млн мешканців (2004)	1413	2674	75	1749	1576
Кількість статей у науково-технічних журналах на 1 млн мешканців	342,7	439,5	2,5	43,7	167,9
Патенти, зареєстровані в патентному відомстві США 1 млн мешканців протягом 2001—2005 рр.	1,87	42,45	0,02	0,43	23,34
Експорт високих технологій як % промислового експорту (2004)	11,4	33,8	1,3	4,7	10,69
Індекс «Освіта і людські ресурси»	7,52	8,54	1,04	7,66	4,13
Рівень освіченості населення від 15 років і більше, % (2004)	96,0	100,0	49,9	99,4	84,3
Частка населення, що вступила на другий рівень освіти (середня школа), % відповідних вікових груп (2004)	96,3	111,6	27,2	92,9	75,93
Частка, що вступила на третій рівень освіти (вищі навчальні заклади), % відповідних вікових груп населення (2004)	79,4	58,5	3,2	65,5	32,28
Індекс «Інформаційно-комунікативні технології (ІКТ)»	6,82	8,06	1,30	4,34	6,31
Кількість телефонів (стаціонарних і мобільних) на 1000 мешканців	1465,4	1425,4	62,6	545,4	575,8
Кількість комп'ютерів на 1000 мешканців	89,2	494,3	4,9	28,0	184,9
Кількість користувачів Інтернет на 1000 мешканців	176,8	265,4	13,2	79,0	201,3

4. Підвищення ефективності та зміцнення капіталу українських фінансових установ (за рахунок реструктуризації, консолідації та приватизації українських фінансових інститутів, а також пошуку закордонних стратегічних інвесторів).

5. Цілеспрямована програма лібералізації руху капіталу, що забезпечить повну конвертованість гривні, удосконалення системи моніторингу руху капіталу.

6. Приведення валютного законодавства у відповідність із нормами спільного ринку.

7. Забезпечення стабільності платіжного балансу.

8. Приведення законів щодо працевлаштування за фахом, прав на працю, а також інших соціальних норм у відповідність із законами спільного ринку.

9. Взаємне визнання дипломів, кваліфікації та права на працю за фахом.

10. Підвищення активності України у міжнародних установах та конвенціях, що регулюють трудове законодавство.

11. Уникнення або максимальне скорочення перехідних етапів під час повного доступу до ринків праці спільного ринку.

Оцінка інтеграційної готовності України включає як ключовий компонент соціальні критерії, котрі характеризують відповідність засадничих соціальних стандартів (прав і гарантій громадян, обмежень для індивіда, суспільної моралі, соціального статусу особистості та співвідношення особистих і суспільних інтересів) нашої держави тим соціальним стандартам, які діють в інтеграційному угрупованні. Так, будь-яке регіональне угруповання чітко визначає основний перелік ключових соціальних прав і гарантій громадян у країнах-учасницях (зокрема, право на вільне працевлаштування, адекватну оплату праці і гарантії соціального забезпечення, поліпшення умов життя і праці робітників, охорону здоров'я і безпеку праці тощо).

Що стосується європейських країн, то на їх території одночасно діють континентальна, англосаксонська та скандинавська моделі соціального захисту. Так, континентальна модель, яка поширена в Австрії, Франції та країнах Бенілюксу, встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту та тривалістю професійної діяльності. Її підґрунтям є соціальне

страхування, послуги якого фінансуються в основному за рахунок внесків застрахованих. При цьому фонди соціального страхування акумулюють соціальні відрахування з заробітної плати, з яких, власне, і здійснюються соціальні виплати. Подібні страхові системи, як правило, не фінансуються з державного бюджету, тобто дана модель не додержується принципу бюджетної універсальності. Для малозабезпечених верств населення, які не мають можливості одержувати соціальні виплати за різними причинами (наприклад, через брак необхідного страхового стажу), солідарність реалізується через системи соціальної допомоги.

Тож в основі континентальної моделі соціального захисту лежить принцип комутативної справедливості, коли величина страхових відрахувань визначається в першу чергу величиною страхових внесків. Сьогодні розвиток системи соціальної допомоги призводить до розмивання моделі і збільшення частки фіскального фінансування соціального захисту.

У підґрунті англосаксонської моделі, яка дістала поширення у Великобританії та Ірландії, лежить принцип розподільної справедливості, або так званої національної солідарності. За таких умов фінансування соціальних систем провадиться як за рахунок страхових внесків, так і з загальної податкової системи. Характерна особливість англосаксонської системи соціального захисту полягає в тому, що вона не передбачає існування окремих страхових внесків, призначених для утримання конкретних страхових програм (пенсійного, медичного страхування тощо). Усі витрати на фінансування цих програм покриваються за рахунок єдиного соціального внеску, кошти від якого спрямовуються на потреби певної галузі соціального страхування.

І, нарешті, основним принципом скандинавської моделі соціального захисту, яка успішно реалізується в Данії, Швеції та Фінляндії, є її універсальність, тобто охоплення всіх верств населення за умов, що всі громадяни незалежно від їх соціального статусу беруть участь у фінансуванні системи соціального захисту відповідно до власних доходів. При цьому держава виконує функції перерозподілу соціальних благ від більш забезпечених до менш забезпечених категорій населення, а на-

дання соціальних послуг, як правило, гарантується всім громадянам країни незалежно від їх зайнятості та розміру сплечених страхових внесків. Сучасна скандинавська модель, по суті, об'єднує неоліберальні та кейнсіанські підходи до реалізації соціальної політики, тобто одночасно реалізує політику щодо сукупної пропозиції та стримування заробітної плати.

Відмітною рисою європейських систем соціального захисту є великий обсяг соціальних витрат. Так, на сьогодні їх рівень в ЄС становить у середньому 22 % ВВП, тоді як у США — 13 %, в Канаді та Новій Зеландії — по 15 %, в Японії — 12 %. Це обумовлено передусім більш широким охопленням європейською системою як соціальних ризиків, так і кола осіб, яким надаються відповідні послуги, на відміну, наприклад, від США, де державні програми медичного страхування поширюються на досить обмежене коло мешканців, чи Австралії, де низький дохід є перешкодою для пенсійного страхування.

Що стосується України, то яку б модель соціального розвитку вона не обрала, основними елементами соціальної політики мають бути:

- переорієнтація всіх сфер господарства на оздоровлення основних складових умов життя;

- створення широкої мережі державних та недержавних служб допомоги сім'ї, впровадження нових соціальних технологій її підтримки та соціально-психологічної адаптації до нових умов;

- підвищення рівня життя населення;

- зростання реальних доходів тощо.

З позиції оцінки соціальних критеріїв готовності України долучитися до процесу європейської інтеграції, на особливу увагу заслуговують питання, пов'язані зі співвідношенням особистих і суспільних інтересів. Механізм їх узгодження передбачає:

- формування умов для забезпечення достатнього життєвого рівня кожного індивідуума на основі реалізації ефективної політики розподілу доходів та запобігання бідності. Якщо характеризувати нинішній життєвий рівень переважної більшості українського населення, то він, як демонструють дані, наведені на рис. 4.7, є вкрай низьким порівняно з провідними європейськими країнами.

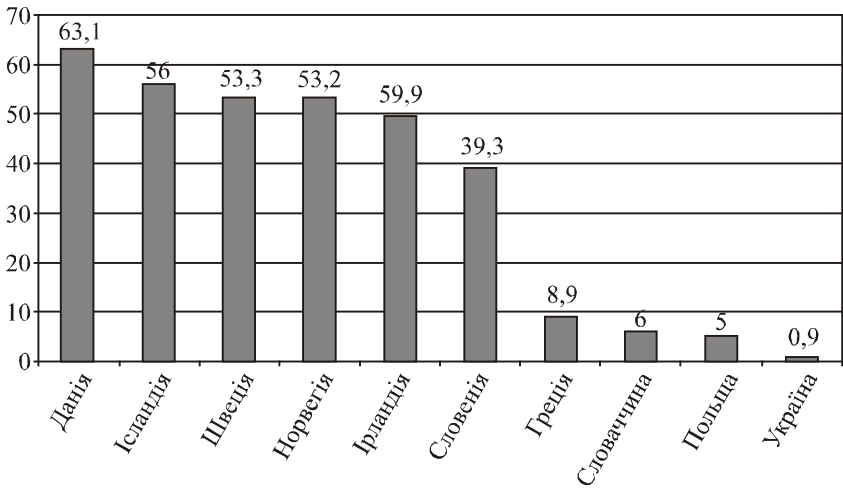

Рис. 4.7. Частка населення, котра задоволена рівнем своїх доходів (% осіб, котрі на запитання «як Ви оцінюєте рівень Вашого сімейного доходу?» відповіли «живу комфортно на цей дохід»)

Так, на питання «як Ви оцінюєте стан Вашого сімейного доходу?» лише 0,9 % населення нашої держави відповіли «живу комфортно на цей дохід», тоді як у Данії — 63,1 %, в Ісландії — 56 %, у Швеції — 53,3 %, у Норвегії — 52,3 %, в Ірландії — 49,9 %;

— досягнення соціальної злагоди у процесі суспільного розвитку на основі сталих процесів соціальної структурованості;

— наявну систему соціального захисту, самореалізації соціального потенціалу людини, участь соціальних груп в управлінні виробництвом;

— утвердження у суспільстві соціальної справедливості як важливої суспільної цінності. Так, моральна сфера українського суспільства в останні роки переживає найбільш болючі трансформації, пов'язані з дезорієнтацією масової свідомості, поширенням жорстокості, радикальних настроїв та апатії у населення, зростанням відчуття соціальної несправедливості та незахищеності, безперспективності життя. Відбувається дальше падіння суспільної моралі, поглиблюються процеси девальвації цінностей сім'ї. Саме соціально-економічні негаразди значною мірою впливають на морально-духовне обличчя частини нації.

Глибокі кризові явища охопили українське суспільство і в частині сформованості та додержання соціальних законів. Це втілюється у значному соціальному розшаруванні суспільства з маргіналізацією значної частини населення на фоні збагачення іншої, формуванні в державі нового матеріально-психологічного клімату, який віддзеркалює процеси переідентифікації у соціальному просторі та перехід до ринкової економіки (командна економіка: простий і обмежений утилітаризм, ціннісно-раціональна дія, персоніфікована довіра, підпорядкованість вищим інтересам; ринкова економіка: складний утилітаризм, цілераціональна дія, деперсоніфікована довіра, добровільне додержання закону), несформованості громадянського суспільства тощо.

Українська нація, перебуваючи на стадії свого формування, відчуває кризу національної ідентичності не тільки в політичній, правовій, економічній, але й соціально-культурній сфері. Ще 15—20 років тому не було сенсу відокремлювати соціокультурний критерій від інших, але поширення інтеграційних процесів під постійним впливом глобалізаційних детермінант змушує нас зупинитися на ньому детальніше. Якщо глобалізація — це суспільний «процес, в якому тиск географії на соціальні та культурні заходи знижується і в якому люди дедалі більшою мірою усвідомлюють це зниження» [67, с. 100], то люди поступово починають розглядати себе як частину інтегрованого суспільства і, відповідно, нівелювати національні культурні особливості, залишаючи лише найбільш універсальні її зразки, тобто ми спостерігаємо процес формування абсолютного космополітизму. Проте зазвичай люди тяжіють до ідентифікації себе з якоюсь етнічно-культурною або географічно-територіальною локальністю, що входить у суперечність із космополітичними настроями і виявляється перш за все в піднесенні релігійних і націоналістичних рухів. Так, за влучним висловом Г. Ділігенського, «знання про різні моделі матеріального споживання, культури, способу життя, що відрізняється від прийнятих у кожному певному соціумі, стають дедалі конкретнішими, образнішими, відбувається “розмикання” групових і культурних меж, що не може не впливати на сприйняття умов власного життя, на формування потреб, мотивів, ціннісних орієнтирів людей» [27, с. 53].

Водночас ще Д. Норт звернув увагу на неможливість швидкого реформування економіки за заданими кліше «вдалих країн» та її оптимістичних макроекономічних показників. Кожній країні притаманні свої специфічні інститути, що виявляється передусім у різному сприйманні тієї самої інформації різними людьми і, відповідно, у відмінностях реакції на цю інформацію (наприклад, багато країн Латинської Америки у ХІХ ст. запозичили Конституцію США, проте результати цього суттєво відрізняються від ступеня розвитку Америки). Тобто правила однакові, проте механізми їхнього запровадження і використання, норми і суб'єктивні моделі поведінки учасників ринкової гри різні. Тому обов'язковим критерієм інтеграційної готовності має бути, на наш погляд, соціокультурний критерій, який включає перш за все інституціональну структуру суспільства, а точніше, «мікс» з ефективних та неефективних інститутів. Перші заохочують інвестиції і нововведення, сприяють конкуренції, розширюють поле взаємовигідного обміну; інші — стимулюють пільги та привілеї, сприяють монополізації, звужують коло ефективного функціонування. Головне — співвідношення між цими продуктивними та непродуктивними інститутами, що й визначає специфіку господарських взаємовідносин у країні.

В умовах перехідної економіки, з її мінливістю законодавчо встановлених «правил гри» і непередбачуваністю політичної та економічної ситуації, значно зростає роль саме неформальних інститутів у регулюванні людської взаємодії. За відсутності стабільності люди не можуть покладатися на закони та змушені слідувати прикладу інших або покладатися на звичаї та традиційні способи дії, які майже ніколи не бувають позитивними (це — загальна неповага до законів, ухиляння від сплати податків, неплатежі, формування мережі особистих неформальних зв'язків, переважно корупційних, надзвичайно висока персоніфікація контрактних відносин, тінізація економічних стосунків). Схильність до неформальних відносин притаманна всьому українському суспільству, і, як свідчить досвід, будь-які формальні інститути, потрапляючи до вітчизняного середовища, одразу ж пронизуються неформальними відносинами та особистими зв'язками і вже не можуть слугувати загальним «правилом гри».

Іноді така ситуація пояснюється специфікою менталітету населення. Менталітет як один з глобальних феноменів є сукупністю настанов і нахилів індивіда або соціальної групи діяти, мислити, відчувати і сприймати світ певним чином, він формується залежно від культури, соціальних структур, традицій, і сам, у свою чергу, їх формує, виступаючи як свідомість, що породжує; витік культурно-історичної динаміки, який важко визначити.

Якщо характеризувати український менталітет, то слід відзначити, що, формуючись протягом багатьох століть на основі західних традицій, він зазнав істотних деформацій у результаті соціальних потрясінь ХХ ст., набувши багато відмітних рис порівняно з європейським менталітетом. Тому вкрай необхідно дослідити весь спектр українських духовно-ціннісних засад, які, маючи глибоке коріння в нашому суспільстві, могли б справити позитивний вплив на його модернізацію і соціально-економічне піднесення, оскільки просте калькування зарубіжного досвіду, без адаптації до національної специфіки, призведе (і вже призводить) до системної деградації всієї національної соціально-економічної системи. У кожному випадку причиною справжнього піднесення економіки і всієї соціокультурної системи тієї чи іншої країни стало не механічне перенесення готових, вироблених в успішних країнах форм і рекомендацій, а творча вибіркова адаптація зарубіжних досягнень до власних ментальних особливостей.

Культурологи серед базових рис вітчизняного національного характеру найчастіше апелюють до емоційності, сентиментальності, чуттєвості, ліризму, індивідуалізму та прагнення до свободи [60, с. 18—23; 57]. Проте такий перелік рис національного характеру українців не можна назвати унікальним, тобто притаманним виключно нашій нації. Якщо ж спиратися на соціально-економічний аналіз української культури на основі цивілізаційного підходу, то можна погодитися з українським ученим Ю. Павленком, що вітчизняна культура органічно входить до культурного контексту християнської традиції [39, с. 49—63], а на «етнографічно-мовному рівні виступає як культура одного з найчисленніших слов'янських народів» [39, с. 53]. У цьому плані українська культура значно ближча до

російської, польської, італійської, німецької або болгарської культур, ніж до культур, наприклад, мусульманських країн (табл. 4.28).

Таблиця 4.28

**СТУПІНЬ ВИЯВУ ЛЮДСЬКИХ ХАРАКТЕРИСТИК (ЯКОСТЕЙ)
У ПЕРЕСІЧНОГО ПРЕДСТАВНИКА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА [20, с. 179]**

Риси типової особистості	Середній показник в Україні	Середній показник за всіма європейськими країнами	Середній показник за східно-європейськими країнами
Патерналізм	2,1	2,5	2,25
Традиціоналізм	2,5	2,6	2,6
Суворе додержання прийнятих правил	3,1	3,05	3,0
Цінність правильної поведінки (уникнення осуду)	2,6	2,7	2,6
Цінність рівних можливостей	2,5	2,1	2,25
Прагнення до безпеки	2,5	2,35	2,1
Почуття свободи та незалежних рішень	2,6	2,3	2,3
Турбота про добробут оточення	2,7	2,35	2,55
Вірність друзям та близьким	2,4	2	2,1
Турбота про навколишнє середовище	2,3	2,15	2,05
Скромність	3,2	2,9	2,75
Уміння слухати інших	2,6	2,4	2,55
Прагнення «бути поважною людиною»	3,1	3,1	3,35
Прагнення до успіху та визнання	3,2	3,45	3,15
Демонстрування здібностей	3,9	3,25	3,25
Прагнення до різноманіття	3,6	3,1	3,1
Любов до ризику	4,4	4,05	4,15

Примітка. Показники подано відповідно до 6-бальної шкали: 1— дуже схожий; 6 — зовсім не схожий.

Інші автори вважають, що історичний розвиток України сформував менталітет, неадекватний традиційним ринковим відносинам: умови буття українців, географічне розташування

на стику західної і східної цивілізацій, природно-кліматичні умови, релігійно-культурні особливості, соціалістичне минуле з його традиціями патерналізму, зрівнялівки, колективізму, загальними стандартами соціальної захищеності і справедливості — створили соціальні норми, несумісні з нормами ринкової економіки. Тому спроби швидкої трансформації нашого суспільства зіткнулись із суттєвими перешкодами ментального характеру, з несприйняттям пересічним українським громадянином багатьох цінностей і норм західного світу, західної культури і способу життя [43].

Неоднозначним є й питання сформованості вітчизняної економічної культури як сукупності матеріально-духовних досягнень людей у різних сферах соціально-економічної діяльності, як посередника між системою політичних, правових, економічних та інших умов і виявами ділової поведінки економічних агентів. На думку Л. Горичевої [43, с. 86, 142], на рівень сформованості економічної культури впливають три основних фактори:

— характер суб'єкта господарювання (виробника, споживача, робітника), а саме — його розуміння мети господарської діяльності, яка не суперечить (або суперечить) системі цінностей даного суспільства;

— галузева та регіональна структура господарства, наявність (або брак) загальногосподарських чи місцевих ринків збуту, ступінь участі країни в міжнародному поділі праці;

— тип правових відносин, роль держави в суспільстві, сформованість відносин власності.

Загалом економічна культура характеризується відстанню від влади, переважанням вертикальних або горизонтальних зв'язків, відповідальністю, наявністю функції зворотного зв'язку, орієнтацією на довго- або короткострокову перспективу, переважанням колективістських або індивідуалістичних засад. Таким чином, серед основних критеріїв інтеграційної готовності ми виділяємо політичні, правові, економічні, соціально-економічні та соціокультурні (табл. 4.29). Проте інтеграція з будь-яким спільним ринком вимагає неминучої гармонізації всіх аспектів соціально-економічного життя суспільства з метою вдалої адаптації країни-новачка.

КРИТЕРІЙ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ

Критерій	Економічний зміст критеріїв	Нааявні та потенційні проблеми в процесі інтеграції	Основні заходи, виконання яких обов'язкове перед набуттям членства
Політичні	1. Забезпечення демократії, умов і свобод людини 2. Гарантованість бізнесу 3. Політична культура	Низький рівень демократії; неефективне місцеве самоврядування; високий рівень корупції; відсутність громадського контролю Міцність зв'язку «бізнес—влада»; прихованість великого капіталу; низький рівень економічної свободи; відсутність цивілізованої вітчизняної моделі ділової поведінки Небажання українців брати участь у громадських, неополітичних, організаціях; надмірне захоплення політикою; недовіра громадян до державних інституцій; невіра у власні можливості щодо вирішення політичних проблем; відсутність консенсусної політичної культури	Забезпечення свободи парламентських та президентських виборів; розширення діяльності демократичних інституцій; адміністративна реформа; посилення боротьба з корупцією; захист особистих прав і свобод людини Вихід з «тіню» великого капіталу; поступове відокремлення бізнесу від влади; підвищення економічної свободи в країні; формування сучасної моделі бізнес-поведінки Залучення громадян до участі у суспільно-політичних та суспільно-економічних проєктах; підвищення політичної ефективності; підвищення державного статусу та авторитету
Правові	1. Відповідність законодавства вимогам спільного ринку 2. Відповідність адміністративної реформи вимогам спільного ринку 3. Рівень правової свідомості	Невідповідність: принципів економічної діяльності вітчизняних та іноземних суб'єктів господарської діяльності; охорони об'єктів інтелектуальної власності та конкуренції; мита і квоти на імпорт; технічного нагляду Незадовільне додержання принципів управління; неефективність виконавчої влади; низький рівень кваліфікації державних службовців як у центральних органах виконавчої влади, так і в органах місцевого самоврядування; повна безконтрольність діяльності виконавчої влади Крайній ступінь правового нігілізму в суспільстві; недовіра до судів та органів правопорядку	Адаптація законодавства, систем судочинства і правосуддя до законодавства спільного ринку за ключовими позиціями Упровадження субсидіарності та демократичної легітимності діяльності органів виконавчої влади; запровадження принципу політичної нейтральності; формування законодавчої бази державного контролю над функціонуванням виконавчої влади Підвищення авторитету та статусу всієї правової системи

Критерії	Економічний зміст критеріїв	Існуючі та потенційні проблеми в процесі інтеграції	Основні заходи, виконання яких обов'язкове перед набуттям членства
1. Вільний рух товарів 2. Вільний рух послуг 3. Вільний рух капіталу 4. Вільний рух робочої сили	Низька конкурентоспроможність вітчизняних товарів Низька конкурентоспроможність національного фінансового сектору та тих секторів, які майже не відчували впливу міжнародної конкуренції (авіатранспорт, телекомунікації тощо) Загроза платіжному балансу, можливість збільшення незаконних фінансових операцій Відплив висококваліфікованих кадрів; невідповідність системи соціального страхування нормам європейського ринку	Низька конкурентоспроможність вітчизняних товарів Низька конкурентоспроможність національного фінансового сектору та тих секторів, які майже не відчували впливу міжнародної конкуренції (авіатранспорт, телекомунікації тощо) Загроза платіжному балансу, можливість збільшення незаконних фінансових операцій Відплив висококваліфікованих кадрів; невідповідність системи соціального страхування нормам європейського ринку	Гармонізація українського законодавства щодо митних тарифів, ПДВ, акцизного збору, принципів стандартизації та сертифікації Зміцнення національного фінансового сектору, демонополізація ринку телекомунікацій, зміцнення та вдосконалення транспортної системи тощо Лібералізація та вдосконалення моніторингу руху капіталу, гармонізація валютного законодавства Гармонізація розміру робітничої плати в Україні та в країнах європейського ринку; узгодження соціального законодавства; стандартизація соціальної політики; нострифікація дипломів
Економічні 1. Існування ринкової економіки 2. Конкурентоспроможність національної економіки 3. Галузеви	Відсутність рівноваги між попитом і пропозицією, наявність перешкод для виходу на ринок та з ринку, недосконала правова база, неврегульованість відносин власності, відсутність консенсусу щодо економічної політики Непередбачуваність бізнес-середовища, а значить, і неспроможність економічних агентів приймати виважені стратегічні рішення, низький розвиток людських ресурсів та недостатня кількість матеріальних Законодавча неврегульованість функціонування окремих галузей народного господарства, невідповідно до світових стандартів, упродовження податкових пільг для підприємств вітчизняного виробника, створення сприятливих умов для вітчизняних та зарубіжних інвесторів	Відсутність рівноваги між попитом і пропозицією, наявність перешкод для виходу на ринок та з ринку, недосконала правова база, неврегульованість відносин власності, відсутність консенсусу щодо економічної політики Непередбачуваність бізнес-середовища, а значить, і неспроможність економічних агентів приймати виважені стратегічні рішення, низький розвиток людських ресурсів та недостатня кількість матеріальних Законодавча неврегульованість функціонування окремих галузей народного господарства, невідповідно до світових стандартів, упродовження податкових пільг для підприємств вітчизняного виробника, створення сприятливих умов для вітчизняних та зарубіжних інвесторів	Лібералізація цін і торгівлі, врегулювання законодавчої бази, зокрема інститут власності, виконання законів і контрактів, стабілізація державних фінансів та зовнішнього сальдо, цілепрямована єдина економічна політика Стабілізація бізнес-середовища, домінантне інвестування в людський капітал, виважене державне торговельна політика, політика конкуренції, політика підтримки малих та середніх підприємств Правове врегулювання економічної діяльності відповідно до світових стандартів, упродовження податкових пільг для підприємств вітчизняного виробника, створення сприятливих умов для вітчизняних та зарубіжних інвесторів
1. Ключові соціальні права і гарантії	Неадекватна світовим вимогам оплата праці, відсутність гарантій соціального забезпечення, низький рівень умов життя і праці робітників, недооцінювання вимог охорони здоров'я і безпеки праці	Неадекватна світовим вимогам оплата праці, відсутність гарантій соціального забезпечення, низький рівень умов життя і праці робітників, недооцінювання вимог охорони здоров'я і безпеки праці	Вибір найбільш оптимальної з наявних або розробка власної моделі соціального захисту, підвищення рівня охорони здоров'я, праці та безпеки життєдіяльності, стимулювання розвитку страхової системи в контексті забезпечення соціального захисту

Соціально-економічні	2. Соціальний статус особистості та співвідношення особистих і моральних інтересів	Недостатній рівень доходів населення для забезпечення гідних умов життя, відсутність соціальної злагоди, низький рівень суспільної моралі, недотримання соціальних законів	Забезпечення рівня доходів, адекватного доходам у рамках спільного ринку, утвердження в суспільстві соціальної справедливості як важливої суспільної цінності, досягнення соціальної злагоди
Соціокультурні	1. Інституціональна структура суспільства, специфіка господарських взаємовідносин 2. Специфіка менталітету населення, національного характеру 3. Економічна культура	Переважаючі неформальні інститутів над формальними, неефективні над ефективними, відсутність персоналізації контрактних відносин Система деградація соціально-економічної сфери (як наслідок простого перенесення зарубіжного досвіду без урахування національних особливостей) Суперечність індивідуальних економічних цілей і цілей суспільства, відсутність загальногосподарських ринків збуту, відсутність вдалих «інвестиційних історій», які б сприяли підвищенню економічної культури	Забезпечення додержання законів з метою виховання поваги до них, «розмикання» неформальних зв'язків, антикорупційна боротьба, зменшення ролі персоналізації в економічному житті суспільства, детнізація економіки Адаптація світового досвіду в цілому і вимог спільного ринку зокрема до вітчизняної ментальної специфіки, максимальне використання спільності з іншими народами Поєднання інтересів окремого виробника і суспільства в цілому, впорядкування правових відносин, відносин власності, підвищення ролі держави у суспільстві, забезпечення умов для довгострокової переспективи

Отже, аналіз основних критеріїв інтеграційної готовності України свідчить, що виходячи з її національного економічного інтересу об'єктивно наша держава сьогодні не готова до членства в будь-яких наявних чи потенційних регіональних угрупованнях, блоках чи союзах. Разом з тим євроінтеграційний вектор, безперечно, має бути пріоритетним з погляду формування в Україні конкурентної політико-економічної системи, яка б 2016 року за основними параметрами не поступалася країнам Євросоюзу. На основі такої настанови українська держава і, відповідно, владні структури мають визначити найефективніші форми і механізми співробітництва з Європейським Союзом у найближче десятиріччя, утім без інституціоналізації цих відносин жорсткими правилами, які діють в європейському економічному просторі.

Передумовами досягнення Україною економічної самодостатності і високого конкурентного статусу крім описаних раніше економічних засад є завершення вибору національної політичної моделі (президентська чи парламентська республіка); недопущення рецидиву тоталітаризму; посилення ролі держави в суспільно-економічному житті з метою усунення наявних дефектів ринку в розподілі власності і доходів; залучення громадян до суспільно-політичних та економічних проєктів; утримання стратегічних ресурсів і об'єктів у руках національного капіталу; політична та ідеологічна консолідація суспільства за рішучої відсічі сепаратистських та антиукраїнських настроїв і рухів.

Що стосується зовнішньоекономічної сфери, то її роль на сьогодні полягає у виконанні двох функцій: трансфер в Україну кращих світових стандартів у соціальній, економічній і духовній сферах і компенсація відсутніх у державі ресурсів (технологічних, інвестиційних, природних). Варто враховувати і таку обставину, що іноземний капітал іде в країну, якщо в ній процвітає національний капітал. А це можливо лише за умови економічного піднесення і стабільності.

Резюмуючи, можна сказати, що залучення України в інтеграційні об'єднання держав сьогодні є передчасним, стратегічно невмотивованим актом і потребує часу для нарощування системних конкурентних переваг, які змінять умови і вигоди для її повноцінної інтеграції у континентальний і міжконтинентальний поділ праці.

4.4. Відповідь України на глобальні виклики

Вступ людської цивілізації у глобальну фазу свого розвитку відкриває перед кожною країною необмежені можливості долучитися до світових досягнень науки і техніки, міжнародних стандартів виробництва і споживання, універсальних демократичних інститутів, а також розв'язувати за підтримки міжнародного співтовариства найгостріші політичні, міжнаціональні, територіальні, екологічні та соціальні проблеми, що є історичним шансом для держав максимально зреалізувати свої національні інтереси.

Разом з тим поглиблення глобалізаційних процесів у всіх сферах суспільно-економічного життя породжує якісно нові виклики національним державам, що вимагає адаптації їхніх економік до світових трансформаційних процесів через формулювання відповідей на глобальні виклики та розробку механізму ефективної інтеграції у світогосподарську систему.

Деструктивним для долі національних держав викликом є політика глобального капіталу щодо їх усунення зі світової арени як найважливіших дотепер гравців. Зважаючи на високий динамізм транснаціоналізації національних економік, який виявляється в розвитку міжнародних сітьових структур та прискоренні вертикально інтегрованої корпоратизації, що «покривають» дедалі більший географічний і економічний простір, кожна держава переймається сьогодні пошуком прагматично-адапційної моделі своєї поведінки у світогосподарському просторі. Ті країни, які не знайдуть адекватної і своєчасної відповіді на глобальні виклики, будуть з часом поглинуті велетенським потоком, яким є глобалізація, і на них чекає історична приреченість.

Соціальний оптимізм і впевненість у майбутньому матимуть ті нації, які за своєю енергетикою, творчим потенціалом, інтелектуальними і природними ресурсами готові сприймати будь-які виклики науково-технічного і соціального прогресу і оперативно реагувати на них мобіліза-

цією своїх ресурсів та вибором стратегій національної безпеки, реалізація яких згармонізували б їх національні інтереси із загальносвітовим вектором розвитку. Варто усвідомити, що цей вектор сьогодні формується не тільки на основі дії об'єктивних законів суспільного розвитку, але й під впливом новітніх тенденцій та нелінійних чинників розвитку цивілізації, що породжує якісно нові суперечності та антагонізми, які вимагають від людства нетрадиційних механізмів розв'язання національних, регіональних та глобальних проблем. Звідси — нагальна потреба синергійного об'єднання зусиль усіх країн, насамперед економічно розвинутих, заради збереження умов життєдіяльності націй у їх гармонійному і безпечному співіснуванні, та цілевпорядкування глобального розвитку.

Функціонування національних держав у відкритому глобальному середовищі істотно трансформує параметри їх економічного суверенітету, коли власність народу на національне багатство та право вповноважених інститутів здійснювати контроль за ним «розчиняються» у транснаціоналізації процесу суспільного відтворення. У такий спосіб відбувається модифікація структури економічного суверенітету, яка зачіпає ключові елементи національної економічної системи: продуктивні сили, техніко-економічні відносини, виробничі відносини і господарський механізм — та видозмінює їх відповідно до світових тенденцій та інтересів глобальних монополістичних структур.

За таких умов держава, як гарант економічної самодостатності України, зобов'язана створити належні умови для розвитку та зміцнення національного капіталу, забезпечити контроль над національними природними ресурсами, діяльністю міжнародних монополій у стратегічних сферах економіки, збереженням довкілля, за фінансовими, інформаційними потоками та науково-технологічним обміном, а також взяти на себе повну відповідальність за енергетичну безпеку країни та захист її національного людського ресурсу.

Для національної держави економічна небезпека, яку створює динамічна регіональна та глобальна монополізація окремих галузей та секторів національних економік, є зворотним боком економічного суверенітету, оскільки позбавляє народ

країни права розпоряджатися своїм багатством, а уряди — проводити збалансовану і незалежну економічну політику в інтересах власної держави.

У міру ослаблення впливу на світогосподарські процеси національних держав посилюється роль глобальної інституційної системи, яка репрезентована міжнародними організаціями, насамперед тими, що працюють під егідою ООН, а також неурядовими організаціями. Вони, виражаючи інтереси міжнародного фінансово-промислового капіталу найпотужніших держав — світових лідерів, а також певних коаліцій країн, формують міжнародно-правовий базис глобальної управлінської моделі. Так, у Декларації соціального розвитку і прогресу (1969 р.) основний акцент було зроблено на соціальних ініціативах розбудови державно-центристської моделі, які дозволяли визначити основні умови соціального прогресу на принципах мирного співіснування. У свою чергу, Декларація про право на розвиток (1986 р.) зосереджує головну увагу на розвитку людини як головного суб'єкта глобального економічного розвитку. І хоч положення цієї Декларації підтверджують невід'ємне право кожної держави розпоряджатися своїм національним багатством на благо всіх громадян, але разом з тим вона рекомендує посилити міждержавну координацію щодо найбільш ефективного використання глобальних ресурсів економічного розвитку.

Подібні декларації стали першими спробами світової спільноти сформуванню адекватну глобальним викликам інституційну систему. Її черговий етап пов'язується зі Всесвітньою конференцією з довкілля і розвитку (1992 р.) та Самітом тисячоліття. Нагальна потреба проведення Саміту була обумовлена передусім загостренням глобальних проблем бідності, нестачею продовольства та поглибленням економічного розриву між бідними та багатими країнами. Адже, поряд з інтенсифікацією діяльності ТНК, прискоренням міжнародного товарообміну та диверсифікацією різноманітних форм міждержавного співробітництва, поглиблюється розрив рівнів валового національного продукту на душу населення між розвинутими державами та країнами, що розвиваються. Є всі підстави стверджувати, що нинішній світовий інституційний порядок сприяє зростанню соціально-економічних асиметрій

глобального розвитку та поглиблює суперечності між розвинутим центром і периферією світового господарства.

До кінця ХХ ст. світова спільнота зі всією очевидністю усвідомила той факт, що хоча взаємозалежність економічних суб'єктів як за кількісними, так і якісними параметрами набула глобального рівня, проте навіть промислово розвинуті країни світу потерпають від негативних наслідків наявних глобальних асиметрій та втрати контролю над господарськими процесами в межах їх національних економік. Загострення економічних суперечностей змусило лідерів світового господарства поставити під сумнів ефективність обраної траєкторії економічного розвитку і переглянути концептуальні засади інституційного розвитку. Це було відображено в положеннях Саміту тисячоліття та «Монтерейського консенсусу», в яких глобальні проблеми людства пропонувалося розв'язувати на комплексних засадах.

Для здобуття позитивних економічних зрушень на шляху подолання бідності країнам, що розвиваються, пропонувалося здійснити радикальні реформи у внутрішній та зовнішній економічній політиці, які стосувалися, зокрема, поліпшення інвестиційного клімату, мобілізації наявних природних, освітніх, фінансових та інших видів ресурсів, покращання якості інфраструктури, запровадження ринкових форм господарювання. У цьому процесі важливі завдання покладались і на промислово розвинуті країни, які з метою досягнення глобальної економічної рівноваги повинні були поступово розширювати доступ бідних країн до прийняття стратегічних рішень на міжнародному рівні; надати доступ країнам «третього світу» до ринків інших країн та ін. Досягнення таких стратегічних цілей передбачали проведення реформ у міжнародних організаціях глобального типу, таких як МВФ, Світовий банк, СОТ, а також у тих організаціях, котрі на початку ХХІ ст. набули глобальних компетенцій.

На думку міжнародних експертів, світова система перебуває сьогодні у процесі трансформації з уніполярної, де спостерігається домінування США як лідера економічних і технологічних процесів, до поліполярної. Явні риси поліполярності можна спостерігати не тільки на прикладі розширення Європейського

Союзу та інших інтеграційних угруповань, але й на прикладі нарощування економічного потенціалу Індії, Китаю та Росії — держав, з національними інтересами яких змушені рахуватися традиційні країни-лідери. Перерозподіл владних компетенцій основних учасників майбутнього глобального порядку є своєрідним засобом пом'якшення соціально-економічних суперечностей теперішнього етапу розвитку світового господарства.

Другим серйозним викликом для нашої держави є загрози техноглобалізму. Як діалектично суперечливий процес, техноглобалізм, з одного боку, супроводжується фантастичним злетом інноваційних технологій та інтенсивним міждержавним науково-технологічним обміном, а з другого — підриває техніко-технологічну безпеку країн, оскільки національні держави втрачають ефективний контроль за власним науково-технічним потенціалом, який гарантує стабільність промислового розвитку країн і їх незалежність від непередбачуваних зовнішніх чинників. Оскільки локомотивом техноглобалізму є невелика група провідних країн світу — США, Японія та Німеччина, котрі з максимальною ефективністю змогли поєднати процеси науково-технологічного й економічного розвитку, то їхні ідеологи вважають, що національні інтереси інших країн не відіграють якої-небудь суттєвої ролі у цьому процесі і їх науково-технічна політика має підлаштовуватися під глобальну стратегію формування наднаціональних центрів з розробки, впровадження та застосування результатів НТР, яка передбачає наділення кожної держави певною часткою глобальних науково-технічних здобутків. Це загрожує поглибленням технологічного розриву між країнами, котрий уповільнює розвиток тих з них, які не залучені до процесу розробки ключових інновацій та їх комерціалізації, у число яких уже сьогодні потрапила Україна. Крім того, техноглобалізм використовується як важіль передиспозиції великими монополіями своїх виробництв у світовому економічному просторі. Екологічно чисті і безпечні види промислового виробництва, наукомісткі та інформаційно насичені розміщуються у розвинутих країнах світу, а енергомісткі, екологічно шкідливі та трудомісткі галузі або їх ланки чи навіть окремі підрозділи — переносяться у менш розвинуті країни. Такі галузі, як правило, швидко вичерпують природні ресурси країн базування, оскільки-

ки вони зорієнтовані на глобальний ринок, який за своїми масштабами перевершує можливості раціонального, тривалого використання ресурсної бази країни. Це вносить дисбаланс у глобальну економічну й екологічну рівновагу, загострює екологічні проблеми, викликає регулярні катаклізми. Збільшення технологічного розриву має своїм наслідком також поляризацію доходів населення в різних регіонах світу, що, у свою чергу, є фактором посилення соціальної напруженості і соціальних проблем людства.

Негативним виявом техноглобалізму є дегуманізація суспільства, формування глобального технократичного суспільства, в якому абсолютизується принцип техніцизму, перебільшується роль техніки в житті людини, вихолощується духовний елемент з її життя.

І, нарешті, географічне розширення меж використання сучасних малолюдних технологій призводить до витіснення зі сфери зайнятості численної маси працівників (особливо у слабо-розвинутих країнах), які мало пристосовані до прогресу техніки й постійних змін в умовах праці і приречені на безробіття.

Україна, як будь-яка розвинута держава, не може існувати в технологічному вакуумі і повинна якнайефективніше розвивати власну науково-технологічну індустрію, використовуючи кращі світові надбання. Конкретними запобіжними заходами щодо гарантування національної техніко-технологічної безпеки мають бути такі:

По-перше, виокремлення в якості національного пріоритету сектору інноваційного виробництва зі всебічною державною підтримкою його розвитку. Ситуація ускладнюється тим, що сьогодні в Україні немає належних умов для продукування критичних для країни технологій. Як зазначалось у попередніх розділах, такими напрямками можуть бути біотехнології, нанотехнології та інформаційні технології. Глобальний характер динамічних трансформацій у сфері технологічного розвитку провідних держав світу переконує в необхідності визначення інноваційних високопродуктивних технологій як провідної рушійної сили економічного зростання. Україні потрібна масштабна стратегія технологічного прориву і програма її реалізації. Важливим компонентом даної стратегії має бути заку-

півля за кордоном найновіших ліцензій на сучасні технології, виробу і матеріали та оперативне створення на відновленій вітчизняній технологічній базі власного виробництва. Здатність створювати й ефективно використовувати передові технології як форму реалізації науково-технічних знань забезпечує суб'єктам господарювання стійкі міжнародні позиції, їхнє виживання за умов жорсткої конкуренції.

По-друге, на основі національних конкурентних переваг за окремими напрямками технологічного прогресу (ракетно-космічна техніка, авіація, нові конструкції газових турбін, порошкова металургія, зварювальні та композиційні матеріали, фармацевтична й електронна промисловість, загальне машинобудування) добиватися секторального лідерства у світовому виробництві. Саме ці галузі в міжнародній практиці вважаються наукомісткими (високотехнологічними) і слугують критерієм оцінки концентрації національного потенціалу на головних напрямках науково-технічного прогресу. Цього можна досягнути, підвищуючи індекс технологічного розвитку та коефіцієнт «технологічної незалежності» (тобто співвідношення технологічних балансів платежів і доходів країни). За умов реалізації політики відкритості це сприяє підвищенню конкурентоспроможності науки, техніки й промисловості і залученню зарубіжного науково-технологічного потенціалу в ті галузі, де це найбільш раціонально з позиції національних інтересів.

По-третє, розробка конкретних механізмів адаптації України до глобальних процесів технологічної інтеграції як важливого каталізатора розвитку Національної інноваційної системи, яка потребує остаточного свого оформлення. Використовуючи різноманітні форми міжнародного науково-технічного і технологічного співробітництва (технопарки, «силіконові долини», спільні науково-технічні проекти і програми, міжнародні стратегічні альянси), Україна може вийти на світові ринки високотехнологічної продукції і закріпитися на них. На відміну від розвинутих країн, які до 90 % приросту ВВП забезпечують виробництвом і експортом наукомісткої продукції, вона, посідаючи за кількістю науковців одне з перших місць у світі, досі розвивається без суттєвого використання результатів наукових досліджень. Тільки у тісному співробітництві з зарубіжними

партнерами у сфері НДДКР можна надолужити технологічне відставання від країн-лідерів. Інтернаціоналізація і трансфер технологій — умова формування економіки знань, причому не менш важлива, ніж інвестиції, людський ресурс і технологічна база. Адже сьогодні очевидним є факт, що розв'язати глобальні проблеми на основі індустріального способу виробництва, орієнтованого на сировинний ресурс і руйнування навколишнього середовища, неможливо. Тому особливої ваги набуває технологічне прогнозування, яке базується на досконалій науковій основі й ефективному інструментарії, котрий дозволяє передбачити технологічні зміни, що чекають людство через 20—30 років, зокрема, в інформаційному секторі як ядрі техноглобалізму.

За умов глобалізації світогосподарських зв'язків сфера фінансів, як наймобільніша ланка суспільного відтворення, набуває зростаючої самодостатності і незалежності від впливу окремих держав та їх макроекономічної політики. Адже вона спроможна самостійно визначати параметри глобальних фінансових агрегатів і забезпечувати собі одержання надприбутків, ігноруючи інтереси національних економік.

Функціонування України у відкритому глобальному середовищі наражає її національну економіку на цілу низку серйозних викликів фінансового глобалізму. Не маючи жодних важелів впливу на сферу міжнародних фінансів, наша держава може лише пристосовуватися до коливань світової фінансової кон'юнктури, обумовлених діями світових фінансових центрів. Унаслідок цього існує цілком реальна загроза деформації відтворювального процесу в рамках національної економіки України, обмеження можливості підтримувати рівноважний стан економіки засобами грошово-кредитної та валютно-курсової політики, а також втрати нашою державою економічного суверенітету з причин боргової залежності та фінансового підпорядкування іншим країнам світу.

До головних викликів фінансового глобалізму українській економіці слід віднести насамперед високий рівень її доларизації, загрозу надмірного нагромадження зовнішніх активів і зобов'язань країни, зростання масштабів тіньового відпливу національного капіталу за кордон, експансію глобального спе-

кулятивного капіталу. Так, надмірна доларизація національної економіки загрожує на сьогодні не тільки девальвацією гривні, але й деформацією дії трансмісійного монетарного механізму, зростанням уразливості національної економіки до зовнішніх фінансових дисбалансів та ризиків боргової кризи.

Що стосується зовнішніх активів і зобов'язань України, то в разі їх надмірного нагромадження механізм курсоутворення може втратити ключову функцію пристосування національної економіки до змін глобальних фінансових агрегатів, що несе небезпеку істотного звуження можливостей нашої держави здійснювати ефективне регулювання національного фінансового ринку з причин підвищення його вразливості до дії глобальних фінансових дисбалансів.

Ще одним викликом фінансового глобалізму українській економіці слід вважати динамічне зростання протягом останнього десятиліття масштабів тіньового відпливу національного капіталу за кордон. Як уже зазначалося, такий стан речей суперечить загальноприйнятим міжнародним нормам і не дає можливості знизити рівень тінізації української економіки.

Разом з тим, незважаючи на значні загрози фінансового глобалізму національній економіці України, магістральний шлях нашої держави до інтеграції у глобальний фінансовий простір залишається практично безальтернативним. Цей процес слід розглядати в контексті формування ефективної системи валютно-фінансової безпеки України як комплексу заходів щодо забезпечення такого стану функціонування національної фінансової системи, який характеризується стійкою національною валютою, стабільним і динамічним економічним зростанням, а внутрішній і зовнішній борг не загрожують нестабільністю національній фінансовій системі. Отже, адекватними відповідями України викликам фінансового глобалізму є такі:

— забезпечення стійкості національної валютної системи та подолання «доларизації» економіки України через макроекономічну стабілізацію, зменшення рівня та волатильності інфляції, а також середньо- та довгострокових девальваційних очікувань;

— формування ефективної системи мотивації для українських власників капіталу вкладати його в національну економіку

через адекватну монетарну політику, політику обмінного курсу та валютних резервів;

— стимулювання процесу інвестування внутрішніх приватних заощаджень у виробництво;

— розвиток повноцінного фінансового ринку через концентрацію капіталу фінансових інститутів, диверсифікацію фінансових інструментів з одночасними рестрикціями щодо переміщення спекулятивного капіталу;

— посилення контрольних функцій Національного банку України за діяльністю комерційних банків та державного контролю за транскордонними потоками капіталу;

— прискорення грошового обігу як засобу запобігання інфляції та ін.

Наступним глобальним викликом українській економіці, який дедалі більше стримуватиме її розвиток у майбутньому, є дефіцит паливно-енергетичних ресурсів. Їх світові запаси стрімко скорочуються, що супроводжується їх подорожчанням. Невідповідність між наявністю власних енергоресурсів країн та потребами в них, вичерпність запасів паливно-енергетичних ресурсів і зростання масштабів екологічних проблем, пов'язаних з їх видобутком, транспортуванням, переробкою та споживанням, зумовлюють тенденцію до загострення енергетичних проблем у життєдіяльності людства, кожної окремої країни. Унаслідок цього боротьба за володіння енергоресурсами, право їх транспортування, вплив на ринок енергоносіїв стала сьогодні найважливішим чинником реалізації інтересів держав світу, їх політичної поведінки, базою для політичних та економічних союзів і навіть джерелом міжнародних конфліктів. Така ситуація вже сьогодні змушує провідні країни світу, з одного боку, обмежувати енергоспоживання, а з другого — активно працювати над пошуком та впровадженням у виробництво альтернативних видів енергії.

Велика енергетична залежність нашої держави від Росії та інших зовнішніх джерел постачання особливо актуалізує питання щодо гарантування її сировинно-енергетичної безпеки, тобто наявності в держави можливостей надійно забезпечувати потреби національного господарського комплексу сировинними та паливно-енергетичними ресурсами, достатніми для

підтримки життєдіяльності відповідних галузей та видів виробництва і соціальної сфери.

Виходячи з національного інтересу України в енергетичній сфері нинішню ситуацію на світовому та регіональному ринках енергопостачання можна охарактеризувати такими ознаками:

по-перше, зростанням ролі нафти як важливого чинника гео економічного і геополітичного впливу. За умов незмінності географічної структури світових нафтових запасів основними її постачальниками на світові ринки залишатимуться країни Перської затоки. Надалі слід очікувати загострення боротьби за право освоєння й експлуатації нових нафтових родовищ або родовищ, широкомасштабна експлуатація яких тільки-но розпочинається;

по-друге, посиленням тенденцій до збільшення частки нафти в експортно-імпортних операціях на світовому ринку. Це посилює залежність країн-імпортерів нафти від її поставок з-за кордону, що вимагає від них диверсифікації джерел постачання як засобу захисту економічного суверенітету. За таких умов зростатиме конкуренція за потенційні джерела добування та поставок нафти в географічно наближених регіонах. Уже сьогодні, поряд із традиційними суб'єктами світового паливно-енергетичного ринку (компаніями країн ОПЕК, Західної Європи, США та Росії), у жорстку конкурентну боротьбу за право розробки потенційних джерел енергетичних ресурсів, а також добування, експорту та транспортування енергоносіїв чимраз частіше починають вступати нові його гравці. До них належать компанії азійських країн, передусім Китаю, Індії, Пакистану та Туреччини;

по-третє, переходом України вже в найближчій перспективі до світових цін на енергоносії, які вона імпортує з Росії та Туркменистану. Наслідком цього стане стрімке подорожчання продукції експортоорієнтованих галузей вітчизняної промисловості, погіршення стану платіжного балансу країни та соціального становища значної частини населення через зростання цін на товари і послуги;

по-четверте, активізацією пошукових і дослідних робіт у сфері розробки альтернативних видів енергії. Навіть штучне стримування цих проектів великими нафтогазовими компані-

ями світу не може зупинити об'єктивного процесу розгортання широкомасштабних програм з освоєння інноваційних енергетичних технологій.

З урахуванням енергодефіцитності України та труднощів у світовому паливно-енергетичному балансі необхідно терміново запровадити комплекс невідкладних заходів для гарантування безперебійного забезпечення національної економіки цим стратегічним ресурсом, його економії, зменшення залежності нашої держави від зовнішніх постачальників енергосиїв. До них слід віднести такі:

— розвиток альтернативної енергетики з розширенням сфери використання нетрадиційних джерел енергії (сонячної, вітрової, гідро- і геотермальних припливів і відпливів морських течій, біомаси тощо) і насамперед енергії морських хвиль. Світовий досвід свідчить про перспективність диверсифікації енергетичних джерел за рахунок нетрадиційних їх видів: так, на сьогодні вони широко використовуються в Норвегії, Японії, Англії, Австралії та Індії, а в країнах ЄС уже розпочато розробку системи забезпечення електроенергією за рахунок хвильових електростанцій, ресурс яких в майбутньому може досягати до 85 % сумарної електроенергії, що споживається в цих країнах. В Україні доцільно зобов'язати вітчизняні суб'єкти господарювання, які функціонують в енергетичній галузі та в яких є надмірні енерговитрати, вкладати кошти в реалізацію програм з використання альтернативних видів енергії за рахунок податкових платежів;

— збільшення обсягів розвідки і видобутку нафти і газу на території України. Найперспективнішим у цьому плані районом є Азово-Чорноморський шельф, який згідно з розрахунками вчених може забезпечувати державу до 50 % газопаливом. За наявними даними вартість тонни української нафти буде щонайменше на 30 % нижчою проти світового рівня, а вартість газу і того більше;

— суттєве зниження енергомісткості національного виробництва через кількаразове збільшення цін на наднормативні витрати енергії у виробництві, упровадження системного контролю за раціональним використанням енергії. У стратегічному плані необхідним є перехід на новий технологічний спосіб виробництва;

— реалізація комплексу заходів з економії палива й електроенергії у будівництві і промисловості будівельних матеріалів. На сьогодні в Україні опалення 1 м² площі обходиться у півтора рази дорожче, ніж у США і в 2—2,5 рази дорожче, ніж у скандинавських країнах. Тож збільшення рівня теплозахисту житлових будинків у нашій державі до середньоєвропейського рівня дозволить знизити щорічне споживання паливно-енергетичних ресурсів на їх опалення на 15 млн т умовного палива;

— інтенсифікація зусиль зі створення технологій видобутку метану з вугільних пластів, нарощування виробництва альтернативних видів моторного палива (з вугілля, побутових відходів і відходів виробництва, біомаси та ін.) з їх поступовим впровадженням на транспорті, а також запровадження новітніх технологій (передусім біотехнологій) виробництва паливних елементів;

— підвищення якості переробки нафти на нафтопереробних підприємствах України способом їхньої реконструкції та модернізації; а також покращання енергетичного балансу зі зменшенням газової частки (за рахунок зростання частки вугільної та атомної енергетики);

— раціоналізація використання палива на діючих електростанціях через підвищення якості вугілля та доведення характеристик твердого палива до рівня проектних показників;

— збільшення експорту електроенергії як важливого елемента балансу «імпорт-експорт» в енергетичній сфері. У даному контексті Україні вкрай потрібно розширювати можливості щодо інтеграції своєї Об'єднаної електроенергетичної системи до європейських систем електроенергетики, нарощувати пропускну спроможність ліній електропередач та підвищувати якість поставок відповідно до європейських стандартів;

— модернізація інвестиційної політики в енергетичній сфері, яка, передбачаючи провідну роль держави у створенні потужних паливних і енергетичних об'єктів, має бути спрямована на дедалі ширше залучення недержавних інституцій до процесу інвестування будівництва нових об'єктів генерування теплової й електричної енергії, у видобуток вугілля, нафти, природного газу та шахтного метану. Слід відзначити, що

найбільш раціональною формою інвестування є «точкові» капіталовкладення у конкретні енергетичні проекти та концесії на об'єкти паливно-енергетичного комплексу. Крім того, доволі обнадійливі перспективи, зважаючи на диверсифікацію джерел інвестування національного енергетичного комплексу, мають залучення до процесів інвестування великих міжгалузевих комплексів, передусім тих, що мають вугільне походження (на зразок Індустріального союзу Донбасу, АРСі, концерну «Енерго»), а також заохочення енергетичних підприємств різних форм власності до вертикальної інтеграції.

Глобальним викликом, який кардинально змінює уявлення людства про сучасну систему матеріальних і духовних цінностей, обумовлює глибокі трансформації у міжнародних економічних відносинах, робить прозорим і незахищеним не тільки суверенітет країн, але й фірм, компаній і навіть окремих індивідуумів, є інформаційна революція з її тотальним впливом на всі форми суспільного життя.

Головною відмітною рисою постіндустріального суспільства є нагромадження та широке застосування в усіх сферах людської життєдіяльності інформації як найважливішого на сьогодні економічного ресурсу й одночасно суспільного надбання. І це не випадково, адже весь розвиток людства є ні чим іншим, як результатом засвоєння і переробки інформації, одержуваної з навколишнього середовища і нагромаджуваної суспільством. У нинішню добу ключовими в економічному розвитку є саме інформаційні технології, які забезпечують генерування знань і їх втілення в інноваційних продуктах, змінюючи, по суті, спосіб виробництва.

Інформаційна революція суттєво демократизує відносини між соціальними верствами населення країн, зменшує їхню залежність від політичної влади і її рішень, індивідуалізує як особисту, так і ділову поведінку людини. Загальнодоступність інформаційних ресурсів відкриває перед особистістю широкі можливості їх опанування та ефективного використання у різних комбінаціях, у тому числі виключно у своїх корисливих інтересах, які не завжди узгоджуються із суспільними інтересами. Відкритість потоків інформації, неможливість їх жорсткого контролю, особливо через систему Інтернет, дозволяє розвінчувати будь-які закриті, секретні, приховані від громадян дії, рішення влади чи інших полі-

тичних, фінансових, юридичних чи військових структур. Це гарантує масам недопущення монополізації економічного життя та авторитаризму в політиці, унеможливує міжнародні зговори чи замовчування гострих глобальних проблем людства.

У сучасному інформатизованому світі кожен суб'єкт може сам вирішувати, як і де йому працювати, контролювати свої інтелектуальні ресурси, зосереджуватися на набутті нових знань та навичок, а також самостійно розв'язувати свої особисті проблеми. Щодо проблеми впливу інформаційно-комунікаційних технологій на організацію праці, то експерти стверджують, що нові комунікаційні технології значно зменшать важливість ієрархічно побудованих виробничих процесів та одночасно приведуть до нових, відкритих і взаємозалежніших способів праці.

Разом з тим інформаційна ера несе із собою зростання технологічного безробіття, знищення певних робочих місць і навіть професій через автоматизацію та механізацію, що є найнебезпечнішим соціальним наслідком загальносвітової інформаційної революції.

Україна має дбати про ефективну систему надійного захисту свого національного інформаційного простору від негативного впливу тих інформаційних потоків, які підривають її національні устої, пропагують війну, насилля та жорстокість, розпалюють расову, національну та релігійну ворожнечу, посягають на права і свободи людини і суспільства, деформують свідомість громадян, цілеспрямовано ведуть антиукраїнську пропаганду.

Другий аспект інформаційної безпеки стосується недопущення несанкціонованого доступу до інформації, втрати, знищення, порушення цілісності, модифікації даних в інформаційних системах, перехоплення інформації та ін. З цієї метою контроль за національним інформаційним простором держави повинен включати комплекс заходів, спрямованих на мінімізацію збитків від здійснення іноземними та вітчизняними інформаційно-комунікаційними службами підривних дій, що завдають шкоди фінансовим та підприємницьким установам, державним та громадським організаціям, втручаються у приватне життя громадян.

Разом з тим в Україні посилюється монополізація національного інформаційного простору кланово-номенклатурною елітою, коли трьома найпотужнішими кланами приватизовано більшість телеканалів, які захищають відповідні інтереси. Це дедалі більше унеможлиблює одержання населенням правдивої інформації та гальмує процес формування демократичної держави.

Небезпечною загрозою національній інформаційній безпеці України є і вкрай обмежене використання української мови у політичному, освітньому, науковому та культурному житті суспільства за пасивної ролі держави у цій сфері.

Глобалізація кидає виклик не тільки політичній та економічній незалежності націй, але й людському компоненту їх конкурентоспроможності. З цієї причини досягнення кадрової незалежності в межах нового технологічного способу виробництва є найскладнішою проблемою. Адже за умов глобалізації розвинуті країни та ТНК стають потужними центрами залучення найосвіченіших, професійно підготовлених кадрів з усього світу, «знекровлюючи» трудовий потенціал багатьох країн у його найбільш кваліфікованій частині.

Масові еміграційні потоки з менш розвинутих у більш розвинуті країни світу, у тому числі вплив інтелекту, мають своїми довгостроковими наслідками консервацію у слабких в економічному плані країнах технологічної відсталості у зв'язку з невідтворюваністю у масовому масштабі національного інтелектуального ресурсу.

Що стосується України, то за роки незалежності вона втратила значну частину людського капіталу через закриття багатьох наукових шкіл, звуження сфер використання кваліфікованої праці, закриття високотехнологічних виробництв, деформаційні процеси в освітній сфері та на вітчизняному ринку праці, а також еміграцію наукових та інженерних кадрів. Кризові явища охопили не тільки кадровий корпус та наукову еліту нашої держави, але й генофонд української нації. На сьогодні він поставлений під загрозу, викликаною багаторічною непатріотичною політикою керівництва держави з її антисоціальним спрямуванням.

Як було зазначено в попередньому розділі, Україна потребує нині докорінної зміни ситуації в цій сфері, а саме: зміни

політики оплати праці залежно від рівня освіти та кваліфікації працівника та складності виконуваних ним робіт; запровадження системи заходів з мотивації молоді до здобуття сучасної європейської освіти та підвищення кваліфікації; державної підтримки підготовки кваліфікованих робітничих кадрів; ефективного регулювання професійно-кваліфікаційної структури та галузевого і територіального розподілу кадрів.

Індустріальний проект розвитку суспільства (XVIII—XX ст.), реалізація якого принесла багатьом країнам світу економічний, соціальний та технологічний прогрес, а також високі стандарти життя, разом з тим у небачених дотепер масштабах загострив екологічні проблеми, які стали головним глобальним викликом людській цивілізації, поставивши її на грань існування. Так, з розвитком цивілізації зростання людських потреб вимагало постійного вдосконалення технологій через максимізацію прибутку для нарощування виробництва благ. За таких умов питання власної безпеки та безпеки навколишнього природного середовища навіть не порушувалися. Поступово у процесі технологічного розвитку залежність людини від середовища її існування не послаблюється, а навпаки, посилюється з причин зростання антропогенного навантаження на навколишнє середовище, яке стає відчутним не тільки на регіональному, але й на глобальному рівні.

На сьогодні глобального характеру набули проблеми зміни клімату, руйнування озонового шару Землі, зміни флори і фауни в окремих регіонах планети, вирубування тропічних лісів, опустелювання, транскордонного забруднення води й атмосферного повітря, стихійних природних лих, збереження біологічного різноманіття та природної спадщини людства. Крім того, високі темпи зростання чисельності населення Землі загрожують вичерпуванню непоновлюваних природних ресурсів як в окремих регіонах, так і в глобальному вимірі загалом.

Глобальна екологічна криза, з якою зіткнулося людство, показала деструктивність дій людини, яка своїми діями протиставляє себе природі. Тому конструктивне розв'язання глобальної екологічної проблеми можливе лише на основі оптимізації людської діяльності у напрямі її гармонізації з законами існування навколишнього середовища, коли економічна та со-

ціальна складові розвитку людської цивілізації будуть доповнені екологічним компонентом, який передбачає провідну роль людини в налагодженні гармонії з навколишнім середовищем.

Не випадково, що в підсумковому документі «Порядок денний на ХХІ ст.» розв'язання глобальних екологічних проблем було визначено пріоритетним напрямком міждержавного співробітництва за умов розробки й реалізації програм «глобальної екологічної освіти суспільства». Одним із прикладів подібних програм є громадський проект «Мегаекологія», реалізації якої, на думку її авторів допоможе розв'язати важливу проблему виховання лідерів ХХІ століття, здатних сформувати «суспільство досконалого довкілля», в якому поняття «світова економіка» і «економіка ноосфери» стануть рівнозначними. Великого значення для екологізації світової свідомості відіграли доповіді Римського клубу, висновками яких стали положення щодо нагальної потреби призупинення економічного зростання і стабілізації чисельності населення планети.

Що стосується України, то на кінець 80-х років минулого століття вона мала найвище серед європейських країн антропогенне навантаження на довкілля, яке становило значну загрозу для здоров'я населення держави на більшій її території, прикладом чого стала найжахливіша ядерна катастрофа в історії людства — аварія на Чорнобильській атомній електростанції. Такий стан речей обумовлювався зосередженням в Україні чверті сукупного промислового потенціалу колишнього СРСР та браком технологічного й екологічного контролю за його використанням. На початку ХХІ ст. ситуація дещо поліпшилась із причин згортання багатьох видів шкідливих виробництв та простоювання значної кількості вітчизняних підприємств. Проте, незважаючи на це, навіть сьогодні щорічні втрати України від нераціонального природокористування і забруднення навколишнього середовища становлять до 20 % її національного доходу і є одними з найвищих у світі.

Отже, існує нагальна необхідність у реалізації комплексу заходів щодо забезпечення надійної системи екологічної безпеки в країні. На національному рівні така система передбачає поліпшення якісних кондицій навколишнього середовища, яке б не

становило загрози здоров'ю населення у процесі праці і життєдіяльності. З цієї метою в Україні насамперед треба розробити науково обґрунтовану національну екологічну політику, яка, базуючись на принципах економічності, гуманізації та екологізації нової техніки й технології, а також якісно нових критеріях розміщення продуктивних сил, сприяла б реконструкції та технічному переоснащенню підприємств, впровадженню екологобезпечних, ресурсо- та енергоощадних технологій у всіх галузях, що підлягають структурній перебудові, формуванню жорсткої системи стандартів та нормативно-технічних документів якості навколишнього середовища. Крім того, вкрай важливим є істотно збільшити частку екологічних витрат у ВВП, широко використовувати безвідходні технології, знаходити альтернативні джерела енергоносіїв, раціонально залучати до господарського обігу відходи, а частину з них безпечно зберігати, формувати екологічну економічну інфраструктуру тощо.

Важливу роль у формуванні адекватної системи екологічної безпеки України відіграє її участь у міжнародному співробітництві в галузі охорони навколишнього середовища, де наша держава посідає одне з вагомих місць. Так, після набуття незалежності Україна активно залучилась у реалізацію міжнародних природоохоронних заходів та екологічних програм і проєктів. На сьогодні наша держава є членом провідних міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на розв'язання глобальних екологічних проблем та захист довкілля, зокрема ВООЗ, ЮНЕСКО, ЮНЕП. Як член ООН, Україна підписала 26 багатосторонніх міжнародних угод з питань екології, бере участь у 20 міжнародних конвенціях та виконує міжнародні зобов'язання з охорони довкілля. Крім того, наша держава брала активну участь у розробці Орхунської конвенції, Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття 1992 р., Протоколу про воду і здоров'я до Конвенції про охорону і використання транскордонних водопотоків і міжнародних озер 1992 р. та ін.

У галузі ядерної та радіаційної безпеки Україна тісно співпрацює з МАГАТЕ та Європейським Союзом у рамках програми ТАСІS, а також на двосторонній основі — зі США, Німеччиною, Канадою, Швецією та Японією.

2005 року Україна ратифікувала Кіотський протокол — документ, який опосередковано зорієнтовує діяльність урядів країн на проведення структурних реформ, запровадження природоохоронних технологій з метою зменшення викидів парникових газів. Необхідність додержання вимог Кіотського протоколу обумовлена глобальним потеплінням, котре, за прогнозами авторитетних експертів, протягом найближчих 50 років може призвести до вимирання більше ніж половини існуючих на Землі біологічних видів.

Отже, глобальний характер екологічної кризи потребує синергійного об'єднання зусиль усіх країн світу з метою недопущення екологічної катастрофи. У досягненні цієї стратегічної мети зростатиме роль міжнародних організацій глобального типу, покликаних реалізовувати міжнародне економічне і науково-технічне співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища і природокористування. Саме на основі збалансування дій держав у напрямі сприяння глобальному соціально-економічному розвитку і гармонізації взаємовідносин між людською цивілізацією і природою можливо розв'язати екологічні проблеми на глобальному та регіональному рівнях.

Література

1. Андрианов В. Перспективы Единого экономического пространства // Экономист. — 2005. — № 12. — С. 56—74.

2. Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: Монографія. — К.: КНЕУ, 2003. — 394 с.

3. Богомолов О. Нобелевский лауреат о российских реформах (о важной сюжетной линии книги Дж. Стиглица «Глобализация и недовольство ею») // Мир перемен. — 2004. — № 1.

4. Быков А. Исторический шанс России — евразийская интеграция и трансконтинентальная кооперация (к 15-летию распада СССР и образования СНГ) // Российский экономический журнал. — 2006. — № 5—6.

5. Варналій З. С., Мазур І. І. Рейдерство в Україні: передумови та шляхи подолання // Стратегічні пріоритети. — 2007. — № 2 (3). — С. 129—136.

6. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ: Монографія / Кер. авт. кол. і наук. ред. Т. М. Циганкова. — К.: КНЕУ, 2003. — 660 с.

7. Головаха Є., Горбачик А., Паніна Н. Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2006. — 321 с.

8. Головаха Е. И. Трансформирующееся общество. — К., 1996.

9. Гук П. Румыния и расширения Европейского Союза // Журнал европейской экономики. — 2006. — Т. 5 (№ 3). — С. 300—312.

10. Дацюк С., Грановский В. Геополитика, хронополитика и культурополитика Украины // Зеркало недели. — 1999. — 16 янв.

11. Державний комітет статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua>.

12. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. — К.: Ін-т екон. прогнозів.: Фенікс, 2003. — 1008 с.

13. Економічні проблеми ХХІ століття: міжнародний та український виміри / За ред. С. І. Юрія, Є. В. Савельєва. — К.: Знання, 2007. — 595 с.

14. Экономическая интеграция в рамках Содружества Независимых Государств (доклад рабочей группы Национального экономического совета к обсуждению на VII Российском экономическом форуме) // Российский экономический журнал. — 2002. — № 5—6.

15. Экономическое сотрудничество — фактор интеграции стран СНГ (рекомендации IX Российского экономического форума) // Российский экономический журнал. — 2004. — № 5—6.

16. Європейський Бюлетень // <http://europa.eu.int/abc/doc/off/bull/en/welcome.htm>.

17. Європейська інтеграція та Україна. — К.: Макрос, 2002.

18. Європейська Комісія // <http://www.europa.eu.int/com/>

19. Єрмілов С. Нотатки до програми партії економічного спасіння «ЕКО + 25 %». — Дзеркало тижня. — 11.02.06.

20. Ефременко Т. О. Показатели экономической ментальности населения современной Украины // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. праць: У 2 т. — Харків, 2006. — Т. 2. — С. 177—183.

21. Карачаровский В. Концентрация капитала и новая экономика // Российский экономический журнал. — 2006. — № 2. — С. 14—22.

22. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество, культура. — М., 2000. — С. 370
23. *Качелин А.* Стратегическое партнёрство в газовой сфере // *Экономист.* — 2006. — № 10. — С. 60—62.
24. *Колот А. М.* Соціально-трудо́ві відносини: теорія і практика регулювання: Монографія. — К.: КНЕУ, 2003. — 230 с.
25. *Кормнов Ю.* Россия в международной кооперации: оценки эффективности // *Экономист.* — 2005. — № 10. — С. 24—30.
26. *Кротов М.* Экономическая интеграция стран СНГ: проблемы и перспективы // *Российский экономический журнал.* — 2001. — № 1.
27. *Круглый стол «Актуальные проблемы глобализации»* // *Мировая экономика и международные отношения.* — М., 1999. — № 5. — С. 53
28. *Кузнецов А.* Два вектора экспансии российских ТНК — Евросоюз и СНГ // *Международная экономика и международные отношения.* — 2006. — № 2. — С. 95—102.
29. *Леоненко П. М., Черепнина О. І.* Сучасні економічні системи. — К.: Знання, 2006.
30. *Лук'яненко Д. Г.* Економічна інтеграція та глобальні проблеми сучасності. — К.: КНЕУ, 2005. — 206 с.
31. *Мацнев Д.* Макроэкономика СНГ: десятилетие реформ // *Российский экономический журнал.* — 2001. — № 5—6;
32. Міжнародний центр перспективних досліджень. Угода про вільну торгівлю між Україною та Європейським Союзом: чорна металургія // *Аналітична записка.* — К., 2006. — 21 с.
33. Міжнародний центр перспективних досліджень. Поглиблена вільна торгівля між Європейським Союзом та Україною: сприяння торгівлі // *Аналітична записка.* — К., 2006. — 28 с. // <http://www.icps.kiev.ua/library.html?14>.
34. Міжнародний центр перспективних досліджень. Поглиблена вільна торгівля між Європейським Союзом та Україною: металургія // *Аналітична записка.* — К., 2006. — 17 с. // <http://www.icps.kiev.ua/library.html?14>.
35. Міжнародний центр перспективних досліджень. Перспективи поглибленої вільної торгівлі між Європейським Союзом та Україною // *Аналітична записка.* — К., 2006. — 69 с. // <http://www.icps.kiev.ua/library.html?14>.
36. Міністерство економіки України // www.me.gov.ua.
37. *Новоселова Л.* О реализации инвестиционной составляющей стратегии экономического роста в КНР // *Российский экономический журнал.* — 2006. — № 4.

38. Нужно ли нам становиться «глобальным энергетическим гарантом»? (К определению геоэкономической позиции России в контексте её председательства в «большой восьмёрке») // Российский экономический журнал. — 2006. — № 1. — С. 29—36.

39. *Павленко Ю.* Соціокультурні аспекти інтеграції України у світові економічні структури // Економіка і прогнозування. — 2001. — № 3. — С. 49—63.

40. *Панина Н.* Социологический мониторинг. Украинское общество 1994—2005: Год перелома. — С. 20.

41. *Пахомов Ю.* Взаимодействие Украины и России в контексте мирового опыта // Мир перемен. — 2005. — № 2.

42. *Порфирьев Б.* Транспортировка нефтяных ресурсов в АТР: методология и результаты сравнения эффективности вариантов // Российский экономический журнал. — 2006. — № 4.

43. *Прутська О. О.* Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці. — К.: Логос, 2003. — 256 с.

44. *Савельев Е.* Предпосылки углубления и ускорения европейской интеграции Украины // Журнал европейской экономики. — 2006. — Т. 5 (№ 2). — С. 117—125.

45. *Соколов Ю.* Интеграция как условие воспроизводства промышленного капитала // Экономист. — 2006. — № 8. — С. 21—28.

46. Социология и политика: Материалы круглого стола и научной конференции социологов и политологов Украины и России (19—21 июня 2003 г.). — К., 2003. — С. 142—143.

47. *Спицын А.* Интеграция и модернизация экономики // Экономист. — 2006. — № 2. — С. 3—9.

48. Спільний європейський економічний простір: гармонізація мегарегіональних суперечностей: Монографія / За заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, В. І. Чужикова. — К.: КНЕУ, 2007. — 544 с.

49. *Стегній А.* Регіональний чинник розвитку політичної культури населення України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2005. — № 3. — С. 97.

50. Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. О. С. Власюка. — К.: НІСД, 2002. — 864 с.

51. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України: В 3 т. / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Квасюка. — К.: Фенікс, 2007.

52. Угода про формування Єдиного економічного простору // Урядовий кур'єр. — 2003. — 24 верес.

53. Україна на шляху до Європи / За ред. Л. Хоффманна і Ф. Мьоллерс. — К.: Фенікс, 2001.
54. Українське суспільство 1992—2006. Соціологічний моніторинг / За ред. Ворони, НАН України, 2006. — 578 с.
55. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: Монографія: У 2 т. / За заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, А. М. Поручника. — К.: КНЕУ, 2006. — Т. 1. — 816 с.; Т. 2. — 592 с.
56. Федеральная служба государственной статистики России // www.gks.ru.
57. Феномен української культури: методологічні засади осмислення / За ред. В. І. Шинкарука, Д. К. Бистрицького. — К.: Фенікс, 1996. — 447 с.
58. *Філіпенко А. С.* НЕП: як не випасти із глобального цивілізаційного поступу // Урядовий кур'єр. — 2005. — № 10. — 20 січ. — С. 6—7.
59. *Холопов А. В.* Глобализация и макроэкономическое равновесие // МЭМО. — 2005. — № 2. — С. 15—27.
60. *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. — К.: Обрій, 1992.
61. *Шинкоренко Т. П.* Структурні зміни в економіці України: порівняння із загальносвітовими тенденціями // Економіка і прогнозування. — 2006. — № 1.
62. Heritage Foundation : <http://www.heritage.org>
63. Human Development Report 2007/2008: Fighting climate change: Human Solidarity in a Divided World. — New York: UNDP, 2007. — 384 p.
64. Paying Taxes: The global picture 2006 / Pricewaterhouse Coopers, World Bank.
65. World Development Report 2006. Equity and Development. — The World Bank Group, 2005. — 336 p.
66. World Investment Report 2006. FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development. UN. — New York; Geneva, 2006. — 340p.
67. *Waters M.* Globalization. — London; N. Y., 1998.
68. World Bank // www.worldbank.org.

Наукове видання

ПОРУЧНИК **Анатолій Михайлович**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ
ІНТЕРЕС УКРАЇНИ:
*економічна самодостатність
у глобальному вимірі***

Монографія

Видано в авторській редакції

Художник обкладинки *О. Покорницька*
Технічний редактор *О. Бабич*
Коректор *Л. Денисенко*
Верстка *К. Вдовенко*

Підп. до друку 21.05.08. Формат 60×90/16. Папір офсет. № 1.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсет. Ум. друк. арк. 22,00.
Обл.-вид. арк. 20,39. Наклад 300 пр. Зам. № 07-3393.

Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи (серія ДК, № 235 від 07.11.2000)

Тел./факс (044) 537–61–41; тел. (044) 537–61–44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua

Гарантія відмінних знань

Видавництво КНЕУ, створене 1996 року, є провідним видавцем економічної літератури в Україні.

Видання КНЕУ — це книжки високої якості для студентів та викладачів вищих навчальних закладів, науковців та підприємців.

Видавництво вже випустило у світ понад 1000 найменувань підручників і посібників та регулярно забезпечує своїх читачів новими виданнями.

Якість понад усе

- Літературу видавництва КНЕУ розроблено відповідно до затверджених Міністерством освіти і науки України навчальних програм та вимог Болонської декларації.

- Процес випуску літератури видавництва включає повний цикл підготовки книжок — від розміщення заявки автором до отримання надрукованих примірників. Це гарантує актуальність матеріалів, адекватність їх сучасним умовам ведення бізнесу та перевірку на практиці.

- Видання КНЕУ дають змогу комплексно забезпечити навчальний процес і науковий розвиток студентів, аспірантів та викладачів. Оптимальне поєднання теоретичних матеріалів з практичними прикладами робить видання корисними для працівників підприємств та підприємців.

Видавництво пропонує

- підручники
- навчальні посібники
- навчально-методичні посібники
- курси лекцій
- тренінгові технології
- монографії
- збірники наукових праць
- освітньо-кваліфікаційні характеристики
- освітньо-професійні програми

Основні напрями видань

Міжнародна економіка
Економіка підприємства
Статистика
Менеджмент. Маркетинг
Бухгалтерський облік. Аудит
Фінанси
Банківська справа. Інвестування
Економіка агробізнесу
Право
Точні науки
Суспільні та гуманітарні науки

Видавництво КНЕУ імені Вадима Гетьмана
04053, м. Київ, пл. Львівська, 14
тел.: (044) 537-61-44, e-mail: publish@kneu.kiev.ua

Реалізація книжок

ТОВ «Міжнародний інститут бізнес-освіти КНЕУ ім. В. Гетьмана»

Тел./факс: (044) 537-61-71, 537-61-77

e-mail: andrushko@icbe.com.ua

www.icbe.com.ua

ОПТОВИЙ ПРОДАЖ

Як придбати літературу

Пропонуємо гнучку систему знижок та вигідні умови співпраці.

Забезпечуємо щотижневe розсилання прайсів та інформації про нові надходження електронною поштою.

Роздрібний продаж літератури в Києві

- пл. Львівська, 14
- просп. Перемоги, 54/1
- вул. Мельникова, 79/81
- вул. Дегтярівська, 49 Г
- Книжковий магазин «Знання», вул. Хрещатик, 44, тел.: 234-22-91
- Книжковий магазин «Сяйво», вул. Червоноармійська, 6, тел.: 235-43-66
- Книжковий магазин «Урожай», просп. 40-річчя Жовтня, 128, тел.: 258-31-87
- Книжковий магазин «Академкнига», вул. Стрітенська, 17, тел.: 272-35-82

Видавництво КНЕУ імені Вадима Гетьмана
04053, м. Київ, пл. Львівська, 14
тел.: (044) 537-61-44, e-mail: publish@kneu.kiev.ua

Реалізація книжок

ТОВ «Міжнародний інститут бізнес-освіти КНЕУ ім. В.Гетьмана»
Тел./факс: (044) 537-61-71, 537-61-77
e-mail: andrushko@icbe.com.ua
www.icbe.com.ua

АРКВАТ «Кримкнига»

м. Сімферополь, вул. Горького, 5
тел.: (0652) 27-54-87

Книжковий магазин «Буква»

м. Сімферополь, вул. Севастопольська, 6
тел.: (0652) 27-31-53

м. Євпаторія, вул. Фрунзе, 42
тел.: (06569) 331-44

м. Ялта, вул. Гоголя, 24

тел.: (0654) 32-37-41

ВІННИЦЬКА ОБЛ.Магазин «Кобзар»

м. Вінниця, вул. Привокзальна, 2/1

ВОЛИНСЬКА ОБЛ.ТОВ «Знання»

м. Луцьк, пр. Волі, 41
тел./факс: (03322) 423-98

Книгарня «Дім книги»

м. Луцьк, вул. Конякіна, 37-а
тел./факс: (0332) 73-01-59

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛ.Бібколектор обласний

м. Дніпропетровськ, вул. Кірова, 22
тел.: (056) 778-38-39-ф, 778-25-37

Магазин «Ера»

м. Кривий Ріг, вул. Косіора, 42
тел.: (0564) 712367

Книжковий магазин «Дар»

м. Кривий Ріг, вул. Пухачевського, 75
тел.: (0564) 66-41-88

тел./факс: (0564) 66-01-68

ДОНЕЦЬКА ОБЛ.ПП Ярошенко Н. М.

м. Донецьк, вул. Артема, 84
(приміщення обласної бібліотеки

ім. Н. Крупської)

тел.: (062) 343-88-07

СПД Дротенко

м. Донецьк, вул. Артема, 160
Книжковий ринок, м. Донецьк,
торговий комплекс «Маяк», місце 113
тел./факс: (0622) 22-68-79

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛ.«Світ книги»

м. Житомир, вул. Київська, 17/1
тел.: (0412) 47-27-52

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛ.Книгарня «Книги»

м. Ужгород, пр. Свободи, 3
тел.: (0312) 61-36-95

Книгарня «Кобзар»

м. Ужгород, пл. Корятовича, 1
тел.: (03122) 3-35-16

ТОВ «Букініст»

м. Ужгород, вул. Л. Толстого, 4
тел.: (03122) 3-72-18

ЗАПОРІЗЬКА ОБЛ.ТОВ «ЛЕКТОС» ЛТД

м. Запоріжжя, пр. Леніна, 142
тел.: (0612) 13-85-53, (061) 220-09-96

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛ.Книгарня

м. Івано-Франківськ, пл. Ринок, 14
тел.: (03422) 2-47-82

ТОВ «Арка»

м. Івано-Франківськ, Вічевий майдан, 3
тел./факс: (0342) 50-14-02, (03422) 3-04-60

КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛ.«Книжковий світ»

м. Кіровоград, вул. Набережна, 11

ЛУГАНСЬКА ОБЛ.Глобус-книга

м. Луганськ, вул. Советская, 58
тел./факс: (0642) 53-62-30

ФОП Гречинькін С. І.

м. Луганськ, вул. Леніна, 149-а
тел./факс: (0642) 58-95-28, 59-63-77

ЛЬВІВСЬКА ОБЛ.Книгарня «Глобус»

м. Львів, пл. Галицька, 12
тел.: (0322) 74-01-77

ДКП «Бібліотечний колектор»

м. Львів, вул. Лисенка, 21
тел./факс: (0322) 75-79-86

ТОВ «Ноти»

м. Львів, пр. Шевченка, 16
тел./факс: (0322) 72-67-96